

ETHNOGRAPHIA
— NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

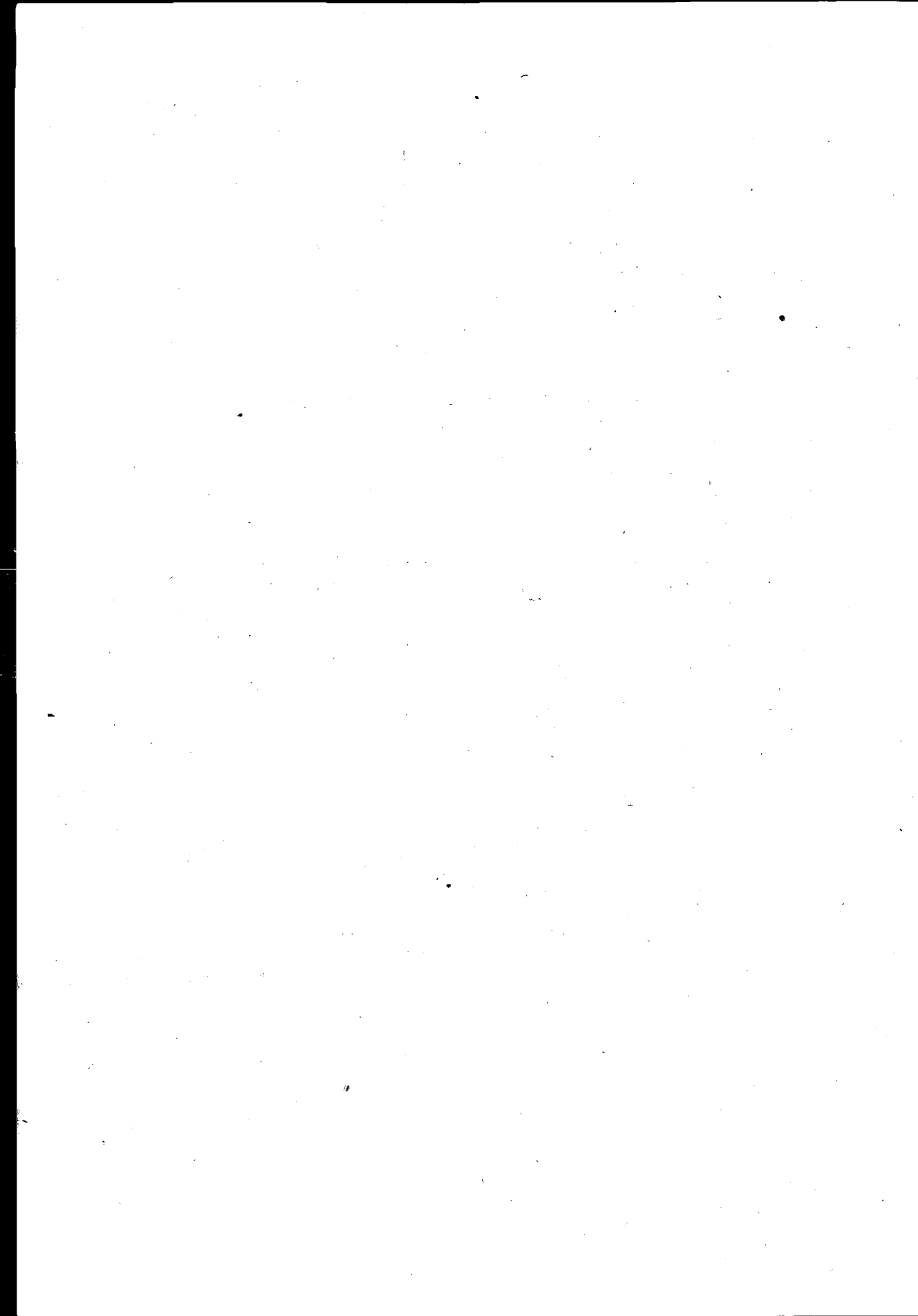
FÉL EDIT

LVII. ÉVFOLYAM

1946

BUDAPEST, 1947

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM — INHALT

Tanulmányok — Abhandlungen.

	Oldal
<i>Alföldi András</i> : A varázslás lélektani alapja (The psychological foundation of sorcery)	19—29
<i>Banner János</i> : Tülobkből készült edény maradványa az őskorból (Überrest eines urzeitlichen Horngefäßes)	29—31
<i>Banó István</i> : Erdélyi János népköltési gyűjteménye 100 éves (Die Volksdichtungssammlung von János Erdélyi ist 100 Jahre alt)	31—34
<i>Bartha Károly</i> : Favágó karám (Karám (Schutzhütte) der Holzfäller)	67—71
<i>Gaunt, Arthur</i> : Christmas Customs of Rural Britain (Karácsonyi szokások a brit szigetek falvaiban)	46—49
<i>Manga János</i> : A kánai menyegző változatai (Variants of the Wedding of Cana)	49—64
<i>Richter M. István</i> : Az egeri mészárosremekelés (Das Meisterstückmachen der Fleischergesellen in Eger)	64—66
<i>Szabolcsi Bence</i> : A régi nagykulturák dallamossága (Die Melodiewelt alter Hochkulturen)	1—13
<i>Szendrey Ákos</i> : A magyar lélekhit (Popular beliefs concerning the soul)	34—46
<i>Tálasai István</i> : Kállay Ferenc és az alföldi «nomád gazdálkodás» (Ferenc Kállay und die «nomade Landwirtschaft» der Ung. Tiefebene)	13—19

Kisebb közlemények — Kleinere Mitteilungen.

<i>Balassa Iván</i> : A boglyakemencealakú gabonások eredetéhez (Zum Ursprung der backofenförmigen Speichern)	88—89
<i>Beke Ödön</i> : Kutyafejű tatár (Der «hundeköpfige Tatar»)	90—91
<i>Beke Ödön</i> : Vasorrú bába (Angaben über die Hexe mit der «eisernen Nase»)	89
<i>Bogáts Dénes</i> : Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz (Historische Angaben zu den Volksbräuchen der Székler)	77—81
<i>Csalkai Endre</i> : A soproni szűrszabók (Die Soproner Filzschneider)	71—73
<i>Gönyey Sándor</i> : Gyimesi csángók gyapjúmunkája (Die Schafwollbearbeitung bei den Csángó von Gyimes)	86—87
<i>Kodolányi János</i> : Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához (Angaben zur Volkskunde von Vajszló und Umgebung (Ormánság)	73—77
<i>Molnár József</i> : Régi gyógymódok (Altertümliche Heilverfahren)	88—89
<i>Molnár József</i> : Történeti néprajzi adatok (Angaben zur historischen Volkskunde)	89—90
<i>Némethy Endre</i> : Az egyesiga meghonosodása a kemesaljai Vásárosmiskén (Einbürgerung des Einzeljoches in Vásárosmiske)	81—86
<i>Tálasai István</i> : Adatok a népi fürdőkhöz (Angaben zu dem bäuerlichen Badewesen)	87

Irodalmi Szemle — Literarische Rundschau.

<i>Bálint Sándor</i> : Sacra Hungaria (<i>Manga János</i>)	101—102
<i>Bednarik, Rudolf</i> : Duchovna a hmotná kultura slovenského Pudu (<i>Márkus Mihály</i>)	98—100
<i>Bodor Antal</i> : Magyarország helyismereti könyvészete (<i>Márkus Mihály</i>)	102
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (<i>Balassa Iván</i>)	102—103
<i>Eckhardt Sándor</i> : Két vitéz nemesúr (<i>Mikesy Sándor</i>)	107

	Oldal
<i>Etzler Alian</i> : Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige (<i>Mikesy Sándor</i>) ..	104
<i>Gaál Károly</i> : Az andocsi Mária gyermekei (<i>Bálint Alajos</i>)	108
<i>Hankó Béla</i> : Halak (<i>Gönyey Sándor</i>)	106—107
<i>Hantos Gyula</i> : Kétvízközi majorok (<i>Balassa Iván</i>)	108—109
<i>Hegedüs Lajos</i> : Népi beszélgetések az Ormánságból (<i>Banó István</i>)	109—110
<i>Horváth Zoltán</i> : Egy mezőváros céhes ipara (<i>Némethy Endre</i>)	104—106
<i>Huszonöt lap</i> «Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből»-ből (<i>Balassa Iván</i>)	92—93
<i>László Gyula</i> : Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kccsistörténetben (<i>Kodolányi János</i>)	103—104
<i>Magyary-Kossa Gyula</i> : Magyar orvosi emlékek (<i>Vajkai Aurél</i>)	107
<i>Pásztor Lajos</i> : A magyarság vallásos élete a Jagellók korában (<i>Manga János</i>)	110—111
A Szovjetunió (<i>y. s.</i>)	100—104
<i>Szücs Sándor</i> : Pusztai Krónika (<i>Szendrey Ákos</i>)	97—98
Társadalomtudomány (<i>F. E.</i>)	111—113
The Study of Society (<i>Kresz Mária</i>)	94—97
Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark (<i>Banó István</i>)	106

Néprajzi hírek — Ethnographische Nachrichten.

A néprajz új professzora (Ein neuernannter Professor der Ethnographie)	122
A néprajztanítás ügye (Die Volkskunde als Lehrfach in den landwirtschaftlichen Mittelschulen)	122—123
A néprajz mint rendkívüli tantárgy a nyíregyházi gimnáziumban (Die Volkskunde als außerordentliches Lehrfach am Gymnasium in Nyíregyháza)	123
Bakos József gyermekjátékgyűjteménye (Eine Sammlung von Kinderspielen aus dem Mátjusföld)	124
<i>Palotay Gertrud</i> : Viski Károly †	113—116
<i>Szabolesi Bence</i> : Bartók Béla †	116—117
<i>Szendrey Ákos</i> : Sebestyén Gyula †	120—121
<i>Trencsényi-Waldapfel Imre</i> : Honti János †	117—120
<i>Vajkai Aurél</i> : Magyary-Kossa Gyula †	121—122

Társasági ügyek — Gesellschaftliche Angelegenheiten.

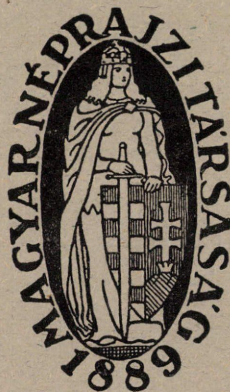
A Magyar Néprajzi Társaság 1946. évi április 24-én tartott összevont LVII. és LVIII. évi közgyűlésének jegyzőkönyve (Protokoll der gemeinsamt abgehaltenen LVII. u. LVIII. Jahresversammlung der Ung. Ethnographischen Gesellschaft)	124—132
--	---------

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

FÉL EDIT

LVII. ÉVFOLYAM

1946

1-4. SZÁM

BUDAPEST, 1947

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM.

	Oldal
<i>Szabolcsi Bence</i> : A régi nagy kultúrák dallamossága	1—13
<i>Tálasai István</i> : Kállay Ferenc és az alföldi «nomád mezőgazdálkodás»	13—19
<i>Alföldi András</i> : A varázslás lélektani alapja	19—29
<i>Banner János</i> : Tülokből készült edény maradványa az őskorból	29—31
<i>Banó István</i> : Erdélyi János népköltési gyűjteménye 100 éves	31—34
<i>Szendrey Ákos</i> : A magyar lélekhit	34—46
<i>Gaunt, Arthur</i> : Christmas Customs of Rural Britain	46—49
<i>Manga János</i> : A kánai menyegző változatai	49—64
<i>Richter M. István</i> : Az egri mészárosremekelés	64—66
<i>N. Bartha Károly</i> : Favágó karám	67—71
Kisebb közlemények. <i>Csatkai Endre</i> : A soproni szűrszabók. <i>Kodolányi János</i> : Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. <i>Cs. Bogáts Dénes</i> : Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz. <i>Némethy Endre</i> : Az egyesita meghonosodása a kemenesaljai Vásárosmiskén. <i>Gönyey Sándor</i> : Gyimesi csángók gyapjúmunkája. <i>Tálasai István</i> : Adatok a népi fürdőkhöz. <i>Molnár József</i> : Régi gyógymódok. <i>Balassa Iván</i> : A boglyakemencealakú gabonások eredetéhez. <i>Beke Ödön</i> : Vasorrú bába. <i>Molnár József</i> : Történeti néprajzi adatok. <i>Beke Ödön</i> : Kutyafejű tatár	71—91
Irodalmi szemle. <i>Balassa Iván</i> : Huszonöt lap «Kolozsvár és vidéke néprajzi térképé»-ből. <i>Kresz Mária</i> : The Study of Society, Methods and Problems. <i>Szendrey Ákos</i> : <i>Szücs Sándor</i> : Puszta Krónika. <i>Márkus Mihály</i> : <i>Bednárik, Rudolf</i> : Duchovná a hmotná kultura slovenského Pudu. <i>y. s.</i> : A Szovjetunió. <i>Manga János</i> : <i>Bálint Sándor</i> : Sacra Hungária. <i>Márkus Mihály</i> : <i>Bodor Antal</i> : Magyarország helyismereti könyvészete. <i>Balassa Iván</i> : A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. <i>Kodolányi János</i> : <i>László Gyula</i> : Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsi történetben. <i>Mikesy Sándor</i> : <i>Alian Etzler</i> : Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. <i>Némethy Endre</i> : <i>Horváth Zoltán</i> : Egy mezőváros céhes ipara. <i>Banó István</i> : Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark. <i>Gönyey Sándor</i> : <i>Hankó Béla</i> : Halak. <i>Vajkai Aurél</i> : <i>Magyary-Kossa Gyula</i> : Magyar orvosi emlékek. <i>Mikesy Sándor</i> : <i>Eckhardt Sándor</i> : Két vitéz nemesúr. <i>Bálint Alajos</i> : <i>Gaal Károly</i> : Az andocsi Mária gyermekei. <i>Balassa Iván</i> : <i>Hantos Gyula</i> : Kétvízközi majorok. <i>Banó István</i> : <i>Hegedüs Lajos</i> : Népi beszélgetések az Ormánságból. <i>Manga János</i> : <i>Pásztor Lajos</i> : A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. <i>F. E.</i> : Társadalomtudomány	92—113
Néprajzi hírek. <i>Palotay Gertrud</i> : Viski Károly †. <i>Szabolcsi Bence</i> : Bartók Béla †. <i>Trencsényi-Waldapfel Imre</i> : Honti János †. — <i>Szendrey Ákos</i> : Sebestyén Gyula †. — <i>Vajkai Aurél</i> : Magyary-Kossa Gyula †. — A néprajz új professzora. — A néprajz tanítás ügye. — A néprajz mint rendkívüli tantárgy a nyíregyházi gimnáziumban. — Bakos József gyermekjátékgyűjteménye	113—124
Társasági ügyek. A Magyar Néprajzi Társaság 1946. évi április 24-én tartott összevont LVII. és LVIII. évi közgyűlése. Dr. Ortutay Gyula elnöki megnyitója. Jegyzőkönyv. Dr. Vargha László főtitkári jelentése stb. ...	124—132

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (Fél Edit dr. egyetemi m. tanár, Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, francia, angol és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság évi tagdíja 12 forint, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 forint. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYOIRATA

LVII. ÉVF.

1946.

1—4. SZÁM

A régi nagykulturák dallamossága: az ötfokúságtól a diatoniáig.*

A «témák» állandóak, egyik kor a másiknak adja őket. Legtöbbjük már az ókorból való, — de az ókortan egészen mást jelentenek, mint a középkorban.

(*Huizinga: Cultuurhistorische Verkenningen 1929.*)

... A földkerekség minden népzeneje... alapjában véve visszavezethető lesz majd néhány ősformára, őstípusra, ős stílusfajra.

(*Bartók: Népdalkutatás és nacionalizmus 1937.*)

Az emberiség első nagy kulturái nem elszigetelten, hanem szinte láncba fonódva és majdnem egyidőben jelennek meg Előázsiaiban és az eurázsiai partvidék mentén. Kialakulásuk és sorsuk szempontjából az a két évezred döntő, amely Krisztus előtt 4000 és 2000 között eltelt; e kétezer év elteltével készen áll, vagy már romladozik is a mezopotámiai, egyiptomi, kínai, indiai és krétai műveltségek roppant épülete. Lehet, hogy kibontakozásuk az öntöző és hajózó embertípus, tehát a vízi-ember s a vízi-kultúra győzelmét jelenti, lehetséges az is, hogy közel-egyidejű feltűnésük egy ismeretlen közös anyország létre utal, egy eltűnt Atlantisz- vagy Gondvana-birodalomra, melynek mindnyájan gyarmatai és letéteményesei voltak. Annyi bizonyos, hogy mai tudásunk szerint ők jelentik az emberi öntudat és munkálkodás első magasrafejlett, szervezett fellépését a történelemben; ezt jelentik a zene történetében is. Hiszen tudjuk: a zenei anyag magában véve nem több nyers készletnél; minden közösség, minden kultúra válogat belőle, kiselejtez, csoportosít, megszerkeszt a maga hajlamai és szándékai szerint, s ez a kiválasztás és csoportosítás már «egyéni»: elárulja eredetét. Így épülnek fel a hangrendszerek, anélkül, hogy a muzsikálók tudatában mint elvont sorok szükségszerűen jelen volnának; így lehet jellemző a trikord megválasztása egy-egy kultúrára s így lehet az ötfokúság a történelem régi nagy műveltségeinek közös, mégis sokértelmű és sokformájú nyelve.

Valóban: amennyire e kulturák régi zenéjére következtethetünk, megállapíthatjuk, hogy mind az ötfokú rendszerrel éltek; szétszórt végvidéki maradványaik még világosan vallanak róla. Ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy a dallam történetében néhány ezer év nem jelent nagy kort; az ötfokúság nyelve ma is élő zenei nyelv.

Hogyan alakult ki, hogyan került uralomra ez a régi világnyelv? Ahány adat, annyi feltevés és ellentmondás; a kérdés szövevényessége azt sejteti, hogy a kibontakozás nem egyszerre s nem mindenütt egyféléképp történt,

* A Kodály-Emlékkönyvben megkezdett dallamtörténet 2. fejezete. — A görög-latin költői és tudományos irodalom zenei vonatkozásai tekintetében értékes útbaigazításokat köszönhetek *Szilágyi János*nak.

noha a közös forrásvidék gondolatát nehéz elvetni. Legvalószínűbb, hogy bizonyos trikordok egészültek ki ötfokú rendszerekké, emitt transzpozíció, másutt toldás útján; ez a feltevés megmagyarázná, miért van oly sokféle ötfokú stílus, egyazon hangrendszer mellett is. Másfelől viszont meggondolkoztató, hogy amikor a nagy kultúrák rátérnek az ötfokúságra, ezt többé-kevésbé öntudatosan *kiválogatásnak*, egy nagyobb hangkészlet megszűrésének érzik, — ahogyan minden klasszikus stílus alapjában megszűrés és kiválogatás. Erre vall, hogy valamennyi ötfokú nyelvjárás területén nagyobb hangkészlettel rendelkező hangszereket használnak, hogy indián, mongol, melanéziai és dunántúli sípok egyaránt több hangot intonálhatnak s mégis ötfokú zenét szólaltatnak meg rajtuk; s erre vall, hogy nagy kultúrnépek a zene eredetét példázó hagyományaikban egyaránt többhangú rendszereket ismernek, mielőtt rátérnek a pentatoniára. Így a kínai monda Ling Lun-ja, a'i tizenkétfokú rendszert szerkeszt az ősidőben, tehát az ötfokú rendszert megelőzőleg; s így a görög hagyomány Terpendere és Olymposza, akik a hétfokú hangsorból *kihagyják* a harmadik, illetve a harmadik és hatodik tagot s így jutnak a klasszikus hat-, illetve ötfokúsághoz. (Olympos «italáldozati hangnem»-e, a tropos spondeiazón vagy spondeiakos már talán a pentatonia kései, japán formájával, az ú. n. ditonikus ötfokúsággal egyezett; bár legújában, mint félhangnélküli mollpentaton hangsort, az óhéber, görög, szír, bizánci és latin psalmodia közös modusaként mutatják ki.¹) A nagy kultúrák tehát nemcsak azt tudják, hogy az *öt* szakrális szám, hanem azt is, hogy nagyobb számok redukciója útján jutottak hozzá. Ez látszólag ellentmond a trikordfejlődés gondolatának; a klasszikus rendszer ötös száma talán nem *több* volt megelőzőinél, hanem *kevesebb*. De az ellentmondás csak látszólagos: elképzelhetjük, hogy az *öt*, mint szakrális és gyakorlati szám, egy szakrális és gyakorlati *három* helyét foglalta el ugyanakkor, amikor az elmélet és a lehetőség már régóta hétről és tizenkettőről beszélt. Van aztán egy másik ellentmondás is. Fel kellett tennünk, hogy az ötfokúságnak, mint akusztikus világrendszernek elterjedését jóval később követte az ötfokú dallamformák, mint regionális különlegességek kibontakozása. De hogyan lehetséges ez, ha a hangrendszer sosem elvont törvényszerűség, hanem mindig csak konkrét dallamokban ölt testet?

Talán ez az ellentmondás is pusztán látszólagossá válik, ha az ötfokúság kibontakozását a következő fázisokban képzeljük el:

1. Különböző központokban különböző trikord-formák kristályosodnak ki, mint a zene hagyományos, gyakorlati alapképletei, szemben az ének- és hangszeradta lehetőségek tágabb hangsoraival. Például Előázsiaiában a terchangközre terjedő, Középázsiaiában a kvartra terjedő trikord.

2. Elterjed a rögzített hangolású ötfokúság, mint a trikord-formák szerkesztésének folytatása, fejleménye s egyben a nagyobb hangkészlet szigorú kiszűrése.

3. A regionális dallamszövegek hajlamoktól különböző ötfokú stílusok támadnak.

Hogy ezek a stílusok milyen lehetőségeket adnak a dallammintázó képzeteknek, máshelyütt már volt alkalmunk áttekinteni. Most csak annyit említsünk meg, hogy e nyelvjárások között világosan elkülönül egy középázsiai, egy előázsiai és talán mediterrán, egy afrikai, egy közép- és délamerikai s egy nyugateurópai stílus kör. Már ez a vázlatos felosztás is mutatja, hogy amikor

¹ L. E. Werner közlését, Hebrew Union College Annual XIX. Cincinnati, 1945—46. 333—35. l.

pentaton stílusokról szólunk, az újabb művelődési központok területét is érintenünk kell, hogy tehát az ötfokúság kifejlődésének egyes fázisai között sok évszázad s talán évezred telhetett el.

Melyek a kiforrott ötfokúság főbb dallamtípusai a világ különböző pontjain? milyen dallamképleteknek kedvez a pentatonia? Fussuk át a különböző formákat. A középpázsiai stílusláncot képviselje ezúttal egy újabb mongol-cseremisiz-magyar párhuzam, mely megerősítése lehet a már sokhelyütt kifejtett középpázsiai-magyar kapcsolatoknak, a népvándorláskori török népek ma is kirajzolódó útvonalának. A három dallam közül nyilván a cseremisiz mutatja a legrégebb s legrégebb formát, a magyar már elejtette a transzpozíciós választ, a mongol összezsugorodott és megkopott.²

1.

a) Mongol dallam

b) Cseremisiz dallam

c) Magyar dallam

Ez a stílus a kéttagú, transzponáló formáé. Hogy a transzpozíció elve leginkább a kvarthoz és kvinthez kapcsolódik, természetes: ötfokú rendszeren belül az ilyen transzpozíció a legegyszerűbb, szinte maga a hangrendszer sugallja, — aminthogy láttuk is, hogy a transzpozíció elve magának a pentatonianak kibontakozásában jelentős szerepet játszik. De hogy a motívum-áthelyezés, mint formaképző elv, ebben a stílus körben nemcsak a negyed- és ötödhangközre terjed ki, hanem — ritkábban — másodhangköznyi távolságban is érvényesül, bizonyítja egy újabban feljegyzett tibeti imadallam:³

2.

Tibeti dallam

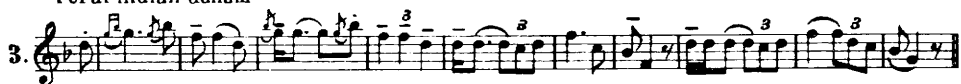
Egy perui indián fuvoladallam viszont érdekes átmenetül szolgálhat a következő stílus körhöz. Ebben a négysoros melódiában még világosan felismerhető a transzpozíciós eredet, sőt az egysoros alap gondolat, mely előbb eredeti magasságában, azután mélyebben (részben kvarttal, részben kvinttel

² Források: a mongol dallamot *P. Berlinszkij* közölte (*Mongolszkij pjevec i muzykant Uldzuj—Lubszan—Churesi*. Moszkva, 1933. 51. l.), a cseremisizt *R. Lach* (*Gesänge russischer Kriegsgef., Tscheremissische Ges.* 1929. 200. sz., itt *Kodály* javításával), a magyart *Bartha Dénes* (*Untersuchungen zur ungarischen Volksmusik I.*, Archiv. f. Musikforschung VI. 1941. 13. l.). Az ötfokú dallamokat mindenütt közös pentaton rendszerbe transzponálva közöljük.

³ *Henning Haslund—Christensen*, *Zajagan. Menschen u. Götter in der Mongolei*. Stuttgart—Berlin—Leipzig é. n. (1940 körül). 264. l.

mélyebben) megismétlődik s így támad belőle AA₁ A₂A₃ forma, de már majdnem AA₁ BB₁ értelemben:⁴

Perui indián dallam

Újabb lépéssel tovább visz egy Haiti feljegyzett, de alighanem kongói eredetű néger fuvoladallam (Haiti lakossága kongói négerekből áll); ez már majdnem tiszta háromsoros típus, és pedig ABA₂, tehát reprizes dalforma jellegével; a negyedik dallamsort egy csökevényessé zsugorodott függelék képviseli a harmadik sor végén:⁵

Haitii néger dallam

Egy Appalachia-vidéki angol népballada melódiája viszont a «modern» nyugati ötfokúságot képviselheti; a dallam öt sorából a második és ötödik rímel egymásra, és pedig egészen a transzpozíciós keleti elv értelmében, mégis azzal a különbséggel, hogy a negyedik és ötödik dallamsor *együtt* az első dallamsor visszatérését képviseli, tehát a dallamot, eltérő tagozata mellett is, lényegében szimmetrikus, háromtagú, középrészes formává alakítja.⁶

Appalachia-vidéki angol dallam

Utoljára hagytuk a középtengeri típusokat, mert ezeknek a kérdése alighanem a legbonyolultabb mind között. Úgy tűnik ugyanis, mintha az ötfokúság sorsa világtájak szerint különböznék: Kelet- és Középázsiaiában megmarad, Délkeletázsiaiában különböző elhangolásokkal «distanciaskálákká» vegyül, Dél- és Délnyugatázsiaiában alámerül kromatikus rendszerekben, a Földközi-tenger partvidékén azonban öntudatosan átalakul diatonikus, hét-

⁴ M. Béclard—d'Harcourt, *Méodies populaires indiennes*. Milano, 1928. 119. l. Egy némileg rokonzjellegű — ötfokú, de háromsoros — abesszíni fuvoladallamot (sorvégzői rendszerünkben: f²-f²-c², jellemző relációi: g²-f², d²-c²) közül E. W. Ewald, *Szovjetszkij Folklor*. Moszkva—Leningrad, 1936. 462. l.

⁵ W. B. Seabrook, *Geheimnisvolles Haiti. Rätsel und Symbolik des Wodu-Kultes*. Berlin, 1931. 30. l. A dallam Legba-isten invokációja; előadta fuvolán egy négerszármazású orblanchei bennszülött, lejegyezte Elie nyugatindiai zeneszerző.

⁶ C. Sharp, *English folk-songs from the Southern Appalachians I.*, London, 1932. 8/D. sz.

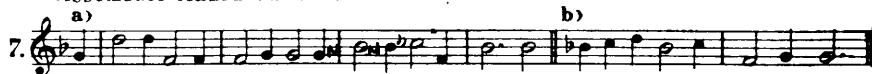
fokú hangsorokká. A régi mediterrán világ leggazdagabb és legzártabb zenei összefoglalása a gregorián korális; egyre valószínűbb, hogy benne kell keresnünk jóformán mindazt, ami az óhéber és ógörög dallamvilágból megmenekült. Ötfokú elemei például régebbi fejlődésfokot őriztek meg a ma élő zsidó dallamok jórészenél s a ránk maradt görög zene teljes anyagánál. A legarchaikusabb héber psalmódia-formák vizsgálata meggyőzhet róla, hogy a gregorián

Héber dallamok

korális valóban hiteles forrásból s hitelesen rögzítette meg e recitáló dallamképleteket, amelyek annakidején a szabad ritmikus tagolás példáit adták a mediterrán zeneiségnek. (A héber-gregorián zoltárstílus e «keleti hitelességét» megerősíti, hogy a legegyszerűbb háromhangú psalmódiával a hindu Védédallamok között is találkozunk.⁷) Az ógörög zene pentaton nyomai sokkal töredékesebbek; az első delphii Apollón-himnusz japán ditoniára emlékeztető részletein kívül, mint legismertebbre, az ú. n. Mesomedes-féle Múzsahimnusz kezdetére és végére hivatkozhatunk:

Mesomedes Múzsahimnuszából

de ez nyilván kései, öntudatos archaizálás (Kr. u. I.—II. század), széles dallamívei és hangközvei (kvint-, szext-lépések) is inkább érett, bőhangú diatonikus dallamkulturából valók és keveset sejtetnek a görög ötfokúság ifjúkoráról. Viszont a gregoriánus, mely a fejlődés legkülönbözőbb fokozatait zárta magába, ennél sokkal elemibb s talán hitelesebb görög képleteket is ismer. Nem csoda: a latin egyházi ének 400 körül (akár az ószláv liturgia ötszáz évvel később) bőségesen merített Bizánc és Antiochia írott és íratlan dallamforrásaiból s e források akkor még nyilván tele voltak keletiesen színeződött antik ízekkel. Ha az óhéber dallamosság leginkább az archaikus korálzenében, a lekióok, orációk, psalmi tónusok hangjában, az Introitusok zoltár- és

⁷ L. E. Felber egy idevágó dallamközlését: Die indische Musik der vedischen und der klassischen Zeit, Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, 170. Bd., 7. Abhandl., Wien 1912, hangjegymelléklet No. 462. Egyik részlete:

V. ö. még ugyanott a 418. és 451. számmal, valamint a «Zsidó zenei nyelvemlék: a legrégebbi kótázott bibliadallam» c. cikkemben közölt dallammal (Libanon, 1941. 68—69.).

antifónamelódiáiban, a Gradualék és Versusok prózaénekeiben⁸ él tovább (a Graduale a legrégebb miseének), — a görög emlékeket inkább a himnuszokban, régi Credo- és Offertorium-énekekben kereshetjük. Legfeltűnőbbek itt nem is a teljes pentaton rendszerben koncipiált dallamok, aminő például az adventi Introitus zoltárverse és a hozzá kapcsolódó kis doxologia, hanem a pentaton dallamkezdetek és jubilációk, még olyan énekekben is, melyek nyilván későbbi keletűek. A divergencia itt-ott meg is látszik; a későbbi diatonikus dallamérzék, főleg a zárlatok körül, kissé feszegetve fogadja magába a tiszta ötfokú dallamfonalat s egy-egy elkanyarítással, kitöltéssel rögzíti meg a maga számára, valósággal belemódulál:

Gregorián dallamok

8. a) b)

c) d)

e)

f)

g)

h)

De itt már egy új világ kezdődik: az ötfokúság kezd *kevés* lenni; átfolyik a hétfokúságba, «kiegészül» hétfokú hangsorokká, ahogyan nyilván már az ókori görög zenében megtörtént. A Középtenger dallamvilága a Krisztus előtti századokban kialakítja és szilárd formákba rögzíti a *diatonit*.

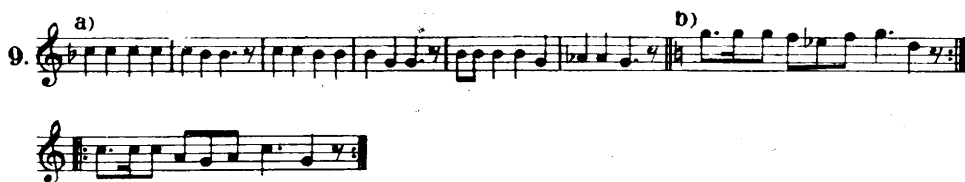
*

Hogyan bővül ki a pentaton hangsor? A keleteurópai és nyugatázsiai melódiaanyag többféle lehetőséget bizonyít. Mindenekelőtt ne feledjük, hogy az ötfokú dallamnak, legalább is bizonyos körzetekben, van egy jellegzetes, terjeszkedő allelnyilvánulása: szeret mélyebben megismétlődni, «kaszkád»-dá alakulni, mint *Lach* nevezi. (Középtázsiai, magyar, indián típusok.) Ilyenkor, mint *Kodály* kimutatta, k' féle eset lehetséges: ha a hangrendszer érzéke erősebb a dallamvonal, a rajz érzékénél, a melódia transzpozíciójával együtt

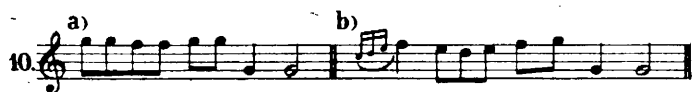
⁸ L. E. Werner, Preliminary notes for a comparative study of catholic and jewish musical punctuation, Hebrew Union College Annual XV. Cincinnati, 1940. 335—66.

ugyanabban az ötfokú rendszerben marad s a szükséges «*pien*»-hangokat rendszerbeli szomszédos hangokkal helyettesíti; de ha az alakzati, rajz-szerű érzék erősebb a hangrendszer érzékénél, a transzpozíció pontos, a dallam két-rendszerűvé válik s ilyenkor már ott vannak benne a «*pien*»-hangok, tehát a diatoniaiávé «kiegészítő» átmeneti fokok is.⁹ Azonban nem is kell a nagyobb, két-részes melódiák birodalmáig elmennünk; a «kiegészítés» szüksége egyszerűbb méretek között is jelentkezik már. Két újabban közzétett osztyák dallam mindjárt két esetet példázhat; egyikben a kvart-terjedelmű triakord a dallam végén hirtelenül kitöltődik; a másikban az utótag, a transzponált dallamfél példája hasonló kitüremlésre ihleti az első dallamfelet (2. ütem) s így hatfokú hangsorrá bővíti az ötfokút:¹⁰

Osztyák dallamok

Ezek még átfutó-hangok; de ahol a dallam átfuthat, ott idővel meg is vetheti a lábát. S valóban megfigyelhetjük, hogy ahol a diatonikus dallam-érezék már meggyökeresedett, ott a pentaton hagyomány fegyelme alatt is minduntalan megkísérli, hogy e hagyomány «réseibe» beleszüremkedjék, hogy meglazítgassa ezt a fegyelmet s egyelőre futólag, később mind állandóbban körébe vonja, amit az ötfokúság még kirekesztett és eltiltott. Előbb persze a tiszta (dór vagy aeol jellegű) diatonia nyomul előre; így székely dallamokban, ahol a pentaton fordulat mellett diaton változatok is fel-felbukkannak:

Későbbi fokon a diaton érzéket harmonikus ösztönű dór-érezék váltja fel s ez kezdi átértelmezni a melódiát a maga módján. Sokáig lappang, azután egyszerre felszínre tör; a pentaton triakordot dór hármashangzatnak fogja fel s a pentaton dallam «hiányait» (melyeket a régebbi dallamérezék nem érzett hiányoknak) dór-értelemben egészíti ki *pien*-hangokkal. A fokozatokat példáztatja három-négy magyar dallam, melyeknek valamikor épügy közös hangsoruk volt az *f-g-b-c-d* pentatonia, mint a volgavidéki csuvas és cseremisiz dallamok nagyrészének.

⁹ R. Lach, *Gesänge russischer Kriegsgefangener* I. Bd. 4. Abt. (Tschuwaschische Gesänge) Wien—Leipzig, 1940. 11. l.; Kodály Zoltán, *Sajátságos dallamszerkezet a cseremisiz népzenében*, 1935; Szabolcsi B., *Adatok a középázsiai dallam típus elterjedéséhez*. Ethn. LI.

¹⁰ W. Steinitz, *Ostjakische Volksdichtung u. Erzählungen* II. Stockholm, 1941. Melodien 41. és 27. sz.

A súlytalan töltőhangok — látjuk — idővel súlyos ütemrészen, törzshangokként is megjelennek s dór, aeol, mixolyd hangsorokká, később dúr- vagy moll-dallamossággá szinezik át a pentaton rendszert. Jó példa az imént idézett Mesomedes-himnusz, mely e lehetőségeket, mintegy csirájukban mutatja be.

Másik fontos újdonság ezen a fokon a hangsor újszerű öntudata. A görög *tetrakord* s a belőle kifejlődő oktávajok, a kvartból és kvintből összerakódó *modus*-ok minden kötött tonális értelem híján is¹¹ a hangok *szomszédosságának* tudatát plántálják a muzikusba. Az igazi nyugati diatoniát ma is sokszor éles szerkezeti különbség választja el a «befedett» keleteurópai pentatoniától (aminőt a magyar dór-dallamok jórészeiben vagy a lengyel Bogurodzica-dallamban megfigyelhetünk), s mely így nem is számíthat igazi diatoniának, nyugati értelemben. Később hasonló úr jelentkezik majd a népies dúr-oktáv és a középkor-végi műzene hexakord-jellegű dúr-hangsora között. A konvergens fejlődések ősi törvénye ez: diatonia nemcsak egyfajta van s dúr-hangsor sem csak egyfajta van, mert mindkettő különböző utakon támadt s csak az újabb fejlődés során egyesült hasonmásával.

Talán még ennél is fontosabb a tonalitás, a *hangnemiség* új gondolatvilága, mely egy alaphang s egy gerinchang köré szervezi a dallam alkat-elemeit, a hangsor tagjait, különböző funkciók egyensúlyában. A dallamnak s a hangsornak ettől kezdve látható és láthatatlan tengelyei vannak, ezek körül bomlik ki, terül szét és hajlik alá. Az alaphang egyben végzőhang is, *findális* és *basis* egyszemélyben, a főtengely, mint *domináns* és *tenor* uralkodik a dal-

¹¹ *Gombosi Ottó*, Studien zur Tonartenlehre des frühen Mittelalters, Acta Musicologica 1938—40. 7. és 12. dallampéldánk zárójeles variánsai *Gombosi* új olvasatát adják; l. Papers Read at the International Congress of Musicology held at New-York, 1939. 182. New-York, 1944.

lam arányain, fölfelé- és lefelé irányuló mozgásán. Bizonyosfajta alaphanggal már eddig is találkozunk: ilyen volt a kínai rendszer hangolási alapja, a «Sárga Harang» s ilyen volt a görög rendszer középhangja, a *mezé*. De a régi és új alaphang-gondolat között lényeges különbség van. A pentatonia kiforrott, stiláris zártságában tökéletes dallam-rendszer, de hangjai nagyjában egyenrangúan állnak egymás mellett. (Mint *Bartók* kifejti: az ötfokúság nem ismeri a domináns-funkciót s viszont csupa konszonáns hangköz-viszonyból épül, tehát harmóniai szempontból voltaképp egyetlen, irány-, ellentét- és ellensúly-nélküli állófunkció.) Hangjai közt a végzőhang is amolyan primus inter pares; sűrűn is változik¹² s hogy a magyar pentatoniaiában egyetlen, rögzített formája maradt uralmon, míg más, a rokonnépeknél még virágzó képletei már csak csökevényesen, «plagális» áruhában jelentkeznek (I. 11. sz. hangjegypéldánkat), ahhoz már alighanem diatonikus szellemű értelmezése (moll-felfogás) segítette hozzá. Az ógörög elmélet eredetileg sem hangnem-határozó záróhangról, sem autentikus és plagális rendszerről (a bizánci *echos*-ok és középkori *modus*-ok módjára) nem tudott; még a korai keresztény korálzene is híján van az alaphang későbbi jelentőségének s a keleten valószínűleg nem ismert többet két hangnemnél, a később 2. és 8. sorszámmal jelölt «plagális» hangsoroknál. Az antifónaszoltárok változó záratai, a differenciák, a későbbi korálzene közepette is megőrizték a végzőhang iránti archaikus közömbösséget. Viszont a kiforrott egyházas diatoniaiában rendkívüli jelentőséget nyer az alaphang. Honnan ered, hol tűnt fel először az új finális-elv? *Peter Wagner* szerint — akinek feltevését *Gombosi Ottó* újabb kutatásai megerősítették — az ókori vagy bizánci eredetű.¹³ A középkori dallamstiliztikában már mindenesetre a keletről kapott új elv visszhangzik, Angliától Itáliáig. A Huchald neve alatt ismeretessé vált *Musica enchiridis* a IX. században előadja, hogy minden dallam a záróhang felső- vagy alsó-ötödén belül kezdődhetik. Clugnyi Odo és Arezzoi Guido a X. és XI. században egyértelműen kimondják, hogy a finális egyben kezdőhang, vagy — mint később különösen Admonti Engelbert hangsúlyozza — a kezdőhangnak legalábbis határozott konszonanciaviszonyban kell állnia vele. «Finalis vox est, quam melius intuemur» — tanítja Guido a *Micrologus*-ban és a XI. századi Johannes Cotto hozzáteszi: «Tota vis cantus ad finales respicit», tehát a dallam energiája a záróhangra irányul. «A finali reguntur omnia, disponuntur et dijudicantur» — írja Hirsau Vilmos, és Admonti Engelbert meg Johannes de Muris (a XIV. században) már csak összefoglalnak, mikor kijelentik, hogy a záróhang hangnemileg a dallam főrésze, mert a hangnem itt nyilatkozik meg leginkább, tehát «omnis tonus musicus speciem sumit a fine». Körülbelül ugyanígy s ugyanekkor bontakozik ki a tenor vagy domináns, a *repercussa*, a gerinhang hatásköre, a hangterjedelem törvényei (a ciszterciek decima-szabálya), a dallamszövés központok és tengelyek köré jegecedő rendszere, s általában mindaz, amit a muzsikák akkor is, később is tonalitásnak, hangnemi rögzítésnek, vagy

¹² *Kodály Zoltán*, A magyar népzene. Bpest, 1937. 24., 26—27. l. *Bartók* idézett megállapítása: Ungarische Volksmusik, Schweizerische Sängerschaft 1933, ill. Ethn. LIII. 174. A pentaton végzőhang változandóságáról l. még Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben c. dolgozatom (Bpest, 1935) 12—13. l. «Die Serie ist relativ und die Töneiter kann mit irgend einem der 5 Töne beginnen» — írja *C. Vega*, perui hangszerekkel kapcsolatban (Acta Musicologica IX. 1937. 43.).

¹³ *P. Wagner*, Elemente des gregorianischen Gesanges. Regensburg—Rom, 1917. 109—110., 141. l. A legrégebbi egyházi hangnemekről l. ugyane szerzőnek «Die Koloratur im mittelalterlichen Kirchengesang» c. tanulmányát, Peters-Jahrbuch 1918. 14. l.

legalább is az új rendszerből fakadt egyensúlynak és aránynak érez. Ebben a szellemben gazdálkodik most már a dallam a maga hangjaival és hangközeivel; ezért nem «használja el» a finálist és dominánst a maguk helyén kívül, ezért fordul vissza s válik fokozatossá nagy lépések (kvart és főleg kvint) után s lassúdik meg nagyobb hangcsoportok végén, általában most eszmél rá, hogy szűkebb hangköz gyorsabb, tágabb hangköz lassúbb mozgást idéz (Aribo, Odo, Muris félhang-szabályai, Guido kadencia-tana, Odo distinctio- és hangköz-elmélete stb.) s így forr ki a dallam öntudatos «anyag» stilisztikája, az első tonális elvű zeneköltészetten. Vele észrevétlenül alakot vált a régi pentaton gondolkodás maradványa, de alakot vált a diatonia is.

*

A diatonia dallamvilágát nem utolsó sorban az különbözteti meg minden régebbi dallamosságtól, hogy ír, hogy írásba foglal, hogy írott élete van. De ép ami a klasszikus diatonia írásba-foglalását illeti, néhány sajátos körülmény tűnik szemünkbe. Tudjuk, hogy az írásba-kötés minden kultúrában mély válsággal, ellentétes erők összeapásával jár; gondoljunk csak a középkori nemzetek első krónikáira, akik oly féltő gonddal különböztetik meg magukat és hivatásukat a szájhagyomány ingó, írás-nélküli világtól! Hasonló problémák merülnek fel az európai dallam történetében is. Egyik különös körülmény, hogy az írásba-foglalók térben és időben egyaránt *színhelyen-kívül* élnek, elkésett periférikus magyarazók. A görög hangrendszer első nagy írásba-foglalója a délitáliei Aristoxenos, a Kr. e. IV. században, tehát jóval a klasszikus görög zene virágkora után; a rendszerhez fűzött hangsor-nevek meg éppen-séggel csak a Kr. utáni III. században tűnnek fel Aristeides Quintilianus és Gaudentius irataiban! A bizánci-görög hangsorok, az *echos*-ok első megrögzítője egy alexandriai alkimista, Panopolisi Zosimos, a Kr. utáni III. században; a nyugati egyházi hangnemek első kodifikátora egy karoling-kori angolszász tudós, Flaccus Alkuin, a VIII. században. Csupa készei és kívül-álló, utólagos irodalom! De elhomályosult a klasszikus görög zene fénye már akkor is, amikor *Platon* az «Állam»-ban (III. 10.) először említi mixolyd és syntonylyd, ion és lyd, dór és fríg «harmoniak», tehát — mint a szövegből kiderül — eltérő színezetű, más-más «hanghordozást utánzó» s talán lokális jellegű *dallamok* különböző hatását. Előtte csak Pindarostól hallunk aiol és lyd dallamról, dór lantról és más különösségekről, melyek azt sejtetik, hogy a regionálisan megosztott görög fejlődés a diatoniát is helyi változatokból forrasztotta össze. Aristoteles, Plutarchos nagyjában Platont ismétlik; még Apulius is csak annyit tud a Kr. u. II. században, hogy a fríg *dallam* «lág», az ión «változatos», a dór «harcias» és a lyd «édes» (az elsőt a Dea Syria őrzőgő kultuszában, a többit egy görög színlelőadás pantomimzenéjeként szerepelteti, mindet főleg az aulos-szal, illetve tibiával kapcsolatban). Szenvedélyesebb a megkülönböztetés vágya 200 körül Alexandriai Kelemenben, aki a dór «modus»-t a tűzhöz, a lydet a levegőhöz érzi hasonlónak s a dór «harmóniát» — melyet hol Dávid király zsoltározásából, hol a trák Thamyristól származtat — az «összhangzó» «harmonikus, a fríg «harmóniát» — a frígiai Marsyas talál-mányát — viszont a «bősz vagy éles» diatonikus hangrenddel kapcsolja össze (Protrepikos, Stromatis). Annyi mindenesetre kiderül Platon és Aristoteles «Állam»-aiból, hogy hangsor és hangszer éthosza összetartozik; de még természetesebb gondolat, hogy *dallam* és hangszer éthoszának csak közös gyökere lehet, s az ilyen kapcsolat épp a régi nagy kultúrák gondolatvilágára jellemző. *Hangsor* ugyanis — akár mint hangszer-adta lehető-

ség, akár mint elméleti elvonás — mindig csak a szakember tudatában él; az avatatlan hallgató csak a dallamot hallja és nem tud hangsorokról. A hangsor élete a dallamforma életétől függ, — a képlet, az alakzat, a figura ereje mindenütt nagyobb az egyes hángénál. Hiszen épp ez az erő az, ami a régi nagykulturákban korán határozott *modellek* kialakulásához vezet. Az egyes szövegek számára állandó psalmodikus dallamminták például — mint a szír-héber *riš-golo*, a bizánci *heirmos*, a latin *psalmi-tonus* vagy a régi magyar sirató-dallam — azzal nyerték el értelmüket, hogy kevésszámú, könnyen megjegyezhető, tipikus diaton mozgásformát rögzítettek, több-kevesebb belső (hangköz-, szótagszám-, duktus-beli) szabadsággal. A *maqam*, a *raga*, a *patet* s a *nomos* már csak magasabb síkon bontották ki e hajlamot az arab, hindú, indonéziai és görög műveltségben. Van azután egy másik szembeötlő körülmény is, mely az írásba-foglalás hitelességét érinti. Ha a melódiák egyáltalán leírhatóknak bizonyultak (amit Sevillai Izidor kétségbe von): végleges volt-e, amit így leírtak? A dallamok sorsa megrögzítésük idején még távolról sem lezárt, befejezett, áttekinthető sors, hiszen itt olyan melódiákról van szó, melyek évezredek élére hivatottak, melyek megnyitják a ma is folyó európai történelmet. A gregorián korális keletről és Görögországból örökölt metrikus és kromatikus emlékei csak azáltal mosódnak el, hogy a XI. századi írás-technika nem képes őket megrögzíteni; gondoljuk meg, hogy az ambroziánus ének melizmái szerkezetükben még a XX. századi kutató szemében is «sokszor homályosak»!¹⁴ A kromatika, a félhanglépések kultusza igen korán, már az antik zenében, már a primitív dallamban jelentkezik. A hindú és görög fejlődés, az arab-perzsa makám-rendszer s a keleti (szír-örmény) keresztény liturgiák némely máig élő különossége egyaránt bizonyítja, hogy pentatonia és diatonia, ötfokúság és hétfokúság *között*, mint mellékvágány, mint I küzdött és elhárított (de csak egyidőre és csak az európai öntudat számára elhárított) lét-tőség, felbukkan a kromatika dallamvilága is. Ehhez járulnak a regionális és nemzeti eltérések. A Rómán-kívüli, gallikán és mozarab liturgiák — a végvidékek ősi törvénye szerint — régebbi formákat őriznek, mialatt maga a római központ stílust változtat;¹⁵ germán területen pedig a gregorián korálisnak külön nyelvjárása van alakulóban, mert itt a félhangközök s főleg a szokatlan tritonus-szerű lépések helyett inkább kitágítják a dallam hangközzeit.¹⁶ Végül: a görög nyelv és dallam ritmusa az aszimmetrikus képleteknek kedvezett, a latiné az egyszerű, arányos tagolásnak; hogy ezek az elvek hogyan érvényesültek az írásban, nem tudjuk, de nyilvánvaló, hogy a gregoriánium mindkettőt felszívta s valamiképp akaratlanul hozzájárult, hogy az európai dallamérzékben az utóbbi legyen úrrá az előbbi fölött, másszóval hogy a ritmikában latinok legyünk s ne görögök.

A rendszerezés eszerint elkésett is, meg túlkorai is; a dallamanyag még fluktuál, a diatonia élete még távolról sem zártrendszerű, kristályos élet, mikor a történelemben legkorábban, s máris első klasszicizmusának magaslatán, szemünkbe tűnik. A nagy-klasszikus diatonia kora valóban csak fél-évezreddel később következik el a zene történetében. A középkor első századai-ban a hétfokú dallamosság inkább a Középtenger évezredek antik művelt-

¹⁴ P. Wagner, Einführung in die gregorianische Melodien I. Leipzig, 1910. 214. l.

¹⁵ U. o. 54—55. l., Morin és Cagin nézete.

¹⁶ P. Wagner, Eigenheiten der deutschen Choraltradition (Einführung in die greg. Melodien II. 1912. 443—48.) és Elemente des greg. Gesanges, 1917. 101., 104. l. Ugyane szerzőnek további idevágó kutatásai: Germanisches im mittelalterlichen Kirchengesang, Leipziger Kongressbericht 1925: Das Leipziger Thomas-Graduale 1930—34, bev.

ségének összegezéseként jelenik meg; a nyugati és északi világ számára még új nyelv, még gazdagodik, hullámszik, alakot vált és válságokon megy át, még nyers és bizonytalan, annak ellenére, hogy első klasszikus összefoglalása, a gregorián már megszületett s elindult a világszerte felé. Igen, Európa számára a gregorián dallamosság ekkor még afféle népi klasszicizmus, s főleg idegen világtáj hozománya, féllábbal keleti tünemény, maga az egyházas személytelenség; az *egyéni* nagy művészet magaslatára az európai zene diatonikus dallamossága csak a középkor vége felé érkezik el. A nyugati zenetörténet «öltései» itt, úgy rémlik, keresztöltéseként követik egymást: a diatonikus első kibontakozását a dúr-zene első kifejlése váltja fel (trubadúr-dallamosság) s ezt előbb a diatonikus klasszicizmusa és alakváltása (renaissance és barokk), azután a dúr-moll dallamosság klasszicizmusa és alakváltása (klasszicizmus és romantika).

És mégis: a későközépkor nagy-diatoniája sem érkezett előkészítetlenül. Előfutárai azok az egyházas diatoniai dallamok, aminők — immár nyugati színezettel, zártabb dalszerű formák keretei között — a korai sequentiairodalomban és (a latinos karoling-renaissance késő visszfényeként) XI—XII. századi firenzei és montecassinói, illetve XIII. századi vatikáni neumas kéziratokban tűnnek fel latin szövegekkel.¹⁷

Fülemüle-dal

13.

Au-re-a per-so-net ly-ra cla-ra mo-du-la-mi-na! Primum somum me-se red-dat
Simplex chorda sit ex-ten-sa vo-ce quin-de-na-ri-a.
le-ge hy-po-do-ri-ca. Cum tel-lu-ris ve-re no-vo pro-du-cun-tur ger-mi-na

Zarándokének

14.

O Ro-ma no-bi-lis or-bis et do-mi-na, Sa-lu-tem di-ci-mus ti-bi per o-mni-a, te be-ne-dí-ci-mus: Sal-ve per se-cu-la.

Az első énekben, mely nyilván a kora-középkori «tan-dal» típusa lehet, már felvillan a későbbi klasszikus dór-dallamosság varázsa. A második dal (zarándokhymnus Rómához), mely eredetileg profán, görögösen klasszi-

¹⁷ Közölte F. Ludwig, az Adler-féle Handbuch der Musikgeschichte középkori fejezetében (2. kiad., 1930. I. 162., ill. 161. l.); az utóbbi dallam változatairól I. P. Wagner, O Roma nobilis, Kirchenmusikalisches Jahrbuch XXII. 1909, 1. s. köv. ll., ill. Einführung in die greg. Melodien II. 1912. 304—5. (a vatikáni neumas változat, melynek alapján a Ludwig-féle átirat 10. ütemét kiegészítettük), továbbá H. Besseler, Die Musik des Mittelalters und der Renaissance, 1931. 72. és W. Danckert, Das europäische Volkslied, 1939. 307. A melódia eredetileg az «O admirabile Veneris idolum» kezdetű, valószínűleg X. századi profán (veronai eredetű) vershez tartozott; a két szöveget I. E. Brittain, The Medieval Latin and Romance Lyric to A. D. 1300, Cambridge, 1937. 88—89.

cizáló szerelmes szöveghez fűződött, a dúr-hexakordot élvezi ki — a vatikáni változatban mixolyd alsószeptimával — s variálgatva toldó-ráütő-ismétlő szerkezetében épp úgy a francia *carole*-ok tanítványa, mint jambikusan szokelló, profán ritmusában, a trubadúr-zeneiség e közös és általános jellegzetességében. De azért ez a hang mégsem a trubadúr-zene hangja. Másféle örökség ez, mely titkos és nyílt utakon húzódik tovább föld felett és föld alatt; feltűnik a sequentiában, a *lai*-ban,¹⁸ a német *minnesang*- és *meistergesang*-ban, a XV. század flamand klasszicizmusában s a XVI. század korálköltészetében. Mindez pedig nem a Földközi-tenger öntudatos és tisztázott déli hangja többé, hanem egy nehezen ébredő északi és nyugati világré, az új európai emberiségé.

Szabolcsi Bence.

¹⁸ L. pl. azokat a latinszövegű dalokat, melyeket *F. Gennrich* közölt párisi és evreuxi kéziratokból (Grundriss einer Formenlehre des mittelalterlichen Liedes. Halle, 1932. 217., 218.):

stb.

No-vus an-nus, di-es ma-gnus as-sit in lae - ti-ti-a

stb.

In-ves-ti-gans se-mi-tas no-strae re-demp-ti-o-nis

Die Melodiewelt alter Hochkulturen. (Von der Pentatonie zur Diatonie. — Fortsetzung der Melodiegeschichte.) Typen, Phasen und Zentren der pentatonischen Entwicklung. Fünfstufigkeit als Organisierung und Reduktion des Tonmaterials. Übergänge: Erweiterung des Tonumfanges, Transposition, Ausfüllung der pentatonischen «Lücken», permanente Fülltöne. Aufkeimung des Gefühls für Tonleiter, Grundton, Tonalität. Diatonie als Mediterraerscheinung; diatonische Melodiebildungslehre im gregorianischen Choral. Vorboten spätmittelalterlicher Großmelodik in Weisen wie «O Roma nobilis».

Kállay Ferenc és az alföldi «nomád mezőgazdálkodás».

A magyar népi mezőgazdálkodás kettősségét néprajzi irodalmunkban *Györffy István* mutatta ki «Takarás és nyomtatás az Alföldön» c. tanulmányában 1928-ban.¹ Eszerint egy bizonyos munkamódban azonos területek gazdasági műveltsége, — melyek túlnyomórészt az Alföld és Kelet-Dunántúl tájaira esnek — a *nomád mezőgazdálkodás* jellegét viselik, ezzel szemben a másik mezőgazdasági műveltség területén, mely a belsőbb európai gazdasági kultúrával van erősebb kapcsolatban, *helyhez kötött gazdálkodás* folyik. A mezőgazdasági irodalomban *Györffy* előtt ezt a kettősséget *Ditz Henrik*² említi, az előbbit «magyar gazdálkodás»-nak, az utóbbit (Vas és Sopron megyékre hivatkozva) «európai földművelésmód»-nak nevezi. *Györffy* szerint a nomád gazdálkodásra jellemző, hogy 1. szabad ég alatt, épületek nélkül folyik, 2. a gabonát szénamódra takarják (főleg az Alföld középső részén),

¹ NÉ. XX (1928), 1—46., később a Magyarság Néprajza. Bpest II. (1934.), 241.

² A Magyar Mezőgazdaság. Lipcse; 1867.

3. főterménye a búza, 4. a magot állattal (lóval) nyomtatják el szérűskertben vagy szántóföldön készített szérűn.

Győrffy kutatásaiban főforrásként *Csaplovics*³ hivatkozik, aki szerint Magyarországon egy «ázsiai» és egy «európai» gazdálkodási mód van szokásban. Elvi megállapításait és részletes kifejtését néprajzi, mezőgazdasági és gazdaságföldrajzi kutatóink eddig *Csaplovics* saját felfedezésének tartották.

Csaplovics azonban nem saját megállapítását adja elő, hanem egyik kortársáét. A Tudományos Gyűjteményben könyvénel hat évvel korábban jelent meg K. J. jelzéssel *Kállay Ferenc*⁴ értekezése «Magyar Régiségek nyomozása» címmel,⁵ s ebben az «ázsiai eredetű» gazdálkodást fejti ki. *Csaplovics* ismerte ezt a tanulmányt, mert ő is munkatársa volt a folyóiratnak, sőt könyvében⁶ egy számunkra érdektelen idézet során, a szerző neve nélkül hivatkozik is rá, később azonban, ahol a lényegbe vágó rendszeri kettősséget tárgyalja, eredeti forrását teljesen elhallgatja. Ez annyiban különös, mivel *Csaplovics* sokszor újságcikkeket idéz jelentéktelen adatokkal kapcsolatban, s ugyanakkor ennek a nagyjelentőségű meglátásnak szerzőjét nem mutatja be. Arra gondolhatunk talán, hogy *Kállay* felfogását közismertnek vélhette.

Kétségtelen, hogy a magyar népi gazdálkodás jellemzését illetőleg *Csaplovics*nak nagy érdemei vannak. A fogalmakat bevezette a hazai és külföldi szakirodalomba, s okosan vonta meg az európai párhuzamot, melyet *Kállay* nem fejtegetett élesen. A későbbiek: *Ditz* és *Győrffy* igazolják a párhuzamosság elvét, bár *Csaplovics* csak *Kállay* tanulmányának ellenérveiből vonja le tanulságait. A Dél- és Kelet-Európához, valamint Nyugat-Ázsiához fűződő alföldi mezőgazdálkodás rendszeri értékelése és a tudománytörténet szempontjából azonban ki kell emelnünk *Kállay* elsőségét.

Tanulmánya tulajdonképpen válasz *Leska István* nyelvészeti munkájára,⁷ melyet ő akkor még csak kéziratban ismert. A romantika korában vagyunk, tehát a cikk tudományos hangneme is romantikus, de meglepő megérzéssel és kora anyagismeretének birtokában erudícióval írja meg tanulmányát. Tudománytörténetileg hasznosnak véljük bemutatni gondolatmenetét, melyet legújabb kutatások igazoltak is, tanulmányából pedig azokat a részleteket, melyek az «ázsiai eredetű» gazdálkodási módot részletezik.

Célja igazolni azt, hogy a magyarok ázsiai őshazájukban már ismerték a földművelést. Kifejti, mivel a magyarok nomádok voltak, sokan kétségbevonják, hogy a földműveléshez is értettek volna. Az ó-szövetségi adatokon kívül egyes kutatók ázsiai és afrikai megfigyeléseivel bizonyítja, hogy a nomadizmus nem kizárólagos megélhetés, annak is vannak kapcsolatai a földművelés felé, továbbá van félnomád állapot, sőt forrásai alapján hivatkozik egy bizonyos Tatárországra, ahol a nép részint nomád, részint földművelő, de a félnomádság is életforma (12. l.). «Ezek a régi és újabb példák megmutatják, hogy a Nomadesek pásztorkodásával sokszor együtt járt és jár a földművelés és mezei gazdálkodás. Mert micsoda gyermeki gondolat volna úgy vélekedni,

³ Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. II. 10.

⁴ Tudományos Gyűjtemény, 1823. VII. 3—39. I. *Győrffy György* derítette fel, hogy a K. J. jelzés, melyet több ízben használ, vezetéknevének első és utolsó betűjét tartalmazza s irodalmi munkái jegyzékének segítségével a szerző személyét kétségtelenül megállapította.

⁵ L. *Szinnyei József*, Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1897. V. k. 844—847. l.

⁶ i. m. 8. l.

⁷ *Elenchus vocabulorum Europaeorum*. Budaë, 1825.

mintha a Nomadesek minden három-négy napra helyből-helybe költözködnének, holott inkább úgy van a dolog, hogy ha valamely áldott vidéken tanyát ütnek, ott maradnak néha több esztendőig . . . A mi Nagy Atyáink Nomadesek voltak Ázsiában és így a Baschkiri pusztaságban is: de mégis két- vagy háromszáz esztendőig laktak az Ural hegyei és a Volga vize körül. Mikor Európa felé nyomulni kezdtetek is, a Volga és Tanais között letelepedtek . . . Az ilyen hosszas letelepedés nem hívja-e meg az embert, hogy a más nemzetek példája szerént vesse kezét az eke szarvára és művelje az áldott földet az ő módja szerént»⁸ (13. l.).

Az «ázsiai eredetű» gazdálkodásmód a honfoglalás után is fennmaradt. Betelepedéskor a magyarság «elfoglalta a véghetetlen sík földet, ahol feküdtek a kövér legelők, a zsiros szántóföldek, a jeles szabású meleg hegyek és halmok, a bor termesztésére», azért, hogy élhessen természetének megfelelő kettős gazdasági tudásával, az állattenyésztéssel és a mezőgazdasággal (14—15. l.). Az ázsiai szabású gazdálkodás még az ő idejében megtartotta jellemző vonásait. Ide tartozik:

a) A szabad ég alatt való gazdálkodás. A Magyar, valamint a széna kazlát, úgy buza asztagját és mindenféle szemes jószágát, a szabad ég alatt rakja össze, ott nyomtatja el, és szalmáját, szénájával együtt, ott kint telelteti. Nehéz feltenni, hogy ezt a gazdálkodás módját Európába szokta volna meg a Magyar, mert itt sokszor igen sok nyári és őszi esők járnak: hanem így szokta ezt az ő hajdani Ázsiai hazájában; még pedig annak a Délhez közelebb fekvő valamelyik tartományában, ahol, mint Palestinában is, hallatlan dolog volt az aratási essőzés. Mert más jelekből is bátorkodom gyanítani, hogy a Magyar Nemzetnek egy olyan tartományban kellett kifejlődni, a mely legalább tíz grádussal közelebb fekszik az Aequatorhoz, mint a mi mostani Európai Magyar hazánk. A szabad ég alatt való gazdálkodásban sok alkalmatlanságot lát, és nem kevés kárt vall a Magyar essős időben: de még sem rakoszik Pajtákba, — egy az, mert azt hiszi, hogy egész életében sem vall annyi kárt a külső gazdálkodásban, mint amennyi költséget kíván a nagy Pajták építése és fenntartása, kivált a hol a kőnek és fának bővsége nintsen. A nagy Urak próbálgatják nálunk a költséges Pajtákat, a melyeknek hasznáról nem kételkedem: hanem csak azt állítom, hogy még eddig a magyar Gazdának tizmeres tulajdona a szabad ég alatt való gazdálkodás. Egészen Ázsiai szabású.

b) A Magyar Nyomtatás módja. Szintén ezer esztendő óta nézi a Magyar, hogy a szomszéd Németek és Tótok miként tséplik az ő gabonájokat, miként páholják azokat a Páholókban: és még is ezt a könnyű és tiszta munkát nem követik, hanem az ő hajdani nyomtatása módját álhatosan megtartja; és csak helyelközeli adja gabonájának egy részit, zsup és szetska kedvéért, tséplők keze alá.

A lekaszált vagy learatott gabonát, kint a mezőben, szabad ég alatt, a szántóföldnek egyik részén öszvehordani, ott szerűt tsinálni, a gabonát leágyazni, és abból a szemet, karikába hajtott lovak lábaival kigázoltatni: tsalhatatlanul Ázsiai nyomtatás módja, a miről a Tudósok, annyi Irók és Utazók tanubizonyosága után, legkisebbé sem kételkednek.

Tudjuk, hogy Mózes egyéb Gazdasági törvényjei között azt is törvénybe vette, hogy a nyomtató ökör száját felkötni nem szabad. Ezen emberséges törvénynek okát könnyű által látni. A Magyar, csak akkor nyomtat ökörrel, ha lóva nintsen, egy az, mivel a lassú ökör nem tud sebesen forogni az ágyásban: más az, hogy több tisztátalanságot is okoz a lónál.

Instar omnium hic adscribo locum ex Leunclavii Turcicis: «Solent illarum regionum incolae, postquam demessae fruges sunt, non domum eas ex agris, more nostro, granis nondum excussis, in horrea convehere: sed in aream quendam sub dio comportare. Deinde sparsis per aream manipulis frugum, boves et bubulos

⁸ V. ö. Gunda Béla, A néprajz és a magyar őstörténet. Ligeti L. szerk. A magyarság őstörténete. Budapest, 1943. 208—222. l.

inmittunt, qui dum pedibus subjectas proterunt, aristis grana nullo negotio excutiantur. Et solent haec sub dio fieri, extra pagos et oppida.»

Ez tehát az Ázsiai nyomtatás módja, a legrégebb idoktól fogva. Tsakhogy a Magyar nem ökrökkel, s nem apró targontzákkal, hanem a serény lovak gyors lábaival téteti ezt a jeles munkát, és alig ha a Magyar e részben is originális, és egyetlen egy nem volt, már rég Ázsiában laktában is, — mert ime a régi törvények, és az újabb utazók mind tsak nyomtató ökröket, és nem lovakat emlegetnek. De egyéb tekintetbe, egészen a magyar nyomtatás módját írja le Leunclav, mikor azt beszéli, hogy a napkeletiek a szemes életet nem hordják haza, hanem kint az ég alatt a falukon és városokon kívül hordják azt öszve, miként ma is számtalan helyeken a Magyarok és a Kunok, a falukon kívül lévő szállás-kertekbe rakosznak, és ott nyomtatnak, s mi is a tüzi veszedelmek tekintetéből igen jó rendtartás, és sokkal bátorosabb a Németek és Tótok takarodása módjánál, kik minden jószágot behordanak az ő falukba.

És így a magyarnak nem tsak nyomtatása módja, hanem a Helységektől megkülönböztetett Szállás kertekben való takarodása is, egészen Ázsiai szabású, és ez az utolsó nem homályosan látatik oda mutatni, hogy a mi Őseink már Ázsiában is állandó Honnyokban, Helységekben laktak légyen: a mellyektől már ott is megkülönböztették aklaikat és szállás kertjeiket, s ugyan onnét hozták magokkal ezt a gazdálkodás módját Európába. De nem minden falu, vagy város mellett vagnak szállás kertek, hanem kivált ha igen nagy a határ, kint a pusztában vagnak azok szerteszállással. Sok helyeken pedig, nem hordják a termést bizonyos tanyára: hanem azon szántóföldön öszve rakják, és el nyomtatják az életet, a melly termette azt. Kettőre vigyáz pedig ilyenkor a magyar Gazda. Először nem valamely szoros helyen készíti szérűjét, hanem a hol a szórásra jó szelet várhat — szél alá, vagy szérül teszi azt — innét a szérű nevezete. Másodsor a szántóföldnek soványabb részén rakoszik öszve, hogy a sovány föld kövéredjék, mert a nyomtatás sok zsirt hágy maga után. Megjegyzi tehát földjének soványabb részét és ott rá ágyaz. Ez a nyomtató Stílusa és ebből a szállás formából: itt ráágyazz, lett trágyázni — trágya eredeti magyar szó, ámbár formájára nézve, mint két mássalhangzón kezdődő, nem láttatik is annak.

c) A Magyar Gazdának Magazinja (magszin) avagy Gabona-Tárháza a földbe ástott vermek. Ez egészen Ázsiai gazdálkodás módja, és igen régi eredetre mutat.

Ezt a gabona tartás módját, melly a vigyázatlanoknál sok kárral járhat, gúnyolja az Európai pallérozott mezei gazdaság, de a régiségekhez annyira ragaszkodó Magyar Nemzet nem távozik el attól mind a mái napig.

Hogy tehát a Magyar mind e mái napig is vermekbe, még pedig Ázsiai szabású vermekbe veri rakásra gabonáját, már tsak ez is felemeli nemzetünket és annak gazdálkodása módját a legrégebb Ázsiai eredetek időszakaszára.» (20—24. l.).

Ezután megemlékezik az aratás utáni gyors tarlószabadításról, mely szerinte szintén ázsiai vonás, majd a kenyér és a bor eredeti ismeretét bizonygatja, végül az általános kultúrkészséget fejtegeti. Amint a szemelvényekből is látható, helyenként ő sem mentes kora délibabos nyelvészkedésétől.

Kállay tanulmányának rövid foglalata, különös tekintettel a gabonás vermekre, a Tudományos Gyűjtemény 1826-i évfolyamában⁹ újra szerepel, hivatkozva előbbi közleményére. Az ázsiai szabású gazdálkodást tehát jellemzi «a szabad ég alatt való takarodás, — a lóval való nyomtatás, — a Helységek körül lévő szállás kertek, — az életnek veremben tartása».

Ezek után lássuk *Csaplovics* szövegét.

«Zweierlei Hauptarten der Landwirtschaft existiren neben einander in Ungern; eine asiatische und eine europäische. Die erstere ist dem eigentlichen

⁹ V. k. 126—27. l., K. J. jelzéssel.

Magyaren eigen, wird aber auch von andern in der Nachbarschaft der Magyaren und in gleichen Boden-Verhältnissen wohnenden Völkerschaften ausgeübt; die letztere treiben die Slowaken, die Deutschen, die Croaten, ja selbst ein grosser Theil der Magyaren.

Die ganze Wirtschaft der Magyaren geht unter freiem Himmel vor sich. Er häuft alle seine Feldbau-Produkte bloß unter freiem Himmel auf; seine Cerealien, sein Heu, sein Stroh kommen unter kein Dach.¹⁰ Die Dreschtenne oder vielmehr den Treplatz bereitet er sich auf dem Acker selbst, indem er einen verhältnißmäßigen Fleck desselben ebnet, und mit Lehm ausstampft. Ja selbst, wenn er auch einige Strohdächer in der Nähe hat, und seine Strohfrüchte darunter aufhebt, verrichtet er doch das Austreten unter freiem Himmel. Diese Gewohnheit mag er wohl aus Asien herüber gebracht haben, wo um die Zeit der Ernte ein Regenwetter unerhört ist. In Ungern ist's damit freilich anders, allein der Magyare ist doch auch hier kein sonderlicher Liebhaber der Scheunen, denn er hält sie für Mäusenester und verwendet auch nicht gerne die dazu nöthigen Baukosten, kann zum Theil aber auch sie nicht verwenden, weil seine Wiertschaftsgebäude ungeheuer groß und weitläufig seyn müßten, wenn sie seine ganze Fechsung fassen sollten. Wo aber diese am ergiebigsten ist, dort fehlt es gewöhnlich weit und breit an Baumaterialien, welche daher nur um theures Geld beschafft werden können; die Körnerpreise dagegen stehen so niedrig, daß sie dem Landwirthe die Baukosten nicht ersetzen.

Das Austreten der Körner ist gleichfalls asiatisch. Seit Jahrhunderten sieht der Magyare zu, mit welcher Sorgfält der Slowak und der Deutsche seine Strohfrüchte drischt; er sieht es ein, daß das Dreschen zweckmäßiger ist und dass die Körner dadurch genauer ausgeschlagen werden, aber er ahmt es nur so weit nach, als er ungetretenes Stroh zur Bedachung seines Hauses und zum Häcksel-schneiden braucht. Er treibt Pferde auf seinen Strohfrüchten herum und lässt auf diese für seine Persönlichkeit leichtere Weise die Körner durch die Pferd-hufen austreten. Hat er keine Pferde, so müssen seine Ochsen den nemlichen Dienst thun, woran zum Theil auch Mangel an Menschenhänden Schuld ist.

Die vom Wohnhause, ja selbst vom Wohnort entfernte Niederlage der Strohfrucht-Fechsung ist nicht minder asiatisch und aus mehr als einer Ursache der entgegengesetzten Art der Slowaken und der Deutschen ihre Strohfrüchte nächst ihren Wohnungen in Scheunen aufzubewahren, vorzuziehen. Schon zur Vermeidung der Feuersgefahr ist jene vortheilhafter. Nicht selten werden durch das ausgebrochene Feuer ganze Ortschaften, wo es Sitte ist, die Feldprodukte im Orte selbst aufzu-häufen, zu Bettlern. Der Magyare, dessen Vorräthe weit weg vom Dörfe liegen, büßt bei solchem Unglück nur sein Wohnhaus ein. — Für Strohfrucht-Niederlagen wählt er immer den schlechtern, magerern Theil seines Feldes, welcher durch das Geschäft des Austretens fruchtbarer und fetter gemacht wird. Zweitens gibt er auch den Windzug Acht, welcher ihm zur Ausbringung der Körner gute Dienste leisten soll, worauf beim Scheunenbau Rücksicht zu nehmen nicht immer möglich ist.

Auch das Aufheben der Körner in Fruchtgruben schreibt sich von Asien her. Die Gruben werden Bouteillenförmig, in manchen Gegenden wo nemlich das zu-sickernde Wasser nicht tief zu graben erlaubt, auch grabähnlich, länglich (wes-wegen sie hernach Sir-Verem heissen) in die Erde im Hofe, noch mehr und meist auf der Gasse vor den Häusern so tief gegraben, daß darin 150—200 Preßburger Metzen Frucht Platz haben.» (10—12. l.)

Amint látszik, a két szöveg sokszor kifejezéseiben is egyezik, *Csaplovics* fogalmazása azonban elsősorban a gyakorlati mező- és közigazda látásmód-jára vall. Békésre és Csongrádra tett megjegyzésének forrásait szintén ismer-

¹⁰ Im Békés- und Csongráder Comitat wird alle Strohfrucht gemäht und nicht in Garben gebunden, sondern nur in konische Haufen, wie das Heu gelegt; dann werden solche Haufen an einer Schleppkette fortgeschleift, oder wie das Heu auf große Wagen geladen und fortgeführt. Daß dabei viel von Körnern verloren wird, ist leicht zu begreifen.

jük, ezek részint Nagy Ferenc közlésére¹¹, részben a Nemzeti Gazda¹² beszámolójára utalnak.

Györffy István Csaplovics közvetett eredményei segítségével jutott el tanulmánya végső megállapításaihoz, s ezzel Kállay szemlélete is igazolódott. Az alföldi jellegű mezőgazdálkodás részletkérdései azonban még ezután is számtalan problémát vetnek fel.¹³

Az előbbieken kívül Kállay tanulmányával kapcsolatban külön meg kell említenünk, hogy ő az első kutató, aki a kertés települést ismerteti (22—23.), sőt azt jellegzetesen a magyar gazdálkodásmóddal együttjáró településformának tekinti.¹⁴ Prinz Gyula¹⁵ tisztán formai kísérletei után Györffy István fejt meg az alföldi jellegű kertés településformát,¹⁶ s a gazdálkodással járó leg-szorosabb összefüggését. Györffy nem ismerte Kállay tanulmányát, és tudjuk személyes elbeszéléséből, milyen váratlanul, milyen intuícióval ismerte fel a települést és lényegét. Kállay a maga idejében még élő valóságnak látta a kertés rendszert, mert mint debreceni származású ember a hajdusági és kunsági városok még nagyban virágzó kertés település formáiból szűrhetette le elméleti megállapításait, Györffy viszont csak emlékekből tudta rekonstruálni. Éppen ezért elismeréssel adózunk előtte, aminthogy kegyelettel kell gondolnunk Kállay Ferencre is, aki mind az alföldi gazdálkodásmód felismerésében, mind a kertés település értelmezésével — bár elfelejtve — de úttörő volt.

Tálas István.

Ferenc Kállay und die «Nomade Landwirtschaft» der Ung. Tiefebene.

Die Dualität der ungarischen bäuerlichen Landwirtschaft wurde in der Fachliteratur von István Györffy im Jahre 1928 erörtert (Das Einsammeln und Treten in der ung. Tiefebene, NÉ. XX, S. 1—46). Ihm zufolge wird in der ungarischen Tiefebene und im östlichen Transdanubien eine Landwirtschaft nomaden Charakters betrieben, im Gegensatz zu der ortstgebundenen Wirtschaft des Hügellandes und der gebirgigen Gegenden. Bezeichnend für die nomade Landwirtschaft ist, daß man das geschnittene Getreide, das schon seit langer Zeit auch mit der Sense gemäht wird, und dann wie das Heu behandelt wurde, ohne Inanspruchnahme von Gebäuden, unter freiem Himmel aufschobert. Das Korn wurde dann durch Tiere, zumeist durch Pferde getreten, oft nicht einmal auf einer ständigen Tenne, sondern auf einer improvisierten, die dazu gelegentlich vorbereitet, sich an einem Teil des Ackerfeldes befand. Hauptprodukt ist der Weizen und ist diese Wirtschaftstätigkeit vollkommen der Viehzucht untergeordnet. Verbindungen dieser Wirtschaftsform müssen wir in Süd- und Osteuropa, sowie in Westasien suchen. Auf den Gebieten, wo ortstgebundene Wirtschaft betrieben wird, trägt man das mit der Sichel geschnittene, immer in Garben gebundene Getreide unter die Scheune, wo es dann mit dem Dreschflügel ausgedroschen wird. Das Hauptprodukt ist hier der Roggen und die Viehzucht dient bloss der Getreidewirtschaft. Die mitteleuropäischen Zusammenhänge dieser Landwirtschaft sind klar.

Außer auf seinen eigenen Beobachtungen fußt Györffy's Studie auf der im Jahre 1829 erschienenen Beschreibung von Johann Csaplovics (Gemälde von Ungern, Pesth, 1829). Verfasser der vorliegenden Studie weist jedoch nach, daß Csaplovics diese seine Systematisierung einer in 1823 in derselben Zeitschrift (Tudományos Gyűjtemény) erschienenen Arbeit seines Zeitgenossen Ferenc Kállay entnahm, ohne sich jedoch auf denselben zu berufen. Der ursprüngliche Verfasser verdankt seine Feststellungen teils eigenen Beobachtun-

¹¹ Hód Mező Vásárhely Várossa rövid rajzolatja. Tudományos Gyűjtemény, 1819. II. k. 34—57.

¹² 1815. I. 19.

¹³ V. ö. Tálas István, Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései. Bartucz L. szerk.: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. Szeged, I. 18—24. l.

¹⁴ «Az ől és akol szó nyelvhasznító fejtegetése» c. tanulmányában. Akadémiai Értesítő, 1848. VIII. 25—30. — ismeri a keleti és török értelmezéseket, hazai kapcsolatokra azonban, mint pl. az ólas kert, sajnos, nem terjed ki.

¹⁵ Magyarország településformái. Budapest, 1922.

¹⁶ Alföldi kertés városok. NÉ. XVIII (1926), 105—136.

gen, teils seinen Nachforschungen in Fachzeitschriften. Er stellte auch bereits fest, daß die nomade Landwirtschaft eine direkte Fortsetzung jener Wirtschaftsform ist, die sich schon an den früheren Siedlungsorten des Ungartums entwickelt hatte und dass diese ihre Kontinuität bis zu seiner Zeit, also in gewissem Sinne bis auf unsere Tage besteht. Diese Theorie *Kállay's* wird auch von der jüngsten urgeschichtlichen und volkskundlichen Forschung unterstützt.

Ferenc *Kállay* spricht auch als erster in dieser seiner Studie von der, mit der extensiven Viehzucht und der extensiven Landwirtschaft engstens zusammenhängenden typischen Siedlungsform, den «Garten»-Städten. Er erörtert auch ihre Bestimmung in dieser Wirtschaftsform. Auf dem Gebiete der nomaden Landwirtschaft ist die Benützung zweier Binnengrundstücke fast ausnahmslos vorhanden. Die eng aneinandergebauten Wohnhäuser der Ortschaft umgibt in breiter Zone die Reihe von solchen «Gärten» (im Sinne von umzäumten Grundstücken), wo die Ställe des arbeitenden Viehs, wie auch die der nomaden Viehhaltung standen, da die Tiere letzterer für den Winter hierher gedrängt und untergebracht wurden. Hier sind auch die ständigen Tennen, hier werden Heu, sowie landwirtschaftliche Nebenprodukte aufgestapelt. Diese Siedlungsform ist, wie dies *Györffy* in 1926 feststellte (Die Garten-Städte der ungarischen Tiefebene, NÉ. 1926, S. 105—136) eigentlich die Fortsetzung der urtümlichen ungarischen Winter-«szállás». *Györffy* kannte die Studie *Kállay's* nicht, und verdankt seine Entdeckung teils intuitiven, an Ort und Stelle durchgeführten Forschungen, teils seinen archivalischen Studien. *Kállay* war also sowohl mit seiner Beschreibung der nomaden Viehzucht und deren Bestimmung, sowie mit der Deutung der eng mit derselben zusammenhängenden «Garten»-Siedlungsart ein Bahnbrecher. *Györffy's* großes Verdienst ist dagegen, daß auch er ohne der Hilfe von *Kállay's* Forschungen alldies auf Grund der sachlichen und geistigen Überlieferungen erblickte und deutete, damit auch *Kállay's* frühere Ergebnisse bestätigend.

A varázslás lélektani alapja.*

Hölgyeim és Uraim !

Engedjék meg, hogy mielőtt a római mágia számunkra különös, hol együgyű, hol visszataszító, és mégis megragadóan érdekes jelenségének boncolgatásába kezdenék, elmondhassam, hogy miképen jutottam erre a területre. Ez nem lesz érdektelen, mert egyáltalán elénk tárja a mai kifinomult és hallatlanul sokrétű tudományos kutatás némely visszasságát, sőt alapvető hibáját is.

Néhány év óta összefoglaló művön dolgozom a római pogány oligarchia nagy kultúrharcáról a keresztény császárság ellen. Ennek második kötetében I. Valentinianus császár és pannon udvari embereinek súlyos surlódásait tárgyalom majd a szenátusi arisztokráciával: akit közelebbről érdekel, megkaphatja a nyert eredmények vázlatát «Az utolsó nagy pannon császár» c. kis füzetben, amelyet az idén adott ki az Egyetemi Nyomda. Ez a nagy, világszemléleti és szociális gyökerű összekötkezés mindenekelőtt azoknak a botránypöröknek a sorozatával tört felszínre, amelyeket Valentinianus pannon méltóságviselői indítottak Rómában számos arisztokrata ellen. A legjellegzetesebb vád ezekben a pörökben a varázslás vádjá volt, amelyet akkor keserves halállal büntettek, és amely vád rendszerint maga után vont a halálnál nem sokkal kellemesebb kínvallatást is. Mármost a történetírás e korszakban a szenátorok kezében volt, és így a történelmi hagyomány úgy állítja be ezeket a pöröket, ahogy azt annak idején a szenátus tette: a szenvedő fél ebben a beállításban a felvilágosult, művelt nagyurak társadalmi csoportja, amely messze felülemelkedett az olyan primitív dolgokon, mint az együgyű emberek varázsló praktikái; a másik oldalon pedig csak otromba fajankókat lát a pannon dignitáriusokban, sötétagyú barbárokat, akik műveletlenségénél csak rosszakaratuk nagyobb. A régi források e beállításának a modern történetírás is beugrott, holott, hogyha egy kicsit közelebből megvizsgáljuk *Ammianus Marcellinus* és az antik krónikások állításait, rögtön szembeötlik, hogy elferditették az igazi tényállást. Most nem fejthetem ki ezt részletesebben, csak

* «A varázslás Rómában» c. tanfolyam bevezető előadása a Szabadegyetemen 1946 szeptember 20-án.

éppen egy-két példával szeretném érzékelhetővé tenni, hogy mennyire meghamisították a történeti igazságot.

Először is tudnunk kell azt, hogy — hiába igyekszik *Ammianus* bennünket az ellenkezőről meggyőzni — az ilyen varázslópörök egyáltalában nem mentek ritkaságszámba Rómában. Nem is szólva arról, hogy nem sokkal előbb, II. Constantius uralmának eseményei között maga az említett pompás későantik historikus is felsorol egész sor ilyen esetet, csak azt emelem ki, amit Apronianusról ír, aki rövid néhány esztendővel azelőtt volt Róma város kormányzója. Ezt az embert Julianus Apostata nevezte ki erre a nagy állásra, és amikor a Keletről Róma felé közeledve elyesztette a félszemét, halálosan meg volt győződve róla, hogy ez a szerencsétlenség az ellenségei által felbérelt varázslók machinációi révén szakadt reá. Éppen ezért Rómában nagy dühhel kezdett hozzá az ilyenféle üzemek kiirtásához. Aminek kapcsán többek közt az is kiderült, hogy egy szenátor a rabszolgáját kitaníttatta a törvény által szigorúan üldözött varázsló-mesterségre, és ez kiderülvén, csak nagy megvesztegetések árán sikerült elkerülnie a halált. Azután meg nem is Valentinianus emberei kezdtek a maguk jószántából ezeknek a varázslópöröknek a megindítását, hanem egy Chilo nevű arisztokrata főtisztviselő följelentése indította el a lavinát, aki azzal vádolt néhány embert, hogy mágia segítségével betegséget okozott neki és feleségének, és amikor a gyengélkedő városkormányzó nem elég gyorsan bonyolította le ennek a vádnak a tisztázását, maga Chilo erőszakolta ki, hogy a beteg kormányzó helyett egyik rangban utána következő főember, a pannon Maximinus kezébe tegyék le az ügy kivizsgálását. Ezek a tények, úgy mint rengeteg más körülmény is, megmutatják, hogy a szenátorok éppen úgy benne tévelyegtek a varázslás ködében, mint a pannon udvari hivatalnokok és az egész római világ. Mindenki hitte, kivétel nélkül, hogy a varázslás tényleg hatásos, hogy nem csalás és csalódás, hanem kézzelfogható valóság. Ez a hit csak erősödött az ókor vége felé: a legnagyobb filozófusok éppen úgy meg voltak győződve a mágia reális voltáról, mint az alsó néprétegek, a keresztény egyházatyák éppen úgy nem tudtak megszabadulni ettől a tévhittől, mint pogány ellenfeleik; a műveltek és műveletlenek között csak árnyalati különbségek vannak ebben a tekintetben: az egyik félen tudálékos elméletek mögé bujtatják az ősi babonákat, a másikon meg hiányzik ez a kendőzés.

Világossá vált tehát, hogy elejétől végig újra föl kell göngyölni ezt a problémát. Kapóra jött egy tudós német vallástörténésznek, *Karl Primm*-nek vaskos vallástörténeti kézikönyve, mely 1943-ban hagyta el a sajtót; ettől reméltem gyors tájékozódást az irodalom rendkívül bonyolult és szerte-széjjel ágazó útvesztőjében. De nagyon csalódtam ebben a könyvben: a varázslásról szóló fejezete még csak az igazi problémáig sem tudott előrehatolni ebben a dzsungelben, nemhogy a megoldás útját megmutatta volna. Hirdették ugyan már, hogy *Preisendanz* és *Stemplinger* külön kötetet fognak szentelni a mágiának a *Müller-Otto*-féle nagy klasszikus kézikönyv keretében, de a német állam összeomlása egyelőre maga alá temette a német tudományt is, és így erre sem építhettem. Vissza kellett nyúlni tehát magukhoz az eredeti forrásokhoz, ami régebben rendkívüli nehézségekbe ütközött volna, mert az az igazi zugirodalom, amely az okkultizmus és misztika ókori szerepével megismertet bennünket, csak rendkívül szétszórva, selejtes kiadásokban, vagy éppenséggel csak féltve őrzött kéziratokban volt nagy fáradsággal megközelíthető; a különlegesen kedvező egyiptomi klíma által megőrzött, papiruszra írott varázsló-receptek pedig ugyancsak százféle publikációban voltak közzétéve, és így csak azok számára voltak hozzáférhetőek, akik egész idejüket és tevékenységüket nekik szentelhették. Ma már sokkal kedvezőbbben állunk ezen a téren. Az utolsó félszázadban felismerték ezen obskurus irodalom rendkívüli kultúrtörténeti fontosságát. Felismerték, hogy az ősprimitív ember babonái mily nagy hatással voltak a hellenisztikus-római korszak magas kultúrájára; rámutattak arra, hogy hogyan hálózta be ez a földöncsúszó gondolatkör a magasabbrendű gondolkodást, míg nem magával rántotta azt egészen a középkor sötétségébe.

Éppen a vezető tudósok vették a kezükbe tehát ezeknek a sivár szellemi termékeknek hiteles formában való összegyűjtését és közlését. Így született meg a

görög csillagjósolás kéziratok hagyatéka katalógusának szépen gyarapodó sorozata, a görög alchimista kéziratok *Corpusa*, a görög varázsló-papyrusok pompás kritikai kiadása és kommentárja; így keletkeztek olyan hallatlan munkával és tudással megalkotott gyűjtemények, mint *Franz Cumont* és *Joseph Bidez* műve a perzsa mágusok neve alatt terjesztett, görög köntösben föllépő orientális kinyilatkoztatások teljes forráshagyományáról, vagy *Festugière* kitűnő könyve, mely a *Hermes Trismegistos* gnosztikus szektájának az okkult tudományokkal való viszonyát elemzi (I. köt. 1944.), — miután már a század elején összeszedte két kutató is azokat az ólomtáblácskákat, amelyeket a római kor varázslói a maguk, vagy klienseik ellenségeinek megrontására, elemésztésére készítettek titkos szertartások közepette, sírokba rejtve őket. Másfelől pedig nagyon nagy haladás tapasztalható azon a téren is, hogy hogyan férkőzött be az antik magas műveltség sáncai közé az ősprimitív mágikus életszemlélet, mely az orvosmesterség, a természettudomány és a filozófia racionális és logikus irányait mindinkább ködbe borította. Régebben csak az ókor legvégéről származott szüleményeit ismertük ennek az irodalomnak, mint amilyen az ú. n. *Physiologus*, de újabban kiderült, hogy ezek a késői fércművek a Kr. e. III. század alexandriai tudományosság alkotásaira nyúlnak vissza, amelyek töredékeit azért lehetett rekonstruálni, mert a kora-császárkori és a későbbi írók mind ezekből a hellenisztikus munkákból merítették — közvetve vagy közvetlenül — a tudásukat. Majd a további előadások folyamán válik kézzelfoghatóvá, hogy miért kell e korszak természettudományos gondolkodásának történetébe elmélyednünk, hogy a mágia ominózus szerepének, alattomos talajvízből mindent előntő árvízze növekvő terjeszkedésének a nyitjára jöhessünk.

Elsősorban az angol, ú. n. «antropológiai» iskola volt az, amely észrevette, hogy az ókori mágianak számtalan vonása közös a ma élő primitív népek varázslásának praktikáival és elméleteivel; ha mást nem, *Sir James Frazer* vaskos kötetit, vagy legalább nevét mindenki ismeri. Ez a rokonság a klasszikus népek gondolkodásának újra feltörő ősrétege és a mai primitívek között tényleg meglepő, sőt lenyűgöző tény, és mivel olyan analógiákról van szó, amelyek egymással soha semmiféle összefüggésben nem állott kultúrák között is kristályos tisztán mutatkoznak, nem állhattunk meg ott, hogy a leíró néprajz és az etnológia irodalmának őserdejébe belemerészkedjünk, hanem e közös alapvonások mögött az emberi nem gondolatmozgató szerveinek közös vonásaira is ki kellett terjeszteni a figyelmünket. Aki naivan azt hiszi, hogy a modern kézikönyvek gyors és könnyű eligazítást adnak a lélektan berkeiben, nagyon csalódik. A lélektan ugyanis jórészt egymástól teljesen elkülönült iskolák bástyafalai közé vonulva, részekre szakadva éli a maga életét, az ellentáborokról rendszeresen csak akkor beszél, ha szidni akarja őket, vagy saját fölényét kimutatni, és legszívesebben csak rajongva tisztelt szektaalapítók tanait variálja, illusztrálja, mint valami későantik gnosztikus felekezet. Ennek az az eredménye, hogy számtalanszor fölfedezik ugyanazt, elmondják ugyanazt, egyre új szakkifejezéseket gyártanak ugyanarra a jelenségre, és nem hajlandók közös platformra helyezkedni. Ez még a filozófia káros öröksége a pszichológiánál, de nem hiányzanak hasonló jelenségek az etnológia, a szellemi néprajz területén sem. Itt is sokszor az iskolaalapító mesterek kész elméleteit igyekeznek skolasztikusan bizonyítani a tanítványok, ahelyett, hogy összefogna a nemzetközi kutatás a felgyülemlett tenger egészséges megfigyelés elfogulatlan és átfogó, közös feldolgozásához.

Az az érdekes, hogy az utóbbi tudományszakok a kultúrfilozófiával együtt úgy próbálják az imént említett általános emberi gondolkodási formákat egy nevezőre hozni, hogy sémákat állítanak föl arra, hogy a legelemibb érzéki észrevételtől kezdve a legmagasabbrendű szintetikus alkotó ézmunkáig hogyan épül ki a gondolkodás rendszere, de közben — legalábbis az én szerény ismereteim szerint — elfelejtjen látszanak, hogy a gondolkodás nem légüres térben születő valami, és hogy megértésre még csak *nem is az agy* munkája alapvető, amely feldolgozza ezt, hanem az ember *érzékszerveinek sajátos gépezete*, amely már előre is meghatározza és eldönti azt, hogy az ember gondolatvilága milyen keretben mozoghat. Szükségessé vált tehát, hogy megismerkedjünk azzal az orvosi irodalommal is, amely az érzékszervek, idegrendszer és az agy működését tárja fel, és elő kellett venni azokat az élet-

tani és biokémiai könyveket is, amelyek a gondolképzés és a cselekvés folyamatait vegytani és élettani oldalról világítják meg.

Ezt a hosszú barangolást még nem végeztem be egészen, és amiről Önöknek most be tudok számolni, az inkább még csak a kirajzolódó eredmények vázlata. Mindenesetre tanulságos e keresgélések és tévelygések zezzugos útja, kétféle szempontból is. Az egyik az a tapasztalat, hogy a túlszervezett tudomány elfelejti a nagy összefüggéseket, elfelejti azt az alapvető stratégiai elvet, hogy a háborúban a különböző fegyvernemek ugyan külön-külön vonulnak föl az ütközetre, és külön foglalnak állást, de együtt kell verekedniök, hogy a csatát megnyerhessék. Most már egészen lehetetlen kezd lenni ez a partikularizmus, hiszen nem minden problémáért áldozhat az ember hosszú éveket az életéből, hogy maga szedjen össze mindent. A másik tanulság összefügg az elsővel: a tudományok egyetemességének kohéziós erejét nem érzik már maguk a tudósok sem. Úgy hallok, hogy tudományunk egyik ékessége nyilatkozatot tett arról, hogy csak *egy* tudomány van, a természettudomány; a szellemi tudományok, a humanitárak nem számítanak. Kérem azonban, hogy a *fent* vázolt kutatások, amelyekben az agysebésznek, az idegyógyásznak, a biológusnak és az organikus kémikusnak az eredményei éppen olyan fontosak, mint a filozófus, pszichológus, etnológus és szociológus szemlélete, a történész, régész, epigrafus és filológus munkája, vajjon melyik skatulyába gyömöszölhetők? Azt szeretném remélni, hogy ebből az alkalmi példából tisztán kidomborodik Önök előtt a tudomány egysége. Nincsenek természeti és szellemi tudományok, nincsenek a lényegét illetően gyakorlati és elméleti szakok: csak egy tudomány van. *Egyetlen* egy.

Nézzük most először azt a lelki alapot, amely a varázslásban hívő emberiség szemléletét szülte. Varázslás alatt, persze, nemcsak a római törvénykezés által üldözött praktikákat értjük, hanem azt az ősi lelki világot, mely valamikor régen az emberiség egész életét zsarnoki uralma alatt tartotta, majd lassan elvesztve létalapját, mindinkább a bűnözők, fantaszták és lelki betegek szellemi alvilágába süllyed a magas kultúrában.

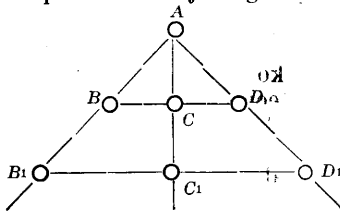
Rengeteg elméletet gyártottak arról, hogy mi is a varázslás hitének és gyakorlatának lelki alapja. Ezekkel nem kell foglalkoznunk: akit közelebből érdekel ez a kérdés, könnyen tájékozódhat ezekről a teóriákról *Marót Károly* alapos összefoglalásában, mely a «Társadalomtudomány» 1930. évi kötetében jelent meg. Csak annyit kell megemlítenünk, hogy régebben bizonyos fejlődéstörténeti lépcsőfokokhoz ohajtották kötni a varázslás fogalomkörét, állomásnak nézték gondolatvilágát az emberi lélek fejlődésének felfelé haladó útján. De mindinkább kiderült, hogy a varázslás nem a fejlődés láncszeme, hanem östermészetes és elsődleges emberi megnyilvánulás. Már *Irving King* kimondotta 1910-ben, hogy alapja egy pszichofizikai mechanizmus s a teória csak ennek nyomdokában sántikál. E mechanizmus működését — ismétlem: a működését, de nem magát a mechanizmust — pompásan megvilágította *Ernst Cassirer*, a kiváló hamburgi kultúrbölcselelő, több művében. Ő «mythisches Denken»-nek nevezi a varázslás szellemi miliójét, melyet nagy távlatokba állítva plasztikusan kidolgozott, s csak abban tévedett, hogy szerinte ez a mitikus gondolkodás csak egy a *sok* lehetőség közül, hogy például a kémiának, a történettudománynak stb. mind egyenértékű gondolatrendszerei lehetnek; holott itt nem a magaskultúra lelki funkcióinak változatos megnyilvánulásairól, elágazó útjairól van szó, hanem egyszerűen az ember lelki gépezetének egyik főágáról; nem egy gondolkodási rendszerről a sok közül, hanem — látni fogjuk — *egyről a kettő közül*. *Cassirer* is abban tévedett, amiben a legtöbb kutató: a lelki apparátus működését önkénytelenül a testtől független egységnek, vagy legalábbis autonóm gépezetnek fogta fel; nem számolt azzal, hogy a psziché megnyilatkozásai elválaszthatatlanok az érzékszervek működésétől.

Másfelől a nagy francia szociológus, *Lévy-Bruhl* művei kézzelfoghatóvá tették előttünk a primitív ember lelki állapotát ebben a szellemi légkörben s vele azt az anyaghoz tapadó konkrét érzékelést, melyben összefolyik minden, ahol éles szétválasztás helyett csak a pillanatnyilag együtt lévő lényeket és tárgyakat fogja össze kötegekben-foltokban az agy, hogy ösztönösen reagáljon rájuk. De bármily kitűnően

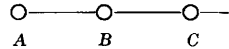
látta *Lévy-Bruhl* e sajátos gondolatkapcsolásnak aktuális lefolyását, mégsem tárta fel működésének rejtőit; pasztikusan bemutatta, hogy hogy néz ki közelről, de nem foglalkozott azzal, hogy nagy távlatból tekintse lényegét.

Érdekes, hogy az orvosok és természetvizsgálók sem igyekeztek ezt az alapvető szellemi alkatot az érzékszervek sajátos alkatának függvénye gyanánt értelmezni, pedig csak így nyeri el természetes fiziológiai és élettani alapját. Mégis rengeteget köszönhetünk nekik e téren: tőlük tudjuk, hogy a külvilággal szembenálló ember magatartását milyen idegfunkciók vezérik s hogy ezek központjai hol foglalnak helyet az agyban; hogy az illető agycentrumok az állatokkal közös szerv maradványai-, vagy a *homo sapiens* fejlődésének — ily távlatban recens — járu-lékai; hogy milyen biokémiai folyamatok kísérik azokat az érzékelési folyamatokat és a hozzájuk kapcsolódó emberi reakciókat, melyek bennünket ezúttal érdekelnek; hogy az életmozgató alapösztönök hogyan vezérik a mágikus gondolatvilágot. Ezekkel a pszichomotorikus erőkkal — mint ismeretes — *Freud* és iskolája foglalkozott elsősorban, egyoldalúan a szekszualitásra és ennek eltévelyedéseire téve a hangsúlyt.

Kísérreljük meg már most röviden vázolni annak a lelki mechanizmusnak a mibenlétét, mely a mágikus szemlélet vetítőgépe. Már az imént érintettük futólag, hogy csak kétféle ilyen gondolkodási apparátusa van az embernek, amit eddig tudtommal nem realizáltak. Arról ugyan rengetegszer írtak, hogy kétféle kapcsolási módja van a gondolkodásunknak, de nem vették figyelembe, hogy az *alapegységek*, melyeket agyműködésünk így vagy úgy összefűz egymással, nem hozhatók közös nevezőre, sőt alapvető különbség van köztük; ezért tér el annyira egymástól — legalábbis elsődleges funkciójukban — felhasználásuk módja, de hajtóereje is. Vegyük pl. az egyik legmodernebb orvoslélektani kézikönyvet, *Kretschmer* *Medizinische Psychologie*-jét, melynek 1939-ben megjelent ötödik kiadása volt a kezem-ben; magyar fordítása talán még későbbi, ha jól tudom. Ő — mások nyomán — a következő képsémákat adja a gondolkodás két útjáról:

1. ábra.

2. ábra.

Ha nem is tudom e pillanatban szószerint idézni, nagyjában úgy magyarázza meg e két sémát, hogy az elsőnél (1. ábra) mindig van egy vezérgondolat (Obergedanke, a képen: A), amelyből ágaznak ki a vele következetes rendszer szerint társuló fogalmak B, C, D stb.; bármily szorosan összefűződnek egymással ez utóbbiak és bármily sok képzet fűződik nyomban hozzájuk (B¹, C¹, D¹ stb.), a vezérlő elem megmarad és szoros rendszerbe fogja őket össze. — A második rajzon az úgynevezett «Bildagglutination»-t, a gondolatképek rendszertelen egymáshoz ragasztgatását illusztrálja, azzal, hogy az A itt felébreszti a B képzetet, a B a C-t stb., de csak a közvetlenül egymáshoz kapcsolódó elemek vannak egyszerre a tudatban — hogy például mire az A-tól kiinduló képsor a C-hez ér, a sorozat első tagja már kiesik a füzérből s így tovább. — *Freud* már érezte, hogy irányítás nélkül sohasem játszódhat le a gondolkodási folyamat, de azzal, hogy az öntudatos «Zielvorstellung» helyett a tudattalan létben szunnyadó ismeretlen irányító fogalomban kereste a magyarázatot, csak eltorlaszolta maga előtt az utat. Abban ugyan sok igazság van, hogy a kultúrember éber gondolkodását a haladás, a *progresszió* jellemzi, amikor külső vagy belső indíték nyomán gondolatfolyamat játszódik le agyunkban — ez az 1. ábrán látható eset —; viszont álmunkban mindig, a gyermeknél, túlérzelmes egyénéknél, lelkibetegeknél és primitíveknél többnyire ébren is vissza-

felé hátrál, *regresszív* a gondolatmenet útja, mert a már beidegzett emlékképekből visszafelé indulva jut el az észrevételhez s ennek felkeltőihez, — csalódását néha a vízió tisztaságáig fokozva. A hiba itt megint az, hogy a kiflit megszorozzák a zsemlyével; az egyik funkció tényleg dinamikus és megerőltető, a másik statikus és nem igényel erőfeszítést, de ezenfelül alapvető különbség is van közöttük.

Könnyen igazolhatjuk ugyanis, hogy az ú. n. «képagglutináció» nem létezik. Olyan példát szeretnék választani, amelyet a saját tapasztalatomból adhatok, de amelyhez hasonlót Önök közül is átéltek a legtöbben s így maguk is könnyen ellenőrizhetik helyességét. Mindenkiel előfordul, hogy álmában lövés, vagy lövészerű zörej jut a fülébe és ennek nyomán egyszerre csak rablókaland, gyilkosság vagy csatajelenet játszódik le lelki szemei előtt. Itt képzeletünk rendszertelen csatangolásáról nem lehet szó, mert az egész képsorozatot egy meghatározott pszichomotorikus indíték, jelen esetben a lövés keltette fel, az egész jelenés menete ehhez igazodik, tehát *van* indító motívum, mely olyan szerepet játszik itt, mint az «Oberbegriff», a vezérlő gondolat objektív-logikus, éber gondolkodásunkban. Másrészt persze e képlátomás merőben eltér az utóbbtól, először is abban, hogy *kikapcsolja az idő tényezőjét*. Ugyanis, bár a lövés elhangzása volt időben az első mozzanat, mely kiváltotta, mégis a képsorozat először megkonstruálja a lövés előtti fejlemények mozi jelenetét és vizuálisan kiegészíti az előteret, melyben a szereplők mozognak a megfelelő tájképi kerettel és háttérrel; és csak amikor a képszerű jelenés értelmében, ennek lejátszódási sorrendjében sor kerül a lövésre, akkor halljuk ezt álmunkban, akkor realizálja azt a képfilm, erőszakot véve a valóságos időrenden. Itt tehát egy határozott törvényszerűséget látunk, amelyben igenis rendszer és rendező elv van, csak hogy ennek az organizálásnak az útja nem a logika ösvénye. A törvényszerűség itt a képrealitás elérésére törekszik. Ha véletlenül további zörrenést hallunk, akkor a vizuális mechanizmus bennünk további rablójelenetet, vagy harcot konstruál; ha más, nagyobb pszichomotorikus erejű indíték elnyomja ezt a képsort, az új rendezőfogalom megint csak a *képlógika* értelmében konstruál egy másik, a maga módján teljeseen következetes jelenést.

Ezzel szemben az 1. ábrán látható gondolatkapcsolási szerkezet nemcsak fordított irányban, hanem *alapjában eltérő egységekkel* is operál: elvont fogalmakkal, amelyeket az érzés, tapintás, látás, hallás, szaglás stb. ugyanarra a tárgyra vonatkozó adatközléseinek egybefűzése által alkot meg és egy tagolt hangképpel, azaz szóval jelöl és örökíti meg. Míg az eddig tévesen «képösszeragasztásnak» nevezett folyamatot nyugodtan nevezhetjük az optikus mechanizmus tükrözésének, addig a fogalmi gondolkodást nem köthetjük olyan egyszerűen a fül érzékszervéhez. A fül ugyanis csak szűrője, közvetítője ennek a folyamatnak, amely csak a hangképet tudja az agy gondolatraktárába továbbítani, nem pedig az egész fogalmat úgy, mint ahogy az optikus masinéria közvetlenül bele tudja tükrözni az agyba az egész képet. Ezért kell az elvont gondolkodásnál a hangkép mögött álló érzéki megfigyelések komplexusát az agynak fáradságosan szétbontolni és összeilleszteni, azoknak az érzékszerveknek a közreműködése nélkül, amelyek segítségével e részbenyomásokat szerezte. Az objektív-logikus gondolkodással most nem foglalkozhatunk, csak azt emeljük ki, hogy míg az optikus mechanizmus kikapcsolja az időt és önként a *tér fogalmára támaszkodik*, addig az elvont gondolatfűzés menetének az *idő fogalma alapján* való rendeződése sem a látás, sem a tapintás, sem a szaglás, vagy izlés érzékelési módjával sem magyarázható meg, tehát annál világosabb, hogy *időfogalmunk a fül tipikus érzékelési folyamatán alapul*. Ezért van az is, hogy míg az optikus-szubjektív szemlélet csak a pillanatnak, a legfrissebb jelennek szól, addig az idő fonalán haladó akusztikus-objektív gondolatképzés hosszútávú: a múlt s a jövő között keresi a jelen helyét. Nagyon fontosnak tartom azt is, hogy amint az optikus mechanizmus magától is működésbe jön, szóval mechanikus indítékok is kiválthatják, úgy a másik gondolatmechanizmus is működésbe hozható az *én* kikapcsolásával, mint azt a szuggesztív és a hipnózis mutatja. Ebben az esetben a fogalmi gondolatépítés gépezetének működését kívülálló faktor erőszakolja ki. Így jól kidomborodik mindkét gondolatkötésnek a szervezet által készen rendelkezésre bocsátott funkcionális alapja. Amint a két főérzékszerv gépi berendezéséhez

kapcsolódik tehát a külső és belső dolgokról szerzett benyomásaink és értesüléseink kétféle feldolgozási módja, úgy látni fogjuk, hogy számtalan érintkezésük és tengernyi összeszövődésük ellenére is kétféle oszlik a hatáskörük: az egyik az ösztön és az érzelem világát szolgálja, a másik az értelem síkján mozog.

Foglaljuk össze megegyeszer az eredményt. Az emberi lélek életműködése két mechanizmuson alapszik. Mivel a tapintás, ízlés, szaglás és más bizonytalan érzékek nem alkalmasak átfogó tevékenység kifejtésére, ilyen átfogó szemléletet csakis a szem és a fül útján és módján nyerhetünk a világról és magunkról. Egyrészt optikus úton hű fényképét kapjuk mindenkori környezetünknek és e képbenyomások másodlagos játéka irányíthatja cselekvésünket, másrészt a fül segít abban, hogy a hangképek segítségével rendszerezve tárolhassa agyunk az érzéki benyomásokat, majd pedig, hogy megszabadulva az érzéki észrevételek önkényes befolyásától, úgy végezhesse az elvont gondolatfűzés műveletét a fogalmak akusztikus emlékképeivel, mint ahogy az algebra dolgozik a maga betűszimbolumaival. Úgy gondolom — ha nem is alkalomszerű ezt most kifejtteni —, hogy ez a kettősség magasabb rendelés eredménye, tehát teleologikus.

Azt hiszem, hogy így egyszeribe előttünk áll a léleknek az a két pólusa, amelyet annyian igyekeztek már körülírni, nem jutva soha exakt eredményre. Itt is a költők jártak a tudósok előtt: *Goethe* pl. a szív működés fiziológiai megjelöléseit kölcsönözve *systole* és *diastole* néven különböztette meg a két nagy funkciót. *Heine* egyszer *Platon* költői építésmódját állította szembe *Aristoteles* racionális, okszerű eljárásával. *Nietzsche* az «apollinisch» és «dionysisch» fogalmakkal operált, *Spengler* a *homo divinans*-t szembeállította a *homo faber*-rel. *Bergson* az ösztön és az intelligencia pilléreire építette az öntudatos gondolat alkotóvilágának a vegetatív élet álmódó játékával való vívódását. *Klages* «biocentrisch» és «dogocentrisch» pólusokról beszél. *Jung* a «magábfordult» és a «világra figyelő» embertípus elütő lelki világát rajzolta meg. De nem folytatom tovább, mert van egy nagyon szép magyar munka, amely a végeláthatatlan irodalomtól összeállította, ami a legfontosabb: *Mátrai László*-nak az «Elmény és mű» c. kultúrfilozófiai művére célzok. Több, mint egy évtizede megpróbáltam magam is e két alapformának a történeti életben kirajzolódó szerepét feltárni a római császári reprezentáció elemzésével. Az eredmény itt is az volt, hogy úgy, mint a szerves és szervetlen vegyületek keletkezésének kettős alaptörvénye, úgy a történeti élet kétsarkú fejlődése, valamint e két pólus örök küzdelme is egymást kiegészítő és egymásra viszonyított jelenségek.

De térjünk vissza most a képgondolkodáshoz, mely bennünket ezúttal egyedül érdekel. Fárasztó elméleti fejtegetések helyett inkább néhány álm-élmény elbeszélésével szeretném ezt jellemezni. Így pl. egy reggel félálomban ideges gyomorrángás nyilallott belém, egyetlen hirtelen ny lallás, mint az velem máskor is gyakrabban megtörténik. Erre a nyilallásra álmkép jelent meg előttem: a fürdőszobában álltam, hogy egy karcólást bejódózzak, de kiejtettem az üveget a kezemből, úgy, hogy szétfolyt a kőpadlón a drága folyadék és — meáint fittyet hányva az igazi időrendnek — erre következett a rángás, — mint a kár miatt bekövetkezett ideges reakció. Szerencsére elég ébren voltam ahhoz, hogy egyrészt megjegyezzem az álmot, másrészt konstatáljam logikusan a rángás igazi okát: gyomoridegességemet. Világos ebből, hogy az ember kétféleképpen reagál ugyanarra a dologra: vagy logikusan, belelátva az okozati összefüggésekbe, vagy nem tudván genetikusan megfogni a problémát, optikus képsort konstruál hozzá és a saját konstrukciójából vezeti le a magyarázatát.

A lényeges az, hogy amit a kultúremler csak álmában és kivételesen követ el, azt a primitív ember, a gyermek, az idegbeteg stb. gondolkodása normálisan végzi. Amikor az ókor végén a délorosz pusztákon sorra felbukkantak a nomád lovasnépek és a nyugatiak megkérdezték tőlük, hogy honnan jöttek és hol a hazájuk, akkor sorba mind a csodaszarvas mondájának elbeszélésével feleltek úgy, mint ahogy az orchoni sziklafeliratok kagánjai mítikus kozmogoniával mutatkoznak be az olvasónak. Így váltak a képsémák a lét megokolásának ábrázolásává, aprólékos, elvont részletfogalmak szövevénye helyett átfogó, optikus keretképzetekkel operálva.

Azt is láttuk a gyomorszűrés esetében, hogy nem hang indította el a kép-

cselekmény utólagos kikonstruálását, hanem egy fájdalomérzet. Hányféle példát lehetne mondani még másféle indítékokra! Börner ismert értekezése a lidércnyomás álmairól kimutatja, hogy a nehéz dunyha alatt fuldokló ember kinlódása vetíti ki a lidérc-szörnyeteg fojtogatását; egyszer a meleg ágy ébreszt bennünk kellemes vagy kellemetlen gondolatképeket, máskor kínzó napi gondok pszichomotorikus indítóereje nagyobb és ennek nyomán szövődnek álmodó képjelenéseink. Ha pedig valami közvetlen indíték hiányzik, akkor az öntudat küszöbéhez legközelebb álló képzetkomplexusok tolnak fel, hogy a képsort megindítsák. Teljes ideggyengeség esetén, amikor a motorikus erő egészen kikapcsolódik és az erőtlenség miatt elhalványulnak azok a benyomások, amelyek előzőleg foglalkoztattak, akkor a képzetraktárunkba legmélyebben bevéődött anyag bukkan fel lelki szemünk előtt: gyermekkori emlékek, vagy pedig fatális erejű benyomások. Tehát koncentráció hiányában sincsen sohasem «agglutináció», szeszélyesen összeragadó egyveleg.

Az eredményeket, amelyeket eddig nyertünk, még egy harmadik álommal kísérlem meg illusztrálni és egy kissé kiszélesíteni. A mult esztendőben egyszer lefekvés után féleber állapotban kép jelent meg előttem. A feleségemmel mentünk éjjel ketten s géppisztolyos haramiák támadtak meg. Kettőt láttam magam előtt; az egyik előretartott fegyverére, vagy az azt tartó kézre rettentő dühvel rávágtam, odakialtottam a feleségemnek, hogy kapja fel a rabló kezéből kihulló fegyvert, mire a másik utonálló megtorpant; erre is szörnyű csapást mértem. A képlátomás ezután szétfoszlott. — Ennek a következő előzményei voltak: közvetlen lefekvés előtt, éjjel tájban jöttünk haza Budáról. Jóbarátomé, akiknél voltunk, több csésze erős feketekávéval kínáltak, meg nehéz borral; mindkettő szívdobogást szokott nekem okozni, annál is inkább, mert csak kivételesen élek velük. Hazafelé jövet kerültük a sötét utcákat, mert akkor még gyakran előfordultak a fosztogatások. Útközben a kihalt Csalogány-utcán egy fiatalember csatlakozott hozzánk, aki szinte megrótt, hogy asszonnyal merészkedem ilyenkor az utcára; aminthogy vendéglátóink is ott akartak maguknál altatni. A mondott fiatalember elmesélte azt is, hogy néhány hete egy barátját tégladarabokkal megdobálták, hogy leütve kifoszthassák az egyik romház előtt, mely nincs elég jól megvilágítva s így meghúzódhatnak mellette a latrok. Lefekvés előtt pedig egy apró incidens felbosszantott.

Mindebből a következő törvényszerű jelenségek hámozhatók ki:

1. A képjelenés egy friss és élénk benyomás alapján toltul álomtudatom előterébe; az izgatott állapot is közreműködött kiváltásában, a düh pedig a jelenetben való aktív részvételemet provokálta, aminthogy néha ébren is megtörténik velem, hogyha felbőszítenek, hogy képzeletben megverem azt, aki annyira megbántott.

2. Míg az eredeti lefolyása egy ily jelenetnek az, hogy először jön a rabló-támadás s ez váltja ki csak, időben maga után, az izgalmat, itt ez utóbbi tényező előre megvolt, ez segített a színezetének megfelelő álmképet felszínre juttatni. Így az izgalmas idegállapot fordítva kapcsolódott a rablási kísérlethez, az időbeli sorrend megfordult, produkcióból reprodukció lett. Más értelemben viszont egyáltalán nem reprodukció ez, nem hű utánzás, mert feje tetejére állítja, kiforgatja a valóságot. Az izgalom kötöttsége a rablójelenettel tehát megmarad, de időbeli egymásutánjuk itt nem játszik szerepet, csak «térbeli», elhelyezés szerinti kapcsolódásuk. Szóval az emóció és a képjelenet kapcsolása az emlékképkészletből kiindulva, mint állandó viszonylat fordítva is működésbe hozható.

3. Csapongó és szabálytalan «kép-agglutinációról» itt sincs szó. Határozott szabályszerűség, törvény uralja az egész képsor lefolyását is. A düh szerepében is megvan a fordított sorrend: nem először következik a dühöt felébresztő utonállás, hanem a szenvedély kielégítésére alkalmas jelenet azért rajzolódik ki, hogy a mérge a képmény által kitombolhassa magát. A kauzalitás illeten háttérbeszoritása, illetve kifacsarása is mutatja, hogy az időbeliség itt alárendelődik a térbeliségnek. — Az egészséges lefolyása a realitás képszerű, tehát *optikus* voltának mindenben megfelelő, úgy mint a mozi is élénk vetíthet egy olyan jelenetet, mely a valóságban lehetetlen, de képszerűen korrekt.

4. Mindennek alapja nem egyes részfogalmak, hanem egész és teljes kép-komplexusok elraktározása és felbukkanása megfelelő «hívójelre».

Véssünk egy pillantást arra is, hogy kiknél és mikor jelentkezik az optikus gondolkodás.

Az ősembernél ez uralta, a primitív népeknél pedig ma is ez uralja az egész életet. Az állatoknál látjuk, hogy milyen bámulatosan elvezeti őket ezer veszély közt az ételösztön és világos, hogy az ősembernél is ilyen praktikus értéke volt az ösztönös-intuitív képgondolkodásnak. A művelt ember ugyanakkor, amikor felépítette elvont logikáját, egyúttal sok minden olyan képességet elvesztett, amellyel távoli ősei még rendelkeztek. Azonban a gyermekben, az idegbetegben, a nők közül az anyaság érzelmeitől eltöltött asszonyban stb., épen úgy felszínre kerül az optikus gondolkodás szemlélete, mint a pubertás korában, vagy elemi katasztrófák idején bárkiben, úgyszintén az indulatba hozott tömegek lélektanában is. Az együttlét tudatában összeolvadó tömeg, mint azt *Le Bon* óta tudjuk, egynek érzi magát vezetőjével és ez az érzelmi összeolvadás rögtön képsymbolumokat keres, amit a modern propaganda alaposan kiaknáz: egyforma jelvények, egyszínű ingek, zászlódísz, ütemes vonulás, elegendők rá, hogy vezetőik kormányozhassák vagy megvadíthassák.

Már pedig ez a képgondolkodás — most már megmondhatjuk — nem más, mint a mágikus gondolkodás kizárólagos forrása. Csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy ez a mágikus szemlélet ugyan a kultúrfejlődés elején és hanyatló korszakaiban jut tényleg majdnem korlátlan uralomra, mégis, nem kulturális elmaradottságon alapszik. Bizonyítja ezt, hogy ahol az objektív-absztrakt lelki mechanizmus összeomlik, ott azonnal helyébe nyomul a vizuális-mágikus szemlélet, mint az örülteknél. Ahogy például az ősember szellemi világa tele van az állat-ember-átváltozások képeivel, az idegbeteg képzeletében is ott tolonganak egyre ezek a szörnyek, amint-hogy az ő öntudata is megingott, meglazult; egymásba szövődő, hol szétfosló, hol összesűrűsödő képzetek uralják, mint az egymást kergető bárányfelhők az égen.

Szükséges tehát annak a kiemelése, hogy az optikus gondolkodásforma nemcsak infantilis, archaikus és ősprimitív, mint azt mások vélik. Mert míg az ősi kultúrákban, úgymint a magasabbrendű állatoknál is ez a gondolkodási rendszer az állati-természetes életfunkciókhoz volt, ill. van koordinálva, addig a kultúrember képes volt arra, hogy a konkrétan érzékelt látás képeit elszakítsa az élmény hangulatától és ahelyett, hogy átadná magát a képgondolkodásnak, annak hullámain ringatózva, tudatosan szembe áll vele, maga határozza meg a képalkotás tárgyát és így a legmagasabbrendű alkotóművészet és a tudományos szintézis szolgálatába tudja állítani a fényképezőgépek és hangosfilmnek azt a mi gépeinknél ezerszer tökéletesebb masináját agyunkban. Tehát nemcsak a legmélyebb, hanem a legmagasabb kultúr-retegekben is az optikus mechanizmusa a döntő szó. Máshol szeretnék szólni róla, hogy a kultúrák haladása és hanyatlása során hogyan kapcsolódik egyszer az organikus, másszor az anorganikus-mechanikus struktúrával össze a történeti életben a képilleszkedés lelki folyamatának a szerepe.

Mondottuk, hogy eredetileg az ösztönös étellel járt ez együtt és az állatoknál láthatjuk, hogy az állat a nagy ételösztönök járszalagán hogyan reagál belső ingerekre és kívülről jövő impulzusokra; nála a képgondolkodás mintegy kísérő zenéje a pillanat hangulatában felolvadó létének. Az érzések és hangulatok nyomják rá az optikus gondolatjátéokra bélyegüket: annyira az érzelmi hatások alatt vesz tudomást az álmodva élő ember mindenről, hogy a hangulati elemet átviszi a holt tárgyra és így emberszerűen nézi az egész természetet. Ennek az anthropomorfi világszemléletnek pedig rendkívül nagy szerepe volt az ókorban. Másrészt a klasszikus kor varázslóit is a lelki izgalom, az illúziók és hallucinációk fűtik a mágikus cselekedetek közben. Ezek segítették adeptusait abban, hogy az előre szuggertált eredményt elhiggyék, vagy a nyilvánvaló sikertelenséget hibás eljárásnak tulajdonítsák és így hitük ne rendülhessen meg.

Egyik álmopéldánkkal illusztráltuk, hogy a felindulás és a szenvedély hogyan segíti kiváltani az optikus mechanizmus működését az agyban; nyilvánvaló, hogy az ősember és az őstermészetben élő mai primitívek ezer veszély között eltöltött

életében az állandó bizonytalanság és félelemérzet tele teszi a fejüket képfantáziákkal. De magunk is tapasztalhattuk, hogy szörnyű veszélyek idején eldobja magától az elvont logika fegyelmét a művelt kultúremler is és öntudata helyett ösztönös lényének intuíciójára bízva magát, visszahullik a mágikus szemlélet irreális világába. Néha tényleg szupranormális megérzésekhez is vezethet ez az egyéniségünkről lemondó magatartás, mely olyan, mint a fuldokló kapkodása a sz. lmaszál után. De rendszeren csak az álomvilág ködébe borítja az embert.

Érdekes megfigyelést tehettem egy ízben tavaly, amikor egy hivatali előszobában várakozva, egy rendkívül művelt, világlátott emberrel beszélgettünk. Kérdésére elmondtam, hogy a varázslással foglalkozom, amit ő félreértett — alkalmasint okkultistának nézett — és a következőket beszélte el körülbelül: «Én pozitívista vagyok és nem hiszek az ilyesmiben semmit sem. De mesélek egy érdekes esetet. 1945 Szilveszter éjszakáján inasommal voltunk együtt ketten az ostrom alatt. Egyszerre csak leesett a falról egy gyermekkori képem, amelyet az apám nagyon szeretett. Az inasom mondta, hogy ebből baj lesz; én csitítottam. Majd később leesett és eltört a kedvenc vadászkésem. Most az inasom mondta, hogy nem baj, már Újév van, nem lesz foganatja a rossz előjelnek. Várjon, mondtam neki, még nincs éjféle. Erre azután elmesélte az illető úr, hogy másnap reggel hogyan égett le a palotája, hogyan hurcolták el őt egy fatális tévedés folytán az inasával együtt, aki elvesztette életét. Azután hozzátette: mikor ezt másoknak elmondtam, mindenki bámult az előjelen, így X. főhercegasszony és mások, de én nem hiszek semmit az egészben». — Azt hiszem megfigyelték, hogy az elbeszélő hogyan tett akaratlanul az ellenkezőről tanuságot.

Ezekben kísérlettem meg Önök előtt felvázolni azt a lélektani bázist, amelyen mindenkor, minden korban és minden népnél egyformán épült fel a varázslás kacsálában forgó tündérpalotája.

Alföldi András.

The psychological foundation of sorcery.

The paper — which is the introductory lecture of an University Extension course on «Sorcery in Rome» — states that psychological research neglects a basic factor in the development of our system of thought, i. e. the mechanism of the senses, which is of a decisive importance in fixing in advance the limits of thinking activity. According to Kretschmer, thought has the choice of two ways. In the first (Figure 1.) a leading idea effects the close systematization of all associated conceptions; in the second (Figure 2.) the pictures of thought are unsystematically agglutinated and only those elements appear at the same time on the surface of consciousness which are directly connected with each other. The first case is progressive: perception is followed by a train of thought. In the second case (and this is at work in dreams, as also with children, mentally deranged and primitives) our train of thought comes to the idea by starting from the fixed conception and proceeding backwards; thus its way is regressive.

In reality, however, the agglutination scheme of pictures is false. On hearing a shot when asleep, our dreams will depict a battle-scene: the series of pictures is started by a psycho-motorial stimulus, by the shot; causality is driven into the background and the pictures following each other are dominated by the original stimulus, which plays a part resembling that of the leading idea. Thus there is a system even in this process incorrectly termed «agglutination of pictures»; but this is no «logical» system. This process is ultimately dependent on the optical mechanism and is characterized by a reliance on the conception of space, to the exclusion of time. On the other hand the objectively logical process of thinking (Figure 1.) operates also with abstract ideas which are expressed by articulate sound-pictures, i. e. by words. These are systematized on the basis of the conception of time, and consequently, this process is based on the manner of perception of our sense of hearing. Thus the activities of our soul are directed by the mechanisms of the senses of sight and hearing respectively; these are instrumental in forming objectively-acoustic or subjectively visual trains of thought.

From our point of view great importance attaches to the fact that the subjectively-visual way of thinking, which is unknown to civilized man, save in dreams, is characteristic of primitive people, even when awake. The latter are capable of storing complete picture-complexes and of recalling these at the appropriate «call». This thinking in pictures is the exclusive source of magic thinking. Magic outlook comes to dominate people at the beginning

of cultural development or in times of its decline ; and yet its basis is not to be identified with cultural backwardness. Wherever there is a collapse of the objectively-abstract mechanism of the soul, its place is immediately taken by the visual-magical outlook. The decisive word lies with optical mechanism even in high cultures ; this is the basis of scientific synthesis and artistic creation. The optical play of thought is indelibly stamped by emotions and moods : the emotional element passes on to inanimate objects too and anthropomorphizes Nature. This same emotional overheatedness is the basis of the belief in magic processes.

Tülobből készült edény maradványa az őskorból.

Közismert dolog, hogy az állati csontot és agancsot mind az újabb kő-, mind a bronzkor embere eszközei készítésénél minden kultúrában felhasználta. Bőrfejtők, simítók, árak és az árak hegyesítésére szolgáló fenőcsontok kerültek elő, bizonyítva a mindenkori felhasználást. A neolitikum elég nagymennyiségű, de a fenti felsorolást túl nem lépő formakészletét lényegesen túlhaladja a bronzkor csontipara, amely — a már az aeneolitikumban felépő csontzablákon kívül — különböző alakú s így különböző célokat szolgáló csontszközöket adott a kor emberének a kezébe. Ezzel a lényegesen bővült formakészlettel és annak különböző célokra történt használatával mai napig sem foglalkozott kellőleg a magyar régészeti irodalom. Szertágazó használati lehetősége *Mozsolics Amáliának* tűnt fel először s tőle várjuk megfigyeléseinek közzétételét is.

A csont- és agancsipar emlékei mellett már régen feltűnt a telepek hulladékanyagában mindenkor nagyszámban jelentkező állati csontanyag is, amelyet nem lehet csupán hulladéknak tekinteni, hanem nyersanyag felhalmozásnak is. Értjük ez alatt elsősorban a jól megmunkálható lábszár- és bordacsontokat s a velük együtt előkerülő állati szarvakat, illetőleg az azokból megmaradt szarvcsapokat. Az utóbbiakon a megmunkálásnak csak ritkábban lehet nyomát találni. Egy-egy olyan darab került elő legfeljebb, amelyiken a lefűrészelés félreismerhetetlen jelei mutatják, hogy a hiányzó levágott darab — amely néha-néha hegyesített formában elő is került — valami előttünk ismeretlen célra lett felhasználva.

Önként vetődött fel már régebben a kérdés, hogy vajjon a szarvcsapokat borító szaru, a magyar tárgyi néprajz adatai szerint is annyiféle rendeltetésre felhasznált tülob, értékesítése ismeretlen volt-e az őskor embere előtt?

A kérdésre választ adni mindmáig nem lehetett. Valószínűnek látszott ugyan, hogy a mindenféle nyersanyagra ugyancsak ráutalt őskori ember ezt a nagyon könnyen munkálható anyagot is felhasználhatta, de minthogy a szaru könnyebben pusztult el, mint az idővel évezredekig is dacoló csont, ugyanarra a sorsra jutott, mint a kétségtelenül felhasznált faanyag, amely — mint ismeretes — a cölöpépítmények feltárt emlékei közt jelentős számban maradt reánk. Hogy a fa és a vele együtt használatban volt szaru, kultúránként más-más mintával volt díszítve, az a cserépanyagon megmaradt különböző díszítő minták ismeretében aligha lehet kétséges.

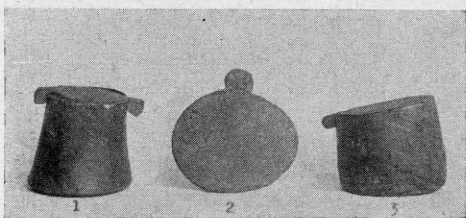
A szaruanyag használatát még közvetlen bizonyító emlékananyag ismerete nélkül is fel kell tételeznünk.

Ezt a feltevésünket most már kétségtelenül igazolja az a tárgy, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Régiség-tárának raktárrendezése alkalmával, az őskori gyűjtemény gazdag anyagából került elő.

A tószegi bronzkori telep leletanyagában találtuk meg azt a csontból faragott ovális lapot, amelynek egyik oldalán gondosan faragott nyulvány

van (1. ábra 2. — Ltsz. 6/876., 8.). A faragvány felső oldalán csaknem teljesen lapos, az alsó szabálytalanul domború. Az előbbi síma, díszítetlen; csak a nyúlványt választja el a laptól egy bemélyedő egyenes vonal. Az utóbbi rész kidolgozása sokkal durvább s helyenként a likacsos csontanyag ütközik ki alóla. Hossza 82, szélessége 60, a nyúlvány szélessége 13, hossza 16 mm. Vastagsága egyenlőtlen. A nyúlvány és a hozzácsatlakozó rész 8, a legjobban elvékonyodó peremszél 3 mm vastag. Valószínűleg nagyobb méretű szarvasmarha lábszár térdizület körüli részéből készült.

A forma azonnal elárulta rendeltetését, bár eddigi leleteink közt soha elő nem fordult. Kétségtelenül fedőül szolgált olyan edényfélén, amelynek pontosan a szájába illett s azt tökéletesen elzárta; nyúlványa pedig az edény szájperemébe vágott szegletes részbe úgy illeszkedett be, hogy abból jelentős részével kiállott. A kiálló rész tette lehetővé a fedő kiemelését vagy behelyezését s ezzel az edény nyitását és zárását.

1., 3. ábra. Fafedelű rüzsirtartó szaruból.
2. ábra. Bronzkori, szaruból készült edény
csontfedele.

Abb. 1., 3. Hörnerner Salbenbehälter mit
Holzdeckel. — Abb. 2. Beindeckel eines
bronzezeitlichen Horngefäßes.

Bronzkori — túlnyomórésztben — kihajló peremű edényeink nem voltak alkalmasak az ilyen alakú fedők hordására. A reánkmaradt kerek, lapos agyagfödők fogantyúja mindig a geometriai közepén van. Edényeink közt sem épen, sem töredékben nem fordult elő olyan szerkezetű, amely ennek a fedőformának használatát lehetővé tette volna. Más anyagból készült edényfélére kell tehát gondolnunk.

Ez az anyag csak a tülobk levágott darabja lehetett, amelynek fedeleként szolgált a bemutatott tárgy. Feneke valamivel nagyobb méretű, de hasonló alakú, csontból készült lap lehetett, amely az edény alsó részébe bele volt erősítve, míg a felső rész rendeltetésének megfelelően mozgatható volt.

Hogy valóban ilyen edényféle zárására szolgálhatott, azt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának számtalan darabja tanúsítja, amelyből kettőt analógiaként itt bemutatunk. Az itt található, szaruból készült fafenekű és fafedelű sőtartók, rühsirtartók stb. (1. ábra 1. és 3. Ltsz. : 126183, és 126188.) mutatják a tószegi bronzkori csontból készült fődő használati módját s a hozzátartozó edény hozzávetőleges formáját. Az a körülmény, hogy a bemutatott darabok közül az egyikken mind a két végen van nyúlvány, a másikon pedig csak a hosszabbik tengelynek megfelelően, legfeljebb annyit mond, hogy nem tökéletesen azonos formával és szerkezettel, de a lényegben megegyező edénnyel és technikával van dolgunk.

Maga az a körülmény, hogy a bronzkori példánynak csontfedele volt, nem zárja ki azt sem, hogy más példányok viszont fából készültek s éppen ezért nem maradtak ránk. Talán éppen a romlandóság készítette a bronzkor emberét arra, hogy erre a célra is a szerszámkészítésnél annyira bevált csontot használja fel.

Ezzel, a csaknem hetven esztendeje lappangó példánynak előkerülésével megvan az első adatunk a szaru felhasználására, egyelőre ugyan csak a bronzkorból, s csak ebben az egy formában, de nem lehet kétséges, hogy minden olyan tárgynak készítésénél is nyersanyagul szolgált, amelyeknél akár a magyarságnál, akár primitív népeknél szerepet játszik.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy használata régebbi időkre is visszanyúl. Ismerhette már a paleolitikum embere is (amit a lausseli bölény szarút tartó női relif is igazol), még inkább az újabb-kőkor hordozója. A formát maga a természet nyújtotta az embernek.

A neolitikus használatot még jobban alátámasztja az a körülmény, hogy legrégebb neolitikus kultúránk, a Körös-kultúra, leleteink tanúsága szerint kimondottan állattenyésztő jelleget mutat. Ezek a szaruból készült tartók pedig, s az egész tülökből készült tárgykör, leginkább a pásztorélet jellemző tárgyai közül valók.

A bemutatott példány mindenesetre a legrégebb magyarországi darab minden kétséget kizáró maradványa.

Banner János.

Überrest eines urzeitlichen Horngefäßes.

Schon seit geraumer Zeit schien es uns wahrscheinlich, dass außer den aus Bein und Geweih verfertigten Gegenständen in der Urzeit auch das Horn verwendet wurde. Erst neuerdings kam jedoch ein Gegenstand zum Vorschein, der zwar nicht aus Horn ist, doch das einstige Vorhandensein von hörnernen Gefäßen zweifellos bestätigt. Beim Ordnen des Magasins der Archäologischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums fand man unter den Funden der bronzezeitlichen Siedlung von Tóbeg (Komitat Csongrád) eine aus Bein geschnittene ovale Platte, die an einer Seite eine sorgfältig gearbeitete Verlängerung aufweist. (Abb. 1. No. 2.) Dieser ovale Gegenstand kann nur als Deckel eines aus Horn verfertigten Gefäßes genau eingepaßt werden. Als Deckel der gleichzeitigen Tongefäße wäre die Platte ungeeignet gewesen. Die Annahme, daß es sich hier um den Deckel eines Horngefäßes handelt, wird von volkskundlichen Analogien unterstützt: die von den Hirten verwendeten Horngefäße, wie Salzbehälter, Salbenbehälter haben einen ähnlich geformten hölzernen Deckel (Abb. 1., 1. u. 3.), und der Boden derselben ist eine ovale Holzplatte. Es ist wahrscheinlich, daß hörnerne Gefäße bereits im Paleolithikum verwendet wurden, was von jenem Umstand unterstützt wird, daß unsere älteste neolithische Kultur, die Körös-Kultur einen ausgesprochenen Viehzüchtercharakter hat. Nun gehören aber Horngefäße zu den bezeichnenden Gegenständen der Hirtenkultur.

Erdélyi János népköltési gyűjteménye 100 éves.

Száz évvel ezelőtt, 1846-ban jelent meg *Erdélyi János* «Népdalok és mondák» c. népköltési gyűjteményének első kötete, amit 1847-ben, illetőleg 1848-ban a második és harmadik kötet követett. *Erdélyi* gyűjteménye fontos fordulópont népköltésünk gyűjtésének a XVIII. század második felében meginduló folyamatában. Vele jelent meg az első, olyan magyar nyelvű gyűjtemény, ami intenciói szerint valódi népköltési gyűjtemény akar lenni, és anyaga túlnyomó többségében csakugyan népit is ad. A «Népdalok és mondák» megjelenésének százéves évfordulóján elmondhatjuk, hogy a magyar népköltés gyűjtése is százéves multra tekint vissza. Jubiláló kötelességünknek úgy teszünk legjobban eleget, ha a gyűjtemény tudománytörténeti jelentőségét vizsgáljuk, így teremtve komoly alapot az értékelés számára.

Bár *Erdélyi* gyűjteményének megjelenése sem volt minden előzmény nélküli, mégis ez az első gyűjtemény, ami valóban annak is számít, aminek mondja magát. Mintegy száz évvel előbb, a XVIII. század közepe táján az irodalmi életben meginduló hagyománymentő mozgalom kelt először szélesebb körben ható érdeklődést a népköltészet iránt. Kezdetben csak nemzeti jellegű költői emlékeket keresnek benne, — ami a régi irodalom alkotásaival együtt a magyar világi irodalom megindításához szolgáltathat felhasználható hagyományt. Hírlapi felszólítások kéri az olvasókat, hogy gyűjtsék a népköltészet és a régi irodalom emlékeit. A gyűjtők előtt ez a cél legegyszerűbb: mentse a pusztulástól, ami veszendő, adják közre, ami kevéssé ismert.

De az e korban keletkezett kéziratos és nyomtatásban megjelent énekeskönyvekben több a félnépi eredetű, diákok, polgárok, kismemesek csinálta dal,

mint az eredeti népi termék. A folyóiratokban megjelenő «népdalok» is legnagyobb-részt műköltői népies alkotások. Több, a népköltéssel foglalkozó elméleti munka is napvilágot lát a folyóiratok hasábjain, de ezek is inkább a népköltészet esztétikai értékeit boncolgatják. Így a lassanként megszilárduló «népdal» szó is elsősorban egy irodalmi műforma nevévé válik. Ez az irodalmi mozgalom *Petőfi* népdaljai számára készíti elő a talajt.

A századforduló táján jelentkezik azonban már néhány olyan törekvés, ami valóban népköltési termékek összegyűjtését célozza. Tudomásunk van egy-egy diák, vidéki földesúr népmesegyűjtő munkájáról, bár e mesék is irodalmilag átírva kerültek lejegyzésre, vagy éppen idegenből való fordítások. Elismeréssel kell megemlékeznünk a sok közül *Pálóczy Horváth Adám* gyűjteményéről, amelyben már több népi eredetű dal is van. Nem tudunk véleményt mondani *Csokonai* népdalgűjteményéről, mert meglétéről csak *Csokonai* levelezése alapján van tudomásunk. De meg kell említenünk, hogy irodalmunkban az első épkezláb népmese *Csokonai* Tempefőijében jelent meg egyik szereplő, Szuszmir szájába adva.

A külföldi ösztönző példák, elsősorban a *Grimm* testvérek gyűjteményének hatására, főleg a külföldi érdeklődés kielégítése céljából több, idegen nyelvű gyűjtemény jelenik meg, amik legalább is intencióik szerint népköltési gyűjtemények akarnak lenni. De a bennük közölt népköltési anyagot a publikálók többé-kevésbé átdolgozták irodalmi ízlésüknek megfelelően.

Főlébred a figyelem a népnyelv, népszokások, népzene, a népi tánc iránt is. Ez a nép dolgai iránt megnyilvánuló nagy érdeklődés érezteti hatását az Akadémia munkájában is, mindjárt megindulásától kezdve. A gyűjtési felszólításra beküldött tájszavak felhasználásával az Akadémia megjelentette a Magyar Tájszótárat 1838-ban. A népdalok gyűjtésére tett indítványa is kedvező fogadtatásra talált országszerte. De jellemző, hogy a beküldött dalokat még az Akadémia is a nép számára irodalmilag átírt formában akarta kiadni.

A Kisfaludy-Társaság már sokkal modernebb állást foglalt el a népköltéssel szemben. Kitűzött pályatételek segítségével igyekezett tisztázni a népköltészet kérdéseit. A Kisfaludy-Társaság kebelén belül kezdi meg néprajzi munkálkodását a népies költői munkásságáról már ismert költő, *Erdélyi János* is. Székfoglalóját is népköltészetéről szóló előadásával tartotta meg. Előadásai hatására határozta el a Kisfaludy-Társaság egy népköltési gyűjtemény kiadását. E célból 1844-ben elkérte és meg is kapta az Akadémiának addig összegyűlt népköltési anyagát és a kiadandó gyűjtemény szerkesztésével *Erdélyi Jánost* bízta meg.

Erdélyi Jánosnak e munkáját megelőző, a népköltéssel foglalkozó tanulmányai már biztosítékot adhattak a Kisfaludy-Társaságnak arra, hogy *Erdélyi János* szerkesztésében végre valódi népköltési gyűjtemény jelenhetik meg. Kora közvéleményét akarja felvilágosítani *Erdélyi* is a második kötet előszavának első mondataival: «Igen csalódnék, ki a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményét másnak venné, mint a mi. Gyűjtemény ez a szó legszorosabb értelmében . . . , mellyel, bár nem egyedüli, de fő cél, megmenteni a magyar népköltészet található ereklyéit, még pedig a maguk jellemző valóságában, az elvesztéstől». Amikor az első kötet előszavában megemlékezik az általa eddig ismert népköltési kiadványokról, kritikai mércéje az, hogy e gyűjtemények mennyiben közölnek valódi népdalokat. A váci énekeskönyvről ezt írja: «A mi szempontunkból tekintve, nem igen sokat ért, mivel a benne megjelent dalok minden egyéb voltak, mint népdalok». Már sokkal több elismeréssel szól a sárospataki «Érzékeny és víg dalok gyűjteményéről», ez ugyanis «sokkal többet ér nemcsak általános költészeti, hanem valóságos népköltészeti tekintetben is. Ebben sok becses, főleg az iskolai ifjúság által szerzett dalokon kívül tisztán népdal, mintegy 70 darab található».

Ennek ellenére ő is vesz fel gyűjteményébe középkori, XVI. századi verseket, sőt kora költőitől származó népdalokat is, de ezeket a lehetőség szerint elválasztja a népítől. A költőktől származó dalokról a jegyzetekben megmondja, hogy ki a szerzőjük, kövér betűkkel szedve a költő nevét, utána közli a helyet, ahonnan a költeményt, mint népdalt beküldték.

Érdekes, az irodalmi szemlélettől a néprajzi szemlélet felé való közeledést

találunk az egymás után következő kötetek szerkesztési elveiben és gyakorlatában. Maga az anyag, amivel foglalkozott, jó tanítómesternek bizonyult. Az első kötet előszavában még ezt olvassuk : «sok dal lesz itt, melyet senki sem hallott úgy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint. Ez másként nem is lehet. Meit mint egyik beküldő, Gyurinka Antal úr írja — az ilyen dalokat egyik elkezdi, és ahány danolja, mind bővíti újakkal —, miből természetesen következik, hogy e különféle beküldést, szabad is, lehet is összeolvasztani». A második kötet előszavában már ezt olvashatjuk a népdalokról : «Eme laza, bizonytalan s vidékek szerint változó életök azonban fölötté nagyfontosságú, kivált azon bűvárnak, ki a dalok változataiból a külön vidékek műveltségére akarna következtetni, s belőlök a nép erkölcsét, izlésének színezetét felvilágosítani». S a szerkesztési elvnek megfelelően a népdalok összedolgozása helyett azok változatait adja. (V. ö. a 94, 95. l-on a 185, 186, 187. sz. dalokat.) És amíg az első kötetben a dalokat minden magyarázat és jegyzet nélkül közli, a második kötet függelékében azonban már föltünteti a «dalok vidékeit», még pedig pótlólag az első kötetre vonatkozólag is. A harmadik kötetben pedig már minden darab után odairja, hogy honnan való. A harmadik, de már a második kötetben is az egy helyről való dalokat — egy-egy műfajon belül — lehetőleg egymás mellé csoportosítja ; az első kötetben önálló fejezetben közli nyelvjárásbeli sajátosságok föltüntetésével a csángó dalokat, a másodikban a székely dalokat. De tájnyelvi formában hagyja meg a más vidékről beküldött dalokat is, ha úgy kapta őket a vidéki gyűjtőktől. (V. ö. II. 188. l. 362. sz. dal.)

A gyűjtemény második kötetében található «Népdalköltészetünkről» c. tanulmánya (379—478. l.) a maga korát érdeklő szempontok szerint foglalkozik a népköltéssel, de megállapításai szinte anakronisztikusan jök. Észreveszi, hogy minden nép népköltésze édes testvére egymásnak. Benne egy kiskörü, egyszerű világ jelenik meg, általános, egyetemes emberi érzések fejeződnek ki. Ennek ellenére a népköltészet mégis egy-egy nép legjellemzőbb és legsajátosabb tulajdona. Ez adja meg nemzeti értékét : őrsi «azon alaphangokat, melyekhez távolról sem férheték idegen» ; a népköltészet nyelvében mutatkozik legszebben «a nyelv daca, fejessége, zamata». Észreveszi a népköltészet nagy valóságértékét is : «amit benne találunk, az mind igaz tény, azaz : ha valami benne történetre vonatkozik, az történet ; ha erkölcsre, az erkölcs ; ha izlésre, az izlés ; minél fogva itt minden betű adat». Ezért kell ismernie a népköltészetet annak, aki a nép «delektudományával» akar foglalkozni. Az eddig meglévő irodalmi szempontok mellett ez az első új, már néprajzianak nevezhető szempont, amivel Erdélyi János népköltéssel foglalkozó elméleti irodalmunkat gazdagította. Hatásaiban is termékenyítő volt ez az új szempont. Valószínűleg ez befolyásolta abban, hogy a népköltési termékeket lehetőleg eredeti formájukban, tájanként elkülönítve közölte ; mert csak így lehet értelmezni az esetlegesen megmutatózó különbségeket.

Erdélyi Jánost joggal nevezhetjük a magyar népköltési gyűjtés atyjának. Gyűjtő munkájában részben gyakorlatban, részben megvalósításra ajánlott elvekben adva volt mindaz, amiből értékes népköltési gyűjtő munka kifejlődhetett. A közölt anyag túlnyomó többségében, a második, különösen pedig a harmadik kötet egészében a népköltési anyagot a lehető legbívőbbben igyekszik közreadni. A dalokat tájak szerint csoportosítja és kiemeli ezen eljárásának módszertani jelentőségét is. Tanulmányaiban a népköltészet sok lényeges vonását világítja meg. Vitatható érdeme, hogy az anyag műfajok szerinti osztályozásával a mai napig élő hagyományos típust teremtett. Mindenesetre a hatalmas anyag áttekinthető elrendezése már önmagában is elismerésre méltó feladat.

Legnagyobb érdeme azonban az, hogy a szájhagyományban élő, a verba volant törvényeinek kitett népköltészetéről, annak száz év előtti állapotáról ad képet háromkötetes gyűjteményében. Tekintélyes és zömében megbízható anyaga a népköltészet multjának kutatása szempontjából már történeti jellegűvé vált. A távoli multkig tapogatózó, bizonytalan következtetésekre támaszkodó vizsgálat számára gyűjteménye már az adatok világában ad valamelyes történeti távlatot, ami nagyon közeli bár, de már mégis százéves.

A magyar néprajzi közvélemény nem ismeri és nem méltatja, az összehasonlító munka pedig nem használja fel eléggé *Erdélyi* gyűjteményét. Ennek talán legfőbb oka az, hogy *Erdélyi* gyűjteménye immár könyvtári ritkaság; száz év alatt egyetlen újabb kiadást sem ért meg. Kiadását ezenkívül időszerűvé teszi a gyűjtemény százéves jubileuma mellett még az is, hogy *Erdélyi* gyűjteménye is egyik emléke annak a nagy alkotó kornak, ami végül a márciusi eseményeket idézte elő. *Erdélyi János* is a nagy naphoz kapcsolja művét, amikor a harmadik kötet bevezetőjét antedatálva, 1848 március 15.-ével keltezi. Munkájáról azt vallja, hogy vele a lírárodalom ügyét igyekszik szolgálni, aminél pedig «nincs nagyobb feladata eszmélkedő századunknak».

A néprajztudomány szebb és méltóbb munkával nem járulhatna hozzá a nagy centennárium megünnepléséhez, mint *Erdélyi* gyűjteményének új, az Akadémia kéziratárát felhasználó kritikai kiadásával. Banó István.

Die Volksdichtungssammlung von János Erdélyi ist hundert Jahre alt.

Vor hundert Jahren, im Jahre 1846, erschien der erste Band der Volksdichtungssammlung János Erdélyi's, unter dem Titel «Volkslieder und Sagen» (der II. Band erschien in 1847, der III. in 1848). Verfasser untersucht gelegentlich des Jubiläumsjahres die wissenschaftsgeschichtliche Bedeutung dieser Sammlung. Es ist dies die erste Sammlung in ungarischer Sprache, die die Absicht verfolgt, eine echte Volksdichtungssammlung zu geben und deren Material in überwiegender Mehrheit wirklich echtes Volksgut ist. Die bis dahin erschienenen Sammlungen und sich mit den Volksdichtungssammlungen befassenden wissenschaftlichen Arbeiten dienen hauptsächlich literarischen Zielsetzungen. In den die Volksdichtung betreffenden Arbeiten János Erdélyi's macht sich bereits eine volkskundliche Anschauungsweise bemerkbar. Es ist eine bedeutende Neuerung seinerseits, daß er die Gesichtspunkte der Volkspsychologie in seine Untersuchungen mit einbezog. Er veröffentlicht das Material der Volksdichtung womöglich unverändert und teilt dasselbe den ethnischen Gruppen (Einheiten) entsprechend ein. Der geschichtliche Wert seiner Sammlung wird dadurch gesteigert, daß auch dieses Werk eine Erinnerung an jene schöpferische Zeitperiode ist, die die großen Ereignisse von 1848 hervorrief.

A magyar lélekhit.

Az emberi életnek szemmel látható megnyilvánulása a lélekzés. Kiskunhalason azt tartják, hogy amikor a gyermek megmozdul az anyjában, akkor adja Isten beléje a lelket. Addig el lehet hájtani, de ha már megmozdult, akkor vétek. A magzat lelke az Isten titkos akaratából megy bele a gyermekbe. A lélek az a bizonyos isteni szikra. Egy másik lélek, ez azonos a levegővel, ha ezt nem kapja, akkor az ember megfullad, a levegő tartja fenn az embert, ha ez megáll, megáll az élet működése. A kopácsiak szerint az élő lélek akkor megy a gyermekbe, amikor az anyja megszüli, addig csak mozog benne. A kiskunhalasiak szerint az állatnak is van meleg párája, egymással jelekkel beszélnek. A kopácsiak szerint az állatnak párája van, nem lelke, párás állat, mi meg lelkesek vagyunk.¹ Amíg lélezkik az ember, addig él, a halállal megszűnik a lélekzötevékenység, megszűnik az élet. Az ember kileheli lelkét. Hódmezővásárhelyen azt mondják: kiszalad belőle a lélek,² Hajdúnánáson a lélek elszáll, kirepül, eltűnik,³ a moldvai csángók: ki mehen a lelke,⁴ Páriz-Pápai szerint: lelkem kiadom: exspiro. Viszont Szatmárban és sokfelé másutt a nagyon öreg, összetöpörödött, de szívós életerejű emberre azt mondják: beleszáradt a lélek.⁵ Szatmárban azt tartják: ha az ember meghal, látni, mikor kijön belőle a pára.⁶ Mezőkövesden azt tartják, hogy mikor megölik az embert, kifolyik a vére, az a lélek.⁷

Általánosan elterjedt szokás, hogy amikor az ember meghalt, Baranyában amikor a halottas menet megindul,⁸ kinyitják az ablakot, ajtót, hogy a lélek kirepülhessen, palócoknál, hogy könnyebben szabadulhasson a másvilágra.⁹ A matyók azt tartják, hogy ilyenkor egy csillag fut le az égről, annak jeléül, hogy lélek szabadult.¹⁰ Az is általános eljárás, hogy a halott szobájában levő tükröt letakarják,

Kármán szerint mindent, ami fénylik a házban : tükröt, ablakot, képeket, órát,¹¹ a györmegyei Hollómajorban nemcsak a tükröt, hanem a kutakat is eltakarják, mert a tükörben vagy a kútban ott van a halott arca.¹² Rétközben azért takarják le a tükröt, hogy a halott meg ne pillanthassa magát benne, Nagyszalontán megfordítják a tükröt, mert mellette megy ki a lélek, Hajdúnánáson azért takarják le, mert különben a halott feltámad.¹³ Szegeden úgy takarják le, hogy a halott a tükörben látható ne legyen, mert az zavarná lelki nyugalmát,¹⁴ Eger vidékén, Besenyőtelkén azért, hogy a lélek vissza ne térjen, Nagylengyelben, aki ilyenkor a tükörbe néz, sárgaságot kap, *Kármán* szerint az csakhamar meghal.¹⁵

A lélekhit azonban nem egyedül a halál pillanatában eltávozó lélek, léleket megfigyelésén alapszik. Eltávozik a lélek az álomban is. Kisherendi (Baranya m.) feljegyzés szerint így mondta el egy 86 éves ember : «egy gyermekkel együtt dolgoztunk a bányában. Elaludt. Az elméje belefutott egy száraz lófejbe. De az csak olyan volt, mind a lehetőség. Azt is láttam, mikor az elméje visszafutott belé. Akkor felébredt. Azt mondta, hogy egy szép kastélyban járt álmában. Rámondom én : Ott ám ! Egy száraz lófejbe !»¹⁶ Egy egyházaskéri leírás szerint : «Vót két katona. Ennek-előtte, hogy nagyon sokáig szolgálták a császárt, szerettek vóna hazamönni szabacsságra, de nem ojan könnyen möntek haza, mint mostan, mer még akko' vonat nem vót, de azé' nem bánták mán, ha gyalog mönnek is, csak hazamöhessenek látójul. No de ez a két katona nem egy falubeli vót, csak szomszéd kösségbe valók vótak. Mikor möntek haza, egy erdőn köllött hazamönni. Mikor möntek az erdőbe, aszongyák egymásnak : «No, ha gyövünk vissza, majd itt, ennél a fánál mögvárjuk egymást !» Evvel oszt' möntek úk. Mikor odaértek, hogy most mán az egygyiknek az egygyik, másiknak a másik faluba köll mönni a falujába, avval kezét foktak egymással, oszt' elindultak. Hazaértek, mind a kettőt nagy örömmel fokták a szülei, mer' régön vótak otthun. Otthun osztán hama' teltek a szabacsságos napok, hamarrabb, mint katonájéknál. Itt oszt' köllött visszamönni, elbűcsűztak egyik is, másik is a szüleitül ; mönnek vissza. Mikor odaértek az erdőbe, mögén összetanákosztak egymással, el is fáratk, lefekűttek, oszt' elaluttak. Mikor az egyik fölébrett, láttyta, hogy a másiknak a szájába beszalatt egy kis fehér egér, itt mongya magába : «No, mögáj ! maj kilelek én !» Ahogy ott lesi, hát csakugyan kigyűtt a szájából a kis fehér egér, addig hólészte (ere, ara kergette), még mög nem fokta. De hát nem bírta eleventen mögfogni, amint ráütött, mingyárt megdöglött. Itt osztán ráúnt ottan, mer' nem bírt alunni, kötötte a komáját, hotyhát kejjön föl, mer' maj' ekésnek ! de biz ottan nem kelt föl a komája, mer' az a kis egér a lelke vót. Avval mönt a katona nagyijetten vissza az ezregyhön, mingyá' jelönti a kapitánynak, hogy járt a másik katonával ? a kivel szabacsságra elmönt ! A kapitány nem is akarta eszt elhinni, hanem azér kocsira ültek egy orvossal mögvizitálni, hogy nem-e a pézijé' ütötte agyon ? mer meglácczik rajta. Mikor az orvos mögvizsgálta a katonát, látta, hogy nem vót neki semmi ütése sehun se, a kis fehér egér pedig akkor is ott vót a katona mellett. Így oszt' a katonát eltemették, semmi büntetést se kapott az a másik katona. Akkor oszt' elhitték, hogy ez bizonyosan a katonának a lelke vót ez a kis fehér egér».¹⁷ Egy 1584-es kolozsvári boszorkányperben olvassuk a tanuvallomásban : «Ezt is bizonynal tudom, hogy ő nem hált a szobában, hanem az ház héjára ment, maga nehéz ember volt és ott hált. Sokfelé hitták orvoslani betegekhöz és néha felhágtnak az ház héjára éjjel is, de soha fel nem költhették, úgy nem taszigálhatták, hogy érzékenységet leljenek benne. Hanem alájötték és azt mondták : hogy ám ott vagyon a teste, de csak olyan, mint a mi test, semmi lelket nem érzünk benne. Sőt egy leánytól ezt némelyek bizonyosan hallották, hogy azt mondja vót : egy dongó bogár jöve be -- úgymond -- egy lyukon és az mene az szájába és mindjára kezde szóllani, hogy nem megyek én most ; de a leány ide fel való vót, valamelyik szolgája vót».¹⁸ Ugyancsak egy 1584-es kolozsvári boszorkányperben vallják a tanuk Sós Jánosné bábáskodó asszonyról : «Kerekes István és felesége, Erzsébet vallják : Egy háznál lakunk vala ez Sós Jánosnéval ; egykor az leánya, az szemét bíróné éjjelkor hozzám jöve, ki hiva és hát : az anyja a fogoly asszony meztelen fekszik és semmi lelket nem érzünk benne, de mindenütt be vala kenve és keverve emberganéval és sehol sem nyúlhattunk vala hozzá. Azon éjjel nem érzettek lelket

benne, hanem hát másnap nyolc órákkort felkölt és igen nyeg vala; ez pedig szüret elődedén vala». ¹⁹

Hirtelen indulat, harag, vagy öröm is hatással lehetnek a lélek helyzetére, emléküik már legfeljebb a szólásokban él. «Kiönti lelkét, haragját, vagy szívét», azt jelentik, hogy valaki túlaradó haragjában, szeretetében, őszinteségében feltárja valódi gondolkozását. Ugyancsak a lélek nagy felindulása következtében történő eltávozását jelzik a «magából kikel, magánkívül van, kiugrik a bőréből» szólások. ²⁰ Kinevette a lelkét, nevéteben meghalt.

Eltávozhat a lélek betegség esetén. Talán idetartozik ez a sipeki, cserhádi leírás: Nagyon régen egy úr ment kocsin s ezt az urat nagyon-nagyon kinozta a szívűmádra. Egy szőlőpázsit környezte forrás mellett megállította a kocsit, hogy a fűben leheverjen egy kissé, minthogy nagyon szenvedett. A forrás partján elaludt az úr s látszott rajta, hogy megkönnyebbült. A kocsis csodálkozva látta azonban, hogy száján egy kis madár jött ki, mely evett a fűből és ivott a forrásból. Azután pedig visszament, mire az úr felébredt és ismét szenvedett, mint előbb. Ez a madárka volt a szívűmádra. ²¹ A gyenge egészségű emberre jár az a szólás: hálni jár belé a lélek, eredeti jelentése bizonyára az volt, hogy a lélek időnként eltávozik a testből, de véglegesen még nem hagyta el, hálni visszajár belé. ²²

A halálban elszálló lelket általában lehellet, pára alakjában képzelik, a dévai csángók úgy mondják, a *lélek szele*, ²³ néhol azonban másként is. A kiskunhalasiak szerint az isteni szikra a fejben, szívben és agyvelőben van és az utolsó sóhajtásra elmegy; a szív billenti a vért, «ezzel van összekötve úgy, mint a rádió». Haldoklaskor láthatatlan lény megmozdít valamit a szobában, ilyenkor a lélek megy a testből. Az itteni katolikusok szerint a lélek pára képében megy ki a testből, azért egy sóhajtás vagy szusszanás után nyitva marad a szája, azért kőti fel. ²⁴ Kiskunfélegyházán temetés, különösen kisebb gyermek temetése után a tetőre szálló fehér galambban annak üdvözült lelkét gyanítják, ha barnás folt van a galambon, annak nagysága szerint bűnös a lélek s a tisztítóhelyen van. ²⁵ Katádfán, Baranyában mondta el Varga László, 86 éves koldus a következőket: «Mikor a lányom möghat, egy méh szállott elejémb. De az nem vót ollan, mind a többi. Azokban van fekete is. Ez ollan fényös vót, mind a tükör. Akkor gyutott eszömbe, amit eccör a tanítómúl hallottam, hogy a lélek ollan, mind a mé. Mekfoktam, a zablakon kieresztöttem. A mé' röpüt igenössen a zég felé, de nagy sírással. Ez vót a lányom lelke». ²⁶ Alsófehér megyében azt tartják, hogy aki felakasztja magát, annak lelkét fekete kutya alakjában viszi el az ördög. ²⁷

A moldvai Csüágenesen ha valaki haldoklik, az ottlevők égő gyertyát (rendszerint a keresztelésnél használtat) tesznek a kezébe. Ha a haldokló kiszenvedett, elveszik az égő gyertyát tőle, kimennek a szobából és háromszor megkerülik vele a házat azért, hogy a halott lelkét az épületből elkísérjék. A gyertyát az viszi, aki segített a haldoklónak a gyertyát fogni. ²⁸ Székelyföldön az *imádkozó asszony* a Gyertyaszentelőkor megáldott viaszgyertyával *megkerítette* a kihülő testet, mintha az életet kísérte volna el az élettel. ²⁹

Mégis több adatunk van arra, hogy a lélek nem távozik el, hanem bizonyos ideig még a közelben tartózkodik. Szabófalván azt tartják, hogy a holtak lelkei mindig az emberek közelében vannak, hallanak, látnak mindent és jóllaknak az étel-ital elszálló párájából, gőzéből. A holtakról csak jót szabad mondani. ³⁰ Bács megyében is azt tartják, hogy a halott hallja, amit mondanak, amíg nincsen eltemetve. ³¹ Mezőkeresztesen a ravatalt magasra készítik, hogy a halott végigláthatson magán. ³² Gécben a görögkatolikusok a halott mellé készítenek két templomi gyertya közé egy tányér lisztet elsímítva és egy poharat színig vízzel töltve. «És akárki megláthassa, hogy reggelre a liszt is, a víz is megcsappan.» Tehát a lélek fogyasztott. Ez is azt mutatja, hogy a lélek nem megy el a háztól addig, míg el nem temetik. Ezt a lisztet odaadják másnap valami szegénynek. ³³ A csekei katolikusok azt hiszik, hogy a meghalt lélek az eresz alá megy s onnan imádkozzák ki hozzátartozói. ³⁴ A mezőkövesdiek szerint a lélek mindaddig ott van a halott mellett, míg a koporsót le nem szögezték. ³⁵ A magyaregregyiek szerint a halott lelke a keresztre ül. ³⁶ Göcsejben azt hiszik, hogy a lélek a halott teste mellől végtelenen csak a koporsó

leeresztése után válik meg, mindaddig a feje fölött lebeg.³⁷ A baranyai Bodán a sírba tett koporsóra három marék földet és kisebb értékű ércpénzt is dobnak; ekkor válik el a lélek a testtől.³⁸ Hegyhát vidékén a sírszentelés után az elhunyt hozzátartozója, a bejelentő rokon, odalép a paphoz és mesterhez s megkérdi, «vajon mennyi leszön fáradságuk dija s azon helyt megfizeti a temetési járulékot. Papot, mestert azért fizetnek a temetőben, hogy a halott lássa, hogy eltemettetésének költségeivel senkinek adósai nem maradnak».³⁹ Hódmezővásárhelyen sokan azt állítják, hogy a lélek nem megy el, míg le nem teszik a halottat a föld alá, akkor is, ha mindeki elment a sírtól.⁴⁰

Hegyhát vidékén a temetőkapuban egy percre megállnak a halottal, azt hiszik, hogy a halott lelke a temetőkapuban vár addig, míg egy új halott lelke felváltja.⁴¹ Vásárosdombón ha valaki meghal, lelke a temetőkapuban őrt áll, ha más meghal, azt ő engedi be s az áll az ő helyébe,⁴² a bodaiak szerint amíg a községben valaki meg nem hal, az elhunyt lelke a temető kapujában vár. Az új halott lelke váltja fel és csak a felváltás után lesz végső nyugalma.⁴³ Eger vidékén ha valaki meghal a faluban, az mindaddig kapus lesz a másvilágon, míg más is meg nem hal ugyanazon faluból. És amikor csendítenek valakinek, akkor a halott hozzátartozói egészen boldogok és mondják: «No, legalább lesz, aki felváltja szegényt, a mi halottunkat».⁴⁴ Göcsejben a lélek a koporsó leeresztése után addig strázsál, míg a faluban valaki más meghal. Azért szokták mondani, ha valaki után csak sokára hal meg más: «Na, a Hány Juozsi sokáig vót estrázo!»⁴⁵

A baranyai Szentdienesen temetés után a gyászolók egyike a házhoz visszatérve, a halottat néven szólítja, háromszor beszél az ablakon, hogy itthon van-e. Ugyanannyiszor visszaszólnak, hogy nincs itthon. Azt hiszik, akkor az elhalt szelleme örökre eltávozott a hajlékból.⁴⁶ Diósvízlón a család legidősebb tagja háromszor bekopog a lakószoba ablakán és a halottat néven szólítva, hangosan kérdi, hogy itthon van-e. Csak a harmadik kopogtatás után mennek be a házba.⁴⁷ Kákicsón a lánya vagy a felesége szól be háromszor s az öltöztetőasszony felel vissza háromszor.⁴⁸ Ugyanígy járnak el Kisasszonyfán.⁴⁹ Becefán már úgy módosul a szokás, hogy aki fél a halottól, beszél a sütőkemencébe: «Itthon van-e?» Igy a félelem megszűnik.⁵⁰

Ha a fogalmat megjelölő szót nézzük, lélek szavunk a legrégibb feljegyzések szerint is lélekzetet jelent.⁵¹ *Réthei Prikkel* írja, hogy amidőn azt mondják: «Egy lelke van, azt is odaadnám érted», senki sem érti rajta azt, amit eredetileg jelentett, t. i. «érted kész volnék adni egy lehelletet». Egyes eresztekeiben azonban mindmáig megőrizte az eredeti «hauch» jelentést, mint: nagyra végét járja, hogy már alig lélekkzik, vagy futott, szaladt egész lelketlenül = hogy teljesen kifogyott a lélekzete.⁵² A Margit-legendában olvassuk: «Az gyermek megbetegült oly nehéz korszaggal, hogy az elo lélek az gyermeknek zajában alig éreztethetyk vala meg». «Az lélek azaz lelegzet benne vagion.»⁵³ *Comenius* írja: «A szív nyugovás nélkül mozogván, elevenítő lelket nemz».⁵⁴ Jelent életet, öntudatot is. Igy a Bécsi kódexben: «mikor bezellene, esmég le esec es monnal lelek nélkül lon»; az Érsekújvári kódexben: «Mennywnk el, ne thalantal meeg lelokben erhettyek az en zent fyamath Jeswst»; *Decsinél, Kisvicainál*: «Hamar mig lelket érz benne».⁵⁵ Ugyanaz a szó ugyanazon jelentésben szerepel az egész finnugorságnál; *Jakubovich* összeállítására szerint: osztj. lil, lili, lélekzet — vog. *lel, lili*, lélekzet, lélek — zürj. *lol*, lélekzet, lehellet, lélek, élet — f. *lölyly, göz* — f. É. *leil, göz*, lélekzet, élet — lp. N. *leula, leeiuli*, vizgöz, kipárolgás.⁵⁶

Az árnyéklélek megjelölésére jelenleg nincs külön szavunk, e téren a lélek lett az egyeduralgkódó. *Paasonen* érdekes eszmefuttatásban felveti, hogy talán az ősi árnyéklélek név rejtőzik a talányos magyar *iz (isz, isz)* szóban is. Az osztjákok is, a vogulok is, *is*-nek nevezik az árnyéklelket, a többi finnugor nyelvben ugyanez a szó névmásként szerepel (maga): finn *itse-*, észt *ise-*, lapp K. + *jicc* + *ic*, mordvin *es*, cseremisiz *s-ke, š-ke*, zürjén *ats-, as-, votják ats-, at-, as*. Lehetségesnek tartja, hogy a szó legősibb jelentéséül az «árnyék»-ot kell venni, tekintettel arra, hogy a vogul *is*-nek *Munkácsi* közlése szerint⁵⁷ ez a jelentése is van, pl. *jiw-is* «a fa árnyéka», *kwäl-is* «a ház árnyéka». Mindenesetre használatos volt már a finnugor ősnelvben

«lélek» (árnyéklélek) jelentésben. Azokban a nyelvekben is, ahol a szó most névmásként szerepel, leginkább megőrizték még az eredeti jelentést és a névmássá való átalakulás általában csak ezen feltevés mellett érthető meg. A magyar *iz*, tájszólásban *isz*, *isz* szó jelentése «rák, rákfekély : egy rossz betegség, ami a foghúst támadja meg, szájsúly (gyermeknél) ; fene, rákfene ; a foghúst pusztító rút betegség, kisgyermeknél az ú. n. szájpenész»;⁵⁸ gangraena, carcinoma : krebs, krebsgeschwür.⁵⁹ Amikor azonban a szó használatát szidalmazó kifejezésekben közelebbről szemléljük — írja *Paasonen* —, amik kívánságot tartalmaznak, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar *iz*, az eredeti elképzelés szerint, egy gonosz, félelmetes lény volt fogakkal és tagokkal, és nemcsak a szidalmazottat, illetőleg a máját falja föl vagy tépi szét (iz egyen meg ! rágjon meg az iz ! roágja meg az iz moájoát!) A legkülönbözőbb népeknél gyakran lett az emberi lélek szomorú sorsa, hogy a halál után iszonyú szellemmé alakult át, amely a hátramaradottakat különböző módon megragadja, vagy megsérti ; azt is megtaláljuk, hogy egy gonosz szellemből különleges betegségsszellem alakult s ennek nevét azután átviszik magára a betegségre. Úgy látszik, egy ilyen folyamat van itt is — szerinte —, hogy a lélekből egy visszataszító bőrbetegség lett.⁶⁰

Az előzőekben összefoglaltuk azt, amit a magyar néphit a lélekről tud, arról, ami a testnek párja s bizonyos alkalmakkor időlegesen elhagyhatja s végül a halálban véglegesen elhagyja. Hogyan helyezhetjük ezt az anyagot a rokon és szomszéd népek, valamint általában az emberi lélekfelfogás keretébe?

Karjalainen írja a jugra népekről⁶¹ «az árnyéklélek . . . sem önkéntes fantázialak, hanem épúgy a mindennapi életben tett tapasztalaton nyugszik. Ha az ember álomba süllyed, ha bármilyen okokból ájulásba esik, vagy ha idegizgalom miatt extázisba jut, sem a teste, sem a lelke nem kallódik el, de mégis hiányzik valamije, ami rajta észrevehető volt, mindaddig, amíg éber állapotban vagy eszméletén volt.⁶² A testi szeme nem lát, füle nem hall, azonban mégis ebben az állapotban sok mindenfélét láthat és hallhat, amit testi szemmel és füllel sohasem lehet észrevenni . . . ebben az állapotban egy sorsot élhet át, amelyben anyagi teste és az ebben élő és őt éltető szellem nem vesz részt közvetlenül». «Különleges esetekben, álomban, ájulásban . . . az is elhagyhatja a testet, akkor is könnyen kiugrik, ha megijed az ember.»⁶³ Elképzelésük szerint az árnyéklélek leginkább a fejben lakik.⁶⁴

Harva írja az altáji népekről,⁶⁵ hogy «az álomban vagy álomszerű állapotban elvált 'lélek' az ember öntudattal bíró énjét képviseli és az öntudatlan állapotban maradt testen kívül is önálló lény, amely tud, akar és érez». «A lélek a test belsejében lakozik s a szájon vagy orrlyukon át távozik s tér oda vissza.» *Pripuzov* írja a jakutokról, hogy az álomba vagy kábulatba süllyedt ember lelke a szájnnyíláson át hagyja el a testet s ugyanezen a nyíláson tér vissza. A csuvasok szerint a nyitott szájjal való alvás annak a jele, hogy az ember lelke kiment belőle. Amikor a lélek visszatér, lecsukja a száját. Az altáji népek mondáiban rendszeren valami kis állat alakjában jelenik meg a lélek. A csuvas monda szerint két fivér együtt őrizte az állatokat. Mialatt az egyik elaludt, a másik észrevette, hogy társa nyitott szájából valami halvány állat jött ki. Erre befedte társa száját egy ostornyéllal. A szegény állat aggódalmasan futkározott, hiába kereste a nyílást. Amikor az akadály elhárult, eltűnt az alvó szájában. Felébredve, a társa elmesélte álmát : egy erdőben járkált s egy nagy tölgyfa elzárta az útját s csak nehezen tudott átjutni rajta.⁶⁶ Szerte elterjedt az a monda, hogy az alvó eltávozott lelke kincset talál. A burjátoknál méh alakjában távozik a lélek, a votjákoknál lepke, az észteknél légy, a lappoknál darázs, Közép-Európában az egér a lélekállat.⁶⁷

Ha a cseremisza városról álmodik, bizonyos abban, hogy *ört*-je éjszaka ott járt. Az álmot is az «ört vándorlásának» nevezik. Amikor felébred az ember, *ört*-je visszatér a testébe.⁶⁸

Az ugorok szerint «különleges esetekben, álomban, ájulásban, tetszhalálban is elhagyhatja a testet, akkor is könnyen kiugrik, ha megijed az ember.»⁶⁹ Az altáji népek szerint eltávozik a lélek erőszak esetén is, leggyakrabban, ha megijeszti az embert.⁷⁰ Az altáji tatárok mondják a megijedt emberről : «lelke eltávo-

zott»⁷¹ és a kisoroszok: «delke ki akart ugrani». ⁷² A cseremiszek azt mondják, ha valaki hirtelen megijeszti őket: «te elűzöd az én *črt-ömet*». ⁷³

Eltávozik a lélek betegség esetén. A Vachnál és Vasjugan mentén az *il* az ember és állat «belső lelkét» jelenti, elvesztése következtében az ember beteg lesz. Ha az eltávozott árnyéklélek egy gonosz szellem vagy egy halott karmai közé kerül, ennek következménye a tulajdonos megbetegedése, sőt végül halála, hacsak az *is-t* nem parancsolja vissza idejében a sámán. ⁷⁴ Az altáji népek szerint is eltávozik a lélek a testből betegség alkalmával. Mivel a beteg arca elhalványul — a halott is halotthalvány —, keletkezik az a képzet, hogy a korábbi külső elvesztése szoros összefüggésben van a betegséggel és a halállal. Azt hiszik, hogy ez nemcsak a betegség jele, hanem annak oka. Összekeveredik az ok és következmény. A képét vagy árnyékát úgy tekinti az ember, mint a testtől elvált lényt, pl. a víztükörben. Másnak az árnyképét megpillantja az ember azonkívül álomban és vízióban. Ezen különböző megfigyeléseinek összekapcsolása következtében alakul ki az a képzet, hogy az «árnyék» vagy «kép» az emberi lény különös része, s ez, amikor elválik a testtől, betegséget, sőt halált okoz és az a testen kívül önálló életet folytat. Betegség alkalmával ez a vándorló lélek mégsem képviseli az ember tulajdonképeni *En-jét*, mint az álomban eltávozó lélek, mert a beteg teljes öntudatánál lehet. A beteg énjének nincs tudomása arról, hogy mit csinál árnyéklelke a testen kívül, megesisik, hogy az ember és «lelke» ily módon két *En-t* képvisel s ezek egymástól elválasztva önálló életet folytatnak. ⁷⁵ A cseremiszek azt mondják a haldoklóról, hogy *ört-je* eltűnt, de *tšon-ja* még nem ment el. Néha megesisik, hogy a haldokló *ört-je* a túlvilágra megy, de onnan idővel visszatér s ebben az esetben a beteg meggyógyul. ⁷⁶

Karjalainen írja az ugorokról: «az élő ember legszembevetőbb tulajdonságaihoz tartozik, hogy lélekkzik, hogy belőle és belé bizonyos körülmények között szemmel látható lehellet megy. A halál pillanatában megszűnik a lélekzötevékenység, az ember «kileheli a szellemet», elhagyja őt valami, ami előbb benne volt és ami a szemléelőben még mindig benne van. Ez a jelenség, a halál, a legfontosabb alapkö, amelyen a népi lélekfogalom felépül. Ez az eltávozó életerő, a szellem, a nép fel fogásában külön lényként jelenik meg, ha nincs is szilárd alakkal és önálló személyiséggel felruházva, mégis lélekzötevékenységnek nevezhetjük. ⁷⁷ Az altáji népek az élet megnyilvánulását mind az embernél, mind az állatnál, valamint általában minden-nél, ami lélekkzik, *tyñ-nek* nevezik. Ez a halál pillanatában hagyja el a testet a szájon vagy az orrlyukakon s nyomtalanul eltűnik, mint a pára. ⁷⁸ *Pallas* írja a mongolokról, hogy szerintük a lélek az egész testben van és a szervezettel együtt pusztul el. ⁷⁹ Az altáji tatárok szerint hallani lehet, amikor a lélek elhagyja a halódót, mintha valamit eltépnének. ⁸⁰ A cseremiszeknél a lélek (šulös), amely a testet élteti és életében sohasem hagyja el az embert, az utolsó lélekzötevékelkor a szájon át távozik. ⁸¹ A szlovákok szerint is a lélek az utolsó kilégzés alkalmával távozik el. ⁸² A szerb népfelfogás szerint a lélek szellem, szél, levegő, lélekzet. ⁸³

Melyik testrész a lélek helye? Az ugor népek szerint leginkább a test valamelyik szerve, ritkábban az egész test; rendszeren a legtöbb vért tartalmazó része, a szív, máj és vese vagy maga a vér. *Gondatti* írja a vogulokról, hogy a győzők a legyőzött szívét és máját ették, hogy ahhoz hasonljon az erejük és újból életre-keltésüket megakadályozzák. A szamojédokrol is mondják még 1772-ben, hogy az északi vogulok feletti győzelmük után foglyaikat feláldozták, mellüket felvágták s a szívet kiszakították. Hasonlót olvasunk az osztják népköltészetben is: a harcra kivonult hősök ellenfeleiket holtan találták, kiásták őket a sírból, feldarabolták s szívüket megették. *Patkanov* írja az irtisi osztjákokról, hogy meg akarván bosszuzni Szeangep, nagy-atlimbéli hős gyakori rablóbetöréseit, egy ízben együttes erővel ellene vonultak; midőn pedig a hős lakóhelyére értek s arról értesültek, hogy ez nemrégiben meghalt s már el van temetve, feldúlták sírját s kivágván teteméből kökemény szívét, ezt darabokra szeldelték és megették. Az észtekről olvassuk a régi livlandi krónikában 1222. évből: Post hoc iidem Saccalanenses abierunt in Gerwam, et comprehentes ibidem Hebbum, Danum, qui erat Advocatus eorum, cum ceteris Danis reduxerunt eum in castrum suum, et crudeli martyrio cruciaverunt eum, et alios, dilacerantes viscera eorum, et extrahentes cor Hebbi adhuc vivum de ventre

suo, et assantes ad ignem et dividentes inter se, comederunt illud, ut fortes contra Christianos efficerentur, et corpora eorum canibus et volatilibus caeli rodenda dederunt. *Regino* pedig 889-ben jegyzi fel Krónikájában a magyarokról: «Corda hominum, quos capiunt, particulatim dividente veluti pro remedio devorant». ⁸⁴ Hódmezővásárhelyen azt tartják, hogy aki megeszi a farkas máját, bátor lesz. ⁸⁵ Ugyanígy tartják azt is az ugorok, hogy a vér a lélek székhelye. Egy osztljak mesében sajnálja a hős, hogy ő nem ihatott egy szamojéd véreből, hogy az lehetőséget adott volna, hogy új földi életre élhessen és egy vogul hős újból életrekelti az agyonütött szamojédot azzal, hogy a megölt rénszarvas vérével megkeni. ⁸⁶

Az árnyéklélek helyéről is van párhuzamanyagunk. Egy kondai osztljak elmondja, hogy egy beteg *is-e* visszatéréskor a homlokra megy és a homlokra kenik az áldozati vért is. A tremjuganok szerint az *ilös* a fejben lakik. ⁸⁷ Egyes szibériai népek hiszik, hogy a lélek az arcban lakik, másutt a fejben, hátban; a mongolok szerint a testben majd itt, majd ott van. ⁸⁸ A cseremiszek szerint a léleknek halálig nincs meghatározott helye a szervezetben. ⁸⁹

Milyen alakban jelenik meg a lélek? Egy kazimi adat szerint fecske, a kondai osztljakoknál légy alakjában, *Novickij* szerint hattyúként repül föl, egy vogul népdal szerint szarkaként, másutt bagolyként. ⁹⁰ Az altáji népeknél bogár, madár stb. alakjában jelenik meg a lélek. A betegtől elvált lélek egészen határozatlan alakban lép föl, pl. széndarab, kő. ⁹¹ A szlovákokról tudjuk, hogy a haldokló legközelebbi hozzátartozói a lelket fehér alakban látják, pára alakjában távozik, madár alakjában képzelik el, madár képében távozik. A temetés utáni visszatéréskor harmadik napra a család fehér kis fényt lát, ez a halott lelke. Néhol halál alkalmával a családtagok szellőt is éreznek, amit a lélek távozása okoz. Vannak helyek, ahol a lelket úgy képzelik el, hogy világos pára alakjában távozik. ⁹² A nyugati szlávoknál légy, galamb, fecske és madár alakban. ⁹³ A kincskutató mondákban a burjátoknál méh, votjákoknál lepke, az észteknél légy, a lappoknál darázs a lélekállat; Közép-Európában rendszeren egér. ⁹⁴

Meddig marad a lélek a temetés után a házban? Az altáji népek szerint három napig, egy hétig is ott tartózkodik, sőt néhol hosszabb ideig is, amíg a sámán bizonyos szertással az alvilágba viszi. ⁹⁵ A cseremiszek szerint a halott *ört*-je a holttest közelében tartózkodik, temetéskor követi a tetemet. A cseremiszek *ört*-je megfelel a zürjének *ort*-jának s a votjákok *urt*-jának. ⁹⁶ A csuvasok szerint az emberi lélek a test halála után nem hagyja el mindjárt a házat és a hozzátartozóit, hanem mindaddig körülöttük tartózkodik, amíg csak a nagy halotti tor idején ki nem kísérik a házból. Ekkor aztán ő is végleg elmegy a halottak közé. ⁹⁷ A szlovákok szerint a lélek rendszerint otmarad, míg a halottat el nem temetik; amíg meg nem húzzák a harangot, a lélek a test mellett tartózkodik. Néhol azt hiszik, hogy a koporsó alatt térdel mindaddig, míg földet nem szórnak rá. Egy bizonyos ideig a halott mellett van, elmegy és újra eljön elbúcsúzni. Ez a normális lefolyása elválásának s általánosan igyekeznek eleget tenni, hogy az elválás rendes körülmények között történjék. Néhol csak akkor távozik, ha a pap a temetőben áment mond. ⁹⁸ A románoknál Szucsáva városban amikor a lélek kimegy az emberből, a ház zugában ül le és ott vár addig, amíg kihozzák a halottat, azután ezzel kijön a házból s miután elkisérték a sírhoz és sirba helyezték, felemelkedik az égbe. Másutt a test fölött áll, amíg a test eltemetetlenül van, vagy a halott fejénél áll és együtt gyászol a házzal. Campulung kerületben három napig tartózkodik a ház körül s amikor eltemették a tetemet, azzal együtt megy a sírhoz s ott három napig tartózkodik. ⁹⁹

Általános hit, hogy a halott szeszélyes lény. A teleutok hiszik, hogy a halott mindent hall és megért, ami körülötte történik. ¹⁰⁰ *Geiger* írja: «még ma is sokszor találkozunk azzal az érzéssel, hogy a holttest titokban él, lehetetlenség, hogy az elhunytat valóban halottnak képzeljék el. A halott lát és hall mindent, ami körülötte a temetésig történik, csak beszélni nem tud. A halott hall még három óráig vagy tovább, a lélek csak 2 óra múlva válik meg, vagy csak harangozáskor, körüljár a házban és szemléli a továbbélők gyászát. Emellett megtaláljuk a dualisztikus felfogást: a lélek a temetésig a testnél van és néha látható. ¹⁰¹

Az ablaknyitás szerte ismeretes szokás. ¹⁰² Általában az a célja, hogy a lélek

eltávozhasson.¹⁰³ Egy szlovák adat éppen azt mondja, ha meg akarják tartani, nem szabad kinyitni az ablakot.¹⁰⁴ A permi szektások és cseremiszek szerint még biztosabb eszköz, hogy ne tartsák a házban a lelket, a haldoklót a szabadba viszik.¹⁰⁵ *Röheim* általános szláv szokásnak tartja.¹⁰⁶

Ugyancsak általános a tükör letakarása; hazai és idegen párhuzamait *Kovács László* állította össze. *Röheim* azt állítja, hogy a lélek tükörkép és amint a tollas lelket a tollas párna visszatartotta, éppen úgy tartja vissza a tükör a tükörkép gyanánt megjelenő lelket.¹⁰⁷ *Kovács* szerint a példák nemigen támogatják ezt a feltevést, hacsak úgy nem értelmezzük *Röheim* okoskodását, hogy a lélek a néphit szerint jó vagy rossz. Mármost, ha ártani akar a megholt szelleme, amit sohasem lehet tudni, egyik megjelenési mód számára a tükör, vagy más tükröző felület, amelyben a testből való távozásakor már meglátta magát és onnét hatalmában van azt az előtt magával vinni, aki a tükörbe belenéz.¹⁰⁸ *Sartori* szerint a tükörnek fogvatartó és áthárító hatása van.¹⁰⁹

Tylor jól ismerte a lélek kétosztatóságát és kimerítően megtárgyalta mindkét lélekformát. Azonban mégis szilárdan ragaszkodik egy egységes primitív lélekfogalomhoz és azt a következőképp határozza meg: «Az ember keskeny, testetlen képmása, természete szerint gőz-, hártya, vagy árnyékfajta; az élet és gondolkodás oka az általa elevenített egyénben; függetlenül bírja egykori vagy jelenlegi birlalójának személyes öntudatát és akaratát; a testnél sokkal gyorsabban képes helyről helyre mozdulni; megfoghatatlan és láthatatlan, azonban annak ellenére fizikai erővel megáldott; megjelenik különösen ébrenlévő és alvó embernek, mint egy testtől, amivel egyenlő, elválasztott fantazma; behatolhat más emberek és állatok testébe és tárgyakba is és birtokába veheti azokat».¹¹⁰ Meghatározásában azonban az életlélek és képlék ismertetőjelei össze vannak keverve. Az a magyarázat, amit a két képzet keletkezésére ad, általában helyes. Az életlélek fogalmeredete kétségtelenül a halál megfigyeléséből adódik.

Preuss megállapítja a primitív gondolkodás praeanimisztikus fokát s a monisztikus álláspontot foglalja el, ebből ered a megsemmisítő varázslat, a «halott». anélkül, hogy lélekről beszélhetnénk.¹¹¹ *Vierkandt* az animizmus előtti fokozat varázshitében az anyagot és testet különleges erővel kiállítva fogja föl. A halottól, mint veszélyt-hozó anyagtól félnek. A halott lelkétől való félelem csak a holttesttől való félelemből fejlődhetett ki.¹¹² Gyakran még az animizmus alapján álló kutatók is igen materiálisan fogják föl a lelket, vagy a testtel egységbe kapcsolva.¹¹³ *Wundt* a testlélekkel próbál segíteni. Megkülönböztet kötött lelket, ami a testhez tapad és tulajdonképpen nem más, mint az utóbbinak egy tulajdonsága és szabad lelket, testtől elváló lelket. Az első testléleknek nevezi, a másodikat psyche-nek. A testlelket tartja ősbib képzetnek, mégis szerinte meglehetősen mindkettő már korán egymás mellett és egymással összeolvadhatott.¹¹⁴ Mélyebbre megy *Lévy-Bruhl*, amikor a prae-logikus, misztikus gondolkodás alapján állva, általában a lélekfogalomról, valamint az élet- és halál fogalmakról le akar mondani, mivel szerinte gondolkodásunkból mindig hamis magyarázatot akarunk belevinni. Participatiókról beszél, amik az élők és holtak között állanak fenn és fokozatosan feloldódnak úgy, hogy a halott több átmeneti stádiumon megy át.¹¹⁵ *Neckel* fogalmazza meg alaposabban az «élő holttest» fogalmát és ezzel akarja helyettesíteni a lélekfogalmat.¹¹⁶ *Mogk* szerint a pogány időkben a germánoknak nem volt lélekhítük, a halott tovább él; a halottban él tovább a «hatalom».¹¹⁷ Ezt fejleszti tovább jogtörténeti területen *Schreuer*: az élő test egysége áll fenn a halál előtt és után.¹¹⁸ *Naumann* a halottkultuszt a praeanimizmus-hoz kapcsolta, de a *Mogk*-féle hatalomhíthez való vonatkozást elutasítja.¹¹⁹

Otto kutatja azt a kérdést, hogy vajjon az a lélek, amelyik a haldoklót elhagyja, tehát az atom (a lélek nyelvileg is a mozgékonyat jelenti), azonos-e a halott-hít tárgyával. A tények — szerinte — az ellenkezőt mutatják. Az a lélek, amely az élt megeleveníti, őt álomban stb. el is hagyhatja és a haldoklót végérvényesen elhagyja, tehát az életlélek, alapjában különbözik attól a valamitől, ami a halál után — akár az itteni világban, akár a túlvilágon — valamilyen formában tovább létezik és amit egyelőre halotti szellemnek jelölünk.¹²⁰ *Ankermann* az árnyéklék helyett a képlék kifejezést használja. Ez *Tylor* szerint az álomképekből és víziókból

származik. *Ankermann* szerint a képlelék tulajdonképpen emlékezetkép, «amit az élő elhúnyt társáról megtart és mindenestre élnéltik az álomjelenségek. Az ember meghal és ami visszamarad belőle, megjelenésének képe csak s ez az élők emlékezetében megragad; a naiv gondolkodás számára az árnyék reprezentálja».¹²¹ *Wundt* is rámutat arra, hogy az elhúnytak tisztelése addig tart, míg az élők emlékezte magában.¹²² Azonban *Ankermann* szerint nem vonta le a következtetést, hogy az árnyéklélek azonos az emlékezeti képpel és neki köszöni létét. *Danzel* szerint: «a képzetek, mint olyanok, különösen ha erős érzésekkel (gyász, halottól való félelem stb.) vannak kapcsolatban, úgy viselkednek a primitívek életében, mint külső, állandó reakciók. A halottak tovább élnek, mivel az emlékezetképek, amiket az ember a halottakról ápol, relatív állandóságban tovább élnek az utódokban».¹²³ *Kiesslinger* így foglalja össze: «A halottak megjelenésformája nem szilárd, hanem fejlődésnek van alávetve. Első stádium az élő holttest. A halott testiségének elhalványulása magában a továbbélők elhalványuló emlékezetének vetülete. Ennek megszűnésével a nem egyéni lelkek csapatába olvadnak be. Ebben a stádiumban jöhet először keveredésbe az életlélek fogalmával». *Stuart Glennie* szerint a primitív a dolgokat általában erőként (innate powers) fogja fel és erre a gondolkodásirányra a «zoonizmus» kifejezést ajánlja. *Schreuer* az animizmus kifejezés bővítésére törekszik, amikor a vitalizmus és zoizmus kifejezéseket tárgyalja. *Kiesslinger* szerint mindhárom terminus a halott-hit és szellemhit személyi egyesülése. Az animizmus kifejezése különösen a primitívek szellemhitére továbbra is nélkülözhetetlen marad és értelme szerint éppen arra van rendelve. Ő az egész komplexumot szomatizmus terminussal jelöli és ennek keretében megkülönbözteti a szomatikus képzetet, amelyben a halott testisége teljesen érvényesül és a szomatiztikusat, ebben a testiség inkább csak töredékekben található meg. A szomatiztikus állapotba való átmenet a szomatikusból megfelel *Naumann* «második halál» fogalmának. Hogy ez a határ nem éles, az a dolog természetéből érthető.¹²⁴ *Nilsson* asszociációkról beszél. «Ha tudja az ember, hogy a halott halott, akkor azt mondja, hogy az élőkhez tapadó asszociációkat a halottól el kell oldani, le kell vágni, ami mindenekelőtt a mozgékonyásra érvényes, ami az élet igazi ismerető jele. A primitív ember nem tudja elképzelni, hogy a mozgékonyág semmivé vált. Ezt természetesen nem mint elvont tulajdonságot, hanem megnyilvánulásában, mint valami konkrétet fogja fel. Tehát ez a halálban elvált a halottól és valahol másutt tovább létezik. Ezt észreveszi az ember. Fölrepül az utolsó lélekzettel a levegőbe, eltűnik a sebből kiömlő vérről, mivel amikor a véráradat vagy lélekzet megszűnik, bekövetkezik a halál. Ezek az asszociáció sorok, amit életléleknek neveznek és mint lélekzettelélek, illetőleg vérlélek specializálódnak.» Ez az asszociáció azután továbbburjánzik, társítja az életet a testrészekkel vagy kiválasztásaival. Arra a kérdésre, hogy van-e egy primitív lélekfogalom, nemmel válaszol. Először is a lélek tényleges fogalma nincs meg a primitíveknél, de a kultúra sokkal magasabb fokán sem. Ami van, az az asszociációk nyalábja s ilyen sok van, mivel sok a kiindulópont.¹²⁵

Trauwitz—Hellwig szerint a halottkultuszt egyedül a környezet befolyásolja, a különböző földfelszínformák (hegy, síkság, mocsaras vidék, tenger), valamint az éghajlat erősen rányomják bélyegüket az otlakókra. Nemcsak az emberi szervezet, hanem bizonyos mértékig az emberi kultúra is az azt hordozó tájformától függ.¹²⁶ *Kiesslinger* szerint a világnézet a döntő a halott-hit számára.¹²⁷ *Hans Lüttjen—Janssen* viszont kizárólag a fajiságot tartja döntőnek.¹²⁸ Ha tárgyilagosan akarjuk vizsgálni a kérdést, mélyebbre kell néznünk. A halál tényével, de még inkább a halottal szemben megdöbbenve áll a primitív ember, fél tőle, veszélythozónak tartja, s mint ilyent különleges erővel ruhazza fel. Nem választja széjjel, egynek tekinti, a nem mozgó embernek. Ebben az elgondolásban a halott testisége teljes egészében érvényesül. De gondolkodásában fokozatosan feloldódik ez az állapot, a testiség jelentősége csökken és előtérbe lép a lélek: a halottszellem, illetve életerő, élet. Nem beszélhetünk hát itt pontosan kialakult gondolatrendszerekről. Ilyen rendszerek csak későbbi fejlődésben alakulnak ki, s akkor sem tekinthetők tisztáknak, keveredés mindenkor található bennük. Természetes tehát, hogy a mai néphit anyag is, ami a halott köré csoportosul, igen kevert, különböző idők különböző hatása érvényesül itt. Az ani-

N é p People	Élettélek lehellet-lélek Breath-soul	Árnyéklélek képmás-lélek Shaddow-soul	Kifejezések Expressions
magyar	lélek	iz, isz	magán kívül, kiszalad belőle a lélek, kiadja lelkét, beleszárad a lélek stb. ; árnyék, árnyékvilág
vogul	lel, lili (lélekzet, lélek)	is, jis, is-γar, jis-γuri; tow, towi, jiw sajin, jiw is (fa árnyéka); urt; šän, šön	
osztják	lil	ilt, iləs, is, is-γor; ort, käiri; tönχ. Lүнк lүнк, iүнк	
zürjén	lol, lov (lélekzet, lehellet, lélek, élet)	ört; sön; atś-, aś	
votják	lul (lélek, szellem, élet)	urt; atś-, atś-, aś-	
mordvin		tšov, tšovpatša, šopatša; šama, tšama (arc); eś	siňesk tšovisk pašask tese ulit (lelkek itt vannak jelen)
finn	löyly (vízgőz, pára)	itse; haamu, hahmo, (huu lélek, kísértet, hazajáró)	meni itsettömaksi (öntudatlan lett) atś vainy, atś munny (lélekezésen kívül jönni)
észt	leil (gőz, lélekzet, élet)	ise-	
lapp	lievl, leeula, leeiuli (vízgőz, kipárolgás, pára)	sibmo, sipmu-, suögje (spiritus nocens)	
cseremisiz	šüləš, tšon (csuvas tšun = lélek, perzsa žan = élet, lélek)	ört; s-ke-, š-ke	örtše lekten (örtje távol van), örtem luktat (elűzöd örtömet, megijesztesz), örtše kajen, tšonže lekten oʔel (örtje már el, de tšonja még itt van = olyan emberről, aki halva fekszik)
altai tatár, jakut	tyn (élet, életerő)	kut (jó kinézés, szerencse, életerő, termékenység)	tyn-bura (lélekállat)
mongol, burját, kalmük	amin, ämin	jula, tžula	
mongol	amin	sür, süna, süne, sünesun	
burját		sünäsun	
gold		örgöni	
teleut		jula, sür	
volgai tatár		ubyr	

misztikus lélekképzetek mellett számtalan szokás az élő holttesthez tartozik: a halott emberi tulajdonságai, látása, hallása stb. De később is gyakran materialisztikusan fogják fel megjelenését, különböző állatalakokban. Elméletileg el tudjuk választani az élőholttesthez tartozó vonásokat a dualisztikus lélekképzéstől, gyakorlatilag azonban ez már sokkal nehezebb.

A halottal kapcsolatos néphitanyagunk egy része — az összehasonlítással is

megerősítve — beleillik az animizmus fogalomkörébe. Bizonyára abból az időből ered, amikor a magyarság ősei a finnugor, szorosabban ugor közösségben éltek. Bizonyítja ezt a fogalom megjelölésének (lélek-iz) egyezése, de erre mutat a néphitmaradványok összevetése is. A mi anyagunkra is érvényes, amint *Karjalainen* megállapítja, hogy az ugoroknál általános a kettős lélek létezésének képzete, lélekzet-lélek és árnyéklélek, s ezek közül az utóbbi, ha elválnak az élő tulajdonosától, vándorol. S ez egyre inkább kezd eltűnni, a lélek (*lil*), eredetileg a lélekzettel szabadba lépő életképesség és életerő, egyre fontosabb lesz s végső fejlődésében vagy lefejlődésében általában magában foglalja az ember szellemi részét, a lelket.*

Szendrey Ákos.

* Táblázatban bemutatom a kétféle lélek megjelölésének áttekintését, a hozzájuk fűződő szólásokkal az ural-altáji népek nyelvterületéről. Az összehasonlítás nem teljes, bőségesen gyarapítható, azonban — úgy hiszem — így is elegendő az összefüggések szemléltetésére. A táblázatot a cikkben idézett forrásokból állítottam össze.

- ¹ *Tálasi István* szíves közlése. ² Ethn. XXXI, 81. ³ Ethn. XLIX, 144.
⁴ *Wichmann*, Wörterbuch des ung. moldauer nordcsángó und des hétfaluer csángó dialektes. Helsinki, 1936. 89. ⁵ *Csüry Bálint*, Szamosháti Szótár 2, 26. ⁶ *Luby Margit*, A parasztlelet rendje, 171. ⁷ *Herkely Károly*, A mezőkövesdi matyó nép élete, 124.
⁸ *Berze Nagy János*: Baranyai magyar néphagyományok 3, 228. ⁹ *Malonyai*, Magyar nép művészete 5, 311. ¹⁰ Ethn. VII, 280. ¹¹ *Kármán*, A babonáról, 113.
¹² *Róheim Géza*, Magyar néphit és népszokások. 161. ¹³ Ethn. XLIX, 138.
¹⁴ *Kovács*, Szeged népe. 293. ¹⁵ *Kovács László*, A kolozsvári hóstátiak temetkezése. 55.
¹⁶ *Berze*, i. m. 3, 224. ¹⁷ *Kálmány*, Hagyományok 2, 150. ¹⁸ *Komáromy*, Boszorkánypercek. 49. ¹⁹ U. o. 39. ²⁰ Ethn. XI, 157.; *Dugonics*, Példabeszédek.
²¹ MNyr. XXXIX, 46. Bár *Magyar-Kossa* szerint a mátra betegség nem más, mint a globus hystericus. I. 353. ²² Ethn. XL, 156. V. ö. az árnyéklélekre: Szilveszter estéjén, mikor 12-öt üt az óra, megtekintik a falon az árnyékukat, aki nem találja meg az árnyékát a falon, az abban az évben meghal. Szakes (Tolna m.). E. A. ²³ Ethn. XV, 41. ²⁴ *Tálasi István* szíves közlése. ²⁵ Ethn. XVII, 231. ²⁶ *Berze*, i. m. 3, 237. ²⁷ *Lázár*, Alsófehér vármegye magyar népe. 102. ²⁸ Erdélyi Múzeum. XLVII, 35. ²⁹ *Székely László*: Áhítat a falun, 8. ³⁰ Ethn. XVIII, 214. ³¹ Ethn. VII, 96. ³² *Tóth K.*, Mezőkeresztes története, 184. ³³ *Luby*, i. m. 171. ³⁴ U. o. ³⁵ *Herkely*, i. m. 124. ³⁶ *Berze*, i. m. 3, 237.
³⁷ *Gönczi Ferenc*, Göcsej és a vele kapcsolatos Hetés néprajza. 366. ³⁸ *Berze*, i. m. 3, 229.
³⁹ Ethn. XII, 32. ⁴⁰ Ethn. XXXI, 81. ⁴¹ Ethn. XII, 32. ⁴² *Berze*, i. m. 3, 239.
⁴³ U. o. 3, 236. ⁴⁴ Ethn. XII, 151. ⁴⁵ *Gönczi*, i. m. 366. ⁴⁶ *Berze*, i. m. 3, 239.
⁴⁷ U. o. 3, 232. ⁴⁸ *Protestáns Szemle*. 1927. Kny. 13. ⁴⁹ *Várady*: Baranya népe 1, 159. ⁵⁰ *Berze*, i. m. 3, 236. ⁵¹ Nyelvtörténeti Szótár. ⁵² MNyr. XVI, 367.
⁵³ Fél: Tan. 90., id. NySz. ⁵⁴ *Janus Comenius*, 52. ⁵⁵ NySz. ⁵⁶ MNy. XIV, 228.
⁵⁷ Keleti Szemle. VI, 102. ⁵⁸ MTSz. ⁵⁹ NySz. ⁶⁰ Journal de la Société Finno-Ougrienne 26, 9—10. ⁶¹ *Karjalainen*, Die Religion der Jugra-Völker, FFC. XLI, 24. ⁶² Egy lázkáprázatban levő betegről mondják pl. a tremjunganok, hogy «második alakban beteg»; v. ö. magyarban «magánkívül van». ⁶³ *Karjalainen*, 33. ⁶⁴ U. o. 43. ⁶⁵ *Harva*, Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. FFC. CXXV, 251.
⁶⁶ Keleti Szemle, I, 64. ⁶⁷ *Harva*, 259. FFC. XXV, 137; LX, 49. ⁶⁸ *Holmberg*, Die Religion der Tscheremißen. FFC. LXI, 13. — V. ö. a Korán 39. surájában olvassuk: «Az Isten magához veszi halál alkalmával az ember lelkét, azoknak lelkét is magához veszi, akik nem haltak meg; azután azokét visszatartja, akiknek halálát elhatározta, a másokét szabadon engedi, amíg eljön az órája». — L. még *Birger Mörner*, Tinara, 1924.
⁶⁹ *Karjalainen*, 33. ⁷⁰ *Harva*, 261. ⁷¹ *Verbickij*, Altajszkije inorodci. 78.
⁷² *Sein*, Materiali dlja büta i jazüka ruzskavo naszelenija szevero-zapadnavo kraja. III, 273. ⁷³ *Holmberg*, 13. ⁷⁴ *Karjalainen*, 33, 36. ⁷⁵ *Harva*, 251. — V. ö. *Anochin*, Dusa i jeje szvojsztva po presztavljeniju teleutov. Szbornik Muzeja po Antropologij i Etnografij pri Akademij Nauk VIII. Leningrad, 1929. *Podgorbunszkij*, Idei burjat samanisztovo o duse. U. o. XXII, 19. ⁷⁶ *Holmberg*, 14. ⁷⁷ *Karjalainen*, 24. ⁷⁸ *Harva*, 250.
⁷⁹ Sammlungen hist. Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften. St. Petersburg, 1776—1801. 2, 61. ⁸⁰ *Verbickij*, Altajszkije inorodci. 77. ⁸¹ *Holmberg*, 12.
⁸² *R. Bednarik*, Prispevok k phrebnym zvykom slovenskeho ludu. Národopisny Šbornik, 1939. 55. (*Márkus Mihály* fordítása.) ⁸³ *Dr. Alexander Petrovity*, Gragya za izucsavanye nase narodne religije. Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu. XIV (1939), 31. (*Banó István* fordítása.) ⁸⁴ *Karjalainen*, 40. — *Munkácsi*, Vogul Népköltési Gyűjtemény 1, CLXXXI. — *Patkanov*, Irtysch-Ostjaken I, 149. — *Munkácsi* szerint: míg az európai ember

közbeszédben és irodalomban az érzelmek forrása és székhelye gyanánt egyre a szívet emlegeti, szívének egész hevével lelkesül, szívből szeret és gyűlöl, sőt azt hiszi, hogy a vérkeringés e szerve a fájdalom hatása alatt meg is repedhet; vannak népek, melyek ugyanezt a szerepet a májnak tulajdonítják. A török, szagaj-tatár, vogul, zürjén párhuzamok alapján magyarázza a magyar szólásokat: haragját nem tartja, máját nem győzheti; megtetszik, mi forrallya máját (NyTSz.) Ethn. VIII, 138. V. ö. még Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 3, 1798. ⁸⁵ NNy. III, 221. A különböző állatok szívének megevése általában analógiás varázslás. — «Sitz der Seele und Lebenskraft ist die Leber jedoch vorwiegend in antiker Auffassung, der deutsche Volksglaube macht nur selten Andeutungen die in jene Richtung weisen.» Hwb. d. d. Aberglaubens 5, 975. ⁸⁶ Karjalainen, 42. — Kalotaszegen, ha valaki mást meg akar rontani, véreből egy cseppet kerit s ezt — az illető nevét kiáltva — a hegyen egy lyukba fúrja. Göcsejben gyűrűs vagy balkeze kisujjából egy csepp vért titokban választottja borába cseppent; Matolcson ezt a vért egy pogácsába, Hódmezővásárhelyen egy almába fűrt lyukba cseppenti. Ha egy élő ember véret egy még el nem temetett halott lábnyomába kenik, az illető élő ember olyan mértékben kezd el fogyni, ahogy pusztul a halott a sírban, míg végül meghal. Ha egy leány titokban vért szerez a szeretett legénytől és azt egy halott lábnyomába keni, nem válhat el többé a legény a leánytól, hanem mindenüvé követnie kell. A gyermeket kívánó kalotaszegi asszony urának egy csepp véret egy tojás termésével összekeverve, halott csontjába fúrja és urya rendes vizelőhelyére ássa. Göcsejben az apa hüvelykujjából szűrt vért nyomnak a nyavalyatörős gyerek szájába. (Ethn. VII, 460., XVIII, 35., NNy. III, 276., Ethn. VI, 208., XIII, 220. — V. ö. In dem Blute liegt die Seelenkraft. Aus diesem andern Grunde war das Blut-trinken üblich; denn man glaubte «durch das Trinken des Blutes könne man die seelische Kraft des Menschen oder Tieres gewinnen.» Hwb. d. d. Aberglaubens 1, 1435. — Als der Herzog von Montmorenci 1632 in Toulouse hingerichtet wurde, tranken Soldaten sein Blut, um sich seine Tapferkeit anzueignen. (Chateaubriand, Mémoires d'outre tombe 3, 120.) Als 1649 der Jesuit Jean de Brébeuf von den Irokesen zu Tod gemartert nicht ein einzigesmal zuckte, kamen die Indianer von allen Seiten herbei, um die Tapferkeit eines solchen Feindes mit seinem Blut einzuschlürfen. (Parkman, Jesuits in North America, 389.) Ein verwundeter Somali trinkt sein eigenes Blut im Glauben, die entströmende Lebenskraft dadurch wieder zu ersetzen. (Ph. Paulitschke, Ethnographie Nordafrikas, 186.) Daher rührt auch die Sitte, das Blut gewisser Tiere zu trinken. ⁸⁷ Karjalainen, 43. ⁸⁸ Harva, 258. ⁸⁹ Holmberg, 13. ⁹⁰ Karjalainen, 34. ⁹¹ Harva, 275. ⁹² Bednarik, 57, 65. ⁹³ Dr. Erwin Wienecke, Untersuchungen zur Religion der Westslawen. 136. ⁹⁴ Harva, 260, FFC. XXV, 137., LX, 49. ⁹⁵ Harva, 287. ⁹⁶ Holmberg, 14. ⁹⁷ Mészáros Gyula, A csuvas ősvallás emlékei, 250. ⁹⁸ Bednarik, 64—65. ⁹⁹ Marianu, Inmormintarea la Români, 422. stb. ¹⁰⁰ Harva, 282. ¹⁰¹ Hwb. d. d. Aberglaubens, 5, 1028. stb. ¹⁰² Kovács László, A kolozsvári hóstátiak temetkezése, 55. ¹⁰³ Szendrey Ákos, Az ősmagyar temetkezés. Ethn. XXXIX, 12.; v. ö. Wienecke, i. m. 135. ¹⁰⁴ Ethn. Mitteilungen aus Ungarn. V, 96. ¹⁰⁵ Globus LXXI, 372.; Sartori, Sitte und Brauch 1, 129. ¹⁰⁶ Magyar néphit és népszokások 158.; v. ö. még Hwb. d. d. Abergl. 8, 980. ¹⁰⁷ i. m. 161. ¹⁰⁸ i. m. 40. ¹⁰⁹ Sartori 1, 129., 144. ¹¹⁰ Tylor, Primitive culture 1, 387. ¹¹¹ Globus 86. és 87, 1905. ¹¹² Globus, 92. ¹¹³ Negelein, Zeitschrift f. Volkskunde XI, 271.; Sartori, Totenspeisung, 61. ¹¹⁴ Völkerpsychologie 2, 91. ¹¹⁵ Fonction mentale dans les sociétés inférieures. 1922. 71, 92, 358, 378. ¹¹⁶ Walhall, Studien über den germanischen Jenseitsglauben. 1913. ¹¹⁷ Neue Jahrbücher für das klassische Altertum. Geschichte und deutsche Literatur. 43/44. 1919. ¹¹⁸ Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XXXIII, 333, XXXIV, 1. ¹¹⁹ Grundzüge der deutschen Volkskunde. 1922. 72. Primitive Gemeinschaftskultur, 1921. ¹²⁰ Die Manen oder die Urformen des Totenglaubens. Berlin, 1923. 38. ¹²¹ Zeitschrift für Ethnologie L, 129. ¹²² Völkerpsychologie 2, 91: «Az árnyéklélek mint ilyen azonban magában mulékony; nem él tovább, a túlélők emlékezeteként egy személyiség álmokban és víziókban megmaradhatott.» ¹²³ Danzel, Magie und Geheimwissenschaft in ihrer Bedeutung für Kultur und Kulturgeschichte, 1924. ¹²⁴ Der irdische Aufenthalt und die Erscheinungsform der Toten im europäischen Volksglauben. Archiv für Anthropologie. XXIII (1933), 83. ¹²⁵ Existe-t-il un primitif concept de l'âme? Actes du Ve congrès international d'histoire des religions à Lund, 27—29, août 1929. 97. ¹²⁶ Urmensch und Totenglaube, München, 1929. 9.; Totenverehrung und Totenabwehr in der Vorgeschichte, München, 1935. — Érdekesen állapítja meg, hogy a kultúra kezdetén két alapjában különböző szemlélet található: a halottaktól való félelem, ami a holttest megköötözéséhez vezetett és az ellenkező, amely semmit sem talált abban, hogy együtt legyen a megköötözetlen halottal. Ezen gondolkodásmód keletkezésére a tájforma döntő befolyással van. A hegyvidéken és homályos barlangokban a «halottól való félelem kultúrája» alakult ki, a tágas síkságokon pedig a «félelemmentes kultúra» vagy «steppekultúra». Urmensch 2, 309. ¹²⁷ i. m.

¹²⁸ Die Toten in Brauchtum und Glauben der germanischen Vorzeit. Mitteilungen der Antrop. Gesellschaft in Wien LXXII (1942), 40.

Popular beliefs concerning the soul.

Most of our popular beliefs concerning the soul are completely in accordance with the conceptions of animism. These go back, in all probability, to those times when the ancestors of Hungarians were still members of the Finno-Ugrian community of nations. This is proved by the coincidences in denoting the idea (see table attached) and also by a collation of the remains of popular beliefs. Hungarian people, like Finno-Ugrians in general, distinguish two different kinds of soul. First is the soul of life, which is a life-giving force and which departs on death. This is mostly conceived of as a breath or a sigh, but sometimes also as a white dove or a bee. To aid its departure the windows are opened. Then the soul departing on death is shown out and in so doing, people use the candle which has been in the hands of the dying man. Nevertheless, the soul will stay for some time near living people. This belief in a «living corpse» is spread all over the country and is to be found in numberless forms. The soul eats, drinks, sees, hears. When the hearse is being accompanied to the churchyard, the soul sits on the coffin and leaves it only in the moment when it is lowered into the tomb. The soul of the man who has died last, waits at the entrance of the churchyard, to admit the newcomer and to be relieved by him. According to another belief the soul does not quit the house for good, until the mourners coming back from the funeral call him by name and are told that he is not here any more. But the soul is also capable of leaving the body during sleep and can tell about its ramblings on awakening. Sometimes the soul departs in the course of an illness. Some idioms also remind us that there must have been a belief about the soul leaving the body when in anger or in joy or in a sudden temper. One of the popular beliefs has it that God will send a soul to the child on its first moving in the mother's womb; hence it is allowed to procure abortion before the first movement, though afterwards it would be a great sin. This divine spark dwells in head, heart or brain and departs with the last sigh. The animal has no soul, just a breath. Ugrian people seem to have shared with Hungarians the belief that the soul dwells in the heart or in the liver. In 889 A. D. it has been recorded of Hungarians that *corda hominum, quos capiunt, particulatim dividente veluti pro remedio devorant*. The influence of the ideas associated with blood is still discernible in evil, bewitching spells and magic practices.

Primitive man cannot face the fact of death, or the dead man, without awe; he is afraid of him, thinks him capable of spelling evil and endows him with special powers. He does not make any distinction and considers the dead as if they were motionless men. This conception gives full justice to the corporeal existence of the dead. Gradually, however, this conception gives way to another, the importance of corporeal reality diminishes and is supplanted by the soul of the dead, i. e. life-force. In this context we must not speak of well-developed systems of thought. Such systems can develop only in the course of later progress and even then they can not be taken for clear systems; there is always some mixture to be found in them. Thus it is natural that the present-day material of popular beliefs clustering around death should be greatly mixed and should show different influences of different ages. Theoretically we can distinguish the beliefs in a living corpse from a dualistic conception of the soul, but this distinction is very difficult to make in practice.

Christmas Customs of Rural Britain.

In the villages of Britain a number of Christmas traditions of great antiquity are still observed. These customs of rural Britain are strangely parochial, but they are as entertaining as they are unique.

Christmas has been celebrated for so many centuries that you may question whether it is possible to-day for any village in Britain to have Yuletide customs of its own. Have not all the traditional rites become widely known, and have they not therefore lost their parochial boundaries? Nevertheless, in various small places in the United Kingdom you can find the Nativity being celebrated in novel ways.

There are a number of Christmas traditions observed in certain rural areas and nowhere else.

Villagers in the western counties combine their revelries with a rite which at the same time they consider likely to benefit the following year's fruit crops. Christmas Eve sees farm workers setting out to sing carols beneath the apple trees in the orchards. The trees are also sprinkled with home-brewed cider and are «toasted». The ceremony, still observed in Somerset and Devon despite its antiquity, is thought to have originated in pagan times. Such rites were intended in these days to ward off evil spirits that might injure the trees, and the custom was continued, with the addition of Christmas carols, after paganism gave way to Christianity.

The early conflicts between pagans and Christians in Britain, indeed, continue to be remembered at this season by another rite in Somerset farmsteads. At Christmas-time, more than 1000 years ago, Danish invaders who reached the West Country were vanquished by the Saxons, and the defeat was caused largely because they were unaware that the wood of the ash tree will burn even when it is green.

That was the only kind of wood in the vicinity, and the Danes sat and shivered during the night before the battle. The Saxons, on the other hand, made ashen fires, and entered the fray unhandicapped by numbed limbs and fingers.

Today you might sit beside a fire of ashen faggots in a Somerset farmhouse at Christmas and watch the long-past victory of the Christianised Saxons being celebrated. A bundle of the faggots is bound together with nine green bands and put on the fire. Then, as each band bursts with the heat, a toast is drunk.

Hampshire villages have their Yuletide mummers, too. They are dressed in weird costumes and wear strange head-gear, and the central figure of their play is one representing St. George. But troupers of other kinds may sometimes be seen elsewhere in Britain at this season.

Yorkshire has long had its sword dancers, and although the teams were in

danger of disappearing a few years ago, efforts to re-establish them have been made more recently. The music and steps, it is said, have been passed on verbally from one generation to the next for hundreds of years. Whenever they have seemed likely to become forgotten, an old villager who remembered them has been found and the has instructed a new team. Pickering, and the village of Kirkby Malzeard (near Ripon), are places long noted for their Yuletide sword dancers.

Like the Somerset ashen faggot custom, this Yorkshire ceremony is said to date back at least ten centuries. Each team usually consists of seven dancers, and although the origin of the dance is now a matter for speculation, it is believed to be associated with the banishment of evil by Christianity. At the conclusion of the dance, one of the participants is «killed» by sword-thrusts.

The Scottish village of Killin, Perthshire, however, has a Christmas custom which is unknown elsewhere. Every Yuletide the villagers go to a nearby stream and gather rushes, which are pulled instead of being cut. These rushes are then used as a temporary resting-place for a number of stones taken from the gables of an old corn-mill; they are stones with a history. The villagers will tell you that

Fig. 1. Burning a bundle of ash faggots at Christmas. Somerset.

1. ábra. Kőrifa-rőzsekőteg égetése karácsonykor. Somerset.

their patron saint, St. Fillian, used them centuries ago to cure the ague, sprains, and other ailments and injuries. He simply rubbed the affected limb with one of the stones, and a complete cure followed.

Nowadays, the stones are brought out each Christmas, laid on their bed of rushes, and later returned to the gables of the mill. In this way Killian both celebrates Christmas and perpetuates the memory of its patron saint.

Some parts of Wales have a Christmas custom which it is stirring to watch. Very early on Christmas morning, villagers trek from even the remote hamlets to take part in the annual «Dawn Service». Carols are sung in Welsh as the grey light heralds the beginning of the Day.

Fig. 2. *The Seven Sword Dancers. Yorkshire.*
2. ábra. *A hét kardtáncos. Yorkshire.*

Tracing the origin of some Christmas customs peculiar to rural Britain is not easy, but it is certainly entertaining. Why, for example, do many country dwellers in Northern England (and not a few of their town and city friends as well) consider that good fortune is assured for the next twelve months, if the first person to enter the house on Christmas morning is darkhaired? It is thought that the belief arose in the very early days of British history, when the shores of the country were often raided by the fair-haired Saxons. So the arrival of a fairhaired person was feared. Conversely, a dark-haired one was welcomed, and was believed to bring good luck, since he was unlikely to be an enemy.

Some Christmas dishes, like Christmas customs, have long been purely parochial in Britain. Of course, a number of the items on the Yuletide menu disappeared during the war and have not yet reappeared. But they are really so firmly established that they will most probably come back again, as soon as circumstances allow.

Ripon, the Yorkshire country marketing centre and Minster city, is the «capital» of a rural area famous for its Christmas bread or Yule Cake. Then there

are a number of Northern places where you might see children eating a Yule-Dough or «Doo». It is made out of dough and is in the shape of a baby, with currants for eyes, nose and mouth.

Most unusual, however, is the Christmas feast of roast badger at the village of Ilchester, Somerset. You get an idea of the antiquity of this custom from the fact that the diners, who gather in one of the old inns to eat badger which has been roasted over a fire, use only their fingers and pocketknives, primitive table manners reminiscent of the Middle Ages. Indeed, this Somerset feast is stated to have been started by poachers in Norman times.

Actually, this Ilchester feast is an example of a Christmas custom which was once widely observed in Britain, but which has since fallen out of fashion and so become a novelty. In bygone days, badgers were far more frequently listed on the Christmas menu.

Generally, the more limited a Christmas custom becomes, in the geographical sense, the more keenly is its survival sought. It is defended against attempts to abolish it — and we in Britain are strong supporters of such centuries-old traditions.

Arthur Gaunt.

Karácsonyi szokások a brit szigetek falvaiban.

Sok ősi változatos karácsonyi szokás maradt meg a brit szigeteken, melyek csak egy-egy kisebb körzetben honosak.

Somerset és Devon megyékben karácsony estéjén az almafák alatt karácsonyi énekeket énekelnek, meghintik a fákat almaborral, «felköszöntik» őket. Ugyancsak Somerset-i farmokban karácsonykor kilenc, zöld pánttal átkötött kórisfa-rőzseköteget égetnek el, s amint a melegtől az egyes pántok szétpattannak, áldomást isznak rá. Hampshire-i falvakban alakoskodók járnak a karácsonyi ünnepek alatt, játékok főszereplője Szent György. Yorkshire-ban kardtáncot táncolnak; a tánc végén kardvágásokkal «megölik» az egyik táncost. Killin-ben, egy Perthshire-i skót faluban, a falusiak kákát nyúnek egy közeli pataknál és köveket fektetnek a kákára, ezekkel a kövekkel. hitük szerint, védőszentjük, Szent Fillian gyógyított. A karácsony hajnali istentisztelet még szokásos Wales egyes részein. Észak-Angliában szerencsésnek tartják, ha karácsony reggelén elsőnek barnahajú ember lép be a házba. Egyes vidékeknek vannak sajátos karácsonyi ételeik: Ripon-ban, Yorkshire-ben «karácsonyi kenyér» vagy «Yule-torta», északon kisgyermek alakú «Yule-tészta», Ilchester-ben, Somerset megyében sült borz, amit evőeszköz nélkül, pusztá kézzel kell enni.

A kánai menyegző változatai.

A magyar szokásvilág gazdag és sokrétű megnyilatkozásaiban bőséges szerep jut azoknak az eddig eléggé fel nem tárt ritusoknak, amelyek az Egyház tanításai, szertartásai, szimbolikái, példaképei, általában a templom mélyreható és a néplelket megtermékenyítő hatásai révén a népeletnek majdnem minden területén, de különösen a kollektív jellegű szokásokban az Egyház sajátos népi színeződését hozták létre. A hittudomány minden ága, főleg a liturgiátörténet is, számtalan példával igazolja az első keresztény századoktól kezdve egészen napjainkig, hogy az Egyház a hitélet minden terén mennyire kedvezett a néplelek tevékeny megnyilvánulásainak.¹ Különösen a mult század közepe óta a historia domus-okban és a canonica visitatiók-ban található bejegyzések, megállapítások szintén azt bizonyítják, hogy a papság már nem elégszik meg a dogmatikus tanítással, a hivatalos istentiszteletek rendjével, hanem a népi vallásosság bizonyos megnyilatkozásaira: a munkával teli hétköznapok, vagy a nép életében határkövet jelző ünnepek vallásos élményekkel átszőtt tevékenyebb megülésére is igényt tart.

Amikor a parasztság szociális fellendülése tágabb teret nyert, materiális igényeivel együtt nőtt vallásos élményeinek egyre jobban kibontakozni kívánó vágya

¹ *Karsai Géza*, A vallásos néprajz fellendülése. A Pannonhalmi Szemle Könyvtára, 14. sz. 3.

is. Ez tette lehetővé a mult században a falvakban is egyre jobban szaporodó búcsújárásokat, egyházi alapítványokat, jámbor társulatokat és a templomon kívüli különböző ájtatosságokat. A folyamat megindításához elég volt egy-egy lelkes lelkes hitbuzgalmi tevékenysége, mert a néplélek a már meglévő vallásos élményeiből és ritusösztönéből készséggel vállalta a kezdeményezést.

Különösen az újszövetségi szentírás eseményei azok, amelyek a vasárnapi és ünnepnap evangéliumok, prédikációk hatására mindig mély nyomot hagytak az inkább érzelmi, mint értelmi jellegű népi vallásosságban. Jézus életének bibliai mozzanatai pedig mindig újra- és újraélnek,² nemcsak a templom, az ünnepek hangulatában, hanem az otthon, a hétköznapi munkával, verejtékkal teli küzdelmeiben épűgy, mint a hosszú téli esték szórakozásaiban.

Az újszövetségi szentírás eseményeinek az egyházi év ünnepeihez és vasárnapjaihoz szimbolikusan is igazodó evangéliumok felolvasása a vallásos néplélekben az átélés, az utánzás ösztönös vágyát is létrehozta. Ezzel magyarázhatjuk meg az egyházi körök által is szorgalmazott kálvária-kultusz közkedveltségét, továbbá a keresztyjárás, szálláskeresés és egyéb dramatikus jellegű vallásos népszokás létrejöttét. Amint a liturgiátörténet kimutatta, ugyanezt tapasztalhatjuk a nagyheti szertartások kialakulásában.³

A bibliai eseményeket utánzó dramatikus vallási népszokásaink közül különös figyelmet érdemel a kánai menyegző. Az énekekkel együttélő szokások változataiban a népi vallásosság sajátos elképzelésekből eredő érzelmvilága, ritusösztöne és népünk életformájának tudatosan vallásos környezetbe állított megnyilatkozásai figyelhetők meg. Vizsgálódásainkkal először azt a templomi, egyházi hatást igyekszünk kimutatni, amely az ének átvételének feltételeit valószínűleg kezdeményezte, másodsor a kánai menyegzőről szóló énekszöveg szerepét lakodalmas népszokásainkban, harmadsor pedig azokat a ritusokat vesszük számba, amelyek ugyan a lakodalomtól függetlenül, de a kánai menyegző, illetve a lakodalom analógiájára, mint önálló népi ájtatosságok, szokások jöttek létre.

1.

Jézus első csodatételének, a kánai menyegzőnek leírását Szent János evangéliumában (2., 1—11.) olvashatjuk. A római misekönyv vízkereszt utáni második vasárnapra írja elő az evangéliumi rész felolvasását. A vasárnap tárgya különben is kinyilatkoztatása Krisztus isteni méltóságának, amit az offertórium a 65. zsolttár 1., 2. és 16. verséből idézve fejez ki: «Ujjongj az Istennek, egész világ: mondjátok nevének éneket, jertek és halljátok, elbeszélem mindnyájatoknak, kik Istent féltitek, hogy mily nagy dolgokat cselekedett az Úr velem». A kánai menyegzőről szóló evangélium felolvasásával a szentjánosnap (december 27.) borszentelés szertartásában is találkozunk, azonban ezt a mozzanatot teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, mert a szertartás latin nyelven megy végbe, így maga az evangélium felolvasása is.

A változatok létrehozásában tehát a vízkereszt utáni második vasárnapon magyarul is felolvasott evangéliumot a hozzá fűződő és a tárggyal kapcsolatos prédikációkat kell szem előtt tartanunk.

Egyik első nyomtatott prédikációs könyvünk, amely 1689-ben jelent meg

² *Fel Edit* gyűjtésében találunk jellemző adatot arra, hogy a bibliai tárgyú olvasmányok, prédikációk mennyire foglalkoztatják a nép képzeletvilágát. Cseh Julianna marcellházi asszony elmondja: «Dunaháton mentem és angyali éneket hallottam. Nagy szél fűjt, a hullámokat erősen hajtotta a szél, majdnem fölfordultunk. Hama-hama egy imádságot mondtam, tizenhárom szóbul állt. Erre szépen szállt vissza a hullám. Miközbe imádkoztam, angyali éneket hallottam, föllüri hangzott a hang. Dicséret volt, de nem tudom, hogy melyik, nem mondhatom...» Nem kétséges, hogy itt annak a bibliai eseménynek analógiájával állunk szemben, amelyben Jézus a háborgó tengert lecsillapította.

³ V. ö. *Bardenhever*, *Geschichte der altkirchlichen Literatur* III. 416/21., *Cabrol—Leclercq*, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* V. 552/84.

Nagyszombatban,⁴ három prédikációt közöl a kánai menyegzőről. A harmadikban a következőket olvashatjuk:⁵

«... Annak okáért a kik a vendégséget tartják, azon vannak, hogy eleintem semmi fogyatkozás ne legyen, bőven legyen az étel, az asztalon, a bor a pohár széken, egyéb aránt ha mi fogyatkozás esik, gyalázattárá esik a gazdának.»

«... A bor örvendezteteti az embernek szívét. Sőt nemcsak az embert, hanem az Istent is örvendezteteti, a mint Judic. 9. maga mondá a szőlő tőnek, a Sz. Lélek könyvében, mikor a szőlő tő így szól: Vinum laetificet Deum homines. A bor az embereket és az Istent örvendezteteti. Csudálatos mondás, hiszen az Isten nem él borral, a ki tiszta lélek, s miképpen örvendezteteti? Örvendezteteti nem itálával, hanem feláldoztatásával, mert a vig áldozatokban megkivánta azt, hogy bor áldoztassék fel néki, a mirt Moysesnek meg-paráncsolta Exod. 29. hogy bort-is tenne fel az áldozatra. A melyet, mint a maymok követték a pogányok-is, és az ő bálványoknak borral kedveskedtenek az áldozatokban. Így a napnak (a melyet Laetitia mundi a világ örömének neveztenek) bor áldozatot tettenek, remélvén, hogy ők-is ő tőlle meg-vigasztaltatának, mert az ő poetájok Virgilius 1. I. Aeneidos a bort: Munera laetitiaque Dij, az Istenek ajándékának, és örömének nevezte.»

A bibliai esemény tárgya azóta is gyakran alkalmazott példa a prédikációkban, főleg az Istennek tetsző szórakozás, mulatozás hangsúlyozására és a házasság isteni eredetének bizonyítására. Az esküvők utáni templomi prédikációk, amelyeket egyes vidékeken külön megrendelnek,⁶ legtöbbször szintén megemlítik, kiemelik Jézus jelenlétét és első csodatettét a kánai menyegzőben.

A kánai menyegzőről szóló ének eredetét tehát az evangéliummal kapcsolatban kell keresnünk. *Viski Károly* írja, hogy «A kánai menyegző c. népéneket néhol halotti torban, másutt lakodalomban éneklék. De éneklék itt-ott templomon kívül összegyülekező asszonyok azon a vasárnapon is, amelyen a kánai lakodalomról való evangéliumot szokás olvasni. A mai énekszövegek eredetét az utóbbi alkalomban kell keresnünk, ha dallama esetleg régebbi időre mutat is vissza».⁷

Az ének latin és magyar szövegét dallamával együtt, tudtunkkal, a Kájoni-kódex közli először, melyet *Seprődi* ismertet, és aki azt írja róla, hogy «Baráti ének lehet, melynek sikamlós változatait magyarul az iskolák környékén most is hallani. Ügylátszik, mintha a nép közé is leszivárgott volna».⁸

Kájoni János énekgyűjteménye *Seprődi* szerint magánhasználatra készült, azért nem tartjuk kizártnak, hogy a kánai menyegzőről szóló éneket egyházi használatra szánták.⁹ Terjesztését elősegítette a váci Énekes Gyűjtemény is, amely az éneket átvette.¹⁰ Dallamát átírt szöveggel a «Szent vagy Uram!» énekgyűjteményben is megtaláljuk a vízkereszti énekek között, azzal a megjegyzéssel, hogy farsang végéig énekelhető.¹¹ Az ének harmadik, evangéliumra szóló verse így szól:

Kánai menyegzőn a Szűz Anya szól
Szent fiához esdőn: «Elfogyott a bor».
Hat kövedret megtöltének.
Jézus szól. A víz borrá lesz.
És ujjong a sereg.

⁴ *P. Landovics István*, *Novus Succursvs*, azaz Új Segétség... Első rész. Nagyszombat, 1689.

⁵ U. a. 384—396.

⁶ Pereszlényben még kb. 10 évvel ezelőtt akkor rendelték meg a prédikációt, amikor a jegyesekért mondandó misét. A prédikáció 50 csehszlovák korona volt.

⁷ *Viski Károly*, A kánai menyegző változata 1824-ből. NNy. 1934, 54.

⁸ *Seprődi János*, A Kájoni-Kódex irodalom- s zenetörténeti adalékai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 292—294., 407—410. — *Seprődi* valószínűleg még nem tudott a szöveg országos elterjedéséről.

⁹ Gyöngyöstarjánban (Heves m.) a vízkereszt utáni második vasárnap a templomban litánia után kimenő énekként éneklék. (*Dám Ince* közlése.)

¹⁰ *Sebestyén Gyula*, A váci Énekes Gyűjtemény. Ethn. XXIII, 107. A szerző megemlíti, hogy «A nyomda ponyvára szánt apró füzetek nagy kelendőségükkel előzőleg már igazolták, hogy a vásárok látogatói az énekelhető szöveget szívesen veszik», mert a két év múlva megjelent Második Darabot az Első Darab tulajdonosai csakhamar szétkapkodták. — Lásd még: Búcsúvezetők kézikönyve. Gyöngyös, 1943. 191.

¹¹ *Harmat—Sik*, Szent vagy, Uram! Orgonakönyv. 36.

Ha tehát a *Kájoni*-kódexben közölt éneket templomi használatra írták, illetve e célból fordították magyarra, ami valószínű, akkor többé-kevésbé ez is a karácsonyi játékok sorsára jutott. A hivatalos istentisztelet, a mise énekeireből kiszorult, habár — amint láttuk — a «Szent vagy Uram!» című kötelező énekeskönyv dallamát ma is őrzi, sőt tartalmát is, az eredeti szöveget, illetve annak változatait csak a mise vagy litánia után éneklik, így pl. Gyöngyöstarjában. Tényleges szerepét leginkább, amint majd később is látjuk, a templomon kívül, a népéletben tölti be.

Az ének, illetve tartalma közkedveltségére mutat az a körülmény is, hogy — valószínűleg a *Kájoni*-kódex szövegének, illetve változatainak pótlására — a múlt század második felében a *Szemennyei-Kapossy*-féle énekeskönyv² vízkereszt második vasárnapjára új éneket közöl:

Vig menyekző volt Kánában,
Galilea városában,
Meg volt híva Mária,
S övéivel szent Fia.
Oh szerencsés vigalom,
Oh boldog lakodalom.

Hat köveder vala ottan,
Tisztulásra elrakottan,
Jézus vízzel tölteti
S a násznagyhoz viteti.
Bámul ez s csodálkozik:
Borrá lön a tiszta víz!

«Nincs boruk», a Szűz szóla,
Szent Fiához áthajolva;
De Jézus rá így felel:
«Óram még nem jöve el».
Még is minden szolga vár
És parancsra készen áll.

Im az első csodatétel,
Melyhez nem fér semmi kétely;
Hirdeti ma szerteszét
Jézusnak nagy erejét.
Ó a csodák Istene,
Fényével ég s föld tele.

Pereszlényben (Hont m.) az evangélium vasárnapján mise vagy litánia előtt az asszonyok az előénekes után a következő szöveget éneklik, amelyet egy nyomtatott füzetből írtak le:

Jertek hivek a ká - na-i szép me-nyeg-ző-be,
Hol Si-me-on és Zsuzsá-na me-nyegző-jé-ben

Ur Jé-zus is köztük volt, Mári-a is vendég volt,
Mi is tartjuk emlé - két, Szent menyegző ö-rö-mét.

Nagy örömmel mu-la-toz-tak, örök emlék volt.
Minden lélek nagy ö-röm-mel ebből vegyen részt.

De a boruk hamarosan már el is fogyott,
A vőlegény és a jegyes megszorodott.
Mária, hogy ezt látta,
Úr Jézusnak mondotta:

² *Szemennyei-Kapossy*, Római katolikus egyházi énekek az isteni szolgálat összes ágaira. Eger, 1887. I. 364.

Hat ködedényt tiszta vízzel teli hordatta.
Szent áldását ráadta,
A násznépnek átadta,
A vizet a legjobb borra átváltoztatta.

Legelső csodája ez volt az Úr Jézusnak
És ez utolsó vacsorát tanítványoknak.
Emlékre tegyétek,
Igyátok és egyétek,
A kenyeret és úgy a bort adom tinéktek.
Örök emlékül hagyom,
Ahol menyegző vagyon,
Bánatos szívek öröme itt felgyulladjon.

A kenyér s bor az embernek üdvös és hasznos,
Amint Úr Jézus meghagyta, aztat tartjuk most.
Kánaáni menyegző,
Világhírű legelső,
Aki ebben részesülhet, lelki örvendő.
Mert Úr Jézus mondotta,
Tanítványoknak hagyta:
Én nevemben összejöttök, köztetek vala.

Minden lélek vigadozzon vig örömében,
E magasztos drága ünnep nagy menyegzőben.
Mi történt hajdanában
És most itt ez órában?
A kánai menyegző van ezen hajlékban.
Úr Jézus szent nevében,
Mária örömében
E menyegző virágozzon szívében, lelkünkben.
Amen.

Az ének szövegével kapcsolatban meg kell említenünk, hogy írója, valószínűleg kántor vagy búcsújáró ember, nem templomi használatra írta, ami kitűnik abból is, amit a szöveg mond, hogy «A kánai menyegző van ezen hajlékban», előbb pedig: «Amint Úr Jézus meghagyta, aztat tartjuk most». Itt tehát azzal az esettel állunk szemben, amikor egy templomon kívüli ritus éneke bekerült a templomba, ugyanakkor valószínűleg a templomi énekből templomon kívüli ritus jött létre.

2.

Padányi Biró Márton, a híres veszprémi püspök kötelességévé teszi papjainak, hogy híveik mulatságán résztvegyenek s így jelenlétükkel a vigadozás tisztességes keretében maradjon. *Bálint Sándor* megemlíti, hogy egyes vidékeken a lakodalmakban szent énekeket, köztük a kánai menyegzőről szólót, továbbá szoltárokat is szoktak énekelni, ami talán szintén papi hatásnak tulajdonítható.¹³ Hont megye legtöbb községében szokásban van, hogy a vőfélyek először a papot, aztán a tanítót (kántort) hívják meg a lakodalomba. A pap és a kántor jelenléte kétségtelenül vallásos hangulatot kölcsönzött a lakodalom szertartásainak. Nagyban hozzájárultak ehhez a nép vallásos élményei is, amelyek a násznagyok bibliai példabeszédeiben és egyéb szokásokban jutnak kifejezésre.

A nyugatmagyarországi horvát lakodalmakban a pap kívánságára énekeltek a kánai menyegzőről szóló éneket, mert a mulatozás az Úristen előtt is kedves. Az ének egyébként a szlovák és morva területen is ismert, ahol szintén a lakodalmi vacsora alatt éneklük. Szövege 1850-ben Szokolcán (Uhorska Skalica) nyomtatásban is megjelent.¹⁴

¹³ *Bálint Sándor*, Népünk ünnepei, 49.

¹⁴ *Szegedi Rezső*, Nyugatmagyarországi horvát lakodalmi szokások. Ethn. XXXI, 63. U. o. az ének horvát változata. A szakolcai szöveget *Václavik* Horvátgurabról közli. *Ant. Václavik*, Podunajská dedina v Československu. Bratislava, 1925. 241., *Frant. Kretz*, Slovácká svatba. Uh. Hradiště, 1921.

A vallásos mozzanatok a lakodalom egész szokásanyagán végigvonulnak. A nagycétényi kézfogóban a násznagy összefogta a menyasszony és vőlegény kezét, mint a pap a templomban az esküvői szertartás alatt s megáldotta őket: «En titeket megáldlak az Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében». Farnadon a lakodalmi vacsora előtt a «dorozsbák» zsebkendőket kötnek botjukra és tányért vesznek a kezükbe, majd megállnak a szoba közepén és a következő verset mondják:

Amikoron Krisztus Urunk a földet járta,
Bemenvén a kánai menyegzőre,
Hol jelen volt Mária és Márta.
Ezek Krisztus Urunkat úgy megtisztelték,
Hogy kezeit és lábait megmósták.
De mivel én kezeikhez, lábaikhoz nem nyúlhatok,
Itt a víz, mossák meg ujjajukat.

Erre mindenki a tányérba mártja ujját, a zsebkendővel pedig megtörli. Utána pénzt dobznak a tányérba.

A lakodalmi vacsora, amikor mindenki nyugodtan ül az asztal mellett, legalkalmasabb idő arra, hogy hosszabb elbeszélő szövegű dalokat is énekeljenek. Egy-egy jó énekes (násznagy) magányos énekét az egész násznép figyelemmel hallgatja. Nagycétényben minden valamire való «fővőfny» elénekelt ilyenkor a szent házasságról szóló példabeszédet.¹⁵ A vacsora alatt előadott kánai menyegzőről szóló éneket pedig az ország nagyrészében megtaláljuk.¹⁶ A rákospalotai lakodalomban verset mondanak a kánai menyegzőről.¹⁷ Az Ipoly vidékén cigányzenekar, régebben duda kísérete mellett énekeltek. Pereszlénnyben, mikor az alábbi vers következett, a «druzsba» vagy násznagy, esetleg az idősebb asszonyok is táncraperdültek:¹⁸

Itt mindnyájan vigan mulattak,
Egyet-kettőt könnyen ugrottak.
Úgy megforgatták Magdolnát,
Hogy elrúgták a patkóját
Kána menyegzőben.

A szöveg vallásos jellegének a táncsal való kapcsolatát általában természetesen találják, mert amint Szabó Ignácné gutai asszony mondta: «Jézus is dudán táncolt, mulatott a kánai menyegzőn». Tehát énekünknek itt két eleme is kínálkozott átvételre: maga a házasság biblikus példaképe Jézus első csodatételével és a vallással is összeegyeztethető vigadozás gondolata.

Az ének előbb említett két alapelemének természetes következménye, hogy Szeged vidékén a vigságra fordult halotti torban is énekelte a valamirevaló énekes-asszony, «hogy a jelenlevőket megkacagtassa». Szeged-Felsővároson a halottat éneklő asszony a temetést követő torban, amikor már jól ettek-ittak, fejére teszi a borosüveget és a kánai menyegzőről szóló dalt énekelve táncol.¹⁹ Biztosra vehetjük, hogy a templomi használatból a lakodalom énekei közé került kánai menyegző a halott menyasszony, vagy vőlegény, illetve leány, vagy legény halotti torának, a «halott lakodalmának» az élők lakodalma analógiája révén kapcsolódott szokásanyagába. Célja lakodalmi tiszteletadás volt a halottnak, az élőknek kijáró hagyományos formák lehető betartásával.

Amikor *Mikes Kelemen* egyetlen leánya meghal, a halotti toron kijelenti, hogyha életben maradt volna, akkor is megülte volna lakodalmát, most pedig az

¹⁵ *Manga János*, Zoborvidéki lakodalmos énekek. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1943. 206.

¹⁶ Dunántúlról *Berze Nagy János*, Baranyai magyar néphagyományok, I. 570—579., Éneklő Ifjúság, 1944. 93., az ország egész területéről még a Magyar Nyelvőr, a Népünk és Nyelvünk, az Ethnographia és a vármegyei monográfiák közölnek változatokat.

¹⁷ *Novák József Lajos*, Rákospalota néprajzi leírása. NÉ. XV (1914), 93—94.

¹⁸ *Manga János*, Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz. NÉ. XXXIV (1942), 196.

¹⁹ *Cserey Mihály*, Temetkezési népszokások Szeged vidékén. NÉ. XII (1911), 258. *Kálmány Lajos*, Szeged népe, II. k. 210. V. ö. még *Kovács János*, Szeged és népe, 295.

Üdvözítő Krisztusban adja férjhez, «azért valaki engem szeret, ma vígan legyen házamnál.»²⁰ Ennek a keresztény felfogásnak megnyilatkozása a «Szép menyasszonyt viszünk Krisztusnak», vagy «völegényt a menyországnak». A halott leány völegénye Jézus, a halott legény menyasszonyai az égi szüzek.²² Jézus, mint mennyei völegény a nászmisei és esküvői énekekben is szerepel.²³ A kánai menyegző cselekményének központjában is Jézus áll, akivel a nép az egyház tanítása szerint a halál utáni életet magyarázza és kikerülhetetlen voltát igyekszik elviselhetővé tenni a másvilági, illetve túlvilági jobb élet reményében.

3.

Szendrey Zsigmond és *Viski Károly* megemlíti, hogy a kánai menyegzőről szóló éneket itt-ott templomon kívül összegyülekező asszonyok is éneklik azon a vasárnapon, amelyen a kánai lakodalomról való evangéliumot szokás olvasni.²⁴

A hevesmegyei Nagyfügeden és Erken — írja *Szendrey Zsigmond* — «Valamelyik módos gazda vendégséget rendez. Amikor a rokonok, komák és szomszédok összegyűltek, egy legényt és leányt elküldenek az öregasszonyért, aki az evangéliumi történetet fogja előadni. Ez beköszönt s a házigazda a főhelyre vezeti. Mindenki feláll s így hallgatja az öregasszony bevezető énekes verssorait, amelyekben Jézus áldását kívánja a háznak s az összes jelenlevőknek. Az asztalon annyi bor, amennyi egy töltésre elég s minden üveg nyakán egy perec-kalács. Most az énekesasszony tölt a maga poharába és kézbe fogván poharát, felállva elénekli Jézus menyegzőbe hívásának történetét. Az ének végzavaira felhozzák az ételeket. Esznek, de amikor inni is kellene az énekesasszony elénekli a borbehozatali strófákat, s intésére két legény megint behoz egy töltésnyi bort. Ez a jelenet más-más borbehozatali dalstrófiával többször is ismétlődik, de mindig csak egy töltésnyi borra. A vacsora végeztével azonban két legény vedrekkel az ajtóba áll és az énekesasszony biztatására, énekes szövege végén, két tekintélyesebb gazdavendég intésére kimenvén, 'vizet' hoz a vedrekbe s ezeket a gazdához, vagy a gyülekezésor kijelölt 'násznagy'-hoz viszi. Ez megáldja a viznek nevezett bort, az énekesasszony pedig közben elénekli az evangéliumi esemény történetét. Közben-közben emelgeti poharát, ivásra, majd nótára és táncra buzdítja a jelenlevőket, s mikor a mulatságot rendben látja, int és a maga részéről pár humoros áldást kívánó strófiával elbúcsúzik. A multság persze tovább tart.»²⁵

Bálint Sándor a jászladányi szokást írja le. Valamelyik buzgóbb Mária-tisztelő asszony házában e napon összegyülekeznek a hívek. A tisztaszobában felékesített Mária-szobrot helyeznek az asztalra, amelyet az idősebbek körülülnek. Először az «Örvendnek az egék...» kezdetű éneket éneklük, utána Szűz Mária hét örömről szóló ájtatosságot végzik el, majd a Szűzanya eljegyzéséről írt «történet» olvassák. A történet szerint Szűz Mária négy tizenéves korára már igen sok kérője akadt. Édesatyja, Szent Joákhim vesszőágakat osztott ki nekik, azzal a kijelentéssel, hogy leányát ahhoz adja, akinek vesszeje reggelre kizöldül. Mindegyiké száraz maradt, csak Szent József virágozott ki. A legenda után ének, majd loretói litánia, végül a kánai menyegzőről való ének következik. Az ájtatosság után jámbor mulatságot tartanak. A Mária-szobor mellé bor, frissen sült kalács kerül az asztalra, amellyel mindenkit megkínálnak. Végezetül az idősebb asszonyok összegóznak és a Szűz Mária tiszteletére táncot járnak.²⁶

²⁰ *Tagányi Károly*, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethn. XXVIII, 209. V. ö. még *Szendrey Akos*, A halott lakodalma. Ethn. LII. 44.

²¹ *Gönczi Ferenc*, Göcsej, 358. — *Istvánffy Gyula*, A borsodi matyó nép élete. Ethn. VII, 283., Ethn. XXII, 229.

²² *Gután* (Komárom m.) a halott leány koporsója mellett a virrasztó asszonyok éneklük az alábbi éneket:

Én is menyasszony vagyok,
Már indulni akarok.
Most jöjjön a násznépe
Szomorú menyegzőre.

(Halotti énekek. Budapest, 1891. Nyomatja és kiadja *Rózsa Kálmán* és neje.) Ez az énekeskönyv egyébként az egész országban elterjedt és az öregek ma is használják.

²³ *Kovács Márk*, Énekeskönyv, II. k. 67., *Szemeyei—Kapossy*, Róm. kat. egyh. énekek, II. 477.

²⁴ *Magy. Népr.* IV. 393., NNy. 1930. 54.

²⁵ *Magy. Népr.* IV. 305.

²⁶ *Bálint Sándor*, Népünk ünnepei, 161—166.

A bars megyei Nagycétényben az első világháború előtti időkig szokásban volt a kánai menyegző. Utoljára 1915-ben tartották. Vízkereszt utáni második vasárnap egy nagyobb szobában összejöttek a búcsúvezető emberek, a rózsafüzér-társulat tagjai, leányok és menyecskék. Előzőleg megbeszélték, hogy kik szedik össze a lisztet, zsírt a kánai menyegzőhöz szükséges kalácsra, siskára (fánkra). A liszt és a zsír összegyűjtését rendszeren valamelyik idősebb asszony vállalta. Szombaton este összejöttek az asszonyok és megsütötték a kalácsot, vasárnap pedig a siskát. Bort a búcsúvezető emberek vitték, mindegyik két-három litert. Vasárnap este 8 óra körül kezdődött a kánai menyegző. Az előzőleg elkészített asztalokat megterítették, majd az érkezés sorrendjében a jelenlevők körülültek: külön a férfiak, külön az asszonyok. A leányok és a gyerekek álltak. Annyian voltak, hogy egy tűt sem lehetett volna leejteni. Az asztal közepén egy kereszt állt, mellette gyertyák égtek. A keresztet mindenki megcsókolta, mikor a szobába lépett. Amikor megtelt a szoba, kezdődött a kánai menyegző. Először elmondták az Űrangyalát, aztán elénekelték a «Máriát dicsérni hívek jöjjetek...» kezdetű éneket, majd Jézus szívéhez egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet, egy Hiszekegyet és felajánlást imádkoztak. Elénekeltek «Jézus a rád emlékezés...» kezdetű éneket, elmondták az örvendetes rózsafüzért és elénekelték a «Szent rózsafüzért végeztünk...» éneket. Végül még imádkoztak az élőkért, holtakért, majd következett a kánai menyegzőről szóló ének. Az ének ritmusára a konyhában és az ablakok alatt hallgatódzó suhancok nagyokat dobantottak.

Az ének következő részénél az éneklő leányok, menyecskék és asszonyok az ének ütemére lábaikkal dobogtak, tánc lépésben énekeltek a szöveg további részét:

Jó bor mellett, duda nélkül,
Bolond a tánc ugrás nélkül.
Kána menyegzőben.

Úgy megugratták Magdolnát,
Mind szétrugdalta patkóját.
Kána menyegzőben.

A kánai menyegzőről szóló ének után a fiatalok hazamentek, az idősebb asszonyok és férfiak azonban ott maradtak. Az asszonyok kirakták az ennivalót az asztalra, a férfiak pedig a magukkal hozott bort és hozzáállták az evéshez, iváshoz, ami körülbelül éjfélig tartott.²⁷

Az éneket, amióta elmaradt a kánai menyegző, az utolsó rész nélkül most is énekelik Jézus neve vasárnapján a templomban litánia előtt, vagy litánia után. Énekeltek még kb. 20—30 évvel ezelőtt a lakodalmakban vacsora közben cigányzene kísérettel, leginkább az idősebbek.

Gután (Komárom m.) *Fél Edít, Molnárné Csizy Jolán* és e sorok írója jegyezte le a szokást, amelyet az adatközlők szerint először a kánai menyegző emlékére tartottak, később pedig — valószínűleg papi hatásra, vagy a vallásos ponyva után — Szűz Mária eljegyzésének megünneplésével kötötték össze.²⁸ A vallásos ponyva különben még Szűz Mária jegygyűrűjének csodatörténetét is megénekli.²⁹

A kánai menyegzőt Gután még az 1920-as évek végén megtartották. A szokás újabb változatát Szűz Mária eljegyzésével, *Fél Edít* gyűjtése szerint, 1941-ben tartották utoljára. Mivel a szokást a községben négy-öt helyen is megülték, úgy látszik, lefolyása sem volt teljesen egységes, sőt időben is mutatkoznak eltérések, mert a kánai menyegzőt általában január valamelyik vasárnapján, de néha februárban is tartották. Résztvevői a rendezésre vállalkozó «istenes asszony» vagy «istenes ember» (előimádkozó, előénekes, virrasztó) házában gyűltek össze, néha annyian, hogy a szobában nem fértek el, sokan az udvaron maradtak. Az élelmiszert, a húst, zsírt, cukrot, tojást, lisztet, stb. már előre összehordták, ebből a felfogadott sütő-asszony készítette el az ételeket. A bor árát pénzben adták össze. Németh Mihály,

²⁷ *Manga János*, Kánai menyegző. Ethn. LII, 139.

²⁸ A római misekönyv ferences függelékében külön misét találunk Szűz Mária eljegyzésének ünnepére, január 23. napjára, amely időben kb. egybeesik vízkereszt utáni második vasárnapkal, amikor a kánai menyegzőről szóló evangéliumot olvassák. — «Szűz Mária eljegyzéséről s menyegzőjéről valamint a kánai menyegzőről való szép szívreható éneklüzet.» Bartalits Imre kiadása, Budapest, III., Remetehegy.

²⁹ Szűz Mária jegy-gyűrűje. Egri Nyomda rt. 10.

akinek házában szintén tartották a kánai menyegzőt, azért szüntette meg, mert megsértődött, amikor azzal gyanúsították, hogy magának szedné a pénzt és az élelmet. A szokás lefolyása általában a nagycétényihez hasonlóan ment végbe. «Úgy meghordozták Magdolnát...» szövegrésznél táncoltak.

A Szűz Mária eljegyzésével bővülő szokás Németh Mihálynál úgy folyt le, hogy a vendégek leültek a terített asztal mellé, majd egymásután 8–10 iskolás leány lépett be a szobába. Ezek voltak a nyoszolyóleányok. Az első Szűz Mária fátyollal és koszorúval felékesített szobrát hozta és elmondta Szűz Mária eljegyzése versbeszédett történetének első versszakát. A második és a többi folytatta, az utolsó befejezte. Ezután az előénekes vezetésével elénekelték Szűz Mária menyegzőjéről szóló éneket:

$\text{♩} = \text{cca } 152.$

Örvendnek az e - gek, harsong a trom - bi - ta,
Zeng öröm - é - nek - tül az Isten vá - ro - sa.

E - gek U - ra, Szép . le - á - nya,
Szűz Mári - a menyeg - ző - jét mostan tartja,
Az ő ked - ves je - gye - sé - vel menyország - ba.

Isteni szent követ, Gáboriel arkangyal
Küldetik a Szűzhöz fényes pálmaággal.
Jegyül hozta ajándékba,
Mert Mária menyegzőjét mostan tartja
Az ő kedves jegyesével menyországba.

Sion szép várából indulnak a szűzek,
Szűz királynéjuknak szép koszorút visznek.
Örömnápra, kézfogóra,
Mert Mária menyegzőjét mostan tartja
Az ő kedves jegyesével menyországba.

Örvend most Szent Anna Szent Joákhimmal,
A mennyei dicsőült szent karokkal.
Mert magzatja, kedves lánya,
Szűz Mária menyegzőjét mostan tartja
Az ő kedves jegyesével menyországba.

Örvendezzünk mi is menyegződnek napján
És örömeidet zengünk itt mindnyájan
Angyalokkal, boldogokkal,
Add, hogy téged áldhassunk a menyországban,
A te áldott magzatoddal, Ur Jézussal.

Egek menyasszonya, Szűz Anyánk, Mária,
Koszorút áldozunk örömed napjára.
Olvasódból, rózsáidból,
Vedd kedvesen, tekints reánk menyországból.
Szűz Szent Anyánk, részeltess boldogságodból.

Örömdöben, menyegződben,
Vitess fel a választottak seregébe,
Hogy teveled örvendezünk az egekbe.

Ezután imádkoztak, majd elénekelték a kánai menyegzőt.³⁰ Az ének után elmondtak egy Miatványt, egy Üdvözlégyet, majd felszolgálták az ételeket, miközben a lakodalmakban szokásos verseket is elmondták. A résztvevők kb. éjfél tájban mentek haza.

$\text{♩} = \text{cca } 184.$

Az i - gaz Mes - si - ás már el - jött,
Köztünk sok - fé - le cso - dá - kat tett.

A vizet is borrá tette, Násznagy népét vendégülte

Ká - nán me - nyeg - ző - be.

Itt nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is meghívták vendégnek.
Őt követik tanítványai,
Mint jó atyát ő fiai
Kánán menyegzőbe.

Első tál ételt, hogy felhozták,
Jézust azzal igen kínálták.
Mindenben tetszett az éték,
Csak a borban volt a vétek
Kánán menyegzőbe.

Jézus anyja őket, hogy látta,
Fogyatkozásukat megszánta.
Fiam, úgymond, boruk nincsen,
Azért semmi kedvök sincsen
Kánán menyegzőbe.

Igy szólítá Jézus szent anyját:
Mi közöd neked, asszonyi állapot,
Nem jött el még az én órád
Csudatételre, így szólván
Kánán menyegzőbe.

Jézus vigasságot, hogy tenne,
Szent anyja kérése meglenne,
Parancsolja, merétsenek,
Kútból hat vedret töltsenek
Kánán menyegzőbe.

A szolgálk frissen, hogy merítnek,
Kútból hat vedret megtöltének,
Jézus borrá változtatta,
Első csudáját mutatta
Kánán menyegzőbe.

Adák a bort násznagy kezébe,
Hogy tegye a vendég elébe.
Násznagy a bort megkóstolta,
Mindjárt vőlegényt szólítja
Kánán menyegzőbe.

Minden ember, úgymond, elsőbbsen
Jó bort ad a vendég elébe,
De te a jót megtartottad
És az alábbvalót adtad
Kánán menyegzőbe.

³⁰ Molnárné Csizy Jolán szerint az ének több példányban is le van írva azoknál, akik valamikor a kánai menyegzőt tartották. Egy feltűnően gyakorlott írás a múlt század 80-as éveiben Gután élt káplán kezeirésének látszik.

Mindnyájan az új bort kóstolják,
Nagy örömmel s vigan kiáltják :
Jaj, de jó bor ez az új bor,
Sokkal jobb bor, mint másik volt
Kánán menyegzőbe.

Az ifjak itt táncot kezdenek,
Hogy muzsika igen zengének.
Úgy meghordozták Magdolnát,
Mind elrúgdalta patkóját
Kánán menyegzőbe.

Jézus társaival vigan van,
Bort köszönté Jánosra gyakran.
Iszik János, vigan lakik,
Palack kezében eltörik
Kánán menyegzőbe.

Tamás a poharat vigyázza,
Ritkán kerül, nehezen várja.
János elől elragadja,
Szomjas torkára felhajtja
Kánán menyegzőbe.

Simon Tádéusnak azt mondja :
Tölts kulacsra, jó lesz holnapra,
Mert ez a bor hamar elfogy,
Olykor jó volna csak egy korty
Kánán menyegzőbe.

Andrásnak kezébe egy kondér,
Hogy majd a másik is hozzáfér.
Oly józún issza borát,
Lefoly bor bajszán, szakállán
Kánán menyegzőbe.

Mária imádd Istent értünk,
Hogy adjon többet ilyent nekünk.
Mert ez a bor olyan jó bor,
Sokkal jobb bor, mint másik volt
Kánán menyegzőbe.

Hála legyen neked Istenünk,
Hogy megadtad érni ezt nekünk.
Dicsértessék te szent neved,
Hogy megáldottál itt minket
Kánán menyegzőbe. Amen.

Fél Edit gyűjtése szerint a kánai menyegzőt január 17. és 20. között szokás tartani Gután. A szentesebbek kijelölnek maguk között egy házat, oda meghívják, akit akarnak a baráti körükből. Fölterítik az asztalt, mint a rendes lakodalomhoz. Vannak asszonyok, akikről azt mondják, hogy egész vagyonukat nem sajnálják a kánán menyegzőre elkölteni. Az ilyen azt mondja, hogy csak nem s jnalom a Szűz Máriácskától. Készítenek Szűz Máriának egy «kertet» s odateszik Szent József vesszejét, beleállítják. A kert egy Mária-szobrocskából áll, amit virággal, többnyire papírrózsákkal díszítenek. Szent József vagy Jézus vesszeje egy sima pálca, ugyancsak papírrózsákkal feldíszítve. Meghívják hat érintetlen fiatal leányt, ezek papírrózsza koszorút tesznek a fejükre. Egyik közülük Mária, akit Máriácskának is mondanak ; fátyol van fején. Ez többnyire kisleány. Van azután menyasszony, vőlegény, Szűz Mária és Szent József kiválasztva a meghívottak közül. A résztvevők bent ülnek az asztalnál, mikor a leányok bejönnek, kezükben egy-egy tányérral, melyben sütemény van, középen félliter bor, körül rózsák, az egész pedig letakarva kendővel. Az első leány, az angyal ezeket mondja :

Én, úgymond az angyal, égi követ vagyok,
Teremtő uramtól üzenetet hozok.
Ő szent felségének abba telne kedve,
Hogy e szűz hajadon (itt Máriára mutat)
Legott férjhez menne.

Ezután a második és a többi leány is folytatja a verset, majd Mária kezét fog Józseffel, Józseftől átveszi a virágos vesszőt és azt elteszi a szoba sarkába, majd énekelnek:

Veni, veni szentejusz, megemetusz szpiritusz,
Ki Máriát eljegyezte,
Szent József lett a kedvese.
Siess gyorsan ételt főzni,
Szűz Mária ebédjét készíteni.

Erre az asszonyok eléneklik az «Isten hozta, Isten hozta Mária tisztelőit . . .» kezdetű éneket, majd együtt éneklük a kánai menyegző énekét. Az ének egyes verseinél, amikor erre a szöveg is utal, kóstolgatják a bort, isznak, majd «Úgy meghordozták Magdolnát . . .» szövegrésznél egy idősebb asszony és férfi felugrik, — egyet-kettőt fordulnak táncolva. Végül a vendégek hozzálátanak az evéshez, iváshoz, ami előtt még elmondanak tizenkét Úrangyalát.

A szokással kapcsolatban azt mondják, hogy az Úr Jézus szereti, ha áldoznak neki. A meghívottak az étel javarésztét úgy hordják össze, ezt áldozatnak számítják.

A somogy megyei Buzsákon farsangvasárnap estéjén jönnek össze a rózsafüzértársulat vezetőjénél a társulat tagjai. Kocsonyát, bort, süteményt hoznak magukkal. Az asztalt szépen leterítik fehér abrosszal, ráteszik a Szent Család képét, egy Mária-szobrot és két gyertyát. Először egy Mária-éneket énekelnek, elmondják a lorettói litániát, majd az örvendetes, fájdalmas és dicsőséges rózsafüzért, végül az olvasó utáni éneket: «Szent olvasót végeztünk . . .» Ezután kirakják az asztalra az enni-innivalót, eléneklik a kánai menyegzőről szóló éneket, majd a katekizmusi éneket. Ezután hozzálátnak az evéshez, iváshoz, miközben mindenki énekel egy-egy egyházi éneket, ki mit tud. Másnap a mise után újból összejönnek és a maradékot elfogyasztják.

Dám Ince közlése szerint a Gyöngyös-környéki búcsúsok, akik szeptember 8-án mennek a szentkúti búcsúra, Szentkúton a gyöngyösiek menedékházában szokták eljárni a kánai menyegző táncát.

A búcsúsok, férfiak és nők egyaránt, este, az ájtatosságok és a vacsora után körbeállnak, a körből a jelenlevő barátok, papok sem hiányoznak. Amikor megalkotották a kört, éneklük a kánai menyegzőt, amelynek dallamára egyhelyben ritmikus táncmozgásokat végeznek. Mikor a szöveg éneklésében az a rész következik, hogy «Úgy megsergették Magdolnát, mind elrúgta a papucsát . . .», párokra oszlanak, főleg az asszonyok választanak párt maguknak, összefogódkodnak és mint a csárdásban szokás, egyet-kettőt fordulnak, miközben a papucsot lerúgják lábukról. Néhány évvel ezelőtt a táncban résztvett Fehér Mátyás dominikánus atya is, aki az említett szövegrésznél szintén lerúgta lábáról saruját.³¹

A heves megyei Pásztón is szokásban volt Szűz Mária menyegzője és a Kánai menyegző. Mindkét szokást — Tari Ferencné előénekes szerint — Király Imre, a környékbeli megyékben is jól ismert búcsújáró ember honosította meg s az ő házában is tartották. Leginkább leányok, menyecskék és asszonyok voltak jelen. Szűz Mária menyegzője előtt Király Imre a szobában oltárt állított fel, azon elhelyezték a Lourdes-i Szűz Mária és Szent József szobrát. Szűz Máriát felöltöztették menyasszonynak: fejére koszorút tettek és fehér ruhájára világoskék övet kötöttek. Az asszonyok már előre gyűjtöttek gyertyákra, amiket a szobrok mellett meggyújtottak. Este 7 órakor kezdtek, amikor estére harangoztak. A jelenlevők padokon, székeken ültek, Király Imre és az előimádkozó asszony, Tari Ferencné pedig az oltár előtt térdeltek a bekezdő ének és az Úrangyala alatt. A bekezdő éneket Tari Ferencné énekelte elő soronként, a többiek pedig utána énekeltek:

Jertek, végezzük el az úrangyalát,
Összetett kezekkel kérjük Máriát.
Köszöntsük meg ezt a dicső nevet,
Kit az Isten anyjának nevezett.

Az ének után elmondták az Úrangyalát, felolvasták a «Makula nélkül való tükör»-ből Mária menyegzőjéről szóló részt, majd imádkoztak és énekeltek. Elénekeltek az előbb már közölt, «Jertek hívek a kánai szép menyegzőbe . . .» kezdetű és végül az alábbi éneket:

Imáinkat bevégeztük, kedves Szűz Anyánk,
Már elmegyünk lepihenni, adj áldást reánk.
Míg a rózsaszínű szép hajnal,
Fel nem ébreszt imára az úrangyal.

Jézus, Mária, Szent József szent nevetekben,
Már elmegyünk lepihenni Jézus nevében.
Kérd értünk szent fiad, Mária,
Adjon boldog jóéccakát számunkra.

³¹ A szokás Hevesben, illetve azon a vidéken általános lehet, mert a Magyar Barát 1943. 91. szerint még a vígságot is megszentelik a búcsújáróhelyen, amikor valamely lacikonyha pultja mögött eljárlják a Kána-menyegzőt.

Dicsértessék Jézus Krisztus, mondjuk mindnyájan,
Tiszteltessék Szűz Mária, Úr Jézus anyja.
Aki ezt tiszta szívből mondja,
Részesül az a száznapi búcsúba.

A kánai menyegzőt két este tartották, hogy mindenki résztvehessen benne, szintén Király Imre házában. Imádkoztak és énekeltek, de hogy mit, arra az adatközlő már nem emlékszik. Közben Király Imre egy kannában vizet vitt be, felette egy szép éneket mondott és mindenki ivott egy pohár vizet.

Az előbbieken igyekeztünk a kánai menyegző szokásváltozatainak formáit megfigyelni. Sorra vettük a templomi hatás lényegesnek látszó mozzanatait, a kánai menyegzőről szóló ének templomi, lakodalmas és halotti toros szerepét, végül azokat a ritusokat, népi ájtatosságokat, amelyek az evangélium analógiájára, illetve az ének felhasználásával keletkeztek. A következőkben azokat a lélektani okokat, elméleti működéseket keressük, amelyek népünk hit- és szokásvilágában az előbbi kapcsolatokat létrehozták.³²

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a szokás-, illetve ritus-sorozatot a kánai menyegzőről szóló ének indította el, amely azonban szoros kapcsolatot teremtett a bibliai példa és a házasság, a lakodalom hagyományai, továbbá a népi vallásosság bibliai példákat utánzó megnyilatkozásai között. Tehát az ének volt az a megfogható, továbbélhető valóság, amelynek megléte elengedhetetlen az érzelmi mozzanatokra felépülő ritusokban.

Amint *Marót Károly* írja, a ritus létrejöttét is elsősorban a lélek érzelmi és akarati motorainak hatásos működésére kell visszavezetnünk.³³ Ugyanezt mondhatjuk további szerepére. A hagyomány, amelynek adatait az egyén emlékezetében hordozza, a kifejezés révén öntudatlanul is lelki, alkati adottságai, vágyai és a kifejezés külső körülményei, lehetőségei által együttesen meghatározott formában él tovább. A hagyomány tehát állandóan formálódik, mindig újra, meg újra megelevenedik. Ezek szerint azt is érthetőnek kell tartanunk, hogy a ritusok szükségszerűen állandóan bővülnek oly hiányérzeteket kitöltő tényezőkkel is, amelyek a mi esetünkben éppen a dogmatikus egyház és a népi vallásosság közösségi megnyilatkozásai közötti különbséget is meghatározó, sajátos lélektani elemekből tevődnek össze. Ezeket az elemeket három csoportban foglalhatjuk össze.

1. Elsősorban, mint létrehozó motívumnak, az érzelmi asszociációnak van uralkodó szerepe. Az érzelem az erőleflyás indexét adja, tereli törekvéseinket, cselekvésre indít, vagy azoktól visszatart.³⁴ Részben közvetlenül teljesen, részben mintegy előre véve jelentkezik cselekvésünkkel kapcsolatban és valamely irányba, cél felé hajtani próbálja a cselekvést, viszont más irányból elferdíteni törekszik.³⁵ Az érzelmi visszahatás közvetlen mozgási és átélési készenléletet teremt, minden magatartási területre kihat és ezeket áthangolja.³⁶

Az egyén testi, lelki és szellemi életének bizonyos megnyilatkozásai nemcsak a kielégülés jóleső érzését biztosítják, hanem olyan mozzanatok sorozatának élményét is felelevenítik, amelyeket hasonló jóleső kielégülések követtek. Így végre is odajutunk, hogy bizonyos tevékenység képe általában a gyönyörűség élményének emlékével kapcsolódik össze. Itt bontakozik ki a lelki élet és az érzékszervek viszonya. Nem gondolhatunk semmilyen élményt másképp, mint valamely egyénhez, adott helyzethez tartozót, valami cselekvésmóddal összefüggőt.³⁷ Már az ének létrejötténél is fel kell tételeznünk ilyen élmények meglétét.

A bibliai kánai menyegzőről szóló evangélium az egyén érzelmi világában — ügylátszik — annak a lelki tevékenységnek képéhez kapcsolódott, amely benne

³² V. ö. *Lévy—Bruhl*, Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 7.

³³ *Marót Károly*, A magyar «Szent Iván» tanítása, 9.

³⁴ *Harkai Schiller Pál*, Bevezetés a lélektanba. A cselekvés elemzése. 62.

³⁵ *Brandenstein Béla*, Az emberi lélek (Az ember a mindenségben.) III. 65.

³⁶ *Harkai Schiller*, i. m. 63.

³⁷ U. a. 22. l.

a lakodalomnak a mindennapi életből kiemelkedő eseményeiről, bizonyos érzelmek kielégüléséről élt. Ezek az érzelmek határozták meg az ének átvételének lehetőségét, majd az ezekhez csatlakozó templomi vallásos élmények cselekvő megnyilatkozásai az éneknek a lakodalomban való szerepét, végül ezek analógiájára és az imádságos összejövetelek érzelmi világából összetevődött és az énekkel kapcsolatos népi ájtatosságot.

II. Az érzelmi asszociációval az ének átvételét és a ritus létrejöttének hátterét igyekeztünk megvilágítani. Azonban az érzelmi állásfoglalás még nem hoz létre cselekvést, csupán tette késztet. A tettindítást, illetve a cselekvést a hagyományban élő cselekvési ösztön irányítja, illetve határozza meg, ahogyan azt tapasztalásai alapján előre képzeletével kiterveli. Tehát a cselekvésben — éppen a mi esetünkben — elsőrendű szerep jut a képzeletnek. Benne nemcsak személyes, alanyi, hanem kollektív vonások is mutatkoznak. Vágyak, kívánságok kárpótlását nyújtják. Legtöbbször régi szemléleti képekből, néha csak ezek hasonlóságára vagy újabb összetételük útján új képeket, tudattartalmakat alkot. Mivel azonban a képzelet tapasztalati valósághoz ragaszkodik, módjaiban is ehhez alkalmazkodik, tehát szükségszerűen reális.³³ Ez az ú. n. képgondolkozás, amely a mágikus gondolkodásnak is alapja.

A vallási néprajzi kutatások eredményei és a gyakorlati lelkipásztorkodás problémái azt mutatják, hogy az elvont keresztény hitigazságok a néplélekhez nem találják meg az utat. A népi vallásosságban felhalmozódott élmények sajátos módon termékenyítik meg a képzeletet: a nép vallásának elébe állított alakjait, példaképeit és gondolatait saját életéhez közelálló, kézzel fogható formában próbálja elképzelni.³⁴ Tehát optikusan gondolkozik. Vallásos életének elképzelései, általában vallásos világának határai azonban csak addig érnek, amíg azt saját élete tudatos formáinak és ebből adódó képzeletvilágának vetülete betölti.

PI. Jézus, mint a Szentháromság második személye, mint örökkévaló Isten, az Atyának fia, túlságosan elvont, érthetetlennek, megmagyarázhatatlannak látszó a népi gondolkodásban, azonban a sajátmagához hasonló emberi vonásainak megrajzolásával már gondolat- és képzeletvilágának részévé válik. A kánai menyegzőben nemcsak Jézus emberi alakja bontakozik ki, hanem a hit is valóság lesz, amikor a lakodalom várakozó hangulatában megtörténik az első csoda: Jézus borra változtatja a vizet és éppen azért, hogy «vigasságot tegyen». A népi hitvilág tehát készségesen adott helyet lakodalmi szokásaiban oly vallásos elemnek, amelyben megtalálta az önmagának kívánt, tudatában kellemes élményekhez fűződő beidegzett emlékképek élményét és az Egyház által is felkínált, jóvátelést látott vigadozást.⁴⁰

«Amikor a felsőbb társadalmi rétegek vallásossága az írás-olvasás terjedése következtében már sokszor táplálkozik könyvélményekből és hajlik a magányos, egyéni reflexióra, az éneklés pedig teljesen lefagy az ajkáról: a paraszt nép az élőszavas hagyományt, az éneklést, a hangos imádságot, egyszóval a kollektív kultuszt, a vallásos élménynek extatikus megnyilatkozásait tartja fenn és őrzi meg szinte napjainkig...»⁴¹ Ennek a vallásos életformának hivatásszerű vezetője, irányítója, «papja» az előénekes, előimádkozó vagy búcsúvezető, aki kezdeményezéseiben is kollektív vágyakat fejez ki, amikor lelki szükségleteinek megfelelően ájtatosságokat tervez, hagyományokat hordoz tovább, mert vallási érzelmekkel túltelítődött képzeletvilágát az Egyház hivatalos istentiszteleti rendje nem elégíti ki. Ájtatosságaiban újra, meg újra képzeletvilágának jut elsőrendű szerep (amit nagyon gyakran éppen a vallásos ponyva termékenyít meg), mert vallásos világa csak így vál-

³³ V. ö. *Brandenstein*, i. m. 215.

³⁴ *Lutz Mackensen*, *Volksreligion und Religion im Volke*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde. XXVII. 4. 176.

⁴⁰ *Seprődi* is észrevette, hogy a magyar nép a kánai menyegző alakításában is a maga lakodalmi szokásait érvényesítette és vette zsinórmértékül. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 410.)

⁴¹ *Bálint Sándor*, *Egy magyar szentember*, 28.

hatik részévé életformájából önként adódó világképének. Ez az egocentrikus és realiztikus szemlélet teszi érthetővé, hogy a ritisban a vallásos és világi elemek egyformán megférnek, sőt egymástól elválaszthatatlanokká lesznek, amint azt a szentkúti búcsúsok kánai menyegző táncában is látjuk.⁴²

III. Szokásváltozatainkban tulajdonképpen nem is keletkezett új ritus, csak a formák változtak, hasonultak, beilleszkedtek a nép vallásos életének bizonyos hiányérzéseket kitöltő megnyilatkozásaiba.⁴³ A népi ritus keveredett, elvegyült a keresztény ritussal s ezek — ha látszólag ellentétben álltak is, illetve állanak egymással, — kölcsönösen erősítik egymást, mert megfelelnek az élet valamilyen szükség-szerűségének, a képzelet valamilyen múltó árnyalatának.⁴⁴

A csodatételben, amelyet János evangélista Jézus istenségének bizonyítására irt le, a dogmatikai tartalom másodrendűvé válik, esetleg lényegtelen mozzanattá, mert a tartalom felett a forma uralkodik.⁴⁵ Ez a ritus továbbélésének, az ének további szerepének is velejárója. A tartalom elhanyagolásával vizsgálhatjuk az evangélium vasárnapján tartott rítusokat, azoknak különböző magyarázatát, értelmezését. Azonban semmiesetre sem hagyhatjuk figyelmen kívül a rítushoz szorosan vagy lazán kapcsolódó énekszövegeket, amelyek a rítusok gerincének legállandóbb tényezői s mint motivációs erőtényezők, nemcsak a cselekvésre vezetnek, hanem a cselekvés értelmezésében, végrehajtásában is résztvesznek. Csak így érthetjük meg azt is, hogy a kánai menyegzőből Szűz Mária eljegyzése, lakodalma, vagy éppen a rózsafüzér társulati asszonyok farsangi mulatozása lesz.

Végül feltehetjük, hogy a népi rituális és mágikus cselekvések, illetve a népi vallásosság és a babona ugyanazon pszichológiai szükségsszerűségből erednek. A különbözőség mintha csak abban mutatkoznék, hogy amíg a mágikus cselekvésekben, babonás eljárásokban a cselekvés céljának jut elsőrendű szerep, addig a rítusokban az érzelmi, képzeleti és formai elemek uralkodnak, célmagyarázattal ritkábban vagy egyáltalán nem találkozunk. Az a magyarázat, amely a gutai szokás célját igyekszik szentesíteni, semmiesetre sem általános és legkevésbé tudatos. A pszichológiai szükségsszerűség magában a cselekvésben, a cselekvésben való részvételben mutatkozik, ahol jelentős szerep jut a cselekvést kezdeményező egyén, illetve a cselekvő közösség saját életformájából, hagyományaiból önként adódó és kialakult élet-szemléletnek és a vallásos élmények kisebb-nagyobb természetes hullámzásának.

Manga János.

Variants of the Wedding of Cana.

The well-known story from the Gospels about the Wedding of Cana (John 2, 1—11) is first recorded in a versified form in the Kájoni Codex, which also gives the tune and the original text both in Latin and Hungarian. The Hungarian text of the song has gradually spread all over the country. The author or translator intended it, in all probability, for church use and there are still places where it is sung in church, either before or after the litany on the Sunday when the gospel is about the Wedding of Cana.

The song was also introduced at weddings. It was mostly sung during the festival dinner or supper, to the accompaniment of gipsy music or bagpipes. At the end, when the

⁴² Ezt bizonyítja az ének egyik változatának alábbi versszaka is (MNy. IV, 89.)

Táncra kenek asztán kiki mással ;
Az öreg Pétör a szűz anyáva.
«Hopp szent asszony, Anna lánya !
Hogy repűjjon a szoknyája
Kánán mönyegzőbe !»

⁴³ V. ö. *Pierre Bogatyrev*, Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpatique. Paris, 1929. 16.

⁴⁴ U. a. 12.

⁴⁵ A külsőségek, a formák azok, amelyek a pogányságból a kereszténységbe, innen a protestantizmusba is átültetődtek és tovább élnek a hitetlenek gondolkodásában és cselekedeteiben is. (*Lutz Mackensen*, i. m. 180.)

story alluded to Magdalen's dance, the guests, too, began to dance. The analogy between wedding and funeral (the wedding of the dead man with Death) resulted in the recital of the song at funeral carousels. In addition, it has achieved considerable importance in popular devotion. On the second Sunday after Epiphany, when the Roman missal prescribes the reading of the gospel about the Wedding of Cana, women meet at one of the houses and celebrate the «Wedding of Cana». They sing, pray, recite the song, then they consume the food and drink prepared in advance, in short, they imitate a wedding. In some places this custom is mixed up with the celebration of the betrothal or of the wedding of the Holy Virgin. This is kept by the Roman Catholic Church on a day very near the second Sunday after Epiphany, i. e. on the 23rd of January. (In the Franciscan Missal there is a special Mass for this occasion.) The youths of Szentkut (Co. Heves) use to sing it after supper on the anniversary of the patron saint of the village. At the end of the song they begin to dance, kicking off their slippers.

Emotional associations play a prominent part in bringing into existence the customs connected with the song. The gospel of the Wedding seems to have been associated in the emotional world to those activities of the soul which were connected with the satisfaction of certain emotions and with the unusual occurrence of wedding. These emotions account for the taking up of the song. Then the religious experiences connected with it resulted in the part played at weddings. Finally, by analogy, the emotional world of prayer-meetings brought forth the popular devotions based on the song.

Az egri mészárosremekelés.*

A középkorban keletkezett s 1872-ig fennállott céhek a századok folyamán részint maguk szórakozására, részint a közönség mulattatására különféle szokásokat hoztak divatba s azokat rendszeresen gyakorolták. Ezek között voltak olyanok, melyek csak egyes céhek kebelében éltek, s hol ebben, hol abban a városban divatoztak, azután voltak olyanok, amelyek bizonyos alkalmakkor, mint nyilvános ünnepek zajlottak le. Ilyenkor a céh tagjai díszruhát öltve, zeneszóval és nagy kísérettel ünnepélyes felvonulást rendeztek a városban.

Gyermekkoromban még virágzott a céhélet. Én még láttam több olyan céhszokást, amely szülőföldemen, a nyitramegyei Németprónán divatozott. Ezeket ismertettem annakidején az Ethnographia XXXIV—XXXV. évfolyamában. Láttam olyan céhünnepeket is, melyek nemcsak a német, hanem a magyar városokban is megvoltak. Ilyen volt pl. a mészároslegény remekelése Egerben.

Mikor évekkkel ezelőtt *Bevilaqua Eorsody Béla* «A budai és pesti mészáros-céhek ládáinak okiratai 1270—1872-ig» című 1931-ben megjelent kétkötetes művében *Schmidt Lajos* volt egri mészárosmesternek rövid, csak főbb vonásokban elbeszélte mészáros-remekelését olvastam, újra felelevenedtem emlékezetemben a gyermekkoromban látott szokás. Ha az egri és a németprónai mészáros remekelést összehasonlítjuk, sok közös vonást fedezhetünk fel bennük; ezekre esetenként rá fogok mutatni.

A mészárosok még a céhek eltörlése után is ragaszkodtak a remekeléshez. Németprónán 1873-ban volt az utolsó mészáros-remekelés, Egerben 1875-ben, sőt 1877-ben is megtartották még.

Mi volt a remekelés? Ha a mesterlegény mesterré akart lenni, remekelni kellett. Ezt csak akkor tehetette, ha a céhlevelek előírása szerint előbb 2—3 évig vándorolt. Maga a remekelés nem volt más, mint remekmű- vagy mesterműkészítés, amellyel a mesterlegény a mesterségben való jártasságát és ügyességét bebizonyította.

Minden céhlevél előírta, milyen remekművet készítsen a legény és milyen ellenőrzéssel. A legtöbb céhnél a remekelés zárt helyiségben történt, azonban a mészároslegénynek a nyilvánosság előtt kellett remekelnie.

* *Richter M. István* gyengülő látására hivatkozással utolsó munkájául küldte be e közleményt. A szerző éppen ötven éve munkatársa lapunknak; a szerkesztőség e szép évforduló alkalmából melegen köszönti őt.

A legény remekelési szándékát jóelőre tartozott bejelenteni a céhmesternek. Közösén állapították meg a napot, amikor a remekelést végre fogja hajtani. A remekelés mindig farsangban folyt le. Németprónán hétköznap, Egerben pedig vasárnap délelőtt.

Előkészület a remekelésre. Mindenekelőtt a remekeléshez szükséges ökörről gondoskodott a legény. Nagyon ügyeltek arra, hogy szép nagy, minden hibától mentes, szépen hajlított szarvú, emelt fejtartású, fehér alföldi magyar ökröt szerezzenek be, már csak azért is, mert ez vadságban felülmúlta a tarka ökröt. Általánosan a remektevő mészároslegény a maga pénzén szerezte meg az Alföldről az ökröt, ezzel szemben Egerben egy-egy földbirtokos ajánlott fel erre a célra esetenként ökreiből.

A remekelő az ökröt beállította az istállóba és nagy gonddal ápolta hetekig. Időnként a céh is érdeklődött az ökor iránt s ellenőrizte, hogy gondozása megfelelő-e a követelményeknek.

A remekelő menyasszonya vagy felesége csakhamar hozzálátott a remekeléshez használandó ruhaneműk beszerzéséhez és elkészítéséhez. Németprónán mindent ő maga készített el, Egerben azonban a szükséges ruhaneműek megvarrását és hímzését barátnőivel végezte.

A remekelés nagyon ünnepélyes volt. Erre és az utána tartott mesterlakomára több férfivendéget szoktak hívni, mint a lakziba. Így aztán a ráfordított költségek is meghaladták a lakodalmiakat. Németprónán a rokonságon és a szomszédságon kívül a céh mesterei, az előjáróság és egy-két előkelőbb személy volt hivatalos. Egerben a megye és város vezetői is mind résztvettek a lakomán.

A remekelés napja. Alig pirkadt a hajnal, már mindenki talpon volt a háznál. Csakhamar megérkeztek a rokonságból is az asszonyok, férfiak, hogy, mint már előző nap is, segítségére legyenek a háziasszonynak és a remekelőnek.

Németprónán a népes utcán kívül más nem igen jelezte a nevezetes napot, Egerben azonban a mészárosmesterek fellobogózták házaikat. Nemsokára egy-két mester is megérkezett a házhoz, hogy az ökor díszítésénél tanácsokat adjon.

A remekelés tárgyának díszítése. A remekelő hajnal óta az istállóban az ökörral bajlódott. Tisztogatta, kefélte, fésülte, enni azonban egyáltalában nem adott neki. Mikor az ökor már szép tiszta volt, kivette az udvarra, ahol a céhtagok és a rokon asszonynép díszbeöltöztette. Németprónán piros selyemkendőkkel, szalagokkal, bokrétaikkal és kis koszorúkkal ékesítették, Egerben a díszítés szebb, fényesebb volt. Üstökét kifésülték és kigöndörítették. Szarvai hegyére aranyozott gombot húztak. A hátára rózsaszín takarót terítettek, melynek négy sarkára a menyasszony és barátnői az ország, a vármegye, Eger város vagy a céh címerét hímezték, a sarkain pedig bojtok csüngtek le. Az ökor farkát is bojt alakjára fésülték. Nyakára nagy virágkoszorút aggattak és a szarva tövére szalagokat kötöttek, amelyek zászlóként lengtek.

Az ökor díszítése közben és utána egymásután érkeztek a meghívott vendégek a házhoz. Ezután a remekelő és menyasszonya vagy felesége díszbe öltözött és Németprónán a legfiatalabb ifjúmester felhívására a vendégekkel az ünnepélyes felvonulásra sorakozott. Egerben azonban ezt a remekmenetet szentmishallgatás előzte meg.

Felvonulás a székesegyházhoz. A remekelő 9 óra után lépett ki a házból menyasszonyával vagy feleségével, szüleivel, testvéreivel, rokonokkal, vendégekkel, ezenkívül két segítőlegénnyel, akik úgy voltak felszerelve, mint a mészárszékekben szoktak lenni, t. i. felgyürt ingujjban, fehér mészáros-köténnyel, eszímába szürt késsel, derekukról fenőacél lógott le, kezükben új tagló és bárdok. Mögöttük két mészároslegény az ökröt vezette kötélben, amelyet két inas követett egy-egy mészároskutyával. Tisztes távolságban követte őket a cigánybanda. A remekelő díszruhában, árvalányhajjas süvegben, karddal az oldalán, ezüstsarkantyús eszímában, széles nemzetiszínű szalaggal mellén, lépegetett a menyasszonya vagy felesége oldalán. Megjelenésüket nagy éljenzéssel fogadták. A remekelő a rokonokkal és a háznál összegyűlt vendégekkel bement a templomba, a többiek kinn maradtak. A szentmisen

résztvettek a meghívott előkelőségek is. A szentmise után valamennyien a székes-egyház előtti térre vonultak, mely már zsúfolásig megtelt néppel.

Sorakozás a díszmenethez. A menet a céhzászló alatt alakult meg. Az élre a zászlóvivők álltak. A céh zászlóját a mester, a legényekét a legény vitte. A zászlók után a cigánybanda sorakozott. Azután következtek a hatóságok emberei. Ezek mögé kerültek a fertálmesterek sokrétű köpenyükből, jobbjukban a fertálmesteri bottal, baljukkal köpenyükből bíborvörös bélését mutogatva. Őket követték a céh tagjai. Utánuk következett a cifra ökör. Németprónán az ökröt a szarvai kőre font kötélen, jobbfelől a legidősebb ifjú mester vezette, balfelől a remekelő; Egerben pedig jobbról-balról a remekelőnek az inasai, legényei és a mesterek. Az ökör mindkét oldalára egy-egy inas állt mézáróskutyával. Az ökör mögé lépett a remekelőnek két segítő legénye és ezeket követte a remektevő. Azután jött a földbirtokos, aki az ökröt ajándékozta és végül a remekelőnek menyasszonya vagy felesége okonaival.

A felsorakozás után adott jelre, a cigánybanda rázendített a Rákóczi-indulóra s annak a hangjára indult el a menet. A menetben résztvevők ugrándozni és hejhujázni kezdtek. A víg menet a céhmester háza felé tartott, ahol az idős mesterek már egybegyűltek. Ezek közül néhányan megvizsgálták a cifra ökör egészségét s a céhmester megbízott kettőt, hogy a menetet a vágóhidra kísérje s a remekelést ellenőrizze. Mind Németprónán, mind Egerben a remekelés hírére a vidékiek is sokan egybejöttek. Egerben a menet a nézők sűrű fala között haladt a Fő-utcán végig s kanyarodott a vágóhid felé vezető útra. A vágóhídon az ünneplő közönség a számára ott elhelyezett székeken és padokon telepedett le.

A remekelés. A mézáróskutyák a megvadított állatról csakhamar levették a díszöltönyt és átadták a remekelő menyasszonyának vagy feleségének. Két legény aztán jobbról-balra megfogta az ökör szarva köré csavart kötelet s erősen tartotta, hogy az ökör ne mozgathassa a fejét. Erre a remekelő letette süvegét, dolmányát, kardját, felgyűrte ingujját, új mézáróskötényt kötött fel és átvette az egyik segítő legénytől új taglóját. «Isten nevében» felemelte taglóját és hatalmas csapást mért az ökör homlokára. Ezt háromszor ismételte meg, amíg az ökör össze nem rogyott. Amikor ez megtörtént, a remekelőnek azonnal le kellett szűrnie, még pedig a fő-ütőerét kellett megnyitnia, de nagy óvatossággal, hogy a bőron nagy, vagy túlnagy hasítást ne tegyen. Azután következett a szarvak eltávolítása, a bőr lefejtése és az állat széttagolása. Németprónán régen az egész munkát a remekelőnek kellett végeznie, Egerben pedig a széttagolásnál már két legény segített neki.

Mindennek a céhszabályok szerint kellett történnie. A remekelés módját az 1693-i pesti céhlevél 3. artikulusa szabta meg. Ez volt az irányadó még a múlt században is. Ha a remekelő hibát követett el, megbüntették.

Aldomás. A remekelést *Schmidt Lajos* elbeszélése szerint nagy áldomás követte. Majd a remekelt legényt a legközelebbi *bejárás*on (céhgyűlésen) «a céhnek hasznára» szolgáló céhpénz vagy mestertíj vagy mestertaksa lefizetése után, a céhmester, a céhtagok helyesléseivel a nyitott láda előtt kézzorítással mesterré avatta, azaz mesternek nyilvánította, nevét pedig a céhkönyvbe a mesterek lajstromába iktatta.

Richter M. István.

Das Meisterstückmachen des Fleischergesellen in Eger.

Das Meisterstückmachen des Fleischergesellen war zur Zeit der Zünfte eine Sehenswürdigkeit, die vor der Öffentlichkeit ausgeführt wurde, an einem Faschingssonntagvormittag, in Anwesenheit des Stadtvorstandes und anderer Vornehmen. Ein junger, fehlerloser, weißer Mastochse wurde mit Bändern aufgeputzt u. einem Kranze geschmückt, mußte dann vom meisterstückmachenden Fleischergesellen mit drei Hieben niedergeschlagen werden, unter Musiktönen u. Hochrufen der Zuschauer. Nach dem Abziehen der Haut u. der Zergliederung des Tieres wurde das Fleisch unter den Armen verteilt. Nun folgte das Meistermahl, sodann wurde der Geselle durch den Zechmeister nach Entrichtung des Meistergeldes vor der offenen Lade zum Meister erklärt.

Favágó karám.

A *karám* a magyar köztudatban mint pásztori műszó él, keritésszerű, állatok számára készült építményt jelent. A mai nyelvhasználat szerint tehát valóban figyelmet kelt, ha emberi lakásul vagy legalább is szállásul szolgáló építmény megnevezéséül halljuk használni.

Hortobágyi néprajzi kérdések megbeszélése során *Tikos Béla* erdőtanácsosnak, a debrecen-vidéki természeti és népéleti jelenségek kitűnő ismerőjének szavai kapták meg a figyelmemet. Ezek szerint még az ő szolgálati ideje alatt is készítettek maguknak a debreceni erdőkben a téli favágók olyan kunyhót, amelyik megépítésében a hortobágyi pásztorok *vasaló*-jának felel meg, s ennek a kerek, kúpalakú, felül nyitott kunyhónak a neve *favágó karám* volt.

Ecsedi István A debreceni népi építkezés¹ c. dolgozatában ismerteti ugyan *hegyestetejű kunnyó* névvel ennek a kunyhó-típusnak azt a változatát, amelyet Debrecen határának homoki részén az erdőpusztákon telelő pásztoemberek készítettek valamikor. Hozzáfűzi azonban 1912-ben, hogy «a hegyestetejű kunyhók már végkép eltűntek». Méltán érdekesnek tetszett tehát a favágó karám, amely a hegyestetejű kunyhókat túlélte; érdekességét növelte az a figyelem is, amellyel a magyar ház fejlődését vizsgáló kutatás ezeknek a sátoryszerű kunyhóknak a változatait ki-tünteti.²

Az 1920-as években a favágó karámok építése is kiveszett a gyakorlatból, mert építésüket az erdőhivatal a tűzifapocsékolás megszüntetése érdekében megtiltotta.

Tikos erdőtanácsos személyes tapasztalataira, valamint idősebb erdőőrök emlékezetére támaszkodva s főleg egy öreg debreceni favágó elmondása nyomán — aki legalább is tíz telet töltött ilyen munkában — a favágó karámról való tudnivalókat a következőkben sikerült összefoglalni.³

Zelizy könyvében⁴ a debreceni erdőgazdálkodásról beszámoló szakaszban olvassuk: «A letarolást városi lakosok, még pedig nagyobb részben ácsok és kőművesek végezik. 10-en, 12-en egy csoportba állanak, s együttesen dolgoznak. Ilyen egy csapat «karámnak» nevezetik. Fizetést a végzett munka mennyisége után kapnak». Itt tehát a *karám* szó átvitt értelemben a favágás közös munkájára összeállott csapatnak a neve.

Ennek az előadásnak teljesen megfelel az öreg favágónk ajkán megnyilatkozó szájhagyomány. Az ő foglalkozása is kőműves mesterség volt, de a téli hónapokat favágással töltötte. «Idehaza nem tudtam telelni, a külső erdőn is veltam karámban. Fiatal időmbe kezdtem meg, a sógorom biztatott bele.» Szerinte a *kis karám*ban volt három *fűrész*, vagyis három pár ember, hetedik a *gājazó*; a *nagyobb karám* nyolc ember volt és kilencedik a *gājazó*. Mindenik favágónak megvolt a *fűrészbaráttya* (két vége vót a fűrésznek), akivel állandóan együtt dolgozott.

A főnti létszámon belül minden csapatban volt egy *karámgazda*. A csapat megalakításakor ő hitta össze az embereket, ő vállalta fel a munkát, s volt jelen, amikor *kimeccettik a tagot* (szalmacsóvát csináltunk, eddig az erdő miénk), ő intézte a faátadást, pénzfelvételt, kifizetést.

A *gājazó* az az ember volt, aki a botfát és a gallyat csinálta. Felváltva *napos* volt páronként mindenki, a *karámgazda* is. Ilyenkor a *napos* pár ember munkahelye a karám közelébe esett: hogy onnan a karámra vigyázzanak, be-benézzenek, a tüzet táplálják, s figyeljenek, hogy lopás vagy tűzveszély ne történjék. Egyenként volt *üccakás* mindenki a gallyazótól a *karámgazdáig*. Levetkőznie nem volt

¹ NÉ. XIII (1912.), 164—165.

² Magy. Népr. I. 141—143.

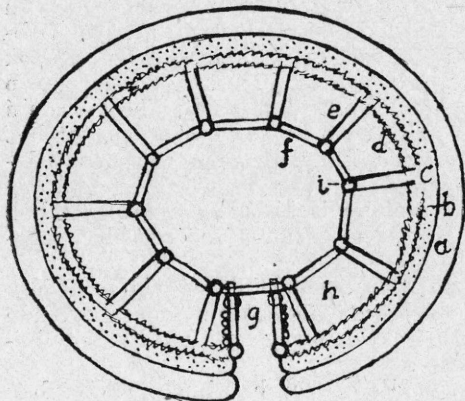
³ Levéltári anyagot beledolgozni nem volt lehetséges, mert a városháza bombázása óta Debrecen város történeti levéltárának mai helyzete a tudományos kutatást még nem engedi.

⁴ *Zelizy Dániel*, Debrecen szabad királyi város egyetemés leírása. Debrecen, 1882. Erdőgazdaság 684. l.

szabad; szűnyókálhatott, de vigyáznia kellett a tűzre, nemcsak táplálnia, mert könnyen támadt olyan tüzeset, hogy bennégett minden holmijuk.

Összeálláskor igyekeztek megválogatni a csapat tagjait. Egymástól érdeklődtek: «Fogtál már erdőt? Beszéltél már az erdőről?» Az ismerősök közül a jobb munkaeszközöket hívták. Kedvelték az olyan társat, aki a fejszével jobbra is, balra is tudott vágni, mert ilyen vágással a földben kevesebb maradt a kidöntött fából. «Ennekem mindegy vót, ha jobbra, ha balra kellett vágni, én azt a fát úgy halkoltam» (*hajkolás* = fejszével bevágás a fatörzsbe, hogy döntéskor a fa fel ne repedjen). Az *összegányolt* csapat, kellő válogatás nélkül összeverődött csapat a munkával nem tudott haladni.

A csapat tagjai közt volt ács, kőműves, más iparos is, parasztember is, gyakran szőlőmunkás. Nagyjából helybeliekből kerültek ki, de volt karám Józсарól, Vámospércsről, Sámsonból.

1. ábra. Favágó karám alaprajza. a = árok, b = földréteg a falon, c = szalmaréteg a falon, d = karófal, e = egyik fejtáncus, f = egyik alsó koszorúfa, g = bejárás, h = egyik fekvőhely, i = egyik kétágú fa.

Abb. 1. Grundriss einer Holzhauerhütte. Umgebung von Debrecen.

hasadó fából. Erre a sarjról nőtt akácot szívesebben használták, mint amelyik csemetéből lett. «A vöröskelű tölgyfátul (vörös revesedéses) irtóztunk.» A karókat rézsút nekifektették köröskörül a koszorúfának. Mikor körülrakták, kis árkot ástak, beleállították a karókat. Így alakult ki a karám fölfelé hegyesedő, kúpos oldala. A karók a koszorúfán jóval túl nyúlottak, egyik valamivel hosszabban, másik rövidebben, s fönt összefordulva jó másfélméteres nagyságú köralakú nyílás maradt szabadon. A karók egymást érintették, fordulatoknál rövidebb méretű karókkal töltötték ki a rést, hogy a karám oldalfala jól zárjon. Kívül a karám oldalára 10 cm-nyi vastagon szalmát borítottak még félméterrel magasabban, mint ahol a karók a koszorúfát érintették. Kívül, a fal körül kb. félméteres árkot ástak, belőle a földet mintegy 30 cm vastagságban a szalmára hányták. Másfél méter magasságon felül a szalmát gallyal borították be. Szalma helyett némelyek erdei almot is használtak.

A bejárásnál két gömbölyű fát neki fektettek a kétágú fának, oldalt karókkal megrakták, szalmával, földdel beborították, s tetőt is raktak neki szalmából. A bejárás tehát olyan volt, mintegy pincetorok.

Ajtó is készült szalmából. Vékonyabb gallyat a földre fektettek, a szalmát leverték, fával lenyomatták. Felül a másik gallyal átfogták, rakottavesszőből gúzt csavartak és összefűzték. Három pár ilyen korcoló vesszővel kötötték össze az ajtót. A gúzs két végét összecsavarták *disznófarokra* s aládugták, hogy a kötés ne bomoljék

A karám megépítéséhez száraz helyet néztek ki («ahol nem kaptunk magunk alá vizet») lehetőleg az erdőtag közepe táján. Egy ember elment szalma bevásárlásra, a többi a karámgazdával kiment *fát cűteni* a karámhoz és *elhasgatni*.

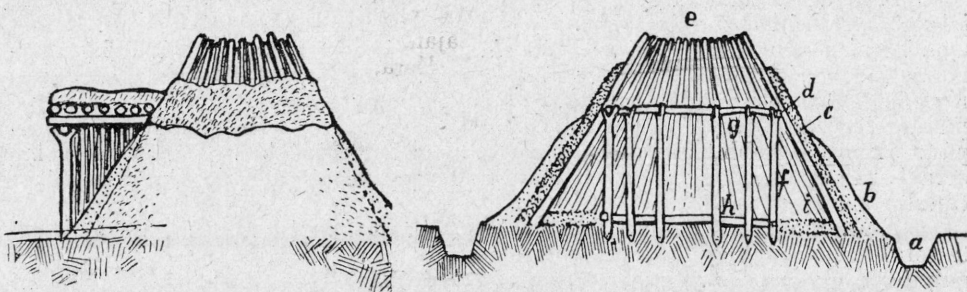
Gödöröket ástak köralakban egymástól kb. 2 m távolságban és *leállongatták* függőlegesen a *kétágú fákat*, a karám tagjainak létszámához mérten. Minden emberre jutott ugyanis egy-egy köz, egyet kellett számítani a bejárásnak. A *kétágú fák* kb. 2 méteres, 10 cm vastag ágasok voltak. Ezek ágai közé gömbölyű fákat, dorongokat raktak minden szegezés, lekötés, gúzs nélkül, szabadon. Ezek voltak a *koszorúfák* s az általuk bezárt sokszög a *koszorú*. A bejárás is kívánt 2 db kétágú fát, s ezeket nekifektették a koszorúfának.

Hasgattak a karót. A karám oldalának karókat hasogattak, átlag 3 m hosszú, rendszerint háromélű karókat síma, jól

ki. Erősebb gúzsból sarkat is csavartak az ajtónak. Ha a csapat kiment a karámból, egy fával az ajtót *betámitották*.

A karám alaprajza kívül köralakú, belül a koszorúfák határolta térségen szögletes lett. Bent a kétágúfák tövében gömbölyű fából körülrakták az *alsókoszorúfákat*. Ugyancsak gömbölyűfákat fektettek az alsó koszorúfák szögleteiből a karám oldaláig, ez volt a *fejvánkus*.

Az alsó koszorúfa, a fejvánkus és a karám oldala által körülzárt köz egy-egy ember fekvőhelye, a *slōc*. Szalmával megrakták, bundával, gubával, szűrrel vagy valami pokrócfélével takaróztak. Levetkőztek ingre-gatyára, úgy háltak, csak az íccakásnak nem volt szabad levetkőzni. Egészséges életmód volt, nem kaptak betegséget. «nem hallotta az ember, hogy még köhögjék is». Pedig nagy hidegek is voltak. Kiki fekvőhelyének alját kiásta, odarakta a krumpliját. Mégis megtörtént, hogy a fekvése alatt s a tűz közelében a krumpli ott megfagyott. Egyéb ételmezt tarisznyában a *slōc hátujjánál* tartották. Minden pár embernek volt egy vizes edénye. Ha a víz elől, a tűz felől igen megmelegedett, a háta megett mindjárt meghiűt.

2. ábra. Favágó karám külseje oldalnézetben és hosszanti metszete. a = árok, b = földhányás, c = szalmaréteg, d = karófal, e = szabad nyílás a tetőn, f = egyik kétágú fa, g = egyik koszorúfa, h = egyik alsó koszorúfa, i = egyik fekvőhely.

Abb. 2. Holzhauerhütte. Aussenseite u. Durchschnitt.

Belül a karám olyan magas volt, hogy felnőtt ember a tüzet fennállva körül tudta járni. A karám közepén a föld felszínére rakták a szabad tüzet.⁵ A tűz mellett minden ember bográcsának volt *főzőfa* csinálva. A tüzet mindig piszkálni kellett a *koslatóval*, falapátfélével. Minden ember csinált magának koslatót. Ha rá akart gyújtani, a koslatót merítette meg a tűzben. Sokszor nagy tűz égett, a lángja a karám szabad nyílásán kívül is ért, kicsapott rajta. Akármilyen csapós eső esett vagy hó hullott, a karámba a szabad nyíláson be nem esett, a tűznek a nagy légáramlata széjjelfújta. A tűz állandóan égett éjjel-nappal. El is fogyott egy éjszakai és egy nappali tüzeléssel egy félől fa. Nem csoda, hogy a tűzifapazarlás megszüntetése érdekében az erdőhivatal végül nem engedte meg a favágó karámok építését.

Egy-egy pár ember napközben magának dolgozott, ebéd után azonban mindenki a közös éjjeli tűzrevalót vágta és a karám elébe hordta. Meg is hagytak a vágni valóból a karám körül, hogy ne kelljen a tűzrevalót messziről a karám elé hordani.

A karám tagjai az egész telet künt töltötték az erdőn. Október utóján kellett kimenni és márciusban, áprilisban fejezték be a vágást. Közben kéthetenként jártak haza *feltisztálkodni* és élelemért. A család nem járt ki, csak nagyon ritkán. Mindenki magának főzött, «amit vitt, abból élt». Minden reggel, délben, este meleget ettek. Gyakoribb ételeik voltak: lebbencs leves, paprikás krumpli, kockás tészta, csiga tészta, eperleveses tészta, köleskása öregeen vagy levesbe, rizskásával krumpli, rizskásával tészta, *öhöm* vagy *szuszinka* vagy *slambuc* (krumpli és tészta). Otthon az

⁵ V. ö. Tűzhely elhelyezése a legősibb házformákban. Magy. Népr. I. 175.

asszonyok főzték, hazulról vitték ki a savanyúlevest (hagymaleves rántással), *kanecelest* (csak rántás és ecet).

Mikor a favágás befejeződött, a karámot szét kellett bontani, *szétgörták*, s faanyagát be kellett szolgáltatni.

A favágó karámok építésének hivatalos eltiltása után a favágók földi kunyhót készítettek maguknak, vagy közeli tanyában béreltek szállást.

1920 körül ungmegyei favágók is jöttek a debreceni erdőkre. Ezek eleinte olyan kunyhófélét állítottak össze maguknak, amelyiknek teteje volt, de oldala nem. *Tikos* erdőtanácsos szerint azért, mert az ungiak ahhoz voltak szokva, eső ellen védekezésül. Debrecen vidékén azonban, főleg a szél ellen kell védelmet keresni, s ezért építményüket átalakították, oldalfalat is készítettek neki.

Még élénk emlékezetben él, hogy valamikor az erdőcsőszöknek is építettek a debreceni erdőben ú. n. *csőszkarámot*, s ezek abban laktak. Hasonlóképp a makkoltató disznókat kint legeltető kondások is raktak össze maguknak a debreceni Nagyerdőn karámot.

A favágó karám tárgyi megvizsgálása nyilván hozzájárul *karám* szavunk jelentéstartalmának tisztázásához. Eredetére nézve három felfogás is van. E magyarázatok főképviseelőit említve *Miklosich* a *karám* szavunkat a szlávsgból származtatja.⁶ *Melich* német jövevényszónak tartja.⁷ *Gombocz*, aki a származási magyarázatokat történeti rendbe foglalta, azt tanítja, hogy a *karám* is, mint a magyar pásztorélet jellegzetes műszava, onnan jött a magyar szókincsbe, ahonnan a nomád pásztorok legelő mükifejezése, nevezetesen a törökségből.⁸ Tanulságos volna arra is rámutatni, hogy a karám építésének gyakorlatát melyik néptől és mikor tanulta a magyarság.

A M. Nyelvtört. Szótár *Molnár Alberttől tugarium* (= kunyhó, viskó) jelentéssel idézi, ugyanigy *Gvadányi* értelmezését is: «karám annyit tesz, mint gulyiba vagy kunyhó». *Czuczor-Fogarasi* Szótárában ezt a jelentésmeghatározást olvassuk: «Nádból, vesszőből alakított kerítés tetőzet nélkül az Alföldön leginkább juhok számára. Néhol pásztorok, pusztai gulyások, csikósok, juhászok, kondások vityillója, melynek rendes alakja alatt kerek, fönt csúcsosan összemű». *Gombocz* kétségbevonja a *kunyhó* jelentést «... a *karám* voltaképpen pásztorműző: kerítés, amelyben a jószág éjen át tartózkodik, nádból vert nyíl építmény, enyhely a nyájnak eső, szél ellen... Ha vidékenként, négy ágasra alkalmazott szalmatetőt is jelent (Mármaros vm. MTsz; v. ö. MA *tugarium* értelmezését) az könnyen érthető jelentésváltozás».⁹

A debreceni szájhagyomány napjainkig felérve megerősíti az első feljegyzőnek, *Molnár Albertnek tugarium* ér. elmezését is, teljes mértékben helytállónak mutatja *Czuczor-Fogarasi* meghatározását. Tehát a *karám* szó jelentheti a hortobágyi juh karámot is, de jelenthet kunyhófélét is, foglalkozásuk folytán szabadban huzamosabban kint élő emberek enyhelyét, amelynek jellemzője, hogy kerítésszerű építmény, kúpalakú és felül szabad nyílása van.

Eddig nem ismertett jelentéskéjlődést tár elénk a debreceni nyelvhasználat olyan mondásokban, melyekben a *karám* szó már nem is a kunyhót jelenti, hanem a benne szállást ütő csapatot, a téli favágás közös munkájára összeállott kis közösséget. Ezt a jelentéstartalmat olvassuk *Zelizy* föntidézett soraiiban 1882-ből: «Ilyen egy csapat karámnak nevezetik», s halljuk ma is az öreg favágó ajkáról: «Idehaza nem tudtam telelni, a külső erdőn is voltam karámban». *N. Bartha Károly*.

Karám (Schutzhütte) der Holzfäller.

Das ungarische Wort «*karám*» war im Sprachgebrauch bisher bloß als Fachausdruck des Hirtenlebens bekannt. Verfasser erweitert in dieser seiner Studie den Sinn des Wortes durch Angaben aus Debrecen. Seinen Ausführungen zufolge kann der *karám* auch eine mensch-

⁶ *Miklosich Ferenc*, Magyar nyelvbéli szláv szók. Nyr. XI, 224.

⁷ *Melich J.*, Német vendégszók. Nyr. XXIV, 297.

⁸ *Gombocz Z.*, Karám. MNy. XVIII, 125.

⁹ MNy. XVIII, 125.

liche Wohnstätte bezeichnen, oder mindestens einen als Obdach dienenden Bau bedeuten. Auf Grund der ausführlichen Beschreibung kann festgestellt werden, daß der *karám* von Debrecen in die Reihe der Rundhütten in Spitzform gehört und von der ungarischen Hausforschung unbedingt beachtet werden muß. In den *karám* von Debrecen wohnten Holzfäller, die darin vor der Kälte Schutz suchten. Später entstand auch noch eine weitere Bedeutung des Wortes *karám*, indem man es in übertragenem Sinne zur Bezeichnung der sich zur gemeinsamen Arbeit, zum Holzfällen zusammenfindenden Gruppe benützte. Der Ursprung des Wortes war lange umstritten, neuerdings nahm man seine türkische Abstammung an. Verfasser spricht die Meinung aus, daß es lehrreich wäre, die Frage zu klären, wann und wo (von welchem Volke) das Ungartum den Bau des *karám* erlernte.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A soproni szűrszabók.

A céhtörténet kutatói nem egyszer tünődve állnak meg egyes iparágak jelzője előtt, amely efféle megkülönböztetést hoz, mint *magyar szabók*, *német szabók*, *magyar vargák*, *német vargák*, *magyar kalaposok*. *Jókai Mór* a «Rab Ráby» című regényében így próbálja megmagyarázni: Az alatt, hogy magyar-német nem kell valami nemzetiségi kérdést keresni; ez csak sámfa-különbség. Emlékezem én még gyermekkoromból a nagyúrnap i processió alkalmával kirukkolt egyenruhás magyar vargák, német vargák, magyar szabók, német szalók ünnepélyes dandáraitra. Sok zsinóros mentés dalia egy szót sem tudott magyarul, viszont a zöld fecskefarkos frakk alatt olyan magyar kebel dobogott, mely a «mix tájts»-on kívül egyebet nem bocsátott ki németül.

Nagyjából *Jókai* ráhibázott a dolog lényegére. *Pesty Frigyes* már 1868-ban, tehát még a céhek életében, a mélyebb jelentőséget is kiemeli a megkülönböztetés vizsgálásánál: «A magyar nemzet mostohasága saját maga iránt» című tanulmányában t. i. ezeket írja: «Eredetileg ezen megkülönböztetésnek annyiban volt értelme, amennyiben a magyar céh emberei másfajta árukat készítettek, mint a német céhbeliek, de ez idő folyamán változott, s mindkét rész a szakmájába vágó iparcikkeket készítette; mindamellett hatalmas választófal maradt fenn az egyes céhek között, mi mindig a magyarok hátrányára támogattatott. A német céhek nem küldtek a magyaroknak legényeket, a magyar mesterember kénytelen volt magát a német céhbe is mesterül felvétetni, ha legényeket akart nyerni».¹

Egyes mester említésénél hivatalosan a nemzetiséget is jelentheti a jelző. Így a soproni polgári lajstromban olvashatjuk a magyar, sőt a horvát megjelölést is.

*Jókai*val szemben mégis fontosnak tartjuk nemzeti szempontból a magyar jelzésű céheket. Mert ha városainkban az iparosok túlnyomólag német származásúak voltak is, de a magyar ruházkodási cikkeket mégis csak a vidéki magyaroknak készítették; ezeknek a kedvéért erősebben magyarosodtak is, mint a többi iparos. Éppen azért pl. a határszéli Sopronban nagy jelentősége volt a magyar szűrszabóknak, lévén a szűr a legősibb és legmagyarabb ruhadarabok egyike.² A soproni céh persze messzire mögötte maradt a debreceninek, amelyben még 1850-ben is száz mester dolgozott. De még a dunántúli kisebb városokkal sem igen versenyezhetett, hiszen Székesfejérvárt és a kicsi Várpalotán még a szűrposztó készítői is annyian voltak, hogy róluk nevezték a «Csapó»-utcát.⁴

A soproni céh rendkívül későn, 1836-ban szervezkedik. Eladdig bizonyosan a magyaroknak nevezett szabócéh közé sorakozott. Így volt az pl. a megyebeli Csorna városban is. Az odaváló szabók 1679-ben váltak el Szil mezőváros mestereitől és ezeknek céhlevelét vették át. Ezt 1712-ben a mosonmegyei Lébény falunak

¹ Századok. 1868. 18.

² 1554. Michel hungrischer Schlosser. 1618. Baranyay Janus ein ungarischer Schlosser. 1706. Kroatischer Tuchmacher.

³ *Györffy*, A magyar szűr. NÉ. 1926. 51.

⁴ Nyr. 1873. 566. l., 1874. 566. l.

kiadták mintául, de már kibővítve a székesfejérvári szabók egyes céhpontjaival. Ezek egyike: a szabóinasok ruhajárandóságáról szól. «Vásármíves szabó az első évben szűrscuhát, a másodikban borostás dolmányt és nadrágot, a harmadikban kentuladolmányt, nadrágot és süveget ad inasának, a váltómíves egy fejer ruhát, lábbelit, posztóruhát, a szürmíves fehér ruhát és szűrscuhát esztendőnként. (A kentula posztófajta.)

A soproni német-magyar nyelv a szürszabókat Kepenekmacher-nak hívta, úgy ahogy a bakonyi német falvakban is.⁵ Név szerint a korábbi mestereket nem ismerjük, legfeljebb egyet-kettőt. Vagyoni helyzetükből következően változó szerencsével folyt soruk: egy Zubak János nevű szürszabó Mária Terézia idejében két kisebb házat is épít magának, de később hitelezői neve alatt szerepel ingatlanja a telekkönyvben. 1784-ben rajta kívül még három köpönyegkészítőt, azaz szürszabót mutat ki a telekkönyv. Közülük kettő háziúr. Nevük szerint azonban nem magyarok (Beschitz, Ehn, Schmidt).⁶

Egy évszázad alatt az árak hatalmasat szöktek felfelé. Így az 1724-es árrögzítés szerint az öreg köpönyeg ára 1 frt 45 krajcár, 1813-ban 6 frt és 1818-ban 12 frt. Ugyanezekben az években a dolmányszűr 1 frt. 3 frt 30 krajcár és 8 frt.⁷

Amikor a soproni szürszabók végre céhbe tömörültek, csak három volt a számuk. Ez 1836-ban történt. Október elsejei kelettel megkapták a város tanácsától a céhlevelüket, amely 45 pontból áll és a korabeli szokásos és általános céhpontokat tartalmazza. A demokrácia szellője már végigsuhan sorain: mester fia éppen úgy kénytelen három évig inaskodni, mint más gyermeke. A 23. pont így szól: «Ebéd- vagy uzsonnaadások sem a maga valóságában, sem pénzzel felváltva meg nem engedhetőknek». A mesterségre vonatkozó szabályokat hiába keresünk. Még a remeklést sem szabja meg a céhlevel: «Többnyire olly munka adassék Remekül, melly drágába telő ne légyen, hanem a Szürszabó Mesterségre Kívánczónak alkalmas voltát s tapasztalását (!) eléggé kimutassa s egyéb éránt hasznavehető és elárulható légyen». (19. pont.)

1837 július 29-én tartották az első céhülést, melyen résztvett a három mester: Löffler Flórián, Klenner Mihály és Szovják Péter. Könyvet kezdtek e címen: «A Sopronyi Szür-Szabó Czehnek Jegyző Könyve 1837». De mindössze négy üléstről ad számot a feljegyzés (1837, 1839, 1851, 1867); mesterfelvétel, inas, felszabadítás szerepel a napirenden. Ugyanazon a napon kezdték meg a segédjegyzőkönyvének szerkesztését is: «Protikumum Az Ifjuság Részére Signatum Sopron 29-dik Junii 1837» a felirata. Az első bejegyzés: «Az Ur 1837. évében midőn Czehünket megnyertük voltak az első Legények név szerént: Renner Gottlieb és Firinger András, Moravek János és Nagy János és Kiss János. Ezen Fent nevezett Ifjak voltak azok kik önnön jó Szándékjokbul az Ifjuság jövedelmét 3 részre maguk közt felosztván, oll megjegyzéssel, hogy 1 részt az Ispitálra adnak, 1 részt pedég maguknak tartanak, az ugy nevezett 3-dik pedig a Kaszszában hagyják. Jelenlétemben Klenner Mihály céhmester».

A mesterek jegyzőkönyvéből az alapítókön kívül csak két mester szerepel, az 1839-ben felvett Renner Gottlieb és az 1867-ben mesterré lett Löffler Ferenc. Ekkor Renner, Löffler Kristóf és Klenner Mihály voltak még a mesterek.

A legények «Protikumum»-a részletesebb adatokat is tartalmaz: 1837 után vetődtek ide: Mészáros István, Pákay Sándor (sárvári), Hidegh János; 1840 után Serfőző György és Kertész Mihály (mindkettő miskolci), Balás Ferenc (tatai), Würth Alajos (szombathelyi), Horváth József (veszprémi), Lengyel Mihály (komárommegyei), Réglér András (kiscelli), Kalvánszky István, Gyurkovits János, Zsidy Mihály. 1842-től Czechmeister Pál, Talabér Károly, Matkolcsy Pál, Kurty Pál, Prinaszky Ferenc, Máyba Mihály. 1844-től: Szabó János, Plu-

⁵ Ethn. XLVI, 77. l. *Loschdorfer Anna*, Bakonyi német falvainak szerepe a magyar népi hagyományok megőrzésében. «A szür neve kepeneg. Abból az időből származik, amikor ez a ruhadarab még szürköpönyeg nevet viselt.»

⁶ *Thirring Gusztáv*, Sopron városa a XVIII. században. 198.

⁷ *Winkler Elemér*, A soproni céhek története. 48.

nitska Mihály, Kiss István, Kiss János, Sakó Pál, Garay Ferenc, Gyerke Fintze (Vince?), Pukoy András, Haly Ferenc, Balog János, Balassa János, Csengei Károly, Márton Ignác, Csengei János, Kurálik Mihály. 1846-tól: Frantz Mihály, Lengyel Mihály, Sahó Pál, ifj. Csengei János, Garai Ferenc, Kurálik Mihály. 1854-ben ezek a segédek: Fekete István, Balogh János, Klenner Ferenc (a zalamegyei Csabrendekről való). 1855-ben: Györke Ferenc, Balogh Ignác, Szűcs Sámuel. 1856-ban: Györke Ferenc, Szűcs Sámuel, Löffler Ferenc, Klenner Mihály. 1863-ban Klenner Mihály, Gábel Károly. 1864-ben «utóljáig» Gábel Károly.⁸

1839—40-ig az évi bért is feljegyzi a könyv: általában 90—95 forintot kapott a segéd és vagy mosást, vagy ennek megfelelően külön pénzt még. Előfordul az is, hogy 125 forintra felmegy az évi fizetés. Arra is van eset, hogy két vég szűr is járt, vagy a mosásért külön még egy vég.

A céhalapításkor megcsináltatták a pecsétlőt is. Két oroszánt látunk rajta; ollót tartanak, felettük korona. Ez a felirata: «Sz. K. Sopron Vár Szűr Szabó Céh Pecs 1837».

A céh életéről nem sokat tudunk. 1847-ben volt az első iparkiallítás Sopronban. Löffler Flórián és Klenner Mihály elhozták cifra szüreiket. A tárlat ismertetője kiemeli, hogy három mester dolgozik a városban hét legénnyel: évi termelésük 2000 szűr és guba. Ez utóbbi ruhadarab kezdetleges szabású felsőruha; ma már rég kiveszett. Anyagukat Heves vármegyében szerzik, de készürik a szomszédos Ausztriában is kelendők. Löffler Flórián sírja megvan a soproni Szent Mihály-temetőben. A kő az empiriának késői ivadéka, rajta a szobrász golyót faragott ki. Ez volna talán a szűrűszabók céhjelvénye?

Löffler fia, Ferenc folytatta atyja mesterségét. 1910 körül halt meg. Mint amúgy is halódó mesterség utolsó képviselőjét a nyugati végen holtában az a megtiszteltetés érte, hogy halálát még a fővárosi lapok is megemlégték és korának ismert népi írója, Móricz Pál is szentelt neki egyik tanulmányában pár szót.⁹

Özvegye a céhládát, a pecsétlőt és a megmaradt iratokat a soproni múzeumnak ajándékozta; ezzel méltó sírkövet állított az egykor nevezetes céhnek...
Csatkai Endre.

⁸ A felsorolás szerint elenyésző csekély a német nevéük száma. Ez is mutatja, hogy a céh magyar színt hozott Sopron életébe.

⁹ Kultura. 1911. évf. 150. l. *Móricz*, Pusztuló magyar mesterségek.

Die Soproner Filzschneider.

Die hier veröffentlichten Angaben, die Verfasser über die Soproner Szűr-Schneider (Filzmantelverfertiger) sammelte, sind nicht nur in Bezug auf die Geschichte der Zünfte von Belang, sondern beleuchten auch die Frage, die durch die Benennungen «ungarischer Schneider — deutscher Schneider» «ungarischer Schuster — deutscher Schuster» entstand. Verfasser vertritt — in Übereinstimmung mit anderen — die Meinung, daß die Untercheidung durch die Bezeichnungen «ungarisch», «deutsch» sich weniger auf die Nationalität des Verfertigers, sondern eher auf die anders gearteten, geformten Erzeugnisse bezog.

Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához.

Makkoltatás.

Baranya vármegyét valamikor óriási erdőségek borították. Ezek az erdők eser-, tölgy- és bükkerdők voltak. Még a múlt század negyvenes éveiben is olyan sok volt az erdő Baranyában, hogy az ott termelt makk százezer sertés meghíztlására elegendő volt, s azonkívül több ezer mérő gubacs is termett. Az erdők csökkenése a hetvenes évek elején elkezdett, minden számítás nélkül folytatott gazdálkodás miatt következett be.¹ Az Ormánságban azonban még ma is sok erdőt találunk, bár egész biztosan több lehetett régen.

¹ *Várady Ferenc*, Baranya multja és jelenje. Pécs, 1896. 63. és 575.

Ma már nincs olyan nagy értéke erdeink makktermésének, mint régente. A *Werbőczy Hármaskönyvében* közölt tarifa szerint «de nagyobb értéke volt az 50 márkára becsült makkos erdőnek, mert a makkoltatás képezte akkor s azután is az erdő legfőbb s legbizosabb jövedelmét, mely a disznók tizedéből vagy annak megfelelő fizetéséből állott».² Okleveleink 1015-től kezdve bőségesen szolgáltatnak adatokat makkos erdeink fontosságára, azonkívül sok adatot találunk az akkori makkoltatás rendjére is. Ezek az oklevelek és erdészeti rendtartások adatokat szolgáltatnak a disznók után fizetendő tizedre vagy másféle fizetségekre, láthatjuk belőlük, hogy kik voltak felelősek a makktermésért, mikor volt szabad megkezdeni a makkoltatást, végül megismerhetjük a rendelkezések megszegőire kiszabható bírságokat. Sajnos, Baranya vármegye régi erdészeti viszonyaira vonatkozó oklevélbeli adatokat nem találtam. Így az ormánsági erdők multbeli állapotára és a bennük folyt makkoltatásra csak a statisztikai és földrajzi leírásokból, valamint az odavalósiak emlékeiből következtethetünk.

Fényes Elek Statisztikájában, Baranya vármegyéről írván, megemlékezik arról, hogy a megyében elterülő «roppant bikkes, tölgyes erdők mind makkot, mind gubacsot» nagy bőséggel szolgáltatnak.³ Ugyancsak ő említi most nevezett munkájában, hogy «a sertésartás szinte főjövedelmét teszi az idevaló lakosoknak», s a nagy bükkös, tölgyes erdők, valamint a sok kukorica és a posványások nagyban előmozdítják a sertésenyésztést.⁴ Legnevezetesebbek a dráva- és dunamenti sertésvásárok voltak, amelyekre délre eső vidékekről is sok sertést hajtottak fel.⁵ *Fényes* Statisztikájában azt olvashatjuk, hogy: «sertésekre nézve pedig legesmeretesebb a vajszlói vásár».⁶

Vajszló Baranya vármegye délnyugati részén fekszik, Ormánságnak csaknem a központjában, Pécestől 36 kilométerrel délnyugatra, 8 kilométernyire a Drávától, a Feketeviz-csatorna mellett. Érinti az újabban épített barcs-siklósi vasútvonal. A tőle délre fekvő Hiricsnek és Vejtinek, a délnyugatra levő Luzsoknak, az északra levő Páprádnak és Bogádmindszentnek (azelőtt két falu volt: Czinderybogád és Újmindszent), az északnyugatra megbúvó Besencének, a nyugatra levő Nagycsány-nak és a keletre levő Baranyahídvégnek és Sámodnak gazdasági központja, hogy csak a közvetlen környéken levő falukat említsük. Bár a XVIII. és a XIX. századból származó leírások megemlékeznek az előbb említett falvak bőséges erdeiről és sejtetik, hogy ezeknek az erdőknek a makktermése is jelentékeny volt,⁷ ma már nemigen emlékeznek arra, hogy ezekben az erdőkben makkoltattak is. Inkább Szlavóniába, az ottani óriási erdőségekre jártak át makkoltatni s a disznókat vagy innen hajtották át, vagy ott vették meg s hizottan hajtották az innesső partra.

Mielőtt a helyszínen gyűjtött anyag ismertetésére rátérnék, meg kell említenem, hogy adataim általában olyan 60—80 év körüli emberektől származnak, akik még jártak makkoltatni, vagy mint gazdák, vagy mint kanászok. Így tehát adataim a jobbágyság megszűntetése utáni időkből valók.

Nagy Simon János 71 éves vajszlói pógár még emlékezett arra, hogy régen az egész Bükkhátat — a vajszlói határban — kibérelték és ott hizlatták a disznót, de mint mondta, nem hizott meg úgy, mint most. Fekete disznót meg mangalicát tartottak, angol fajta még nem volt. Előfordult, hogy ott lett meg a malac a havon. Esett már a hó, a levelet összeszedte magának a göbe, aztán lemalacozott. Úgy kellett megkeresni. Jakab József 75 éves pógár Dráwapalkonyán pedig arról tudott, hogy mikor még ő sem volt meg, a zaláti nagy erdőben akkor makkoltattak. A vejtői öregek arról beszéltek, hogy határukban, ahol most a rezula (tilos fiatal erdő) van, szintén makkoltattak. Ott csak a házi hizókat etették, vagy a Szlavóniából haza-

² *Tagányi Károly*, Magyar erdészeti oklevéltár. Budapest, 1896. I. k. XII.

³ *Fényes Elek*, Statisztikája. Pest, 1836. I. 10.

⁴ *Fényes Elek* Statisztikája, I. 12.

⁵ *Várady Ferenc*, i. m. 551.

⁶ *Fényes Elek* Statisztikája, I. 16.

⁷ V. ö. *Vályi András*, Magyar Országának Leírása. Buda, 1796., *Fényes Elek*, Statisztikája és *Fényes Elek*, Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

hajtottakat javították. Kiss Géza is csak a szlavóniai makkoltatásról emlékszik meg néhány szóval *Ormányság* című munkájában.⁸

Szlavóniába a jómódú nagygazdák hajtották át disznaikat. Vajszlóról például Tóth Samu, Vejtiből Endróci János és K. Bótos János. Egy-egy gazda 50—60 disznót hajtott át. Volt, aki kanászt fogadott, de általában átment a gazda is vagy a fia. Egy nyájhoz két kanászt fogadtak, bérük 15—20 forint vagy 1—2 méter búza volt havonta.

Makkoltatni egy-másfél éves mangalica disznókat hajtottak. Általában ki voltak herélve. Került közjük azonban néha hasas göbe is. Így előfordult, hogy a göbék ott az erdőben ellettek meg. Olyan disznók is voltak, amelyek az erdőben nőttek fel és elvadultak.

Mielőtt a makkoltatás megkezdődhetett volna, meg kellett venni a makkot. Ez úgy történt, hogy előbb elmentek makkot nézni. A makk akkor még a fán volt, jószemű emberre volt szükség, hogy meglássa, mennyi termés ígérkezik. A múlt század vége felé a makkot már *nagyítóval* (messzelátóval) is nézték. Egészen alacsony volt az erdő bére. Akik még valamennyire emlékeznek rá, úgy mondják, hogy körülbelül 200 forintot kellett érte fizetni. Úgy fizették ki, hogy 4—5 makkoltató gazda összeállt és összeadta a pénzt. A disznókat azonban külön nyájokban leeletették az egyes gazdák. A vajszlóiak, vejtiek és a luzsokiak a Fekete hegybe (Papuk) hajtották disznóikat, Kutjánca vidékére.

Kisasszony nap után, mikor a makk már lehullott, átmentek. A disznók áthajtása előtt azonban még maguknak *tanyát* s az állatoknak állást, *akót* csináltak. Ehhez több koci szalmát is vittek át. A tanya az erdőben földre épített kunyhó volt. Két ágas fát vertek le, az ágasokat aztán egyenes ággal összekötötték, az egyenes ágra pedig kampós ágakat akasztottak, ezeknek a másik vége a földre ért úgy, hogy féltetőt képezett. A kétoldalt keletkezett nyílásba egymás mellé cölömpöket vertek. Ezután következett a tanya befedése. A cölömpök közeit szalmával tömték meg s földet hánytak mellé, ugyanígy a féltetőt is szalmával fedték és a talajjal érintkező végére szintén földet hánytak. Sűrű szalmát raktak az elkészült kunyhóba, ez, szerb pokróc, meg a kunyhó előtt égő tűz védte a kanászokat a hidegtől. Különbözött a tanyától a disznók *akója*. Négyszög alakban ágasokat vertek le, két-két ágas közé meg egy-egy magasabb ágas került, a magasabb ágasokat szelemennel, az alacsonyabbakat pedig koszorúfával az állás hossza irányában összekötötték. A koszorúfákat a szelemennel kampós ágak kötötték össze. Szalmával, vagy náddal fedték be. Hossza néha 200 méter is volt.⁹ A makkoltatást előkészítő munkák eltartottak egy hétig is.

Vajszló, Luzsok és Vejti felől Vejti-révben keltek át a Dráván. Komp, az ú. n. *röpülő* szolgált átkeelési eszközzel. A röpülő két hajóra épült. Egy-egy hajó 14 méter hosszú, a közepe 3 méter széles, oldalmagassága 90 centiméter volt. A két hajót 9 méteres gerendák kötötték össze, ezek le voltak pallózva két coll vastag pallókkal. Hogy a röpülőről a vízbe ne essenek, *körülcsernyéztek*. A vejti röpülő Vejti-rév és Monoszló (Moslavina) között közlekedett. Egy drótkötél tartotta, amelynek egyik végét a röpülőre erősítették, másik végét pedig a két part között levő sziget alsó végéhez. A kötelet hat csónak tartotta, ezek vezették. Volt még két biztosító kötele is (később vasmacska), egyik a magyar, másik a horvát parton volt megerősítve, régebben hatalmas fákhöz. A röpülő két végén volt egy-egy *róta*, azaz állvány, magassága 5 méter volt s olyan volt, mint egy kapu, alatta rá tudott menni a röpülőre szalmával megrakott szekér is. Fent a róta felső részéhez erősítették a biztosító kötelet. Azért volt szükség biztosító kötélre, mert megtörténhetett, hogy a röpülő tartókötele elszakadt s akkor biztosító kötél nélkül a víz menthetetlenül elsodorta volna. Mindkét parton hajóból egy-egy állomás, *örhajó* volt a röpülő kikötője. A röpülőt a víz sodra nyomta át egyik partról a másikra, még pedig úgy, hogy vagy a hajókat fordították a röpülő alatt rézsütösen a víz sodrának ellenébe, vagy hatalmas lapátokkal szolgálták ugyanezt a célt. Mielőtt a röpülő elindult,

⁸ Kiss Géza, *Ormányság*. Budapest, é. n. 73.

⁹ V. ö. Kiss Géza, i. m. 20., 21.

egy-egy révész becsukta a röpülő két végén a korlátot. Befogadóképessége 4—5 kocsi volt, bármilyen teherrel és még körülbelül száz személy. Egy embert két krajcárért vitték át egyik partról a másikra. Naponta 25—30-szor fordult meg a két part között. Mivel a dráwapalkonyai révnél nem volt sziget, az ottani röpülő vezetőkötelét a Dráva közepén horgonyozták le. Apadáskor hosszabbra, áradáskor rövidebbre fogták a kötelet.

A kész szállásra ezen a szállítóeszközön vitték át a disznókat. Egy kocsival vitték magukkal a kanászok kenyeret, meg zsírt. Hazulról kéthetenként hordták utánuk az ételmet. A tanyán tartottak maguknak a kanászok egy csöszt, az őrizte a holmit és az főzött nekik, míg ők nappal az erdőt járták. Mikor a nap felkelt, kihajtottak s kint voltak sötétedésig. Estére igyekeztek vissza a tanyájukra, mert sötétben a disznó nem megy. Hogy a nagy rengetegben el ne tévedjenek, megjelölték a tanyához vezető fákat, tájékozódásul szolgált a fák északi mohos, *bágyos* oldala is, egymásnak pedig pisztollyal adtak jelt. Az őket esetleg megtámadó emberek vagy farkasok ellen mindegyikőjüknek volt pisztolya és baltája, a nyáját azonkívül jó kutya is őrizték. Mint mondják, a «makk kutya portéka, ha nem kap vizet a disznó, akkor vége». Az itatás az erdőben található *lapokon* (mélyedésekben) történt. A tanyán volt kút, arról ittak a kanászok. Este, mikor a tanyára mentek, megvacsoráztak, az öregebbek régi történeteket meséltek, a fiatalabbak kártyáztak. Míg a makkoltatás tartott, nemigen láttak napot a sűrű erdőben. Mint K. Bótos János mondta, olyanok voltak, mint a halak. Sokan addig voltak ott, míg a makk tartott, mások a hó leeste után befejezték a makkoltatást, de általában közvetlenül karácsony előtt hazahajtottak. Mondják, hogy meghíztak a disznók 180 kilóra is. Természetesen megtörténhetett, hogy makkoltatás közben elhullott egy-egy disznó. Ebből nem származott semmi baj, akkor sem, ha fogadott kanászok voltak csak a nyáj mellett, csak be kellett jelenteni a kárt. Ha maradt makk, voltak, akik tavasszal egy nyáját újra ráhajtottak. A tavaszi makkoltatás körülbelül két hónapig tartott.

Özv. Deák Jánosné, 80 éves asszony mondta Vejtiben, hogy a disznónak kis lába van, de azért nagyot rüg, fölfelé is, meg lefelé is. Vagyis ha a hizlaló gazdának sikerült jó vásárt csinálnia, egyszerre gazdag lehetett, ha azonban elhullottak az állatai, azt is elveszítette, amiye volt. Az előbb említett Deák Jánosné mesélte, hogy 11—12 éves korában az apja és a nagyapja 700 forintot kapott a disznókért. Vajszlón mindig nagy kereskedelmi élet volt, ott vették meg a disznókat a kereskedők, de sokszor kimentek a többi faluba is üzletet kötni. A megvásárolt állatokat Pécsre, Győrbe szállították. 14 korona volt az éves süldő ára. Nagy vásárok voltak Monoszlón is, a leglátogatottabb talán az volt, amit *féhétkor* (a húsvét utáni csonka héten) tartottak meg. Egy éjjel ott kellett aludni. A vásárosok, férfiak, asszonyok, elmentek a kocsmába, ott a horvátok dudáltak és táncoltak. Majdnem reggelig elnézték a táncot. Az asszonyok lent és kendert vittek eladni, pénzt kaptak érte. Nagyon szívesek voltak a horvátok, bemehetett harminc asszony is, adtak szállást. A Dráwapalkonya-vidékiek Mihócára (Miholjácra) jártak vásárra. Ott minden csütörtökön volt disznóvásár. Az odavalósiak azonban nem makkoltattak, hanem azokat a disznókat, amelyeket Mihócán csütörtökön olcsóbban megvettek, pénteken már Siklóson drágábban el is adták. Szlavóniában olcsóbb volt a disznó, mert olcsóbb volt a tartása. Mihócán vasárnap is volt vásár, de akkor csak túrót-tejfölt lehetett kapni.

Még a mult században Vajszló vidékén jártak disznótolvajok, betyároknak említik őket. A falu végén kezdődött az erdő, Besence pedig tisztára erdő közt volt. Disznókat és lovakat loptak a betyárok. Elhajtották és eladták. A betyárok több pógárral barátságban voltak. Bementek a faluba hálásra és akkor éjjel elhajtották a disznókat. Előfordult, hogy egy pógár reggel utána ment a disznóknak, meg is találta őket, de mikor hazafelé kezdte őket hajtani, a betyárok utána futottak, jól megverték és a disznókat újra elhajtották. Vejtiben K. Bótos János dédapjától egyszer 25 disznót loptak el. Ott feküdt kint az öreg, meg kuttyák is voltak, mégis ellopták.

Mikor a disznók jól meghízva hazakerültek, megkezdődhettek az ölések.

Vajszlón azt mondják, akkor kell ölni, mikor a hold újul, mert akkor a szalonna nem lesz avas.

Vejtiben hallottam arról is, hogy az ottani erdőkben régen a makkot szedték is. Volt olyan év, hogy 25—30 mázsa makk termett, de most nincsenek olyan nagy fák. Az erdészet részére gyűjtötték össze a makkot, férfiak, asszonyok, gyermekek vegyesen. Leginkább azonban gyermekek végezték ezt a munkát. 2—3—4 krajcárt kaptak kilójáért. Az erdészet a makkot vetni vásárolta. Asszonyok végezték aztán a tölgyfacsemeték ültetését.

Az előbbieken néhány szerény adalékkal próbáltam hozzájárulni Ormánság már eddig összegyűjtött néprajzi anyagához. Erre vonatkozó gyűjtéseimet 1946 februárjában és novemberében végeztem. Bár még nem sok idő telt el azóta, hogy makkoltattak, mivel azonban kevés makkoltató gazda és kanász volt, nem volt könnyű még ezt a kevés adatot sem összegyűjteni, hiszen igen kevesen vannak, akik még pontosan emlékeznek a makkoltatás mozzanataira.

íj. Kodolányi János.

Angaben zur Volkskunde von Vajszló und Umgebung (Ormánság). (Die Eichelmast.)

Vajszló (Kom. Baranya) ist sozusagen der Mittelpunkt des Ormánság genannten Gebietes. Wirtschaftlich schließen sich mehrere Dörfer der Umgebung an Vajszló. Die Gegend ist auch heute noch reich an Wäldern, die Urkunden betonen ebenfalls die Wichtigkeit der dortigen Eichenwälder. Heute erinnern sich nurmehr wenige an die Eichelmast in den Wäldern des Ormánság. Im vergangenen Jahrhundert vollzog sich die Schweinemast eher in der Wildnis von Slavonien. Die Schweine wurden in der Reede von Vejtí auf einer Art Fährre nach Moslavina hinübergebracht, von dort trieb man sie in die riesigen Wälder des Papuk-Gebirges. Im Walde bauten sich die Schweinehirten eine Art Behausung und fertigten für die Tiere einen Lagerschutz an. Für den Wald mußte man Pacht entrichten, 4—5 Wirte pachteten gemeinsam einen Wald, die Schweine wurden jedoch in abgesonderten Herden geweidet. Die Tiere wurden im Walde gehalten, solange es Eicheln gab, oder bis zum ersten Schneefall. Manche trieben die Tiere auch noch im Frühjahr in den Wald, auf die zurückgebliebenen Eicheln. Die gemästeten Schweine verkaufte man zumeist in Vajszló an Händler, die aus Pécs und Győr kamen. In den Wäldern von Vejtí sammelte man die Eicheln auch für die Försterei, zum Anbauen.

Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz.

A különböző székely népszokásokról sokan és sokat írtak saját gyűjtésük alapján (pl. Háromszékre vonatkozóan legutóbb *Balázs Márton: Adatok Háromszék vármegye Néprajzához. Sepsiszentgyörgy, 1942. 145.*). De ezeknek a szokásoknak történetéről jóformán semmit sem tudunk, pedig ezek is folytonosan változnak, más és más formában jelentkeznek. Sajnos, olyan levéltári adat nem igen maradt fenn, mely egy-egy szokást tüzetesebben leírna. A Székely Nemzeti Múzeum levéltárának áttanulmányozása azt bizonyítja, hogy a szórványos és sovány adatok is alkalmasak arra, hogy legalább hozzávetőleges képet alkossunk egy-egy szokás történetéről. Alábbi adataink nagyobb részét a XVIII. és XIX. századból valók és valamennyi a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum levéltárában található meg.

Cserkabala. Már *Baróti Szabó Dávid* is említi Kisdéd Szótárának II. kiadásában: «ördögmotolla, forgó-hinta, cöveken forgó rúd, gerenda vagy deszka, amelynek két végén egy-egy gyermek ül, vagy lóg s így forgatják körbe». MTsz. (Bővebben *József Dezső*, Erdélyi Múzeum XLVIII, 529; *Balassa Iván* u. o. XLIX, 130.)

Oltszem, 1802: «7-dik Vallo Málnási Szakáts András Gyalog katona, Málnási Katona Biro... felel... a' Szásznak semmi baja betegsége nintsen, az Innepeken a' Templomban láttam az uttán is, az Ifjúsággal vigon jádzott a *Tser kabalán*». (Turóczy-család lt.)

Zöldlombos fának vagy ágnak kitűzése. Ma is általános szokás május 1-én a lányos házaknak feldíszítése, ahol erdő van, nyírfa, ahol erdő nincs, fűzfaágakkal. Régebben nemcsak a lányos házak kapujába került zöld ág, hanem a nagyobb tiszt-séget viselőjébe is. Ezt igazolja Nagymihályfi Ódonfi László görögényi várnagy és székely alispán által 1548-ban kiadott ítéletlevél, melyben elrendeli, hogy Dálnoki

Török Mátyásné és Csernáttoni Damokos Mihály közti perben tartanak tanuvallatást. (V. ö. Székely Oklevéltár III, 288—91. ; feldolgozva *Szabó Károly*, Századok 1889. évf. 193.) 1814-ből van egy adatunk, hogy Alsócsernátton falu fiscusa némely gyermek megbüntetését kéri, akik fűzfákat vagdaltak ki és azt a lányos házak ajtajára tűzték.

Görgényvára, 1548: «.....Dominicus Nywytodi in genere Jenew Supremus Capitaneus extitisset et frondes ad chernaton duxisset. Interim Thomas Damokos Avus Pauli Bech Supremus Judex in prefata generis (!) Jenew fuerit factus et et (!) *arborem frondosam* ad chernaton direxisset. Interim alter Thomas Damokws Judex in eodem officio modo simili *arborem frondosam* viirum, ad chernaton prefatam deduxisset. Et posthec prefatus Michael Damokws in causam attractus in prenotato officio generis Jenew Supremus Capitaneus fuerit equaliter more predecessorum *arborem frondosam* ad chernaton deduxisset.....»¹ (Damokos-család lt.)

Alsócsernátton, 1814: «Mai napon úgy mint ezen foljo 1814-dik Esztendőben az Fiscus Márton Antal elő kegyelme felszólítván némely provincialista Inas név alatt való Gyermekeket ilj okon, hogy némely falusi Gazda Embereknek fűzfájokról tűzfákot vagdaltanak le és azokat *némely Leányos Gazdának ajtajok és kapujok eleibe felültetének* azért kívánja, hogy azon rossz cselekedetért az felszólított gyermekeket az pedaneum forum büntesse meg illendőleg, melj kívánságára az fiscus elő kegyelmeinek határozata az pedaneum forum Május 14-dik napján, hogy minden gyermek 10 páltza ütést üssenek az Bíró Ajtaja előtt, íteltetett.

Guzsalyosba jár, guzsalyoskodik. A MTsz. tanúsága szerint jelentése : a fonóba leányokhoz enyelegni, szerelmeskedni jár. Régebben azonban más jelentése is volt. Így jelentette a pletykázást, emberszólást is. Ez abból is kiderül, hogy a feljegyzések tanubizonyossága szerint *guzsalyoskodni* nemcsak este, de nappal is szokásban volt. Így pl. 1767-ben Angyaloson Csulak Mártonné, délelőtt ment a szomszédba, Bodó Sámuelhez guzsalyosba.

Altörja, 1759: «Tudgya hallotta e a tanu, ki volt az a Kis Asszony, a ki az Apor Joseph Úr Trombitás szolgálai közül egyiket..... az Ablakon Gusajosba bé járatta magához». (Apor-lt. F. v.)

Angyalos, 1767: Foemina Csulak Mártonné Szilágyi Judit... Jobbaggio, Annorum circiter 50 Fatetur... mikor a dolog történt és végben ment *gusallyoosban* voltam Bodo Sámuelnit... (Törzs gyűjt. Ml. 348/767.)

Kézdíszentlélek, 1775: 4. Testis. Anna Opra Stephani László Conjux, Colona Annorum 40. Fatetur. (Pótsa Dávid) mondja vala, miért temondáztok és velem miért *gusallyooskodtok*, nem vagyok én hozzátok való. (Pótsa-lt.)

Kézdikővár, 1775: 27 Testis. Joannes Kajtár, Annorum 48. Libertinus fatetur.... Azt is tudom, hogy (Szatyori Gábor) tyuk szemű erőssen, mindaaált estve s éjtzaka *gusallyosba* el jár. (Pótsa-lt.)

Kézdikővár, 1775: midőn Pótsa László Torjáról *gusallyosbol* Haza érkezett, Márkos Klára Asszony szitta és fenyegette illy formálag : a *Gusallyosságért* megütik az arrát.... (Pótsa-lt.)

Alsócsernátton, 1781: 8-vus Testis. Johannes Todor Jobbaggis, Annorum 43. fatetur... edgj Dohányos Satskot tsak fel vén az Asztallrol s azt mondja ne legények a *Gusajos* Legény el szaladot s a Zatskoját itt felejtette.... (Pótsa-lt.)

Szárzajta, 1798: Ha mint ötödik valo személy Biro István Gyalog katona 31 Esztendős (vallja)a víz melet Budáklot, kérdőre vonám, hol jársz, aszt felelé, hogy *Gusallyosba*. (Törzsgyűjt. Ml. 664/1799.)

Angyalos, 1831: 2-ik Valló. Besenyői Gyalog Katonáné György-Jakab Boldizsárné Csoti Éva, mint egy 42 esztendős, Catholica.. felel... Az ősszel esztendeje mult *gusallyosba* Besenyői Kővér Káplár uramnál valék — 5-ik Valló. Angyalosi Gyalog katonáné Pető Péterné Csulak Borbála, mintegy 46 esztendős Reformata (felel) Hogy a Kollégyomot elhagyta Baktsi Anis asszonyhoz járt *gusallyosba*. (Törzsgyűjt. 132. cs. 59/1833.)

¹ Nyujtói Domokos a Jenő-nemben főhadnagy volt s a zöld ágat Csernáttonba vitte idő multával Damokos Tamás, a Becz Pál nagyatyja lett a Jenő-nemben főbíróvá s lombos fát Csernáttonba küldötte; majd másik Damokos Tamás lett ugyanazon tisztben főbíróvá s a lombos élő fát Csernáttonba vitte : ezek után az alperes Damokos Mihály lett azon nemben főhadnaggyá s az is ősei módjára a lombos fát Csernáttonba vitte.

Kaláka. Rokonok, szomszédok és jó ismerősök segédkezése valamely sürgős külső vagy belső munka elvégzésében. A kalákába hívtak száma mindig a gazda módjától és az elvégzendő munkától függ. A munka elvégzése után következnek a «kinálmáció», mely sokszor csak egy pohár pálinkából vagy kenyérből áll. Táncmulatság nem feltétlenül követi a kalákát. Ismerünk arató-, fahordó-, erdőtisztító-, kaszáló-, szénagyújtó-, ganézó-, ház-, csűr-, istállóépítő-, hegyező-, tapasztó- stb. kalákát. (V. ö. Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki Oklevél-Szójegyzék. Kvár, 1943. 64.)

Altorja, 1703: ... az iden is mind az udvarban forgattam mikor *kalákába* kérte lázár-falvát. (Apor-It. A. VIII.)

Szemerja, 1728: Jó János és Király István Vasárnapra virradólag éjjel *kalákáztak* 1 frt-ra büntették. (Sepsi egyhm. jkv.)

Kézdikővár, 1775: 3-tia Testis Conjunx Mathiae Opra Margaretha Afra Jobbagio. Annorum 40 fatetur... nemis láttam, hogy erőssen gyakorolná, járná az ökelme házát, hanem Temetéskor, *kalákájának* alkalmatosságával. (Pótsa-It.)

Kézdívásárhely, 1776: ... Az Anyám észrevevé ugj készítet a *kalákásoknak* enni. (Balázs 1771—80.)

Egerpatak, 1779: Hát midőn Ferero Hadnagy úr itten Egerpatakán lakván és az Úrnak *kalákája* lévén Nagyobb Fejér Mihály Lovas katonának is *kalákája* volt és az Hadnagy úr Fejér Mihályni menvén és az Musikást tisztességesen kérvén kétt óráig, azon kérésre nem hogy oda adták volna, de kalapját fejből kicsapták. ... (Törzsgyűjt. 280/779.)

Kézdialmás, 1781: 7-mus Testis. Michael Csüdör Miles Pedestris de Kézdí-Almás, Annorum 50. Fatetur... hallottam maga házánál *kalákájában*, hogy mondta Székely István-nak, hogy forgolódgyál kereszt fiam ez iránt a föld iránt. (Törzsgyűjt. 1781—80.)

Szőrese, 1782: 11-mus Testis. Donat Debora Nobilis Persona, Annorum 34. fatetur... *kalákájok* lévén... egybe vesze maga azaz öreg Ferentz fiával. (Pótsa-It.)

Felsőtorja, 1801: 6-ik Bizonyosság Bartok Ágnes Hajadon leány 13 Esztendős... valya... a kérdésben fel tett időben *kalákában* Fel-Torja lako Kováts Jánosnál énis ott voltam. (Törzsgyűjt. Ml. 712/806.)

Szarázajta, 1817: 2-dik Valló. Nagy István Hamui Providus... 36 esztendős... felel... másnap *kalákát* hívtam a faluban Balog Mozesnek. (Törzsgyűjt. Ml. 37/818.)

Étlafva, 1823: ... egy katona ember *kalákát* tsinálván estvének idején szokás szerint jól ittanak. (Étfalvi jkv.)

Fotos, 1870: ... ezen elhalt halálát megelőző nap *kalákában* volt és *kalaka* után is más háznál három fél fertály pálinkát megivutt. (9988. It. Imre.)

Dálnok, 1760: dje 9-na Augusti itten Kézdí Székben a midőn is senior Nobilis Dálnoki Lázár Mihály Uram *Arato kalákája* volt... (Lázár-It.)

Kovászna, 1776: 6-tus Testis. Kádár András Providus Annorum circiter 24 fatetur... most 3 Esztendeje *arato kalaka* vala Kozma Györgynitt ott vala Szócs Péterné Asszonyom is. (Szóts-It.)

Nagyajta, 1801: ma egy hete ézaka a Cserei Kis Asszony udvarában *Arató kalaka* lévén ottan öszvetalálkoztak. (Törzsgyűjt. Ml. 1057/1802.)

Zágon, XIX. sz. e.: 4-dik Valló. Andok István 56 Esztendős Gyalog katona felel Lovász Jánosné... Konya Ferencznél *arató kalála* lévén, onnan a Lovas katona Cseh János zekéit el lopta volt. (Cseh-It. é. n.)

Kézdívásárhely, 1789: ... minden Pénteken egy ollyas *kalaka forma* tartassék, a mikor minden katona a kinek a marhája vagyon tartozzék... fáért az Erdőbe küldeni. (Kézdívásárhely, Protoc.)

Kishorosnyó, XVIII. század vége: 3-dik Valló Kosztándi Lázár... Sellér 30 esztendős.. felel... Tompa Ádám úr *fa hozo* és *fono kalákáját* meg tisztelő alkalmatossággal történt verekedésután azon Nemes Házból erőszakos hatalommal a Musikást Rádully Ferentzet rántá ki az Asztal mellől. (Damokos-It.)

Lisznyó, 1826: 10 Providius Rádully Josef 30 Esztendős... vall... Annak előtte *kalákába* lévén Szotyori Mihály Uramnak *Bokor vágni*, szabad járást engedett... (Törzsgyűjt. 2077/827.)

Bikfalva 1774: 2-dus Testis. Joannes Budai Annorum 38. Inquilinus... fatetur... Térbézt nevezetű helljen *kalákába kaszáltam*. (Pótsa-It.)

Altorja, 1756: 3-tius Testis. Stephanus Jakobos Providus Annorum circiter 45... fatetur... mind *fono kalákási* szövei akár minemün dolgoztak is... Groff Kálnoki Borbára Asszony konyhájáról éltek. (Apor-It. I. Mt.)

Lécfalva, 1799: 10-dik Tanu Simon alias Oláh János... 45 Esztendős.. felel... Az én Házamnál volt a' *fono kalaka*... (Törzsgyűjt. 667/799.)

Kézdiszentlélek, 1806: 1. Bizonság. Gyalog katona Bartalis Mihályné Paszka Anna mintegy 24 Esztendő vall... a Kiss Aszony az Aszonynak akarattya ellen *Gyapot fono kalákát* akarván csinálni.. kezdött az egyenetlenség... (Köntzei-lt. 1806—10.)

Osdola, 1795: 2-dus Testis. Ferentz Mihály Miles Equestris Annorum circiter 58 (fatetur) ... az *Tsürnek való bornát Kalákával* hozatta Fejér Györgyné asszony. (Balázs-lt. 1791—800.)

Kovászna, 1785: 4-mus Testis Sigismunus Sigmond Nobilis. Annorum 32. fatetur... midőn Néhai Sámuel Diák a' csüret építette tudom, hogy *kalákát kére* és ott vala *kalákába szarvazni* Réti Csutak István Uram is. (Csutak-lt.)

Kézdimartonfalva, 1813: *Hegyező kalákára* pálinka, kenyér 3 Rfl. (Bogdán-lt.)

Kézdivásárhely, 1808: ... a *Tapasztó kalákásoknak* vétetett volt négy kupa Pálinka. (Kézdivásárhelyi lt.)

Kézdimartonfalva, 1814: *Tapasztó kaláka* 24 Rfo. (Bogdán-lt.)

Barót, 1836: 11 Testis Michael Bándi de Bibartzfalva miles Siculus pedestris annorum 66 fatetur... *kalákásokat gyűjtenek* és úgy hordják haza a sok szenet. (Törzsgyűjt. Ml. 10/1840.)

Kézdikővár, 1829: Egy *kaláka* Abrosz Betsü Árra 1 Rfo. (Pótsa-lt. Jankó-cs.)

Oltszem, 1740: *Kalákára* való asztal 2 ahoz való Pad Nro. (Törzsgyűjt. Ml. 28/740.)

Oltszem, 1740: *Kalákához* való csuprok nro. 13. (U. o.)

Oltszem, 1740: *Kalákához* való Fa Tángyér nro. 95. (U. o.)

Megcsapatás. Az erdőperekben többször említették, hogy amikor két község erdejének határát újra megállapították, az új határon hányt határhalmokba holt szenet helyeztek. Ilyenkor az egyik halmot hányó embert lekapták a lábáról, a halomra fektették és egy pálcával megcsapdosták. A Székely Nemzeti Múzeum levéltárában a legrégebbi ilyen irányú adat 1635-ből való: Kézdivásárhely és Kászon közötti *Katrosa* erdő új határának kijelölése alkalmából.

Alsócsernáton, 1827: a Halom(ba) melybe téglá holt szén tétetett Felsőcsernátoni Mátyás Jóseff *meg is isapatott.* (Bogdán-lt.)

Megkántálás. Kereszteléskor a keresztkomák megkántálása régebben szokásban volt, ma már ismeretlen ez a szokás.

Kézdiszentlélek, 1775: 1. Testis. Susanna Nimethi, Johannis quondam Ventzel Consors Libertina Annorum 85 fatetur... hogy meg keresztelték a szokás szerint *meg akarta kántálni* a kereszt komákat... (Pótsa-lt.)

Radina. Régi szokás a radinavívés vagy -küldés. A rokonok és jóismerősök jóféle étellel, itallal kedveskednek a gyermekágyas asszonynak. Így: tyúkleves, tyúkhús, kürtőskalács stb., bor, mézes- vagy kőményespálinka kerül a radinás kosárba, melynek hossza legalábbis akkora, mint egy kürtőskalács. A kosarat egyéb célra, mint radinavívésre nem használják.

Kovászna, 1776: 2-dus Testis Franciscus Keresztes nobilis de Kovászna Annorum circiter 31 Fatetur... hogy forrázzam az égetbort, mert neki *radinába kell menni* látam is az szotyor készületet. (Szóts-lt.)

Nagybacon, 1887: Egy *radina kas* 10 sz. (Baló-lt.)

Tánc vagy táncoló. A XVIII. században nagyon szigorúan tiltották a vásár- és ünnepnapok muzsikáját és táncolást. Ez a tiltás részben egyházi jellegű volt, a pap-ság mindent elkövetett, hogy az ünnepontást megakadályozza. (V. ö. Ethn. XLII, 150. kk.) De világi tiltó és büntető rendelkezések is nagy számmal maradtak fenn. Így a széki határozatok a papok a templom ajtajára kötelesek voltak kifüggeszteni. Háromszék generális gyűlésén 1709-ben elrendelték, hogy vásár- és ünnepnapokon a muzsikálók muzsikáját törjék össze. Természetes, a szigorú rendszabályok később enyhültek, de pl. Szemerján még 1759-ben is «Bodosi Józsefet és Demeter Mihályt, kik táncoló személyeknek helyet adtak, a mellyel okot szolgáltattak az ünnepontásra», szigorúan megbüntették. A táncban — hogy senki ne maradjon táncos nélkül — akár legény, akár leány, a táncosztó ügyelt.

Szemerja, 1775: Serester Márton Lovas katona, özvegy Kovács Sámuelné, Dákné, Erdő György gyalog katona, Bora János Lovas katona, Kovács Ferentzné és Konya Ferentzné gyalog katonának és Szabó Ferentzné jobbágyasszony ünnepet rontottak, mert

a táncolókat ünnepnapokon házukba befogadták. Maguk sem tagadták, de azzal mentették magukat, hogy új esztendő napján és vécsernye után cselekedtek. (Sepsi egyházmegye jkv.)

Kézdikővár, 1775: ...igazé, hogy (Szotyori Gábor) Északának idején gusalyosba s akárhova és akárkini el tud menni, *táncolóba* tánczol északának idején palon, hidon szertiben jár. (Pótsa-lt.)

Kézdivásárhely, 1800: 1-ső Valló Bartók Anna Kézdi Szt.Léleki 19 esztendő... szolgáló katoná személy... vall... oda haza dolgozott. Gazdám egy Órakorig, én pedig *táncolóba* voltam azon éjtzaka. (Kézdivásárhelyi anyag.)

Kézdiszentlélek, 1806: 4-ik Bizonyág. Kováts László felesége Hegyes Maris, mintegy 50 Esztendő... vall... a Kiss Asszony pedig az alatt vesztegetett a *Táncoló*ra költött nem engedelmekedett semmi jámbor anyának. (Kötzei-lt. 1801—10.)

Felsőtorja, 1801: 2-ik Bizonyág Felső-Torjai Keresztes Josef 30 Esztendő gyalog katoná valya... én a gazda kérésére *Tánc osztdst* vállalván, azt mondám nekiek, tsak várakozzanak, mert mihelyt ezen táncot eljárták, mindgyárt keteknek táncot adok. (Törzsgyűjt. Ml. 712/801.)

Haló egyetmás. Régente szokásban volt, mint ahogy még ma is sok helyen szokásban van, hogy a fiatalasszonyok megőrzik menyasszonyi ruhájukat és öreg korukban abban temetetik el magukat. Egyes helyen világos vadgalambszín, más helyen barna stb. a menyasszonyi ruha.

Kézdiszentlélek, 1737: 1. Testis. Marti János Szentléleken lakó jobbágy, 35 éves, valja : néha Bolta Mihályné minekutána meg halálozott volna és a padon fekvővén s akarván *halo egyetmásban* el nyujtani... keresni kezdők ládájában Bolta Mihálynének a *halo egyet mását* semmit sem találtunk... az mostoha anyám Bota Mihályné meg halálozék el küldé Beretz Istvánt Pap Jánosné a maga házához és onnan úgy hozá Beretz István Pap Jánosul *halni való egyet más* úgy mint inget rokolyát — 17. Testis. Beretz Istvánné Kata 30 éves valja : az én Uram el menvén el hozá Marti Jánosnének egy szedett rokolyát, egy elő ruháját és potyolatját. (Apor-lt. O. I. 1—6.)

Márkosfalva, 1777: 13-tia Testis Agneta Tsákány Incapillis Annorum circiter 16 Fatetur... tudom midőn Pótsa Lázárné Asszonyom azon az ősszel meg halálozott mindszent napján és Rákosi Lászlóné Asszonyom adott egész *haló egyetmást* az Anyának úgy mint fejer fátyolt, Görög gyolts inget, Görög gyolts előruhát, fejer huszonkettősbe szótt fejer Gyolts Rokolyát, fejer Lajbit, huszon kettősben szótt négy Sing Gyoltsot szemfedélnek ezt az oszvtáról vágatá le Asszonyom, melyet akkor szótttem, Gyapótt ingajjat, kapezának Gyoltsot, Görög Gyolts ruhát a' nyakára... (Bogdán, XIX. 4.)

Szamarétemetés. Ma már egyáltalában nem ismerik a szamarétemetésnek még a hírét sem, adat is kevés maradt fenn, egyedül a szemerjai ref. egyházközség azóta megsemmisült jegyzőkönyve emlékezik meg róla. A szamarétemetésben részesülők holttestét trágyás szekéren vitték a temetőbe, ahol egyházi szertartás, pap, kántor és harangzó nélkül egyszerűen elföldelték.

Szemerja, 1735: Csákány Pálné nem frequentál semmi comuniót azért, ha ennek utána ha meg gyógyulna, abban megyen el *szamarétemetése* legyen mivel betegsége alatt sem frequentálta... — 1765: azaz ember, ki Istent szolgálni nem akarja, az vallástalan ember Kótsis István azt teszi, mert sem a templomba nem jár, sem úrvacsorájával nem él, holta után *szamarétemetése* lészen. (Sepsi egyházmegye jkv.) Cs. Bogáts Dénes.

Historische Angaben zu den Volksbräuchen der Székler. Verfasser veröffentlicht hier Angaben aus Urkunden des XVII. u. XVIII. Jh. die Volksbräuche der Székler betreffend. Die bezeichnenden historischen Aufzeichnungen betreffen Kinderspiele, das Ausstecken belaubter Bäume, der Spinnstube, den in Gemeinschaft verrichteten Arbeiten, dem Schlagen bei der Grenzumgehung, dem Weihnachtssingen, dem Taufschmaus, dem Tanz u. den Tänzern, der Totenwäsche.

Az egyesiga meghonosodása a kemenesaljai Vásárosmiskén.

A veszprémmegyei Kispiritről került 1930-ban az első *egyesiga* Vásárosmiskére. Marácz Gyula vásárosmiskei gazda apósánál, néhai Horváth Lajosnál Kispiriten látta; ott akkor már eléggé el volt terjedve. Megjelenése mindkét helyen a kapáló-ekének szegényebb, lófogattal nem rendelkező gazdaemberek között való elterjedésével függ össze. Piriten, de Miskén is először a módosabb, lófogattal dolgozó gazdák

vezették be a kapálóeke használatát. A kapálóekével történő kapálás hasonlíthatatlanul gyorsabb és csak egy munkást, meg egy állatot foglalkoztat.

Csak eke után barázdába vetett krumplit, kukoricát, vagy géppel vetett kukoricát lehet ekével kapálni. Az ilyen gépi kapálásnál a közvetlenül a kapálandó növény tövénél található dudvát nem lehet ekével megközelíteni, mert kifordítaná a növényt is; az elmaradt gazszálakat kézi kapával szokták utólag kiirtani. Miskén eleinte ekével csak krumplit kapáltak és töltöttek, a kukoricát ezzel csak kapálták, de kézi kapával töltötték. Ma már azonban, aki ekével kapálja, azzal is tölti mindkét növényt.

Kispiriten sem ismerték még a marhák egyesigáját, mikor a kapálóeke már meghonosodott; először azt kizárólag csak a lóval rendelkező nagyobb gazdák vezették be. A szegényebb, marhával dolgozó gazdák az egyesiga megjelenéséig a lovat és az ekét is kölcsön szokták kérni és egynapi igénybevételért három napot «szüögátak», vagyis háromnapos gyalognapszámot vállaltak ellenszolgáltatásként a nagyobb lovas gazdáknak.

Hogy Piritre hogyan került az egyesiga, azt nem tudtam meg, de biztos, hogy mikor Marácz Gyula behozta onnan az első egyesigát Vásárosmiskére, Piriten már általánosan használatban volt.

Mikor Marácz Piriten egy odaváló faragóemberrel maga részére egyesigát készíttetett, a nagyobb miskei gazdáknak már volt kapálóekéjük, sőt Maráczinak is volt, bár lovat nem tartott. Az ekéhez a lovat kölcsön kérte, ellenszolgáltatásként azonban nem napszámot vállalt, hanem kapálóekéjét engedte át. Mivel a ló kölcsönkérése nehézkes megoldás volt, terelődött figyelme egy piriti út alkalmával az egyesigára.

Marácz először messze kint, a határ legtávolabbi részén, a Külsőhegyen fekvő földjén fiatal kukoricaültetvény kapálásánál próbálta ki az egyesigát. A kapálóekét szekéren vitte ki, tehát két tehénnel ment ki. Az egyiket a szekérhez kötötte, a másik, öregebb és jámborabb tehenet fogta be a kapáláshoz, mert úgy gondolta, hogy azzal kevesebb baja lesz. A tehénnek azonban szokatlan volt az egyesben végzett munka és bár a *szüögagyerek* a fogat előtt járt, a barom ide-oda kapkodott: a kukoricasorokat összetiporta. Erős munkaidő lévén, sokan kint dolgoztak a mezőn; bár Marácz szándékosan ment a határ legkülsőbb részébe, a közelben tartózkodóknak feltűnt, hogy csak egy marhával dolgozik. Csakhamar egész tömeg gyűlt össze a földje végében. Próbálkozása balul sikerült a nagy nyilvánosság előtt, sőt még füle hallatára meg is szökték újítása miatt. Még jó szomszédja, Kutasi Gergely is szólt neki jóindulatból a helyszínen a többiek előtt: «Miér csodássítottad magadat? Nincs neked juóembered, aki odaaggya a lovát küöcsönbe?»

Az első kísérlet olyan rosszul sikerült, annyira megszegyenült, hogy évekig nem is mert vele újból kísérletezni; röstelkedett a közvélemény előtt. Tovább is lovat kért kölcsön kapáláshoz. Azonban 1938-ban a katonai lóbehívások miatt nem tudott lovat kölcsön kapni, kénytelen volt ismét az egyesigával próbálkozni. Az első kísérlet sikertelenségének Marácz szerint az volt az oka, hogy a befogott marha hámjához nem használt hasló-hevedert és emiatt, az egyesben végzett munkához amúgy sem szokott marha nyakában a szerszám ide-odacsúszkált. A most már haslóval felszerelt egyesigával sikerült a próbálkozás. (1. ábra.)

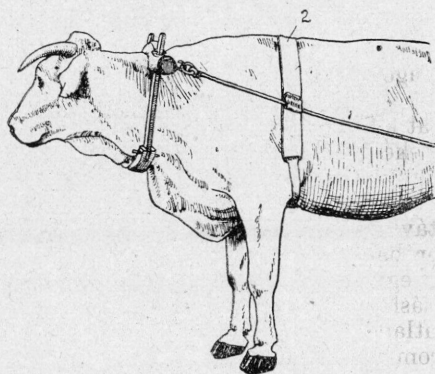
Bár most már az egész falu tudomást szerzett, hogy újabb kísérlete eredménnyel járt, sőt a napokig tartó munkában sokan személyesen is láthatták, példáját senki sem követte, míg a nagyobbarányú újabb katonai behívások következtében a nagyobb gazdák nehéz helyzetbe nem jutottak: ezek a gazdák most *lúekive*¹ nem tudták megkapálni fogathiány miatt kukorica- és krumpliföldjeiket, napszámot, vagy aki harmadába *fölváduta* volna (elvállalta volna), nem kaptak a *me. fokhatuós* (jóerőben lévő, aki megfoghatja a dolog végét) férfiak bevonulása miatt. Ezen kényszerítő körülmények hatása alatt mégis csak Maráczhoz fordultak, hogy egyesigáját kölcsönkérjék. Az első próbák után, amint látták, hogy az egyesben befogott marha is helyettesíteni tudja kapálásban a lovat, lemásolták az egyes-

¹ lóekével: így nevezik a kapálóekét.

igát, vagy faragóemberrel készítették el a mását. Így a kapálókével való munkában az egyesiga használata elterjedt és ma már 12—15 db is van a faluban. Eleinte kizárólag csak kapálásnál használták, ma azonban a kisebb gazdák, akiknek csak három darab igazható marhájuk van és így nem tudnak négyesfogatot kiállítani, a befogott pár elé egyesigával be szoktak fogni harmadikat is, ha például felázott, puha a talaj, mikor *ganajt* (vagy *ganyét*) hordanak a szántóföldre. Lóhereföld szántásánál is szoktak harmadikat befogni, ha a párba befogottak gyengébbek. A hármassfogat elsőjét *marhakötelen* vagy *ökörláncon* vezetni szokták, majd később, ha az beletörődött már az egyedül való járásba, legalább előtte jártak, ha már nem vezették is a kötéleken. (2. ábra.)

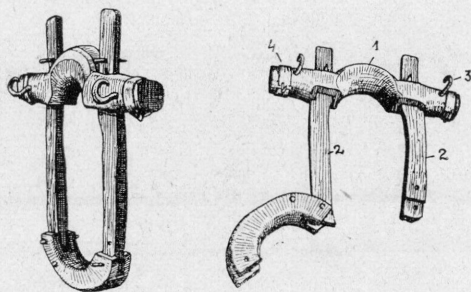
Az egyesiga *fűőjába* erősített egy-egy vaskampóba erősítik az *istrángot*, melynek végén a *kisafát* (*tisafának*, *hámjának* is mondják) találjuk. Hármassfogatban a kisafát a *tézsialánc* (rövid, kb. félméteres darab) segítségével az iga (kettős iga) *nyakszegéhez* akasztják.²

A hármassfogat azonban eléggé ritka, nem mindennapos látvány: általános

1. ábra. Felhámozott egyesiga. (Veszprém m.)

Abb. 1. Viehgespann. Einzeljoch.

2. ábra. A kispiriti eredetű egyesiga zárt és nyitott állapotban.

Abb. 2. Einzeljoch, geschlossen u. offen. Kispirit.

használatban nincs. Istrángnak kötelet használnak. Az egyesigát keményfából készítik. Az istráng beakasztására szolgáló kampó a főfán, valamint a főfa két végén a kampókon kívül eső pánt a kovács munkája. Maráci darabjának haslója vászonvevderből való, de némelyek kötelet kötnek haslóként az állat derekára.

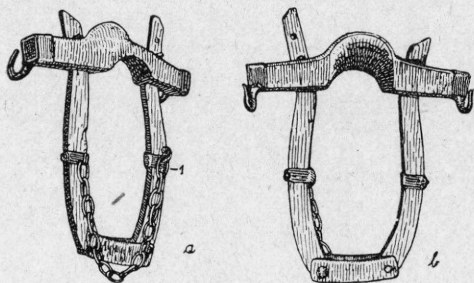
A kisafa (hámfa) azonos a lovagnál használatossal.

Egy közlés szerint, melynek hitelességét nem volt alkalmam ellenőrizni, kapáláshoz a rendesnél szélesebb (az állatok egymástól távolabb állnak), keretes kettős járommal is próbálkozott újabban valaki Vásárosmiskén. Az iga megnyujtásával azt akarta elérni, hogy a kapálóékét két marhával huzathassa: a közlés szerint az iga szélességét ugyanis úgy szabta meg a kísérletező, hogy az állatok egymástól való távolsága lehetővé tegye, hogy kapálás közben mindkettő sorok között mehessen. A rendes szélességű iga alkalmazásánál tudvalólag a második jószág az ültetvényt összetiporná. A megnyujtott iga alkalmazásának vagy használatának körülményeiről azonban a fentebbi híren kívül nem sikerült egyebet megtudnom.

A Piritről származott egyesigát mintegy húsz évvel megelőzve készült két egyesiga került Vásárosmiskére 1920 után egyik helybeli lakos, Sámson Ferenc révén, ki azzal mint finác Burgenlandban, Stegesbach községben (Szentelek, németújvári

² A keretes kettős iga főfája közepére fűrt lyukban áll a nyakszeg. Ez kapcsolja össze az igát a tézsla, vagy a szekérrúd körpü-jével. Körpü: balra dülő z alakú vaspánt, mely vagy kovácsolt vasszeggel, vagy anyás csavarral van a rúdhoz erősítve. A körpünek a szekérrúd vége felé eső vége ki van fúrva a szekérrúddal együtt. A körpü alá tolják az igát és szegeznek oda a körpün, igaz és szekérrúdon (vagy tézslán) fűrt lyukon keresztül.

járás) ismerkedett meg még fiatal korában. (3. ábra.) Sámson fináncként élt Stegesbachban több éven át, ott nősült meg és hienc nőt vett feleségül. Ott akkoriban két egyesigát készítetett magának, mert számított rá, hogy odakint fogata lesz. Stegesbachban rendes fogatolásnál szekérben ezt az egyesigát használták általánosan két marha befogásánál. Az igán látható lánc rendeltetése, hogy a marhát a szekérrúdhoz erősítse és ezzel a rúd vezérlését biztosítsa. Mikor családjával visszajött falujába, magával hozta a hámmal felszerelt két igát is. Azokat hosszú ideig nem is lett volna alkalma használni, mert 6—8 éven át helybeli gazdáknál mint gazdasági cseléd szolgált. Az igák használatlanul heverték a padláson, míg Maráczai próbálkozásai nyomán az egyesiga használata meg nem honosodott. Mikor Maráczai példányát kezdték másolni, tőle is többen (Saly Gáspár, Kolonics Ferenc, Horváth István) elkérték ugyane szándékból. Akkor, mikor mások tőle is elkérték kölesön, meg lemásolni, maga még nem is használta az egyesigáit, mert csak három évvel később vett Köcski Horváth Józseffel közösen kapálóékét. Tehát Sámson az egyesigáját sohasem használta szekérbe befogott állatokon, csak kapálóékéhez, de ahhoz is csak a piriti eredetű példány meghonosodása után. Egyesigáiról a mai napig sem vette

3. ábra. A burgenlandi eredetű egyesiga elő- és hátulnézetben.

Abb. 3. Einzeljoch Burgenländischer Herkunft. Vorder- u. Rückansicht.

marhát is fogtak. Az adat 20 évvel ezelőtti állapotot jelöl.

A kétféle (piriti és burgenlandi származású) egyesigát egybevetve azt látjuk, hogy a burgenlandi példány régi hagyományon alapuló szerszám, mely ennek megfelelőleg kifinomodottabb formájú, célirányosabb, mint a kezdetlegesebb piriti darab. Természetesen a piriti is olyan szerkezeti egyezést, illetve szerkezeti azonosságot mutat a másikkal, hogy eredet tekintetében pillanatra sem kétséges a testvéri kapcsolat a kettő között, legfeljebb az a kérdés, hogy a piriti hol szakadt ki a másik családjából és mióta jár önálló utakon.

A két különböző típus sorsát azért írtam le részletesen, mert mindkettő fontos állomást jelent helyi vonatkozásban a kapás növények művelésében és mert világosan, érthetően dokumentálja, hogy (legalább is ebben az esetben) a falu közösségének állásfoglalása gazdasági újítások elé is akadályokat gördíthet és a közösségi kötelékben élő egyedek kezdeményezésében megakadályozhatja. Maráczai is, miután az első sikertelen próba után megszólták, több évig nem kísérletezett az egyesigával. Másrésztől azonban azt is dokumentálja a fent leírt példa, hogy gazdasági kényszerűség (ebben az esetben háborús behívások következtében lófogatokban és gyalogmunkásokban beállott hiány) a közösség elutasító állásfoglalásán is erőt vehet és elősegítheti új gazdálkodási formák és azon keresztül új gazdasági eszközök elterjedését, meghonosodását.

³ Hogy ez a kis adat el ne vesszék, bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, megemlítem, Sámson azt vallotta, hogy mintegy 30 évvel ezelőtt Baden bei Wien tájékán, mint saját-maga látta, használták ökrökön a homlokigát.

azonban le a láncot, mert mint mondta, nincs útban és nem tudja, nem szorul-e rá esetleg, hogy szekérbe is így fogjon burgenlandi módra marhát. Természetesen, akik a faluból lemintázásra (kapálóékével való munkához) elkérték az egyesigáját, a láncot elhagyták róla. A 3. ábrán bemutatott burgenlandi egyesiga szekérben csálás (balról álló) állatra való példány.

Sámson szerint Burgenlandban néha három marhát is befognak szekérbe: a harmadik a hajszás (jobbról álló) mellé kerül.³

Alkalmi szóbeli közlésből tudom, hogy Zalamegyében Turnišča (Bántornya) vend lakói nehezebb szekérbe a kettősfogat elé egyesigával harmadik

Márkus Mihály a Néprajzi Értesítőben két adatot közöl a kumet magyarországi elterjedéséről.⁴ Közleményében a kumetnek marhákon való alkalmazásával találkozunk. *Márkus* azt mondja itt a kumetről: «E német eredetű húzószerszám lényegében véve közönséges egyes járomnak mondható». Kétségtelen, hogy a lóiga (kumet) szintén egyes járom, de mégis különbséget kell tenni szerkezetileg a marhákra alkalmazott lóiga (*Márkus* által közölt két adatban erről van szó) és a keretes kettős igából származott, kizárólag csak marhákra alkalmazott (és e kizárólagos rendeltetésének megfelelő szerkezetű) egyesiga között. (Hogy tőlünk nyugatra, a tulajdonképeni hazájában mi az összefüggés a lovak kumetje, a marhákra alkalmazott lókumet és az egyesiga között, az kutatandó probléma.)

A *Márkus* által közölt két marhakumet alakra és szerkezetre is megegyezik a könnyű lókumettel, azzal a szükségszerű szerkezeti és alakú változással, illetve alkalmazkodással (a marhához), hogy az alsó része nyitott, mert ha zárt maradna, mint a lovaké, a szarvak miatt nem lehetne a marha fejére húzni.

Az általam közölt két egyesiga⁵ már kétséget kizáróan egyes járomnak (a keretes kettős járom felének) mondható (mert morfológiailag is tényleg az). Ezt bizonyítja a nép száján élő *egyesiga* név is. Az egyesiga szerkezetileg a keretes kettős járom fele; különbség csak annyi, hogy az egyesiganál az igazsége a helyén látható második *béfa*⁶ helyettesíti, de erre az iga szilárdsága miatt szükség is van. Ha már az iga szilárdságát biztosítandó nem alkalmazható az igazság és így oldalról nem vihető be a marha feje, szerkezeti szükségszerűség, hogy alulról nyitható legyen. A marhakumet két íve nem mozdítható egységbe van felül szerkesztve, az tehát lehet alul nyitott (csak lánccal zárják el lent, hogy használat közben esetleg fel ne csúszsék), az egyesiganál lánc helyett a csuklós karral történő zárt izesülés elkerülhetetlen, mert mint a keretes kettős járomnál, itt is a *főfán* csapolással áteresztett *béfák* csatlakozása laza. Ez a *főfán* át történő laza csapolás különben szintén bizonyítéka az egyesiga és a keretes kettős járom morfológiai kapcsolatának, illetve egyezésének. *Márkus* által közölt második ábra alsó képén jól látható, hogy a kumet nemezzel bélelt, ami természetes a lókumetnél, de nem ismert a járomnál. Az egyesiga *főfája*, *vonyuó*-ja a keretes kettős jároméval teljesen egyezően a marha nyakának megfelelőleg ki van mélyítve, mert ebben az állat nem «a felső mellrészével húz»,⁷ mint a kumetben, hanem kizárólag a nyakával; éppen ezért az istrángot a *főfába* erősített kampókra akasztják, míg a *Márkus*nál közölt adatoknál a kumet derekára.

Mivel régebben eltökélt szándékom (megvalósításához hozzá is kezdtem), hogy az iga és az igazás kérdésével részletesebben foglalkozzam, örömmel olvastam *Márkus* fentemlített közleményét, melynek adatai annyival is értékesebbek, mert alig van kumetre vonatkozó hiteles adatunk.

Közleményében akad néhány mondat, mely talán fogalmazása miatt félreértésekre adhat alkalmat. A közlemény első oszlopa alján kárpátaljai gyűjtőútjával kapcsolatban Alsónémetiről írja: «Itt egy szokatlan húzószerszámra lettem figyelmes, mely különösen erre a területre volt szokatlan és feltűnő». Ha részére itt különösen szokatlan volt, feltehető, hogy máshonnan is ismeri használatát. Kívánatos lett volna, hogy erre vonatkozó adatát közölje.

A kumetnek — mint lószerszámnak — az elterjedéséről mindjárt közleménye elején olvashatjuk: «... de népi használatban *jobbára* csak Dunántúl szokásos húzószerszám». Kételesen hagy arra nézve, honnan veszi megállapításához az adatokat, melyek szerint *jobbára* csak Dunántúlon használatos. A *jobbára* azt sejteti, hogy míg egyebütt csak kevés helyen használják, Dunántúlon eléggé ismert. Közölnie kellett volna erre vonatkozó adatait is. A továbbiakban a kumet dunántúli elterjedését illetőleg a Magyar Tájszótár adatára hivatkozik *Márkus*. A Magyar Tájszótár

⁴ NÉ. XXXIII (1941), 170—171. *Márkus Mihály*, Adatok a kumet magyarországi elterjedéséhez.

⁵ Vásárosmiskén és Piriten is ez a neve. Különben a járom szót a keretes kettős járomra sem használják; annak neve mindkét helyen *iga*.

⁶ Béfa = belső fa. A keretes kettős járomban az iga vonóját (főfa = felső fa = vonó) az alatta párhuzamosan fekvő *ófavál* (alsó fa) a két függőleges béfa köti össze.

⁷ Mint *Márkus* a kumetra nagyon találóan megállapítja.

csak egyetlen adatot közöl, mely sajnos csekély értékű, mert a közelebbi helymegjelölés hiányzik belőle. *Csapodi István* a Magyar Nyelvőr XVI. évf. 239. lapján közöl dunántúli tájszavakat minden helymegjelölés nélkül. Közöttük találjuk: kumet = iga. Innen veszi a Magyar Tájszótár az adatát. Dunántúl túlnagy terület ahhoz, hogy általánosságban beszéljünk róla (különben területről, bármely kicsiny legyen is az, nem beszélhetünk általánosságban valamely néprajzi objektum elterjedésével kapcsolatban); ezt annál kevésbé szabad megtenni, mert Dunántúlon német, vend és horvát lakosság is él. néhol a magyarral együtt, meg attól elkülönülve is. Ha valaki Dunántúlt általánosságban emlegeti a kumettel kapcsolatban, aki olvassa, önkénytelenül is az egész területre gondol, pedig — hogy egyebet ne mondjunk, mint amit közvetlen tapasztalatból tudunk — Zala és Vas megye magyar lakosságú területein nem használatos a kumet. Tehát *Csapodi* helymeghatározása hiányos és ebből következőleg hibás is.

Természetesen jogosan tarthatnának bennünket elfogultnak, ha *Márkust* kiemelve hibáztatnánk abban, ami mindnyájunknak gyakran elővetődő közös hibája, hogy területekről beszélve könnyen általánosítunk kevés adat alapján.

Ugyancsak közös veszedelmünk a kutatásnál, hogy a szóbeli közléseket nem értékeljük ki eléggé, mielőtt következtetéseket (még hozzá sokszor nagyon is messze-messze) vonnánk le azokból; mert például, ami valahol ismert, nem biztos, hogy ott használatos, honos is. A színmagyar lakosságú Kemenesalján például sehol sem használják lószerszámnak a kumetot, bár ott is ismeri a nép, mert a második világháború kitöréséig naponta járták a vidéket a baromfit és tojást vásárló steier tyukászok, akik kivétel nélkül kumet s lófogatot használtak.⁸

Ez a kemenesaljai példa különben világosan tanúsíthatja, hogy a Magyar Tájszótár, illetve Magyar Nyelvőr idézett adata a sokféle lehetőséget tekintve, milyen keveset mond.

Némethy Endre.

Einbürgerung des Einzeljoches in Vásárosmiske. (Kemenesalja, Kom. Vas.)

Die Einbürgerung des Einzeljoches in Vásárosmiske ist mit der Verbreitung der Pflughacke in engster Verbindung. Anfangs wurde die Pflughacke ausschließlich von Pferden gezogen, während des zweiten Weltkrieges jedoch, als die militärische Inanspruchnahme der Pferde dies erschwerte, versuchte einer der ärmeren Wirte, notgedrungen, dazu sein Vieh zu verwenden, also es ins Einzeljoch zu spannen. Sein Versuch misslang. Die Dorfgemeinschaft verspottete seine Neuerung und erst nach mehreren Jahren versuchte er es wieder, das Einzelgespann mit einem Ochsen oder einer Kuh zur Arbeit heranzuziehen, da der Pferdemangel wiederum dazu drängte. Notgedrungen folgten dann auch Andere seinem Beispiel und benützten das Einzeljoch, anfangs jedoch ausschließlich zum Ziehen der Pflughacke. Neuerung hingegen spannt man — zur Hilfe, vor das Viehgespann — auch vor den Leiterwagen das Vieh ins Einzeljoch. Das Einzeljoch ist, morphologisch gesehen, die Hälfte des Doppeljoches. Seine Verbindung mit dem Pferde- und Viehkummet ist viel entfernter. Das hier beschriebene Einzeljoch (Abb 2.) kam aus Veszprém nach Vásárosmiske. Das auf Abb 3. ersichtliche Exemplar wurde viele Jahre vor dem anderen aus der im Burgenland befindlichen Gemeinde Stegesbach in dieses Dorf gebracht. Solange aber das aus dem Komitat Veszprém stammende Einzeljoch hier nicht heimisch wurde, und in Gebrauch kam, verwendete man es nicht. Jetzt werden beide Arten des Einzeljoches kopiert und verwendet.

Gyimesi csángók gyapjúnakája.

Tankó Anna Szent szerint. Gyimesfelsőlök.

«Igen! A gyapjút megmossuk legelőre, osztán a füstöllöbe vigyük és megfüstöltessük s azután megdurgáljuk. A jobbkézzel fonva egyet pergetnek s a ballal a bővecskében eresztik az orsóra, hogy vastag és puha legyen a fonal. Bongos guzsajról fonnak az orsóról, aminek van botikája és amit ráfonnak az a duvaszka. A guzsaj egy méter, másfél méter hosszú rúd, amit a katrinca bernyócához (övéhez) beszurnak, a bal karral tartják s a gyapjút a balkezükkel engedik és a jobbal fonnak, pergetnek járás közben is, még így jobbat fonnak,

⁸ Csak adatként említem, hogy Muraszentkeresztben (Križovec, Muraköz) gyermekkoromban, 1919 körül a szomszédunkban lakó horvát gazdának kumetos lovai voltak. Arra azonban már nem emlékszem, hogy a falu többi gazdáinak lovai milyen szerszámokkal lettek volna felszerelve.

hogy ne töccsék az időt héába. Azután kicsi motollára felhánják, vagy az asztal bütüjire felhánják lábakba. Három-négy orsról lekerül duvasztva egy láb. Ezt a lábat, ha tarka csergét akar csinálni, festi. Régen csigolya héjból sárgát, s almalapiból pirosat festettek. Az almalapit megfőzték, piros levet kaptak és kevés ecetet tettek hozzá. Feketéhez égerfának a híját (csert) hántsák, leforrázzák és felfőzik és gállickövet tesznek bele, összefőzik s mikor jól fő vagy habodzik, bele teszik a gyapjút. Így festik feketére.

A festett fonalat, a mejjékjét felvetik vetőfára s megolvassák, hogy mennyi a zseréb. E szerint határozzák meg, hogy milyen borda kell. Van, hogy 110—120 szalát tesznek a bordába.

Ha olyan gyakor (sűrű) a borda, akkor egybe tesznek s egybe nem, ha ritkább, akkor minden fogba. Így osztják fel a száztíz-százhusz szalát. Mikor be van fogva a bordába, akkor első hasajón kötöznek, amennyi széles a borda, annyi szélesen kötözik a pálcára. A vetőfán csinálják alul is, fejjel is a keresztet s abból a keresztből fogdosnak. A vetőfa szegjire akasztják, a második szeg körül felkadarintsák.

Mikor le van szöve, három szélbe összevarrjuk, színes gyapjúból bojtot a szélire s viszik a ványolóhoz, a mosatóba. Gyér a mejjékje, gyér az őtője is a leszövésben a csergének s ha megványolódik, akkor rendes nagy cserge lesz. A víz a mosató összeveri, csak a víz csinál belőle lombosat, vastagot.»

Gönyey Sándor.

Adatok a népi fürdőkhöz.

Pesty Frigyes Helységtárában (1864, 26. k. 35. v.) közli a Krasznajáz község határában fekvő népi fürdő leírását Papp János gyümölcsényesi nótárius lejegyzésében: «Lacus, egy igen nagy mélségű tó, melyben régenten igen sok szarvas marhák bele estek. Ezen lacust gyógyszerül használják, kivált köszvény ellen, sok köszvényesek oda mentek, fürdésük után az egészségek helyre jött; a fürdést a következő módon használják: a tó szélén gödröket ásatnak, azokba a tóból vizet hordanak; a gödör mellett erős tüzet raknak, mikor leg jobban ég a tűz, béka só köveket hordanak, tűzbe hányák azokat, anyira égetik, még egészen meg tüzesednek, akkor kapával a gödörbe belé hányák anyira, még a víz meg melegszik, azon kívül sok jószagú mezei virágokat is bé hányák, akkor belé ülnek azon fürdőbe, 24 óráig fürödnek, de azért a tüzet mindég égetik a béka só kövekre, mikor kihül a víz, ujonan meg melegítik, van olyan eset, hogy némely gyenge természetű ember meg ájul benne, fürödnek ugyan egészséges egyének is ez lácsba passióból minden féle mellodiális dalokat fudogálnak, szép halani, északa idein égetik a sok tüzeiket, öröms májális időtt töltenek, melyben a beteg emberek is talyáják örömeiket. Ezen fürdést Május kezdetétől fogva Julius végéig minden esztendőbe a vidékiek, idegenyek is nagy mértékben a fentirt mód szerint használják.»

A Tudományos Gyűjtemény 1825-i évfolyamában *Strázsay János* tanulmányából (A Harkányi Ferdők, XII. k. 13—25. l.) kiténik, hogy ez a később közismert fürdőhely népi felfedezésű: «Egynehány öregek azt regélik, hogy az már nyolczvan esztendő előtt félórányira éjszak felé a hegyek között, — mások, hogy az a Harkánytól éjszak és kelet között három fertály órányira fekvő Gyüdi helységben fenállott, de nem tudni mi okból ismét kiapadott légyen; és mások ismét azt állítják, hogy ezen forrást már a Törökök ferdőknek használták, későbbben azonban az a vizek áradásaitól, melyek ezen vidéket már az elődőkben gyakorta elöntötték, eltemettették; minthogy azonban mind ezen különbféle állítások semmi bizonyos nyomokban nem gyökerezettnek, azok inkább regéknek tartathatnak. — A Harkányi mocsárnak ki szárítására intézett árkolásnak alkalmatosságával felfedezték az árokmetszők ezen meleg víznek előbb egy, azután pedig több forrásait. — Történt pedig, hogy az 1823-dik esztendei Octóber hónapban egyik az ezen árkolásra kirendelt Gyüdi lakosok közül, térd-dagadásban és köszvényben szenvedvén, midőn napi munkájának teljesítése alatt hosszabb ideig a meleg vízben tartózkodott volna, érezvén azonnal annak jól tévő erejét, a fürdést folytatta, és lábainak fájdalmas nyavalyájától tökéletesen megmenekedett. — Ezen és több ehez hasonló történetek annyira elhírelték azonnal ezen meleg forrásnak jöltévő tulajdonságait, hogy már a következő nyárban számos emberek ide öszve sereglettek, és kisebb vagy nagyobb mértékben tapasztalván a víznek hasznos orvosló erejét, magasztalásával az egész körül fekvő vidéket eltöltötték.» (15—16. l.)

Közli: *Tálasi István.*

Régi gyógymódok.

1946 december 1-én Kaposváron egy szép, régi, bőrbbe kötött könyv került a kezembe, melyet özv. Mihályi Viktorné Kiss Etelka kapott 1944 december havában egy orosz tiszttől. A könyvben szép cirill betűkkel S. Vokarzsij, Kolozsvár 1944 beírás olvasható. A kötet Sculteti híres orvos munkája: *D. Johannis Sculteti, Physici et Chyrurgi Ulmensis olim felicissimi Armamentarium Chirurgi cum XLIII Tabulis Aeri elegantissimi incisus, nec ante hac visis, exornatum, opus posthumum. Hagae Comitum. Ex Officina Adriani Vlacq MDCVI.* A könyv belső lapján egyik tulajdonosának neve olvasható: Pápai Benjamin, 1825. Pápai orvos volt s a könyvbe több helyen bejegyzéseket tett. Néhány érdekes megjegyzést írt be a hát ó lapra, ezek a beírások érdekes orvoslási adatokat tartalmaznak, ezért közöljük:

1. *Argenica vagy Arnyika.* Sértés és seb bekötésére hamar gyógyulást okozó patikai szer. A használatkor fele vízzel kell mérsékelni az erejét.

2. *Beruviai Balsam.* Friss vágásra akarmi nagy seb legyen hideg vízzel kiszivattva egyszerűen ezzel be kötni a leg hathatósabb gyógyító ereje van, de ha poshadásba ment a sértett rész, akkor nem használható, mert a felyül be forrasztott sebbe benn maradván a genyetség újra ki veti. Ugyan ezzel több gyermekek ortzájáról a sömört egyszeri meg kenéssel el üztem. Ezen szert nem árt a háznál készen tartani mindenkor. Valamint egy butellia fa olajat is a véletlen esetekre.

3. *A scrofula gyógyítása.* A scrofula nem egyéb mint a nedvességek genyedségbe menése, mely ki üti magát nyakán, karján s egyéb részein a betegnek. Itt az egész gyógyításnak oda kell törekedni; hogymég idejébe minék előtte az egész testre kivált a mellyre, tüdőre, ki nem hatott és el nem terjedt a rossz nedvesség — az minden igyekezettel a testből kihajtatson: erre leg jobb haszajtó. Ezt jó sűrű szilva lévből 1 meszszelyt jó melegen leforrázva s egy kevés tinsztölődés után éhomra háromszor igya be 5, 8, 10 óraker. A nevezett (235) lapon ajánlott turpetumot és tzukrot megfőzve borba vagy vízbe minduntalan igya mig tökéletesen ki nem tisztul. A ki hányt részt ott leirt módon kell gyógyítani, ha tsak nagyon el nem hatalmasodott a nyavalya. Ezt tudva könnyű hát a scrofulát gyógyítani, de már késő midőn k. László fiam áldozattya lett.

4. *Igen jó flastrom,* mely a sebet tisztítja és begyógyítja: terpentín olaj, fa olaj és tojás sárgája összeve elegyítve egy cserépbbe keverni és flastromot készíteni: parázs tüzön, és egy kötszögbé el tenni s használatkor ruhára kenve a sebre tenni este reggel megújítani.

5. *Szamár hurut ellen.* Drosera rotundi folia szemekbe 30 xr. gyermeknek 3 szemet éhomra kell beadni, de nem kell rá hamar enni vagy savanyut adni.

6. *Geleszta ellen.* Pulsatilla 30 xr. 3 szemet éhomra.

7. *Rp. Balog 2 gr* (olvashatatlan szó). Ezt meg törni, ehhez paprikát oly formán pálinkát, hogy össze álljon ros lisztből, mint tészta, ebből apró metét forma darabokat, pátzikákat kell tsinálni, megszáritani és osztán földi gelesztákba dugdosni és a vízbe hányni, 1/2 óra mulva leg fellyebb 1 óra mulva fel jön a hal a víz színére el szédülve, csak szép tsendes időbe kell vele próbát tenni, így könnyen lehet kézzel halat fogni.

8. A parasztkok is tudják, ha valamelyik megijed, sótt ha nyavalya bántya is mingyár *alkermes*ért szaladnak a patikába. Közli: *Molnár József.*

A boglyakemencealakú gabonások eredetéhez.

Vargha László összefoglaló tanulmányban (Boglyakemencealakú baromfiólak az Alföldön. NÉ. XXXII (1940), 345—360.) tárgyalja a boglyakemencealakú építményeink eredetét és elterjedését. Megállapítja, hogy multjuk följegyzésekben csak 1875-ig (*Osváth Pál*, Bihar vármegye sárréti járása leírása, Nvárad, 1875, 313.) követhető. *Bátky Zsigmond* (NÉ. XXII (1930), 12., 30. jegyzet) az ilyen

formájú gabonások eredetét jóval korábbra teszi: «Méhkasalakú gabonásokat eddig csak az Alföld közepéről ismerünk. A gabonát itt, de máshol is, régebben veremben tartották biztonsági tekintetből is. Hogy mióta építenek ilyen földfeletti vermeket, talán csak talajvizes vidékeken? nem tudjuk. Lehet, hogy csupán a törökvilág elmulta óta, amikor a gabonatermelés fellendült». *Bátky* föltevését az alábbi két adat sokban igazolni látszik: «Kezdetek az alföldi középtehetségű mezei gazdák, kezdetem én is ez előtt 20—22 esztendővel, verem helyett holmi ketreceket a föld színén, fedél alá, téglavagy vályogfalakkal, kisebb-nagyobb szakaszokkal, mint *megannyi fedetlen nagy hombárokat*, építeni, mellyben a gabona egy-két évig szenvedhetően elállott». (*Pethe Ferenc*, Pallérozott mezei gazdaság, 1805. I, 671.) Ez az adat tehát az 1780-as évekre vonatkozik. Ebben az időben *Pethe Ferenc*, mint iskolatanító Sárrétudvariban (Bihar megye) működött (v. ö. *Szinnyei*, Magyar írók élete X, 890.), vagyis olyan vidéken, ahol a boglyakemencealakú gazdasági épületek a közelmúltban is ismeretesek voltak. Hogy pedig az ilyen formájú gabonás nem más, mint földfelett épült verem, arra ismét csak *Pethe* munkáját idézhetjük: «... jobb, ha egyúttal földbe építéd annak felét, felét pedig a föld színére, mint már némelyek cselekszenek, vályogból verem formára s azt megtapasztván, keményen kiegészed és a száját szintűgy, mint a vājott veremét, bédugva bétemeted» (u. o.) A földfeletti verem csak kis területen volt ismert a múltban is s a Tiszától nyugatra csak szórványos esetben jelentkezik. Dunántúlra pedig még a híre sem jutott el. Így a baranyamegyei Terehegyről jegyezték fel a következőket: (a búza) «... a földben a nedvesség miatt megdohosodik: a föld felett kell hát vermeket építeni...» (Tudományos Gyűjtemény, 1832. évf. Idézi *Trócsányi Zoltán*, A régi falu, Bp. 1933. 170.) Tehát itt még csak óhajtsz volt az, ami már egy felévszázaddal azelőtt a Tiszántúl helyenként megvalósult.

Balassa Iván.

Vasorrú bába.

A magyar népmesék boszorkánya. Kopácsi mesékben (Baranya m.) azon ban *vasorrú banya* változata van, pl. Ott ül bent éggy öregasszony... Akkora óra van, hogy majd a térdét éri, de csupa vazsbú van. Ez volt a *vasorú banya* (*Katona Imre* gyűjt. 39. sz. 4:5, Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete). Ot lakik éggy öreg asszony, éggy *vasorú banya* (39. sz. 1:19). Abba a gunyhóba lakott éggy *vasorú bába*... Aszt mondí a *vasorú banyának*, hogy aggya oda neki a disznajit (41 a sz. 2:2). Úgy látszik, ez a név csak Baranya megyében használatos, *Berze Nagy János* Baranyai magyar néphagyományok c. gyűjteményében is megvan szaporcai (2:98, 193) és katádfai (198, 223) mesékben. Egy bodai mesében (148) pedig *boszorkánybanya* fordul elő. A hétfalusi csángóknál vasbába egy tatrangi mese boszorkánya (MNGy 10:304), Zajzonban csak egyszerűen vén bába (393). A *bába* v. *bábasszony* általában a szülésznő neve. Érthető, hogy lácai mesékben (Zemplén m.) *vasorrú bába asszonyról* olvasunk (*Földy Istvánné* gyűjtése, 45:2, 15:1).

Beke Ödön.

Történeti néprajzi adatok.

Tanuvallatás 1755 augusztus 23-án. Kispaládon. (Szatmár m.)

Primo. Tudgya-é, látta-é, hallotta-é az Tanu, hogy ezen Tettes Nemes Szattmár Vgyében Kis Paládon lakó *Cserapes Péter* Méltóságos Báró *Perényi Borbála* Néhay Tettes Nagos Kállay *Kállay János* ur elmaradott özvegyének eő Ngának jobbágyát Nagy Paládon lakó Ns Vzlő *Kereskényi Pál* úr megh verte elmúlt 1754-dik esztendőben áprilisnek circ. 24-dik napján circumstantialiter beszélte elő a tanu a dolgot:

Primus Testis *Stephanus Szilágyi* nobilis Kis Paládiensis annoroum circit. 20. Jelen volt ezen Tanu az el mult 1754. esztendőben áprilisnek 24-dik napja táján midőn Kis Paládi *tehén csorda* régi usus és rendtartás szerént az Nagy Paládi *nyomásra vagyis fordulóra*, aki Kis Palád felül való fordulónak

neveztetik, és ottan déllére az marha megh telepedvén meg is fekvén, ihol jön Nagy Paládon lakó N. Kereskényi Páll eö kegyelme s Kis Paládi csorda mellett pásztorzkodó Cserepes Péter Mlgos Perényi Borbála Néhay Tettes Nagy Kállay Kállay János uram el maradott eözvegyének eö Ngának Kis Paládi jobbágyát kegyetlenül szidalmazván végtére kezében lévő baltáját Kereskényi Páll uram fel fogván Cserepes Péter pedigh kezében lévő bottal hogy fejét ne ütne ellent vetett, és midön Kereskényi hozzá ütött Cserepes Péterhez, ellenül fent tartott bottyát találván a baltával, a Cserepes bottya megh zaladván az ütésnek impetussa miatt úgy ütötte megh Cserepes Péter bottya Kereskényi uram fejét, azért megh haragudván Kereskényi uram ujra megh csapta Cserepes Péter jobb karját, melly ütés miatt négy ött nap is falu csordáját ki nem hajthatta, olly nehezen volt. Ezen dologban jó tanunak valya lenni a Nagy Paládi csordást Orosz Lászlót.

Kútépítés szivárványra. Csenger község 1861-ből származó jegyzőkönyvében találjuk a következő érdekes adatot:

«A Mlgos Gróf Teleky család jószágkezelője Tekintetes Roxer Vilmos úr a piacon levő, most Farkas Izráel és Berger Márton által lakta a Grófi család dot illető korcsama ház előtt, mennyiben a piaczul szolgáló uteza felöli földtér a község tulajdona — egy kut építés megengedését kérvén, elhatározottat: miszerint a czimzett Grófi családnak az érintett vásártéren leendő kut építése megengedtetik szivárványra vagy kerekre, de semmiesetre sem kut ágasra, és pedig azon megjegyzéssel és kikötéssel és óvás tétel beigtatásával, miszerint az érintett helyhez a grófi család a kut építése és használatából tulajdoni igényt magának semmi esetre sem formálhat; a Grófi család a kut létesítését, a fenntartást pedig a helybeli község vállalván el.

Közli: Molnár József.

Kutyafejű tatár.

Petőfi János vitézében Tatárország lakói, a *kutyafejű tatárok*, emberhússal élnek (8. én. 1—2. sz.). Csokonai a Gerson du Malheureux c. vígjátékában (1795) beszél kutyafejű tatárokról (*Harsányi—Gulyás* kiad. 3:235), de a legrégibb adat erre Türkoly Sámuel, Oroszországban járt vitéz, 1725-ben írt levele: «Ezen Farkas Máté nevű Hiripi Ember negyven Esztendeig volt a Kubáni Tatár Rabságában, onnét pedig esett Rabbá a *Kutyafejű vagy Kalmuk Tatárok* Kezében, az holott is a Tatárok Kámjánál, kinek neve Juka, raboskodott (*Sándor István: Sokféle*, 1801, 7: 148; a levél eredetije *Szinnyei* szerint az Akadémia levéltárában van). Népmesékben ritkán fordul elő a *kutyafejű tatár*, így pl. *Kalmány Lajos* Hagyományok c. gyűjteményének egyik egyházaskéri meséjében (I. 17.), s *Katona Imre* kopácsi (Baranya m.) népmeséi közt a Huszonöt királyfi c. mesében, de itt nemesak *kutyafejű tatár* (10.), hanem *kígyófejű tatár* (7.) is szerepel (39. sz. *Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete kézirattárában*). *Ortutay Gyula* Nyíri és rétközi paraszteséiben értékes néphagyományt jegyzett föl: «Nagyapám beszélt kutyafejű tatárokról. A jányok csecsibe fűzték a láncot, úgy vitték őket. A tatárok magyar szóval csalták őket. A mosti tatár mán ojan, mint mi. Régen a homlokán vót egy szemé, arca a kutyáho hasonlított, de mán elveszték» (236). A moldvai északi csángók szerint a tatárok valahol keleten laknak, s csak egy szemük van. Régen gyakran betörték Moldvába (*Wichmann, Wörterbuch des ung. Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódiaktes, tatár* címszó alatt).

Eisen *Estnische Mythologie* c. könyvében (1925) kimutatja, hogy más népek hagyományai szerint is vannak kutyafejűek. A 30 éves háborúban a németek Gusztáv Adolf finnjeit és lappjait tartották medvebörbundájuk és prémes sapkájuk miatt kutyafejűeknek. Az észtek még az 1854-i háborús évben is *kutyaoorrú*aknak nevezték a baskirokat, kalmüköket és kozákokat. Különös felelmet okoztak az emberekben a fejükre húzott kutyafejes bőrrel és kutyabőrös subájukkal. A régi háborús időkben sok mindenféle rabló és martalóc megfordult az udvarházakban és a falvakban, s az asszonyokat és hajadonokat elhurcolták. Oroszok, lengyelek, tatárok, kozákok és kalmükök nevét emlegetik leginkább.

De az ész t néphitben is szerepelnek kutyaorrúak, akiket néhol *kereszteletlen törököknek* neveznek. A kutyaorrúaknak félfüle, félszeme, félkeze, féllába emberi, a másik pedig kutyafül, kutyaszem, kutyaláb. Félig kutya-, félig embereszik van. Két és négy lábon egyformán tudnak futni. Némelyiknek mindkét szeme kutyaszem, a másiknak csak egyetlen szeme van a homloka közepén, akkora, mint a hold, vagy egy kerek doboz, de messzebbre lát, mint az ember kettővel. Hazájuk a világ végén van, ahol az ég a földdel érintkezik, s arra vigyáznak, hogy az égbe senki ne mehessen be. Más változat szerint a világ végén laknak egy nagy hegy mögött. Az embert nem védi meg tőlük sem fal, sem zár, megérik az ember szagát, s utánuk mennek. Csak hajón vannak biztonságban, mert a vízen nem érzik a szaguk. Hallásuk nem oly éles, mint a látásuk, még ágyúszóra sem ébrednek föl. De ha szalmaszállal jön valaki közelükbe, azonnal fölébrednek. A síkos jégen azonban nem tudnak futni. A kezükbe került embereket nem falják föl mind rögtön, hanem magukkal is visznek hazájukba, hogy otthon is legyen friss húsuk. Az erőseket rögtön fölfalják, a gyengéket, mint a nőket és gyermekeket, kiknek húsát különösen szeretik, magukkal viszik, otthon hizlalják és megsütik. A lettek is tudnak a kutyafejüekről, s körülbelül ugyanazt tartják róluk, mint az észtek.

A cseremiszek is ismerik a kutyaorrút, s a következőket jegyeztem föl róluk: Az ufai kormányzóság birszki kerületének *Joškar-pamaš* nevű falujában kétkezü, kétlábú, kutyafejű embernek tartják. A vjatka-i korm. malmyzsi ker. *Tošto-jal* falujában erdőben élő emberalakú állatnak tartják, keze, lába van neki és hosszú farka; az embert megöli. Az urzsumi ker. *Jadškplak* falujában szintén azt mesélik róla, hogy az erdőben él odvas fa belsejében, kétkezü, kétlábú, arca kutyaforma. Ha embert lát, utána ered, elfogja s fölfalja. Ha azonban az ember karddal hadonáz, s nem engedi magához közel, nem tud benne kárt tenni. Szabujalban félkezűnek, féllábúnak tartják, s ketten összefogódnak menés közben; így oly gyorsan futnak, hogy nem lehet előlük elmenekülni. Szaglásuk oly éles, hogy 10 versztnyire megérik az embert. *Kužo-Molamasz* faluban a mese szerint szintén féllábúak a kutyaorrúak, emberhúst esznek, de ha sikerül az embernek a befagyott tó jegére menekülni, oda nem merik őket követni. A jaranszki ker. *Turšo-Mučakš* faluja hagyomány szerint a kutyaorrúak Szibériában élnek erdőben, kutyaorruk van, félkezűek, féllábúak. Ha egyedül van, az ember meg tudja ölni, de ha ketten vannak, s megérik az ember szagát, összefogódnak, utána erednek, megfogják, megölik és megeszik. Sok helyt már csak szitökszóként él a kutyaorrú kifejezés, s a rossz emberre mondják: «Olyan vagy, mint a kutyaorrú!» Az említett helyeken kívül így használják feljegyzéseim szerint a permi korm. Szarszi, s a kazáni korm. krasznokoksajszki (régén carevokoksajszki) ker. *Kükš-nur* nevű falujában is. *Turšo-Mučakš*-ban inkább olyan emberre mondják, aki mindent megtalál. Egy innen följegyzett mesében házban laknak egy erdőben, tudnak az emberrel beszélni, s az éjjeli szálást kérőket álmukban megölik, megsütik és megeszik.

Észak-Finnországban is beszélnek kutyaorrúakról. Kutyaorruk és szimatjuk van, féllábuk, s ketten összekapaszkodva járnak (*Toivonen*, Pygmäen und Zugvögel FUF. XXIV, 98). *Kallas* följegyzése szerint az ilyen féllábú kutyaorrúak a lónál is gyorsabban futottak (Kraasna Maarahvas 97, idézi *Toivonen*). A szarapuli és malmyzsi votjákok hagyományában is él egy *Pal's-murt*, tkp. 'félemler' nevű, félszemű, félkezű, féllábú óriás, az erdő réme, akinek hangja a néphit szerint a visszhangban hallható (*Munkäcsi*, Votják-szótár 541).

A kutyafejű tatáron kívül magyar, nevezetesen székely népmesékben is van szó *Kutyafejüről*, pl. *Kriza* Vadrózsáinak Mirkó királyfi c. meséjében, ahol azt mondják róla, hogy «északra lakik, de egy olyan vitéz, amilyen a nap alatt több egy sincsen.» Ugyanezt a mesét *Horger* is följegyezte a hétfalusi csángóknál. A zöld király fia címen (MNGy X, 79). E szerint a *kutyafejű király* Izraelben lakik, túl az üveghegyen; ember, de kutyafeje van; olyan erős, hogy kilenc kilométerről haza hajítja a buzogányát. A *kutyafejű király* szerepel még *Mastrand Oszkár* Székelyföldi gyűjtésének Hamujutka c. meséjében (MNGy VII, 414).

Béke Ödön.

IRODALMI SZEMLE

Huszonöt lap «Kolozsvar és vidéke népnyelvi térkép»-ből. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula. Erdélyi Tudományos Füzetek 181. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. 42 + 25 térképlap. 8°. Kolozsvar, 1944.

Köztudomású és sokat hangoztatott tény az, hogy a nyelvtudománynak és a néprajznak nagyon sok közös problémája van, melyeket egymás segítsége nélkül megoldani nem tudnak. De ezentúl mindkét tudományban vannak olyan munkamódszerek, melyek eredményeiket hasonló eszközökkel állapíthatják meg. Ilyen közös, földrajzi eszközzel végzett kutató mód a nyelv-, illetve néprajzi atlasz-munkálat. Érthető tehát, hogy érdeklődéssel vesszük kezünkbe a kolozsvarkörnyéki nyelvatlaszból közölt első bemutatót, különösen azért, mert az előkészület, megszerzés, gyűjtés és feldolgozás tanulságait valamikor még értékesíthetjük a manapság annyira elfelejtett Magyar Néprajzi Atlasz munkálataiban.

A magyar nyelvtérképvizsgálat régi keletű. *Horger Antal* volt az, aki brassai tanár korában öt nyári szünidejét (1901—5) arra szánta, hogy a keleti székely nyelvjárás területét bejárja. Hosszú és fáradságos útjának eredményét egyetlen térképen közölte (MNy. I, 446—54). A nyelvtérkép kérdése ettől kezdve egyik központi problémájává vált a magyar népnyelvkutatásnak. Hogy sok eredményt mégsem tudtak felmutatni, annak egyik s egyben legfontosabb oka volt a pénztelenség. De lényeges ok volt a központi irányítás hiánya is. Így érthető, hogy Szegeden, majd Debrecenben (1929) kísérlik meg a nyelvatlasz munkálatokat, de minden látható eredmény nélkül. 1942-ben a Magyarságtudományi Intézet kiadásában jelent meg az első országos kérdőív, ennek eredményeit figyelembevéve szerkesztették meg az erdélyiek a maguk saját szükségletének megfelelő, az előbbinél terjedelmesebb kérdőívüket.

Az Erdélyi Tudományos Intézetben 1942-ben indult meg a népnyelvi atlasz előkészítő munkálata. Első és legfontosabb feladat volt a kérdőív elkészítése. Ez a nyelvészeti szakirodalom figyelembevételén kívül elsősorban a néprajzi forrásokra támaszkodott (pl. Magyarság Néprajza). Az így egybegyűlt hatalmas kérdésanyagot (2094) két részre osztották: «Az első kérdéscsoportba az emberre és az ember életére vonatkozó fontosabb fogalomköröket vettük bele (az emberről általában, az emberi testrészek, betegségek, fontosabb gyógymódok, születés, gyermekkor, ifjúkor, házasság, keresztelés, családi élet, öreg kor, halál, vallásos élet, közelet, társadalmi élet, sütés, főzés, ruházat), a másodikban pedig az ember környezetének, a fontosabb népi foglalkozásoknak s az ezzel kapcsolatos fogalomköröknek a szókincsét (telek, ház, építkezés, gazdasági épületek, eszközök, a ház berendezése, fűtés, világítás, talaj, időjárás, nap- és évszakok, gazdálkodás, állattenyésztés, erdőlés, madarak, vadállatok)». Már ebből a vázlatos felsorolásból is láthatjuk, hogy ennek a térképsorozatnak a magyar néprajz számára is lesz mondanivalója.

A kérdőív elkészítése után a második fontos feladat volt a gyűjtőterület kiválasztása. Erre Kolozsvar közvetlen környéke mutatkozott a legalkalmasabbnak, mert az akkori (1943—44) háborús, légiriadós világban még az élelmezés nehézsége is lehetetlenné tette a kutatott területnek a központtól messzebb való kiválasztását. Így szinte önként kínálkozott Kalotaszeg, a Borsa-völgye, amely az Erdélyi Tudományos Intézetnek amúgy is állandóan kutatott területe volt és a Szamos jobb partjának néhány közelebbi és távolabbi faluja (pl. Magyarlóna, Szászfenes, Visa, Bonchida, Szék).

A terület kiválasztásakor azonnal felmerült a nyelvi és néprajzi térképek egyik legnehezebb és legtöbbet vitatott kérdése: a kutató pontok kiválasztása. Az eddigi nyelvatlaszok mind kutató pontok alapján készültek. Így pl. legkedvezőtlenebb *Gillieron* francia nyelvtérképe, ahol minden 830 km²-re esik egy kutató pont, legkedvezőbb *Bartoli* olasz nyelvatlasza minden 310 km²-en egy kutató ponttal. A Magyar Néprajzi Atlasz tervének felmerülésekor (NÉ. XXXI (1939), 294) *Gunda Béla* is a kutató pontok alapján történő gyűjtést ajánlja és főleg előzetes településtörténeti vizsgálat alapján kívánja megállapítani az elhanyagolható és

feltétlenül felgyűjtendő pontokat. A kolozsvárkörnyéki nyelvtérképek a kutató pontok segítségével történő gyűjtés teljes megbízhatatlanságát igazolják. Elég erre egyetlen példát felhoznom. *Márton Gyula* és *Gálffy Mózes* először csak 18 községet keresett fel, a felgyűjtésre kiszemelt 60 közül, mégpedig úgy, hogy ugrásszerűen váltogatva a terület minden részére sor kerüljön. Így a *darálóra* (v. ö. II. lap) a következő elnevezéseket gyűjtötték össze: *daráló, örmény, söllő, kásaörlő* és *rezsnyice*. Ha a többi falvakat elhanyagolták volna, akkor nem jegyezték volna fel a *sörmény, sörviny* és *sóörlo* elnevezéseket, tehát a területről kapott kép csonka és hiányos lett volna. Ez intő tanulság az újra meginduló Magyar Néprajzi Atlasz munkálatai számára, vajjon érdemes-e a nagy területen gyorsan elvégzendő munka kedvéért az atlasz pontosságát és megbízhatóságát feláldozni?

Ezt a kérdést könnyű felvetni, de nem könnyű megoldani, mert sok mellék, de el nem hanyagolható probléma kapcsolódik hozzá. Így elsősorban az időbeliség kérdése sem hanyagolható el. Vagyis bármilyen atlasz munkálatait a lehető leggyorsabban be kell fejezni, mert a népi műveltség javainak természetét ismerve csak így kapunk egyszintű eredményt. Ennek megvalósítása azonban, ha minden pontra kiterjed, a szükséges kutatók nagy száma miatt, szinte lehetetlen. Ezért látszik elengedhetetlenül szükségesnek, hogy egy-egy kisebb területet öleljen fel minden nyelvatlasz és néprajziasz munkálat. Ez is egyik fontos oka volt, hogy a kolozsvárkörnyéki nyelvtérképek csak 60 falu területére terjedtek ki.

De a lehetőleg egy időben vagy rövid idő alatt való gyűjtés meghatározza magának a gyűjtésnek a módszerét is. A passzív, szemlélődő gyűjtésre nem igen van idő. Így a legtöbb esetben a rákérdezés módszeréhez kell folyamodni, bár a közvetlen vagy egyenes kérdést még így is kerülni kell, mert ez ritkán vezet kellő eredményre. *Gálffy* és *Márton* gyűjtésükben minden adat után külön jelölték, hogy milyen módon feltett kérdésre adott válasz. Ezzel a feljegyzett adatok értékét nagymértékben növelték.

Mindezek után néhány olyan újításra szeretném felhívni a figyelmet, melyet a kolozsvári nyelvtérkép gyűjtői és feldolgozói használtak először. Így az eddigi gyakorlattól eltérően nem egy gyűjtő keresett fel egy kutatópontot, hanem kettő. Ezek egymás adatait ellenőrizték és az eredményeket megbeszélték. Ezzel a téves adatok lehetőségét a minimumra csökkentették. A gyűjtők különös gondal választották ki a «nyelvmestereket». Elsősorban olyanokkal foglalkoztak, akiknek elődei több nemzedéken keresztül laktak ugyanabban a faluban és attól sok ideig nem voltak távol. De ügyeltek arra is, hogy a nyelvmesterek ötven év körüliek legyenek, hogy ezzel is elősegítsék a lehetőség szerint minél egyszintűbb eredményt.

A sok gyakorlati tapasztalat és újítás közül itt csak néhányat ragadtunk ki annak bizonyítására, hogy az ilyen gyűjtő munka alkalmával sok olyan probléma vetődhetik fel, amit előre nem lehet látni, hiszen maga a munka menete termeli ki azokat. De a mutatóban közölt 25 lapnak nemcsak gyűjtés- és ábrázolástechnikai szempontból van jelentősége. *Gunda Béla* a Magyar Néprajzi Atlaszról szólva találóan jegyzi meg: «Egy és két térkép nem mond semmit, öt-tíz térkép még csak zavarosabbá teheti a jelenségekről tudott fogalmainkat, de huszonöt térkép alapján komoly következtetéseket vonhatunk le» (i. h.). Tényleg ez a 25 lap alkalmas arra, hogy bizonyos nyelvi jelenségek, szavak földrajzi elterjedését megállapíthassuk. Így például a térképek egész pontosan feltüntetik a mezőségi népnyelvre annyira jellemző *a-zás* határát. Megállapíthatjuk, hogy *Jegenye, Mákófalva* és *Kolozs* népnyelve elüt a környező falvak nyelvétől stb. stb.

A nyelvtérkép hatalmas anyagának összegyűjtése *Szabó T. Attila* irányításával két fiatal erdélyi népnyelvkutató: *Gálffy Mózes* és *Márton Gyula* munkája. Növeli ennek a hatalmas anyagnak a becsét az is, hogy alig egy év alatt gyűjtötték össze. Sokszor lehetetlen körülmények között, az utak legnagyobb részét gyalog téve meg, járták a kalotaszegi sáros falvakat s kora hajnaltól késő estig gyűjtötték a nyelvtérkép adatait. Így a «Huszonöt lap, Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből nemcsak fontos tudományos eredmény, de bizonyosság arra is, hogy néhány ember erős akarattal, komoly kitartással a lehetetlennek látszó feladatokat is meg tudja oldani.

Balassa Iván.

The Study of Society. Methods and Problems. Szerkesztette *F. C. Bartlett, M. Ginsberg, E. J. Lindgren* és *R. H. Thouless*. 498 l. Kegan Paul. London. Első kiad. 1939., új kiad. 1944.

Ez a könyv megbeszélés-sorozat eredményeképpen jött létre. Huszonhárom pszichológus, szociológus és «antropológus», akik felismerték, hogy a lélektan, szociológia és néprajz fokozott összeműködésére van szükség a társadalom problémáinak vizsgálatánál, 1935-től kezdve évente kétszer Cambridgeben találkozott s itt közösen megvitatta tudományai kérdéseit és módszereit, s hogy e három tudomány mindegyike miképpen használhatná fel és gyümölcsöztethetné a másik eredményeit és módszereit. A könyv négy részre oszlik; az első két rész tárgya a társadalmi lélektan kérdései, illetve a lélektani vizsgálatok alkalmazása társadalmi területen, a harmadik rész a «social anthropology», a társadalmi néprajz néhány módszerét tárgyalja, a negyedik rész pedig a szociológia módszereiről szól. Mindegyik rész alfejezetekre oszlik. Minden fejezetet az illető kérdés szakembere írta, de a csoport többi tagja is megvitatta. A könyvet kézikönyvnek szánták, szakemberekhez és kezdő kutatókhoz egyaránt szól. Gyakorlati kalauz kíván lenni az egyes tudományágak problematikájában és módszereiben. A könyv gyakorlati használhatóságát nagyban növeli az egyes fejezetek végén közölt irodalom, amely elsősorban a módszerek miatt jelentős műveket sorolja fel, külön megemlítve a kezdő kutató számára ajánlatos olvasmányokat.

A munka célkitűzéséből következik, hogy a néprajzos a könyv szinte valamennyi fejezetében talál szempontokat, amelyeket saját problémáinál hasznosítani tud, és hogy a néprajzi szemlélet a nem-néprajzi fejezetek íróit is befolyásolta, amint a néprajzi és szociológiai fejezetek írói is állandóan szem előtt tartották a lélektan újabb módszereit és eredményeit. Így tehát a mű teljes egészében számot tarthat érdeklődésünkre. A következőkben részletesebben azonban csak a néprajzi fejezetekről fogunk beszámolni.

A néprajzi rész három fejezetre oszlik: *A. I. Richards*: «A helyszíni gyűjtés módszereinek alakulása a társadalmi néprajzban». *S. F. Nadel*: «A kérdéses (interview) technikája a társadalmi néprajzban» és *E. J. Lindgren*: «A folklóre gyűjtése és elemzése».

Az angol terminológiának megfelelően a társadalmi néprajz gyűjtési problémáiról szóló fejezet úgyszólván kizárólag az európankívvüli «primitív» népek vizsgálatáról szól, szempontjai azonban igen jól használhatóak más társadalmak, így a parasztság vizsgálatánál is. A fejezet első fele történetileg tekinti végig a néprajz egyes irányait abból a szempontból, hogy mennyire hatottak serkentőleg a gyűjtésre; a fejezet második fele a megfigyelés és a gyűjtés szempontjaira ad szempontokat és gyakorlati tanácsokat.

Richards, aki *Malinowski*-tanítvány, nagyjából két különböző szemléletet különböztet meg, melyek a gyűjtést befolyásolták. Az egyik az «etnográfiai» vagy «történeti» irányzat, amely elsősorban a társadalmak eredetét és egymáshoz való rokonságát kutatja s ezt különböző kultúrák összehasonlítása által igyekszik elvégezni, főleg a kultúra formális jegyei alapján. A másik az általa «intenzív társadalmi kutatásnak» nevezett funkcionális irányzat, a társadalom törvényeit kutató tudomány, amely arra törekszik, hogy megállapítsa, hogyan hatnak egymásra egy kultúrán belül a kultúra különböző területeihez tartozó jelenségek; milyen alapvető «hajtóerők» határozzák meg az emberi cselekedeteket ezen a kultúrán belül és a hagyományos normák hogyan alakítják az egyén magatartását, tehát miképpen működik a társadalom. A két irányzatot nagyjából fedi *Radcliffe-Brown* megkülönböztetése, amely szerint az etnológia történeti célkitűzésű tudomány, míg a «social anthropology» (a «társadalmi néprajz») az összehasonlító szociológiának egyik ága.

Az első szemléletnek, a történeti érdeklődésnek köszönhetjük az eddigi gyűjtések, leírások zömét. E szemlélet legjelentősebb irányzatai a kultúrkör-iskola és az amerikai «culture area» elmélet. A «culture-area» elmélet által ösztönzött felvételek az eddigi leírások közül a legteljesebbek, legprecízebbek. Ez az elmélet az egyes kultúrelemek elterjedése alapján számszerűleg kívánja megállapítani az egyes etnikai

egységek genetikus rokonságát, történeti multját, minden kultúrelem közül ki-választva egy bizonyos mennyiséget és ezeknek összehasonlítása által következtetve. Hibája e módszernek — mint a kultúrkör-elméletnek is, — hogy az egyes elemeket különálló egységekként kezeli, kiragadja a kultúra szerves egészéből, amiért a funkcionális iskola részéről erős bírálatban részesül. A «culture area» irányzat tekintettel van az etnikai csoportok érintkezésének folyamatára is, így a kultúrelemek terjedésére, kölcsönzésére, alkalmazkodásuknak vizsgálatára, a változás dinamikus jelenségeire.

Az «intenzív társadalmi vizsgálat» irányához tartozik a «funkcionális elemzés» irányzata és a «culture pattern» irányzat.

Az amerikai «culture pattern» irányzat, mint a «culture area» irányzat Boas munkásságából sarjadt ki, azonban célkitűzésében teljesen eltért az előbbtől. Célja a különböző kultúrák teljes egészében való összehasonlítása, mégpedig a kultúrformák mélyén rejlő «pattern» alapján. A «pattern» («minta») rendkívül sokértelmű kifejezés, ez alatt a kultúra orientációját, stílusát, hajtóerejét, társadalmi szerkezetét, gazdasági ambícióit, rituális és irodalmi formáit értik, amelyek összefüggő szerves egészet alkotnak. Nyilvánvalónak tartjuk, hogy két kultúra közötti «pattern» hasonlósága nem jelent szükségképpen genetikus rokonságot, történeti kapcsolatot a két társadalom között, csupán azonos körülményekre utalhat. Ez az irányzat még kevés eredményt mutat fel, de máris az anyag újszerű beállítására vezetett, új szempontok alkalmazására, különösen Margaret Mead munkásságában.

Az angol funkcionális elemzés irányzatát elsősorban Malinowski és iskolája képviseli. Célja a társadalom alapvető «intézményeit» egy kultúrán (etnikai egységen, törzsen) belül minden számbavehető szempontból (politikai, gazdasági, jogi, pedagógiai, vallási stb. környezetében való beleágyazottságában) megvizsgálni. Ez a széleslátókörű szemlélet rendkívül mélyreható leírásokra, sokszempontú monográfiákra vezetett, amelyek közül legjelentősebb Malinowskinak a Trobriand földművelésről írt műve.¹ A funkcionális módszer újszerűsége miatt még nem gyűlt össze elegendő anyag, hogy összehasonlításokat tegyen lehetővé különböző kultúrák között. A funkcionális módszer valóban «intenzív», lélektani rúgókat kereső, a kultúrát szerves egészként felfogó szemlélet (ahol egy tényező változása számos más változást idéz és idézhet elő) valóban haladás, — de összehasonlítás nélkül törvényszerűségeket megalkotni képtelen. A kutatás következő lépése az intenzív társadalmi kutatás módszereivel megvizsgált kultúrák összehasonlítása kell hogy legyen. A társadalmi tudományokban és a néprajzban is, törvényszerűségekre csak összehasonlítás által következtethetünk, márpedig a kutatás végső célja a kultúra életének, a kultúra és a társadalom viszonyának, törvényszerűségeinek megismerése.

E két nagy néprajzi irányzatot csak elméletileg lehet ilyen élesen elválasztani; a gyakorlati gyűjtőt rendszerint mindkét irányzat szempontjai befolyásolják. A modern néprajz dilemmája éppen abban van, hogy eleget igyekeznek tenni a történeti szemléletnek és a lélektani szempontoknak is. Különösen az utóbbinál ütközik módszerbeli nehézségekbe. Így például nincsenek általánosan elfogadott szak-kifejezései a magatartás («behaviour») leírására, holott az egyén és a társadalom lelki viszonyulását a kultúra jelenségeihez csakis a magatartás vizsgálata által ragadhatjuk meg, tehát ez elhanyagolhatatlan szempont a modern gyűjtésnél. Ilyen terminológia hiányában a néprajzos kénytelen írói eszközökhöz nyúlni, hogy valamely szokás hangulatát, az emberek magatartását kellőképpen érzékeltesse. A pszichológussal szemben hátránya a néprajzosnak az is, hogy míg a pszichológus megfigyeléseit ismert környezetben, társadalomban végzi, a néprajzosnak előbb meg kell ismernie és le kell írnia az egész társadalmat, kulturális környezetet.

A két néprajzi irányzat módszerbeli különbségeit a vizsgált anyag különbözősége is indokolhatja. Funkcionális vizsgálatot csak élő kultúránál lehet eredményesen végezni, pusztuló kultúráknak, például az északamerikai indiánok műveltségének vizsgálatait természetesen inkább történeti irányú kutatás tárgya lesz.

Az európai műveltség és a primitív társadalmak érintkezése által keletkezett

¹ Coral Gardens and Their Magic. London, 1935.

változások felhívták a figyelmet a változások vizsgálatára. Erről a kérdéstről több jelentős részlettanulmány jelent meg. Az amerikaiak a változások vizsgálatánál általában visszamennek az adatokkal elérhető legrégebbi multra; a funkcionalisták inkább egy «alpvonalat», «nulla pontot» vesznek fel, például az öregek emlékezetében élő állapotot, és a szemük láttára történő változások vizsgálatára, egy-egy változás által elindított, az élet többi területére is kiható változás megfigyelésére helyezik a súlyt.

Richards és a következő fejezet írója, *Nadel* a gyűjtés, kérdezés, lejegyzés módjára igen hasznos gyakorlati útbaigazításokat ad, ezeknek ismertetését azonban mellőzzük. Röviden csupán néhány tőlük felvetett szempontra mutatunk rá, amelyhez hasonló törekvéseket a modern magyar néprajzi gyűjtésnél is láttunk.

A néprajznak, mint általában a szellemtudományoknak, egyik legfontosabb módszertani problémája, hogy a megismerésnél minél jobban kiküszöbölje a szubjektivitást, hogy tudományát minél exaktabbá, objektívebbé tegye. E célkitűzése érdekében számot kell vetnie mindazokkal a szubjektív tényezőkkel, amelyek a gyűjtést befolyásolhatják: az alany társadalmi helyzete, egyénisége, a gyűjtő egyénisége és társadalmi viszonyulása az alanyhoz. Az anyag értékelésénél ezeket a megfigyeléseket be kell számítani. Az eddigi gyűjtéseknél általában még az sincs jelezve, hogy valamely szokást közvetlen megfigyelésből ismer-e a gyűjtő vagy csak elbeszélésből. Az anyag objektív megismerését előmozdítja az újabb leírásokban egyre nagyobb szerephez jutó módszer is: szószerinti népi szövegek idézése, a nép véleménye, érzelmi «attitűdjével» együtt. Sok szokás megvilágítását elősegítik bizonyos konkrét, megtörtént esetek leírásai. Egyéni esetek azonban csak példaként szerepelhetnek, *Richards* véleménye itt megegyezik a klasszikus felfogással: a néprajz, a társadalmi néprajz is, csak azt vizsgálja, ami hagyományos. A «magatartás» leírása csak újabban, a lélektani indítékok kutatása óta vált oly fontossá. A magatartásbeli finomságok vizsgálata az ünnepi szokásoknál, rítusoknál eddig is megtörtént, de a kevésbé színes hétköznapi apró szokásainak leírásaitól, a saját, ismert életüktől alig eltérő szokások ismertetésétől a kutatók mindezekig meg lehetőségen idegenkedtek.

Lindgren «A folklóre gyűjtése és elemzése» c. fejezetében is az a két szemléletmód vonul végig, amely *Richards*nál szerepelt: a folklóre elemeinek különálló vizsgálata és a funkcionális, pszichológiai irányú szemlélet. Folklóre alatt *Lindgren* általában az európai parasztság néprajzát érti, szűkebb értelemben a szellemi néprajzot, legszűkebb értelemben — s javarészt erről szól e fejezet — a folklóre legkifejlettebb ágát, a mesekutatót. Hogy a folklóre történeti fejlődését szemléltesse, az angol és a svéd folklóre történetét ismerteti. Majd a mesekutatók különböző iskoláit és szempontjait (a finn földrajz-történeti módszert, az amerikai mesekutatót, *Malinowski* funkcionális kutatásait) sorakoztatja fel. A mesekutatót különböző pszichológiai irányok követői is vizsgálat tárgyává tették: *Wundt*, a pszichoanalitikusok, *Jung*, *Bartlett* és a gyermeklélektan kutatói. A pszichoanalitikusok és *Jung* eljárását *Lindgren* részletesen ismerteti és erősen bírálja. A pszichoanalitikusok a mese szimbólumait ugyanolyan módszerrel próbálják megfejteni, amilyennel az egyén szimbólumait magyarázzák. Eltekintve attól a hibától, hogy a mesék történeti keletkezésére nincsenek tekintettel, a pszichoanalitika alkalmazása a társadalmi produktumok területére mindaddig kétséges, amíg be nem bizonyítható, hogy az egyénre érvényes lélektani törvények, a csoportra, a társadalomra is érvényesek. A mese életének, alakulásmódjának megismeréséhez közelebb vezet *Bartlett*, aki részletes lélektani kísérletekkel vizsgálta, mennyire emlékszik a mesemondó a mesére és hogyan módosítja azt. *Bartlett* kísérletei új állomást jelentenek a mesekutatókban és tanulságosak arra vonatkozólag is, hogy gyakorlatilag hogyan lehet a lélektan módszereit egyes kultúrjelenségek vizsgálatára alkalmazni.

Végül megemlítjük, hogy a néprajzos érdekes szempontokat talál *S. F. Nadel*: «Az intelligencia-tesztek alkalmazása az antropológia területén» (azaz a «primitívek» vizsgálatánál) c. fejezetében és meggondolkoztatja *J. T. MacCurdy*: «A pszichopatológia viszonya a társadalmi lélektanhoz» c. fejezet nem egy feltevése.

Bár nem szándékunk ismertetni a könyv nem-néprajzi fejezeteit, mégis rá

kell mutatnunk arra a közös szemléletre, mondhatnók tudományos világnézetre, amely e könyv szerzői között kialakult, tudományaik kölcsönös megismerése által. A néprajz szemlélete — a kultúra hatása az egyén viselkedésére — a pszichológusokat és szociológusokat arra indította, hogy beismerjék, hogy saját tudományuk szempontjából való vizsgálat előtt, szükség van általános néprajzi felvételre, különösen ha primitív társadalom vizsgálatáról van szó. A pszichológusok (*Nadel, MacCurdy*) valószínűnek tartják, hogy a kultúra formáló ereje nagyobb mértékben határozza meg az egyén magatartását, mint öröklött tulajdonságai. Ez a társadalomtudományok régi kérdéséhez vezet, a kérdéshez, melyen egész világnézetek épülnek: lehetséges-e egységes módszer szerint összehasonlítani a különböző társadalmakban, kultúrákban élő embereket? *Nadel* erre vonatkozólag *Bartlett* véleményét idézi,² amikor azt feleli e kérdésre: tudományunk mai fokán ajánlatos ezt a kérdést elhalasztani. Az öröklött tulajdonságokat és a környezet hatását még nem tudjuk kellően szétválasztani, a lélektani vizsgálatoknál a kettőt egynek kell venni. Bizonyos, hogy a különböző kultúrákban élő emberek között vannak lelki különbözőségek, intelligenciájuk más-más jellegű, élettempójuk sem egyforma, de ez még nem jelenti azt, hogy bizonyos skála szerint értékelhetnének intelligenciájukat. *Bartlett* azt javasolja, hogy egységes intelligencia-vizsgálat helyett a különböző népeket saját kultúrájuk szerint vizsgáljuk meg, saját mértékeik szerint. Ez a javaslat az egész kísérleti lélektanak új célkitűzést ad: az intelligencia fokainak univerzális, kvantitatív megismerése helyett az intelligencia különböző kvalitású típusainak megkülönböztetése. Az intelligencia ilyenfajta vizsgálata a néprajz számára is kétségkívül jelentős nyereséget hozna.

Kresz Mária.

Szücs Sándor: Pusztai krónika. Misztótfalusi. 130 l. Budapest, 1946.

Ritka képesség kell ahhoz, hogy valaki a legértékesebb, legszabatosabb megfigyeléseket a nagyközönségnek is élvezhető formában tudja előadni annyira, hogy ezzel csak fokozza a népi élet olvasásának szeretetét. *Szücs Sándor* minden írásának megvan ez a képessége. Pompásan fejezi ki munkája célját s egyben a néprajz kötelességét is: «...eszébe sem jut a magyar néprajznak, hogy a magyar embert ne csupán tárgyának tekintse. Szóljon is hozzá». Ez az írása a pusztai és pusztai ember életét rajzolja meg. Csak vázlatosan ismertetjük meg, hogy mi van benne, mi az, ami különösen kiemelkedik s a néprajzzal foglalkozót különösképpen érdekelheti. Leírja a pusztán való tájékozódás nehéz mesterségét, a juhász életét, a csikós, gulyás, juhász, kondás sorrendet, amint a nóta mondja: «Gulyás legény vagyok, Hortobágy eleje, csikós, ha nyalka is, utánam van helye...» «Kampós juhászokkal ritkán parolázok, sáros kondásokkal még csak szót sem váltok». S ha valami nézeteltérés támadt, egyszerűen kész volt a verekedés, a barátságot megdarutoll cseréléssel pecsételték meg. Elbeszéli a kondások életét, az ősi hagyományú «kanmurit» és «pogány csapszékét», a kondás csúfolókat. A paraszt és pásztor közötti ellentétet is gyakran ólmosbottal, kampóval intézték el. Leírja a farkas elleni védekezést, farkasvadászatot, pásztorviseletet, testiruha kikészítését s a szolgálat hirtelen befejezését nyúlpasszussal. A pákászlet, pákásztanya leírásában megismerjük a halfogást hurokkal, kézzel, a madárfogást. Több helyen ír a betyárok életéről, mulatozásairól, értesítésük módjáról, pásztorokkal való érintkezésükről. Szükség is volt a betyároknak nóta szerint: «Teremtéskor azt mondja az Úristen, hogy a földön betyárgyerek is legyen! Ha a földön betyárgyerek nem volna, a jó gazda sose imádkozna». Leírja a föld betörését: «Bánatosan bög előttem a gulya, nincs legelő, felszántotta a gazda». Színes leírásban ismerhetjük meg a kotu természetrajzát, keletkezését, természetét, égését, pusztulását, a régi bibicékét, fatengelyes szekeret, a régi gazdálkodást, amikor tutajjal kellett kihordani a szigetekről a répát, szénát, a nyomtatást és szórását. Régi ételekkel is találkozunk: megismertet a málékészítéssel, sárban, nádlevélben való halsütéssel, teknősbéka elkészítésével, a falevelekből készített teával. Ir a régi csárdákról, eldugott betyárlátogatta korcsmákról, hajdútáncról, a hajdúfával való verekedésről és vadászatról. Megelevenítő képet

² Psychological methods and anthropological problems. Africa, 1937. X, 4.

fest a tüzelősólak életéről, az ifjú legények avatásáról, a kutyaitóval szokott legénylátogatásokról, amikor a legény mézesborral töltött kulacsot vitt a leányhoz szombat este; ha azonban nem felelt meg a látogatás, szólt a rigmus: «Cifra szürét elviheti, szomszéd lányát elveheti». A vetélytárs megcsúfolása és a tüzelősólbeli szórakozások: csillagrúgás, kanbikóba verés. Megismerjük a puszták tudós embereit; a szent juhász boszorkányságait, Tulok Balogh Márton boszorkányos dudáját: «mert nagy ember volt, kun pásztorok, sárréti pákások sámánjainak késő ivadéka». A táltosok is járnak még és vívnek egymással öreg emberek száján s a garabonciás is megjelenik, de élnek a titokzatos láthatatlan hatalmak. A régi Sárrét máig élő emlékeit mondatja el izes szóval *Szücs Sándor*. Tolle lege! *Szendrey Akos*.

Dr. Bednárík, Rudolf: Duchovná a hmotná kultura slovenského ľudu. Turčianský Svätý Martin. 1943. Különnyomat a Slovenská vlastiveda II. kötetéből. SAVU kiadása. 256. p. L + LXXXVII kép. 8°. — *Slowakische Volkskunde*. «Slowakische Rundschau» Verlag. 242 p. Bratislava, 1943. 8°.

A szlovák nagyközönség körében újabban igen nagy érdeklődés tapasztalható minden egyes nemzeti tudományág és így a néprajztudomány iránt is. E fokozott érdeklődés szülte *Bednárík Rudolf* könyvét is, mely a legelső ízben próbálja összefoglalni a szlovák néprajztudomány eddigi eredményeit. A könyv megjelentése valóban időszerű volt, hiszen a szlovák néprajztudomány ma már akkora adatanyag felett rendelkezik, hogy nyugodtan elvégezheti a számonkérés munkáját. Igaz ugyan, hogy az egybegyűjtött anyagnak volt és mindig van egy alapvető hibája, — szétszórt voltánál fogva nehezen hozzáférhető. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy az anyag nem mindenben volt arányosan egybegyűjtve. A számonkérés körüli nehézségekre maguk a szlovák néprajzi kutatók is rámutattak és elég ha itt a sok közül csak *Varsíknak* a panaszára hivatkozom. (*Varsík, B.*: Po stopách zádužného života... Sb. Mat. Slov. 1939. 56. p.)

A szlovák szellemi és tárgyi népi kultúrának ez az első összefoglalása a Slovenská vlastiveda II. kötetében látott napvilágot. E kötetben *Bednárík, Melicherčík, Jurovský* és *Fraňek* tanulmányait találjuk együtt. Minthogy a könyv nagyobbik felét *Bednárík* tanulmánya tölti ki, s hogy ez különnyomatként is megjelent, szükségesnek tartjuk a magyar olvasóközönséggel megismertetni. Tájékoztatásul közöljük, hogy *Bednárík* tanulmánya német fordításban is megjelent s ez a tény számunkra sokkal hozzáférhetőbbé teszi a közzétett eredmények megismerését. A német nyelvű fordításhoz azonban volna egynéhány szavunk. A munka fordítását *Fleischhacker F.* végezte. A fordító jól tud németül, de meglátszik, hogy nem néprajzos szakember. A fordításba néhány vaskos hiba csúszott bele és ez nem válik a német kiadás díszére. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a hibát a korrektor sem vette észre. — Egy ilyen súlyos hiba csúszott be pl. azon a helyen, ahol a szerző az *ethnográfia* és az *ethnológia* fogalmait tisztázza. A szlovák szöveg helyesen magyarázza meg a fogalmakat. A német fordítás azonban éppen az ellenkezőjét állítja; éppen fordítva állapítja meg a két alapfogalmat. A könyv 7. és 8. oldalán ugyanis ezt olvashatjuk: «Denn die Beschreibung und Sammlung der geistigen und materiellen Kultur ist Aufgabe der Ethnologie (Volkskunde); mit der Auslegung und Erläuterung dieser Kulturen befasst sich jedoch die Ethnographie (Volkswissenschaft). In Deutschland bedeutet sie die Wissenschaft von den Primitiven». — Éppen fordítva áll a helyzet, — világos, hogy itt fordítási hiba csúszott be. Azonban nem csak ez az egyedüli eset. A könyv 12. oldalán a német szövegben azt olvassuk, hogy a magyarság a mongol nyelvszaládba tartozik. A szlovák eredetiben ennek a megállapításnak nyoma sincs, *Bednárík* itt csak azt mondja, hogy a magyarság a szlovák néptesttől eltérő (idegen faj)-csoportba tartozik. Ugyancsak ilyen hibának minősíthető, — noha ez csak szóhiba, — a német szövegű kiadás 133. oldalán olvasható megállapítás, ahol a szerző az ezeréves szlovák-magyar együttéléstről ír, — s a fordító az ezerévet egy *évszázadnak* fordítja. A kettő között mégis van egy kis időbeli különbség.

Általában meg kell jegyeznünk, hogy a német nyelvű kiadás nem mindenben követi a szlovák szöveget. Néhol mondatokat, néhol bekezdéseket, de akad olyan hely is, ahol oldalakat hagy ki. (Pl. 13., 130. és a 145—146. oldalon.)

A munka bevezető részében a szerző nagy vonásokban foglalkozik a népi kultúra általános kérdéseivel, fogalmi meghatározásával, ismerteti azokat a tényezőket, amelyek lényegesen befolyásolják annak régebbi és mai arculatát. Ami a szlovák népkultúra összetételét illeti, szinte köztudomású annak bonyolultsága. A szlovák földről tudjuk, hogy különböző kultúrák keresztútjában fekszik s felszíni tagoltsága révén a fölötté átcsapódó hullámokat sokszor konzerválta és így területe a legkülönbébb kultúrák rezervációs szigete lett. Itt nincs alkalmunk részletekbe menni, hanem taglalni *Bednárík* gondolatmenetét s csak nagyjában ismertetjük mondanivalóit.

A szlovák népi kultúra legmélyebb rétege a szláv alapréteg s ez a többi szláv népekkel rokonítja. Ezzel az ősz-szláv alapréteggel majdnem egyrétegben jelentkezik a görög-bizánci kultúrhatás, ez tehát majdnem egyidős a szláv ősannyal. Erre rakódik rá a keresztény középkor a maga színes variációival, mint pl. a lovagkor, a feudális kora, a reneszánsz, barokk, rokokó korszak, valamint a török hódoltság és a reformáció nyugtalan kora stb. A felülről szállt kultúrhatások mellett azonban a szlovák népi kultúrában világosan kitetszik a szomszédnépek hatása is. Így a nyugathoz közelebb eső részekben elsősorban a nyugat felől áramló német és cseh kultúra hagyott maradandó nyomokat. Középiúton nagyon erős volt a lengyel kultúra nyomása, de itt látszanak meg leginkább a magyarságtól átvett kultúrjavak is. Ez azonban *Bednárík* szerint korántsem volt olyan jelentős. Kelet felől alig érte valami kultúrhatás a szlovákokat, a kárpátoroszkok inkább vettek, mint adtak a szlovákságnak.

A szlovák népi kultúra igaz képe csak ezeknek a ráhatásoknak a kiemzése után lesz világos. Természetes, hogy ez nem könnyű feladat. Jól tudja ezt *Bednárík* is és maga hangsúlyozza azt, hogy e munka elvégzése csak akkor lesz sikeres, ha nem izoláljuk el magunkat, hanem a tudományos igazság érdekében őszinte kézfogással egymás segítségére sietünk. A szlovák néprajztudománynak szüksége van a magyar néprajztudomány által elért eredményekre. Már csak azért is, mert a szlovák szellemi és tárgyi néprajzi adatanyag egy része magyar forrásokban fekszik, azokat magyar tudósok írták és gyűjtötték. Különösen magyar nyelven közölt szellemi adatanyag jelent igen nagy értéket. A magyar néprajztudomány tehát igen sok értékes szolgálatot tett a szlovák néprajztudománynak; — az együttélés idején nemcsak a gyűjtőmunkát végezte el mindkét nép területén, — hanem a fegyűjtött anyagból, ha az összehasonlítás során valami komoly eredményt is fel tudott mutatni, akkor a szlovák vagy magyar népi kultúra egészére vagy csak egy részére kiható következtetéseket, a tanulságok megállapítását is elvégezte. Elég, ha itt *Bartók Béla*, *Róheim Géza* és *Báthy Zsigmond*, *Ernyey József* munkáira utalunk.

Bednárík szerint a szlovák népi kultúra határai messze kinyúlhatnak a politikai határokon túlra. (Itt még a bécsi döntésű határvonalról van szó.) Megállapítása szerint a magyar és szlovák etnikum között van egy átmeneti övezet, ahol összekeverednek a magyar és szlovák népi kultúra elemei. E megállapítások egybeesnek a már magyar részről is megpendített gondolatokkal, mely szerint a «palócság» nem korlátozódik tisztán a magyar etnikumú palócokra, hanem átmege a szlovák nyelvhatáron és ott a bükk- és tölgyerdők övezetéig a szlovák palócokat is magában foglalja. Nem vitás, hogy ezt a kérdést mindkét részről tárgyilagosan tovább kellene nyomozni, mert ez igen tanulságos volna. Különösen a történeti néprajzzal foglalkozóknak kellene a dolgot alaposan átkutatni.

A munka első részében a szellemi anyagot tárgyalja. Bemutatja a szlovák nép életét születéstől a halálig, egyidejűleg közli a néphit ezerféle megnyilatkozását. Utána áttér az évszaki és alkalmi szokások ismertetésére. A második részben tárgyi vonatkozású közléseket kapunk. Három főfejezetbe sűriti mondanivalóját, az elsőben az építkezés címszó alatt tárgyalja mindazt, ami a házzal kapcsolatos, a ház belsejét, az udvart, a településformát stb. A második fejezet a szlovák nép foglalkozásait ismerteti. Ott, ahol sajátos szlovák foglalkozásról van szó, részletesebben ismerteti az életet magát, pl. a tutajozást, a drótos-házalást, gyolessal való kereskedelmet stb. A harmadik fejezet a szlovák nép viseletével és annak függvényeszerű tartozékával, a népművészettel foglalkozik.

Bednárík tanulmányát majdnem másfélszáz kép egészíti ki, ami nagyban emeli a könyv használhatóságát. Sajnos, a szöveg közé iktatott rajzok sokszor aránytalanok, s rontják a könyvről alkotott jó összbenyomásokat. A német kiadásban már sokkal jobbak a rajzok, mint a szlovák eredetiben.

Tudjuk jól, hogy *Bednárík* összefoglaló munkájában vannak hiányosságok, hiszen az út, melyen elindult, nem volt könnyű; az úttörő munkája mindig fárasztó és hálátlan feladat. Munkájának esetleges hiányosságait maga is elismeri, ez azonban mit sem von le tanulmányának értékéből. A szlovák népi kultúra szintézise a *Bednárík* által kijelölt nyomokon sokkal teljesebbé válik, ha *Bednárík* munkájának nyomán a részlettanulmányoknak egész sora következik. Magyar szempontból minden ilyenfajta munkát csak üdvözölhetünk.

Márkus Mihály.

A Szovjetunió. I. kötet. Szerkesztette dr. Bolgár Elek. Athenaeum, 567 l. Budapest, 1946.

A kötet a Szovjetunió föld- és néprajzát mutatja be a magyar közönségnek. *Bulla Béla* megrajzolja a természetes táj képét; a természetes földrajzi terület-egységet; a földtörténeti multat és kéregszerkezetet; a domborzat nagy egységeit és a felszín tagozottságát, formakincsét; az éghajlat jellemzését és a klímaöveket; a hidroszféra jelenségeit: folyókat, tavakat, mocsarakat; a természetes növénytakaró tájrajzi szerepét és a talajöveket; a természetes táj egységeit. Az eddigiek tájanalízist mutattak be, az utolsó fejezet tájszintézis. Kijelöli azokat a terület-egységeket, amelyekben belül a tájalkotó tényezők kapcsolata, egymásbefonódása egyéni és sajátos és így a kijelölt területegységek képe egymástól különböző. — *Mendöl Tibor* a kultúrtáj képét mutatja be: a kultúrtáj elemeit, eredetét, egységeit. Részletesen ismerteti a népi tagolódást s az egyes népek, néptörzsek elhelyezkedését, a gazdálkodás, hajléképítés tájösszefüggéseit, falvak, telepek alakulását. A mozgó- és állandó települések hajlékain egyaránt kirajzolódik a csapadékos és száraz éghajlatú tájak, az erdő és sztyepp különbsége. Ezt elsősorban a hajlék építőanyagában, alakjában, a fal anyagában és szerkezetében, tető szerkezetében, a hajlék tagolásában mutatja. Ismerteti a települési formákat. A néprajzi ismertetést *Ortutay Gyula* vezeti be. *Márkus Mihály* a szláv népeket ismerteti, a keleti szlávok területi tagozódását, az orosz föld és az orosz nép kialakulását, a szláv népek őshazáját, a szláv törzsek szétválásának menetét, az orosz nép életét és műveltségét. Ezután részletesen írja le az orosz népi életét. Ismerteti a családi életet: születés, lakodalom és temetés szokásait, az orosz nép társas életét. Bemutatja a mindennapi életet: földművelést, állattenyésztést, halászatot, méhészetet, táplálkozást és eszközeit, sajátos ételleiket és italaikat, ruházatot, viseletet, a lakóházat és annak berendezéseit. Ezután visszatér a szokásvilágba: tavaszi szokások, húsvét, pünkösd, Szent Iván, karácsony, farsang. Ismerteti az orosz néphit jellemző sajátosságait: a házi szellemet, udvari szellemet, istálló szellemet, erdei szellemet, a nálunk is ismert vadleányt, vámpírt, a varázslót, csordás farkast, ördögöt. A nagyorosz földön jelentős a varégek közvetítette hatás; az ukránoknál a görögkeleti, bizánci behatás ismerhető föl, sok keleti elem is található náluk, főként a néphagyományokban és az egész népkultúrában. Ezek egy része korai s azon különböző nomád népeknek tulajdonítható, melyek a történelemelőtti korban éltek ezen a földön. A későbbiek szintén nomád, de már ismert török-tatár népek közvetítették az ukránokhoz. A fehéroroszok sokáig éltek litván és lengyel uralom alatt s így sok rokon vonás található azokkal. Bizonyos tekintetben azonban ők őrizték meg legjobban az őszláv hagyományokat. Települési rendszerük pl. eltérő a nagyoroszokétól és az ukránokétól, bár szokásviláguk inkább a nagyoroszokéhoz hasonlít s nem az ukránokéhoz. Ezután a balti népek kialakulását, népi életét rajzolja meg.

Balassa Iván a finn-ugor és török népek népi életét ismerteti, egyenként véve az egyes népeket. Elsőnek a magyarral legközelebbi rokonságban álló obi-ugorokat, halászzal összefüggő településüket, halászatot, vadászatot, háztartási eszközöket, hitvilágukat, áldozati szertartásaikat, költészetüket ismerteti. Sorbaveszi ezután a votjákokat, zürjéneket, mordvinokat, cseremiszeket, észteket, finn törödékeket, lappokat. Az egyes népeknél ismerteti a kölcsönhatásokat, pl. a votjákoknak a

mellettük lakókhöz alkalmazkodó viseletét. Ezután a Kaukázus népeit mutatja be: gruzokat, cserkeszeket, kabardokat, kalmüköket, nogaji tatárokat, osszétéket. Végül az altáji népeket veszi sorra: csuvasokat, baskirokat, volgai tatárokat, kirgizeket, türkméneket, özbégeket, altájiakat, mongolokat, mandzsu-tunguzokat és a szibériai ősnépeket. Minden egyes népnél bemutatja történeti kialakulását, küzdelmét a függetlenségért s beleilleszkedését a mai helyzetbe. Részletes képét festi meg népeletük jellegzetes sajátosságainak, hitviláguknak, sámánizmusuknak, költészetüknek.

Vargyas Lajos a magyarság néprajzi kapcsolatait vázolja a szovjetunióban élő népekkel. A magyarság őstörténetének, eredetének, kialakulásának kérdései sok tudóst foglalkoztattak már s ebben a kutatásban elsősorban az oroszországi népekhez kell fordulnunk, ott kell keresnünk a kapcsolatokat. A néprajznak nem minden ágában sikerült ez ideig egyenlően jelentős és megbízható eredményekre jutni a közös vonások felderítésében. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a néprajzi anyag nincs egyenlő alapossággal felgyűjtve. A mesék összehasonlító vizsgálata alapján összeállítja azt az eléggé nagyszámú egyező vonást, ami a keleti meséket a mienkével összekapcsolja. Ezek az elemek részben ősi vallási képzeteket őriztek meg s azért nincs nyomuk a magyarságon kívüli anyagban. Ilyen, csak keleten található a Sárkánycsalád mesetípusa. A csuvas, votják és magyar mese közös nevet őrzött meg: fehérlófia. A hitvilág párhuzamaiban rámutat a meseelemekben megőrzött ősi rokonsajátosságokra, a teremtés mondák rokonságára, a sámánizmus emlékeire, a táltos rokonságára, illetve az ősi hitvilágba való belekapcsolódására, a regölés, kiolvasó versek, gyermekdalok ősi nyomokat őrző maradványaira. Megállapítja, hogy a mai, már pusztulóban levő állapotból nem következtethetünk a régire. A magyarság közt fennmaradt elemek a sámán vallás fejlettebb formáit is őrzik, de még ez sem zárja ki, hogy a fejlett formák mellett ne élt volna a nép körében ugyancsak számos alacsonyabbrendű, esetleg még más időkből és más népektől származó eleme. Ismerteti a totemizmus emlékeit: Emese álmát és a csodaszarvas mondát, a pünkösdi királyválasztás szokásának keleti kapcsolatait, a temetkezés és a túlvilági élet rokonvonásait s így hagyományunk eredetkérdéseire mutat rá, valamint azok alakulására és fejlődésére. Bemutatja a magyar népzene keletről nyugatra vezető összekötő szálait, valamint azokat is, amelyek nyugatról vezetnek keletre. Szellemi hagyományaink keleti kapcsolatait után rátér a tárgyi hagyományok összevetésére. Megismerteti az eddigi kutatások alapján a halászat, vadászat, állattartás, gazdálkodás, táplálkozás, viselet, diszitóművészet, építkezés keleti kapcsolatait. A rokonvonások általában nem kapcsolhatók egy kisebb területhez vagy külön néphez, kivétel talán a népzene, itt a legtöbb rokonvonás a törökséghez vezet.

Minden fejezethez bő irodalmat csatoltak a szerzők. A könyvből részletes ismeretet szerezhet a közönség az orosz földről és népei életéből, megismerheti a magyarság keletre mutató vonatkozásait, életének kialakulását meghatározó elemeket. Természetesen ez csak az érem egyik oldala, mert hisz földrajzi helyzetünk és kapcsolataink miatt éppannyi nyugati elem is feltalálható népünk életében.

A könyv gazdag illusztráció-anyagát Csikós Tóth András készítette a néprajzi anyag alapos ismerete alapján. A kiállítás gazdagsága egyben a kiadónak is dicsérete.

y. s.

Bálint Sándor: Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Veritas kiadás. 210 l.

Amint a szerző írja, «*Sacra Hungaria* címen összefoglalt tizenkét tanulmányunk a magyar vallásos néphagyomány többé-kevésbé ismert világára iparkodik fényt deríteni». Tanulmányait három gondolat köré csoportosítja: egyik a magyar katolikus mult, másik a magyar katolikus táj, és harmadik a magyar katolikus nép.

Az első fejezet a Szent István korabeli magyar népelettel foglalkozik. Megállapítja, hogy az Egyház tapintatát, főleg Szent Gellért bölcsességét mutatja, hogy a használható pogány kereteket, neveket sokszor megtartották, átvették a keresztény gyakorlatban is, de már keresztény tartalmat öntöttek beléjük. Feltételezi, hogy népünk ismerte Attilának, Árpád nemzetségének mítosszá finomult hagyományait, amelyekhez hamarosan keresztény legendák is csatlakoztak. A Mária-kul-

tusszal kapcsolatban a Napbaöltözött Asszony (Mulier amicta Sole) eredetét, elterjedésének okait és körülményeit vizsgálja. A szerző szerint a Patrona Hungariae ábrázolása voltaképpen a Napbaöltözött Asszony magyar jellegekkel, nemzeti szimbólumokkal való felruházásából alakult ki. Ugyancsak a hazai Mária-kultusszal kapcsolatban vizsgálja a Loretói Boldogasszony és a Czenstochovai Szűzanya tiszteletét.

A második fejezet a magyar katolikus tájakkal, a búcsújárás és település számbavételével foglalkozik. A legismertebb búcsújáróhelyek felsorolása után megállapítja, hogy a XVIII. század hazai népmozgalmaira jelentékeny hatást gyakorolt a búcsújárás. A délvidéki és rosznyóvidéki katolikus népelet forrásaiban a kultusz-történet vonatkozásait világítja meg.

A magyar katolikus népnek az Egyház liturgiarendszerébe való beilleszkedését tárgyalja a harmadik fejezet első tanulmánya. Ebből kitűnik, hogy a magyarság ösképzeteit mennyire átalakította, gazdagította, bizonyos értelemben meg is mentette a népelethez bölcsen alkalmazkodó liturgia. Vallásos népköltészetünk egyéni ihletéseit Orosz István (önéletrajza *Bálint Sándor* bevezetőjével «Egy magyar szentember» cím alatt jelent meg könyvalakban) versírói és énekköltői tevékenységében vizsgálja. A búcsújárás hagyományainak, lélektani okainak számbavétele után népünk halálélményének sajátosságairól számol be. Ez a tanulmány rávilágít arra, hogy végső soron is mennyiben különbözik a parasztember és városi ember vallásos lelkialkata egymástól.

Manga János

Dr. Bodor Antal: Magyarország helyismereti könyvészete. 1527—1940. Bibliotheca locorum Hungariae. MDXXVII—MCMXL. 424 (212 old.) hasáb + XII l. 8° A Magyar Társaság támogatásával kiadja a szerző. Budapest, 1944.

Bodor Antal könyve a könyvnyomtatás 500. évfordulójára jelent meg. A munka a magyar helyismereti irodalom összefoglalása. Mint kézikönyvet, igen sokan haszonnal fogják forgatni; különösen a kevésbé tájékozottak számára lesz hasznos útmutató. De hasznát veheti a tájékozottabb kutató is. A munkának nagy előnye, hogy nemcsak a csonka ország adatanyagát teszi hozzáférhetővé, hanem magában foglalja a történelmi Magyarországon fekvő falvak, városok, megyék, tájak és országrészek helyismereti forrásanyagát — még akkor is, ha az történetesen nem magyar nyelven íródott. Sajnos azonban, ez a rész — közismert okoknál fogva, — elég hiányosnak mondható. Ez azonban nem csökkenti a munka értékét, hiszen közismert dolog, hogy bibliográfiai teljességre lehet, sőt kell is törekedni, elérni azonban szinte a lehetetlenséggel határos.

A szerző szerint a munka összeállítása különféle szempontok figyelembevételével történt, s ezeknek megfelelő arányban tartása nem volt könnyű feladat. Ha számbe vesszük, hogy a szerző több mint 14.000 címet dolgozott fel, már ez is elismerésreméltó teljesítmény, még akkor is, ha azt csak bibliográfiák és könyvtári kimutatások anyagából merítette. A magyar néprajztudomány szempontjából igen sokat érő szolgálatot tett azzal, hogy a helyismereti könyvészetébe mintegy tíz olyan intézet anyagát is belevette, melyek csak kéziratban őriztetnek az illető intézetekben. Bár látatlanban nem tudjuk fölmérni e kéziratoknak az értékét, de a tudományos kutatás számára mindig jobb, ha tudomásunk van róla, mint ha ellenkezőleg volna. — A bevezető részben néhány idejétmúlt kifejezéssel találkozunk, amit egy esetleges és bővített kiadásban korigálандónak tartunk. Különben a munka egészét tekintve, a könyvet tudományunk nyereségének tartjuk.

Márkus Mihály.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1942. Munkatársai közreműködésével összeállította *Sőregi János dr.* múzeumigazgató. 104 + számos kép, műlap. Debrecen, 1943.

A Déri Múzeum Évkönyvei az 1930-as évektől kezdve a magyar néprajz legfontosabb forráskiadványai közé számítanak. Ez a legutolsó Évkönyv szűkre szabott terjedelménél fogva inkább csak beszámoló arról, hogy a Múzeum munkatársainak tarsolyában, milyen értékes anyag vár még feldolgozásra.

Sőregi János beszámolóiból kitűnik, hogy régészeti ásatásain kívül elsősor-

ban a népi kishalászat adatait gyűjtötte a Tisza és Szamos találkozásának környékén. Különösen érdekel bennünket az *Erkeserű* melletti *Szil-láp* még ma is élő lápi élete. Jó néhány képen és ábrán szemlélhetjük a ma már olyan ritka vészetket és a lápi halászat kezdetleges szerszámaikat. Rövid ismertetést kapunk az *olcsvapáti* (Szatmár m.) hidas- és uszályépítő telepről, ez talán az utolsó hidasépítő telep, ahol kézi erővel készülnek a Tiszán és Szamoson közlekedő kompok. Az alig-alig ismert vízi közlekedésünk haldokló kisiparának teljes feldolgozását minél előbb várjuk.

Lükő Gábor a Közép- és Felső-Tisza vidékének temetőiben tett gyűjtőútjáról számol be, de beszámolójából kitetszik, hogy csak a «fejfafaragás művészete» érdekelte. A fejfatípusok vándorlásával és alakulásával kapcsolatban néhány érdekes megállapítást tesz. Az egyes faluknak külön fejfaformájuk van, ha valaki beköltözik és új lakóhelyén hal meg, régi falujának szokása szerint készítik el fejfáját. «Az idegenben meghalt embernek, különösen, ha a távolság jelentékeny, rendszerint csak leírás után készítik a fejfát, azért annak arányai és formái sokszor szokatlanok az otthonihoz hasonlítva, de jellegzetesek» (60). De tapasztalatom szerint ez nem egészen úgy történik, mint ahogy *Lükő* gondolja. Szatmárban végzett gyűjtésem közben tapasztaltam, hogy a legnagyobb távolságra is elmennek a meghalt rokon temetésére, márcsak azért is, hogy fejfáját otthoni módon készíthessék el. Ez nem szatmári vagy tisztántúli szokás, hanem így van Székelyföldön (Erdővidék) is, ahol az idegenbe férjhez ment asszony rokonai mennek el a gombfa elkészítésére. Közül *Lükő* egy *szatmárcsekei* fejfát is, abból a formából, melyre *Solyomossy* fejfaelméletét alapozta (Ethn. XLI, 65). Gyűjtésem szerint nemcsak *Szatmárcsekében* van meg, hanem általános *Turistvándi*, *Kömörő*, *Penyige* temetőiben is. Különös érdeklődésre tarthat számot a bevágásos elejű *tiszafüredi* fejfa (61), mely tudásom szerint ennek a típusnak legdélibb előfordulása.

Néhány könyvismertetés és adalék egészíti ki az Évkönyvet. A többi kötet minél előbbi megjelölését érdeklődéssel várjuk. *Balassa Iván.*

László Gyula: Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsi történetben. Erdélyi Magyar Tudományos Intézet. 32. l. Kolozsvár, 1945.

Luby Margit Fogyó legelőkön c. könyvében egy sor elbeszélést közöl Köcsön Péter tudományos kocsiáról. (Előbb *L. M.*, Bábaelte babona c. könyvében is.) Köcsön a lovakhoz értett különösen, a nép emlékezete szerint lóvá tudott változni, fogatával pillanatok alatt hosszú utakat tudott megtenni, lovait nem tisztította, mégis mindig ragyogtak a tisztaságtól, a döglött lovon végigvágott s az megelevenedett, szalmával kitömött lovakon járt. Halála rettenetes volt, mert ördögös volt.

László Gyula Köcsön rejtélyes lovainak eredetét próbálja megfejteni régészeti és néprajzi párhuzamok segítségével. A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető 10. sírjának részletes leírását közli s a lócsontok és lószerszámok fekvéséből felteszi, hogy a lovat megnyúzva, úgy hogy a lábsontjai és feje a bőrben maradtak, a nyúzott bőrt kitömve temethették a halott mellé. A kitömött ló temetésére szkíta párhuzamokat olvashatunk, majd a XIII. századtól szibériai adatokat találunk az áldozati ló s egyéb állat, a kinaiaknál kutya, a voguloknál medve, kitömésére. Ezeknek az adatoknak alapján *László* azt mondja: «nyilvánvaló, hogy az a honfoglaláskori temetkezési szokás, amelyiket egy példa bemutatásával fentebb megismertünk, nem elszigetelt jelenség, hanem a szkitáktól napjainkig, Magyarországtól Kínáig óriási idő és térbeli távolságokat áthidaló, egykor általános szokás volt». (13. l.) Az állat-áldozatok néprajzi leírásában azt a hitet látja megnyilvánulni, hogy ha a megnyúzott állat bőrében megmaradnak a lábai és a feje, akkor az a másvilágon megelevenedik. *László Gyula* ezután arra keres feleletet, hogy miképpen elevenedik meg a lóáldozó népek hite szerint az állat a másvilágon. Vogul, burját és jukagir mondák ismertetése során a sámán-avatás szertartásaihoz jut el. Ismerteti, hogy samán csak az lehet, akit a sámán-ősök darabokra tépnek s újjáteremtnek. «A sámán új élete nem emberi élet, hanem állat-totemje él benne.» (21. l.) Öltözete is totem-ösét jelképezi. *Potapov* után leírja, hogy a dob a totemállatot ábrázolja. A sámán ezen megy a szellemek birodalmába. Közli, hogy a dob «keretét feszítő

fogó sokszor emberformájú, fejét s végtagjait meg lehet különböztetni». (24. l.) A samán-dob ilyen leírásából arra következtet, hogy az áldozati állatokhoz hasonlóan csak akkor elevenedik meg, ha megvan benne a csontszerkezet; «az emberi test újraeledésének is ugyanazok a feltételei, mint az állaténak, a samán-ruhának, vagy a dobának». (25. l.) Hogy Köcsön bottal életre tudja kelteni a lovat, párhuzamba állítja azzal, hogy a samán dobján megy a másvilágba, miközben a dobot veri. A párhuzamok felsorolása után írja Köcsönről: «A köréje lerakodott babonarétegből kétségtelenül egy elkésett magyar samán alakja villan elénk. Szalmával kitömött lóborrel vágat messze vidékre, s élettelen lovait ütessel eleveníti meg. Maga is lóvá változik, amikor tanítványát nevelni akarja, de az új Isten nevének említésére csak löcsontok maradnak a paripák hült helyén». (28. l.) Sajnálattal említi, hogy milyen kevés samán-irodalomhoz tudunk hozzájutni s ez a tény nagy akadály az összehasonlító munkában. A munka során felvázolt képzeletvilág megértésére ismerteti végül *Zelenin* gondolatmenetét.

Örömmel üdvözljük *László Gyula* dolgozatát, de hiányoljuk benne a nyugati területekre vezető összehasonlító anyagot, hiszen Köcsön vonásai sokszor a boszorkányokat juttatják eszünkbe s a boszorkány alakja pedig számos esetben nyugat felé irányítja a kutatót.

íjj. Kodolányi János.

Alian Etzler: Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk. 332 l. Uppsala, 1944.

Szerző két évtizede foglalkozik a cigányság kutatásával, és az északra szakadt cigányok egyik legjobb ismerője. Jelen munkája, melynek egyes részei már előbb önállóan is megjelentek, történeti és nyelvi tanulmány, de a cigányság egyéb területeinek kutatói is haszonnal forgathatják.

A XV. század elejétől kezdve megkezdődik szerte egész Európában a cigányok legromantikussabb korszaka. Kóborló természetük földrésznünk távoli zugaiba is elvezeti őket, és szórványosan Skandináviában is feltűnnek. Érdekes az a fejezet, amelyben a cigányoknak a katonai szolgálatban való felhasználását tárgyalja. Vándorszellemük különösen alkalmassá tette őket a kémkedésre és hírszerzésre, jövőmondásban, varázslásban és egyéb titokzatos dolgokban való jártasságuk pedig megnyitotta előttük az ajtókat és szíveket. — A történeti rész után terjedelmes szójegyzéket, magyarázatokat és saját gyűjtésű szövegeket közöl. A könyvészeti összeállításban sajnálatos módon nélkülözzük a magyar cigányirodalom nem éppen elhanyagolható jelentőségű termékeit, ill. az általános részben ezek felhasználását. A hazai cigányokról való ismereteit *Miklosich*-ből és *Wliskoeki*-ből meríti, és *Liszt Ferenc* könyvét is ismeri.

Mikesy Sándor.

Horváth Zoltán: Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története. 155 l. Nagykőrös, 1943.

A szerző munkájához az anyagot az ipartestület irattárában példás gonddal és nagy multszeretettel megőrzött céh-iratokból, valamint a városi levéltár okmánytárából gyűjtötte.

A két főrésze oszlo könyv első fele bevezető részében a nagykőrösi szervezett ipari élet kialakulásával foglalkozik; annak kezdetét a XVI. század elejére, míg a fejlettebb ipar és ehhez szorosan csatlakozó céhélet kialakulását a török hódoltság idejére teszi.

Az iparfejlődés két alaptényezője, a szükséglet és a nyersanyag növekedés is döntően közreműködött a török hódoltság alatt Nagykőrös céhéletének kifejlődésére is. A szpáhiknak ajándékozott birtokok lakossága megszökött a sanyargatás elől és a szultán védelme alatt álló nagyobb falvakban keresett menedéket; így duzzadt fel Nagykőrös lakossága és a mezőváros ipari szükségletei is természetesen megnöttek, de másrészt a 200.000 holdra növekedett határu mezőgazdálkodó és fejlett pásztorokultúrájú helység, hol —1636-ban a városi számadáskönyv 11.030 drb marhát tart számon — a fejlődő iparnak bőven adhatott nyersanyagot. A város fő termelési ágának, az állattenyésztésnek megfelelőleg az ipar annak a nyersanyagaira támaszkodott. Így virágzásnak indult a bőr- és az állati bőrökkel dolgozó egyéb

kézműipar, mint a cserzővarga-, szücs-, csizmadiaipar, továbbá az állati fagyúval dolgozó szappanfőző és a nép ruházatát készítő szabó-ipar. A szerző megállapítja, hogy bár a megindult ipar a XVII. században csak a helyi szükséglet kielégítésére dolgozott, a felvidéki és erdélyi városok fejlettebb iparával szemben az ad neki hangsúlyozott jelentőséget, hogy magyar: egyszerű magyar emberek folytatják magyar nyersanyaggal, a kőrösi magyar nép szükségleteinek fedezésére.

Természetesen a nagykőrösi feléledő iparnak is bele kellett illeszkednie a céhéletbe, különben nem kaptak volna inasokat, segédeket, mert a céhen kívül álló mestereknél eltöltött időt nem ismerték el és nem számították be a felszabadulást kikötő időbe. A kőrösi mesterek, ha céhet akartak formálni, olyan környékbeli városokhoz fordultak, melyeknek már voltak működő céheik. Ezekről kértek céhszabályokat kölcsön. Azokat azonban nem vették át szolgailag, hanem a helyi viszonyokhoz alkalmazva, sokszor egészen átalakították.

Legelsőnek a szabó-, majd a szücs-, utána a szappanfőző-céh alakult meg. Az első képzettebb mesteremberek a fejlettebb iparú céhes városokból jöttek, amit a céhiratokban legrégebben említett mesterek ragadványnevei tanúsítanak.

Érdemes megemlíteni, hogy Nagykőrös várospolitikai életében az iparosok nem bírtak súllyal a felvidéki és erdélyi városokkal, de még Debrecennel is ellentétben. Oka a város kifejezetten mezőgazdálkodó jellegében és lakóinak ebből fakadó szemléletében keresendő: a vagyonnal rendelkező civis az ingatlannal, földdel nem bíró iparos-ember feje felett hajlandó elnézni. Az iparos is, ha megpénzesedett, földet, szőlőt vett és felhagyott mesterségével.

A céhélet és az ipar a XVIII. században érte virágzását Kőrösön, mikor a nyugati országokban a céhszabvány már pusztulásnak indult. E virágkorában az iparosság már nemcsak a helybeli szükséglet kielégítésére dolgozik, hanem vásárra is viszi áruját.

Egyes nagykőrösi iparágak híresek voltak. Első helyen állottak a csizmadia- diák, majd a szücsök, magyartímárok, szabók, szűrszabók következtek. A XIX. sz.-ban a kőrösi magyartímár készítmények keresettebbek voltak az ország távolabbi vidékein is. A kovács és bognár mesterségek kezdetlegesebb és elmaradottabb fokon állottak.

A XIX. század korszerű találmányai, gépei a gyáripart juttatták szóhoz; az olcsóbb tömegiparcikkék megásták a céhszabvány sírját. A színmagyar mezőváros is levetkőzte a régi magyar viseletet és ezzel a régi magyar mesterségeket is halálra ítélte.

A fent ismertetett bevezető rész után a második fejezetben a céhelőjáróság rendszerével (főcéhmester, céhmester, atyamester, nótárius stb.), azok hatáskörével, jogaival, kötelességeivel ismertet meg. Érdemes megjegyezni, hogy «a szücsök vízkereszti céhmesterválasztáskor állati bőrköbe öltöztek, s úgy kísérték a ládat, miközben játékokat mutattak be». Ez adatot olvasva önkénytelenül is alakoskodó játékokra kell gondolnunk. Miután a szerző adatát öreg iparosok elbeszéléséből veszi, nagyon ajánlatos, hogy a játékokról minél többet igyekezzék megtudni, amíg a vallomástevők még élnek.

Továbbiakban a mesteremberek, legények, inasok, céhgyűlések, különleges céhszokások kérdésével, majd a céhek vallásos és erkölcsi életével ismerkedünk meg. Részletesen szól a céh vagyonáról, jövedelméről, céhbeli bíráskodásról.

A szerző könyve második felében az egyes céhek életére vonatkozó adatokat közöl és összeállítja a céhek mestereinek, valamint az egyes tagok nevének jegyzékét, céhbe-állásának idejét és rendjét is közli. A következő 14 céh történetével foglalkozik: szabók, szücsök, szappanosok, vargák és magyar tímárok, csizmadia- diák, lakatosok, kovácsok, ácsok (ide tartoztak a molnárok és kőművesek), bognárok, asztalosok, szűrszabók, szíjgyártók, cipészek.

A szabók és szücsök fejezete viseletkutatók részére értékes viselettörténeti és árszabás-adatokat tartalmaz. A szücsöknél foglalkozik a bőrkikészítés magyar módjával, a csávázással és azt le is írja. Két táblán közli a szücsmesterség szerszámai- nak rajzát. A szappanfőzők gyertyát is mártottak. A vargák bőrcserzéssel és láb- belikészítéssel (bakancs, bőrtalpú sarú és bockor) is foglalkoztak. A kőrösi céhek

közül a csizmadiák voltak a legtekintélyesebbek. A takácsok nyáron gazdálkodtak és csak télen folytatták mesterségüket: főfoglalkozásuk a földművelés, állattenyésztés volt, iparosjellegét alig mutattak. A szerző egy lapon öt takácsmintát közöl a XIX. század első feléből egy takácsmester mintakönyvéből. A lakatosok és kovácsok között sok volt a veszekedés a vállalható munkák miatt. A török világ nem kedvezett az építkezésnek, az ács és kőművesipar visszaesett. Az asztalosokról, mivel irataik elvesztek, alig maradtak adatok. A szűrszabók egy ideig a szabókkal közös céhet alkottak. A szűrszabóság a XIX. században indult virágzásnak. Egy oldalon a szerző egykorú rajz után a körösi szűrszabó-eszközöket közli 1802-ből. Az asztalosok mellett talán a szijgyártókról maradt fenn legkevesebb adat. Az összes mesterségbeliek közül a cipészek alakították meg utoljára céhüket (1845).

Horváth Zoltán tanár, az előttünk fekvő könyv szorgalmas szerzője az előző következő mondatában megismerteti műve céljával: «Ennek a könyvnek a célja, hogy a nagykörösi mult egy töredékét feltárja, s a céh-intézmény keretén belül dolgozó iparosainak mesterségét, szokásait, életét, így egy színfoltot a város multjából bemutasson, Nagykörös céhes iparának kialakulását, fejlődését vizsgálja és történelmi multjának egy újabb, eddig még javarészt ismeretlen területére fényt derítsen». E bevezetésben megadott munkatervet a könyv hiánytalanul végre is hajtja.

Dícséretet érdemlő szorgalmas irattári és levéltári kutatómunka eredménye ez a könyv, melynek gazdag adatai becses adalékokkal szolgálnak a néprajz különféle ágaival foglalkozó szakembereknek.

A szerző az előszóban sejtetni engedi, hogy Nagykörös multjának más kérdéseivel is foglalkozni kíván. Szeretnénk, ha sejtésünk valóra válna és több hasonló munkája jelenne meg.

Horváth Zoltán munkássága jó példája annak, hogy a vidéki középiskolai tanárnak is van alkalmja és lehetősége, — bár az ország kultúrcentrumától és a szakkönyvtáraktól nagy távolság választja el — hogy a néprajzi kutatás hasznos munkása legyen.

Némethy Endre.

Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark. 1942. *Viktor v. Geramb dr.* (Graz): Zur Volkskunde des Savetales. (78—84. l.) *Geramb* szemelvényt ad abból a történelmi értékű tájfelvételi anyagból, ami 1805 és 1845 közt gyűlt össze az akkori Stájerországból János főherceg által kiküldött kérdőívek alapján. A szemelvény egy 1810-ből, a Szánc-parti Reichenburgból származó terjedelmesebb jelentésből van véve. Szlovén népnyelvi és néprajzi adatokat tartalmaz. *Geramb* véleménye szerint — amit a rövid szemelvény is megerősít — nagy néprajzi értéke van e jelentéseknek, már történelmi jellegük miatt is. Ma(?) a grazi kerületi levéltárban (Gauarchiv) őrzik őket, első rendezőjükről *Georg Goeth*-ről elnevezve «Goeth'sche Serie» néven.

Banó István.

Hankó Béla: Halak. Kincsestár a Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára. 88. sz. 73. 16°. Bp. 1945.

A halak életéről szerzett néprajzi tapasztalatok és a zoológusok tudományos megállapításai egymást kölcsönösen kiegészítik. Ennek a szerencsés együttműködésnek köszönhetjük *Hankó Béla* kis könyvének sikerét. Mind a néprajz iránt érdeklődő közönség, mind a halak életét kedvelő sportember egyaránt okulhat belőle, sőt még a néprajzi kutatónak is kibővíti szemlélődési körét, amennyiben az állattani ismeretek útján új kérdéseket tehet fel. Ezek az ismeretek e mellett a szerző számok elterjedésére is világot vetnek. Új szempont is vetődik fel *Hankó* áttekintő leírásában: a halak, illetőleg a halászat változó története. Erre igen jó példa a vizahalászat fellendülése után bekövetkező nagy visszaesés, amivel a vízfagó szerszámok fokozatos kivészése is együttjárt. A szerzőnek köszönhetjük néhány érdekes halmnévnek meghatározását is okleveles adatokkal támogatva. Hogy vargahalnak a nyálkás compót nevezték, határozottan igazolja az 1638-ból való okleveles adat. Az is valószínű, hogy egerállú halmak, amint *Hankó* sejtje a rózsás márnát nevezték, Boldogasszony halmak pedig a leánykoncért.

A könyvecskének öt fejezete: I. A hajdani halbőség és halszúke, II. Ósmagyar

halászó szerszámok, III. Hazánk halainak eredete és elterjedése, IV. Halaink és V. Halaink vándorlása mind a művelt közönségnek, mind a szakembernek egyaránt tanulságos és élvezetes olvasmány. *Gönyey Sándor.*

Magyary-Kossa Gyula : Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. IV. kötet. (Az Adattár II. fele, 1700-tól 1800-ig és pótlás). 57 képpel. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára. CLXVIII. kötet. Magy. Orvosi Könyvkiadó Társulat. 254 l. Budapest, 1940.

A *Magyar orvosi emlékek* első két kötete *Magyary-Kossa Gyula* rövidebb-hosszabb orvostörténelmi dolgozatait tartalmazza, a harmadik *Adattár* időrendi sorrendben 1700-ig, míg az utolsónak megjelent IV. kötet a XVIII. századi orvostörténeti adatokat sorolja fel. A mű művelődéstörténeti jellegénél fogva számtalan, a népi orvoslást, de általában a magyar néprajzot érdeklő adatot tartalmaz. Bár az adatok javarésze valahol és valamikor nyomtatásban megjelent, mégis nagy haszonnal használhatjuk a szerény címmel jelölt kötetet, hisz nehezen hozzáférhető művekből emelte ki tudós szerzőnk az orvosi, néprajzi vonatkozású részeket, gyakran onnan, ahol még gyakorlott néprajz kutató se sejtje a tárgykörünkhöz tartozó anyagot. Pl. a *Commercium litterarium* 1734. folyamában csallóközi rontó vénasszonyokról van szó (*MOE.* IV. 95), az 1735. folyamában vesettség elleni hazai népi gyógyszerrel ismerkedünk meg (97). — Értékes néprajzi tárgyú (egészségtan, táplálkozás, nemzetiségi különbségek stb.) leírást ad *Kramer J. H. Gy.* a *Medicina Castrensis*-ben, 1739-ből (119—120). — Erdélyi parasztyógyomódokról, egyéb néprajzi jelenségekről számol be *Lange Márton* Recensio-ja 1788-ból (213—214). — Részletesen foglalkozik *Magyary-Kossa* a XVIII. századi fürdőélettel, ennek kapcsán többször szóba kerülnek a parasztfürdők, pl. *Balneum rusticum*, Stubnya, 1748 (140), *Parasztok hévíze* Trencsénteplicen, 1797 (227—228). — A kisbajomi fürdő vizét izzó kövekkel melegítették fel. 1791 (215). — Érdekes leírást találunk az 1795. évi erdélyi skorbut járványról: az akkori megfigyelő észrevette a nemzetiségbeli eltéréseket. — A múlt században élt szorgalmas orvostörténésznek, *Linzbauer*-nek gyűjteménye többek közt korábbi kuruzslókra vonatkozó tiltó rendelkezéseket tartalmaz. — De néprajzi adatot nemcsak a rendeletek tárában, hanem régi orvosi szakkönyvekben is találhatunk, pl. *Dobby S.* 1794-ben megjelent Orvosi tanítása érinti a váltott gyermekét (225), a gilisztavizet (224). Legértékesebb, anyagában a leggazdagabb a *Vampirizmus* kimerítő összefoglalása, amit *Kramer János Gy.* *Cogitationes de Vampyris ...* (1732) c. munkájával kapcsolatban állított össze (85—89) kitűnő néprajzi érzéssel és szinte kimeríthetetlen tudással dolgozó szerzőnk. *Vajkai Aurél.*

Eckhardt Sándor: Két vitéz nemesúr. Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. 218 l. A Magyarságtudományi Intézet kiadása. Budapest, 1944.

Az Új Magyar Levelestár második számaként megjelent munka a Zichy-levéltár iratkötegeiből emel ki 110 XVI. századvégi levelet. A kötet javát a két Telegdy 73 levele teszi, de Ecsedi Báthory István is szerepel 18, a költői leveléről híres Telegdy Kata 4 levelével, és több más is. Szövegüket *Eckhardt Sándor* igen gondos betűszerinti kiadásban közli.

Folyóiratunk múlt évi LVI. kötetében *Luby Margit* néhány érdekes példán mutatja be a XVI. századi nyelv és a mai népnyelv kapcsolatát. A Telegdy-levelek olvasása közben tucatszámra találunk ilyen egyezéseket, hogy csak egy példát említsek: a népi időmérés egy régi egységét, a *tikmony sültét* (95. l., vö. MNy. XXXVII, 131 és MTsz.). Akinek alkalma volt az elmúlt háborúban a táborig levelek töméntelen sokaságát olvasni, annak rögtön feltűnhetik, hogy a népies levélírás stereotíp formái is mennyire hasonlóak ehhez a XVI. századi nemesi írásmóddhoz.

A néprajzilag leginkább kiaknázható anyagot Telegdy János levelei nyújtják. Egy-egy bőbeszédű levelében részletesen beszámol öccsének a közös tulajdont képező jószág kezeléséről. Beregmegyei birtokáról sajtót, vaját, mézet, gombát, mogyorót, pisztrángot, császármadarat küldözget öccsének Kisvárdára, az viszont borral, kenderrel, dinnyével, kecsgeével szolgálja meg. A vajasbodon fedelére kereszt-

tet csináltat, hogy az ángyáéval össze ne cseréljék (73). Szeret vadászni, vizslával vagy karvallyal fűrészni és agarakkal nyulászni. A karvalyt Lengyelországból hozatja (82). Lengyelországgal — úgy látszik — élénk volt a kapcsolat, mert az ottani vásárokat figyelemmel kíséri, 1593-ban pedig a Przemysl-ben tartott sokadalomban vetet paripát (133). A beteg rokonoknak orvosságokat küld rossz emésztés, melldaganat stb. ellen. (111). Egy izben inaütött ló gyógyítására való varázsmondást is mellékel leveléhez (118). Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni testamentomát, melyben a szerető hitves, apa és gazda gondosságával rendelkezik vagyona felől családja és jóemberei javára (124).

Telegdy Pál másfajta: könnyed levélíró, akinek az írás nem esett nehezére. Eleven képet fest Füle és Hatvan ostromáról, és tréfálkozni is szeret. Azonban a messi távolból is feje marad családjának, és leveleiben dísznó veréséről és elkészítéséről intézkedik, beteg fiacskájának mellére vajas ruhát rakat és répa levében fürözteti (38), a Füleknél ejtett török zsákmányból egy fürdővíz melegítésére való rézkádat küld haza (47). Ha pedig időnként kifogy a költségből, pénzt és élelmet kér, egyszer hat kenyeret, egy fazék vajat, egy csobolyó mézet, mazsolaszöllőt, rizskását, borsot, sáfrányt és írósvaját (63). Az idő hidegre fordultával kötött kapcáját hozatja el, és felesége subájára prémet vétet a vásárban (43).

Mindezek a kiragadott példák, melyek néprajzi vonatkozásban talán nem is a legszerencsésebbek, csak igen kis mértékben szemléltetik azt a rengeteg adalékot, amit a történeti néprajz művelőjének avatott szeme a hatalmas anyagból előhozhat.

Mikesy Sándor.

Gaál Károly: Az andocsi Mária gyermekei. (Adatok az andocsi búcsújáráshely néprajzához.) Doktori értekezés.

186 gépelt oldalon az andocsi kegyhely és a Somogy, Tolna, Délfehér vármegyéből idezarándoklók viszonyát tárgyalja. Hét fejezetre tagolt dolgozatának elején «A Mária-kultusz és nép» címmel, a Mária-tisztelet mélységét és a búcsújárás lélektani indító-okait vizsgálja. Ismerteti a kegyhelyen történt csodákat, amelyeket 1709-től az «Andocsi csodakönyvbe» bejegyeztek. Az Andocs és a szentségi-táj egymásrahatását három térképen szemlélteti. Bebizonyítja, hogy a kegyhely kultusza ma is egyre erősödik.

A hagyomány szerint az andocsi kegyeszobor a Szentföldről származik. A helyi kultusz a jezsuiták alakították ki, majd a ferences obszervancia folytatta. Ebből aztán rámutat szerzőnk, hogy az andocsi és a lorettói kegyhelyek ha nem is egyenértékűek, de hazai viszonylatban legalább is egymásmellettek.

Külön fejezetet szentel az énekes- és históriásembereknek. Előbbiek a szentségi-tájon csak az andocsi-kultusz terjesztői, míg utóbbiak mintegy szervezetbe tömörülten, országszerte hirdetik a Mária-kultusszal a szentek tiszteletét. Igaz, hogy ezek a históriásemberek az énekeskoldusok szerepét is betöltik, mert ponyváikat árulva, anyagi előnyöket húznak apostolkódásaikból.

Az egyéni világszemlélet és a közösségi vallásos érzés szoros kapcsolatban áll. Ez a tulajdonképeni «búcsújárás» lefolyásánál világlik ki.

Ismerteti a «búcsújárók ponyváit». Ezt azonban csak forma és tartalom szerint csoportosítja, szövegkritikával nem foglalkozik. Értekezésében kijelenti, hogy ez külön tanulmányt érdemel, amivel a közeljövőben szándékozik foglalkozni.

Megérdemli szerzőnk, hogy doktori értekezését a nagyközönség is mielőbb olvashassa. A háborús viszonyok miatt kéziratban jelent meg munkája, amelynek egy másolati példánya egyelőre csak a kecskeméti múzeumban áll az érdeklődők rendelkezésére.

Bálint Alajos.

Hantos Gyula: Kétvízközi majorok. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 8°. 62 + 1 térkép melléklet. Kolozsvár, 1943.

A szerző az utószóban mondja el, hogy munkája tulajdonképpen kísérlet, melynek célja: «egy táj, egy életforma, egy genre de vie' kialakulásának és elmúlásának rajza közé az illető életmódnak, a tájnak a nyelven keresztül való jellemzését iktatni». Sajnos, ezt a módszert, melynek megjelenési módjában már volt elődje

(pl. *Gencsy István*, A gyergyói nyelvjárás. NyF. XX, 44 kk.) ez alkalommal nem tudjuk méltányolni, mert a közölt anyag nem gyűjtés eredménye, hanem a szerző emlékezetében különböző hatásokra felbukkanó gyermekkori emlékek összessége. Meglepő az, hogy Kolozsvár másik jellegzetes és a *Kétvízköz* szomszédságában lévő *Hóstát* nyelvét és népi műveltségét «tudatosan figyelmen kívül hagyta», talán ennek mégis több haszna lett volna, mint pl. a debreceni nyelvjárás tanulmányozásának. A tanulmány adatait csak a legnagyobb óvatossággal lehet felhasználni.

A függetlenül csatolt «Kolozsvár foglalkozási térképe 1845-ből» (a Kolozsvári Naptár 1845-ik évre. Kiadja ifj. Tilsch János, Kolozsvárott. 73—112 ll. adata alapján) sok érdekes felvilágosítással szolgál a százévelőtti Kolozsvár foglalkozási megoszlásáról. Különösen az egyes kisiparoknak az elhelyezkedése olvasható le szemléletesen. Nagy kár, hogy a Szamos nincs feltüntetve, de még csak tájolva sincs a térkép, úgyhogy az, aki alaposan nem ismeri Kolozsvár mai utcarajzát, bizony nehezen tud eligazodni a jelek útvesztőjében. *Balassa Iván.*

Hegedüs Lajos: Népi beszélgetések az Ormánságból. A Dunántúli Tudományos Intézet kiadványai, 9. sz. Magyar Néprajzi Szövegek, II. 8°, 184 l. + 1 képmelléklet. Pécs, 1946.

Az Ormánság 19 falujából 32 beszélőtől 78 darab hanglemezt készített *Hegedüs Lajos*; ezek közül 12 faluból való 19 egyén beszélgetését közli e könyvében. A könyv. illetve a felvételek különös jelentősége, hogy a hangfelvételek hordozható lemezvágóval készültek, legtöbbször a beszélő tudta nélkül. E folyóirat hasábjain azért foglalkozunk bővebben *Hegedüs* könyvével, amely elsősorban néprajzi kutatások számára akar anyagot szolgáltatni, mert a beszélgetéseket a felvétel tudatosan úgy irányították, hogy néprajzi érdekűek is legyenek. A házépítés módjáról, kendermunkáról, ételek elkészítéséről kérdezték a beszélőket; népszokások, babonák, mondák, mesék után érdeklődnek tőlük. Állásfoglalásunk tehát elsősorban a néprajzos állásfoglalása, bár szempontjaink sok esetben a nyelvészet szempontjaival megegyezhetnek.

A hanglemezfelvétel problémája bővebb megvitatást igényelne, amire más rokonkérdésekkel együtt talán a közeljövőben lesz módunk kitérni. Annyit azonban *Hegedüs* könyvével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ez az új technikai eszköz nem mentesíti a gyűjtőt számos eddigi feladata alól, hanem még újabb feladatok elé állítja. Kétségtelenül nagy előnye, hogy hordozható lemezvágóval készített felvételnél, a beszélő otthoni környezetében, természetes testhelyzetben, megszokott beszédtempójában beszélhet. Az az új eljárás azonban, hogy a beszélő nem tudja, hogy megőrökítik amit mond, abban a formában, ahogy azt *Hegedüs* alkalmazza, inkább zavaró, mint megnyugtató. A felvétel az iskolában, vagy a község-házán történt, az adatközlők nem tudták elképzelni, hogy mit akarnak tőlük. A kötet szövegein a helyzet tisztázatlanságából származó zavart lelkiállapot hatása meg is látszik. A beszélő pl. akkor is kijavít egy szót, amikor az teljesen helyénvaló volna. «Palatyunnak nev-hívják.» (18. l.) «Mékhamuzzuk.» «Lehamubehamuzzuk.» (21. l.) stb.

A párbeszéd legfőbbjénél nem tudjuk, hogy ki beszél; sokszor viszont csak sejtjük, hogy mire ad feleletet a beszélő. Az irányító kérdések közt van néhány egészen hibás: «Asztán valami babynyaságot nem tudna Biró bácsi?» (136. l.) «Azé, hogy a szellemek beleakaggyanak, vagy a rosszlelek?» (122. l.) A kérdések legtöbbször nem kielégítőek, így a tárgyi hagyatékokra, de még a népszokásokra vonatkozóan sem kapunk hasznosítható feleleteket. A feleletekhez fűzött néhány szavas magyarázat sem tud ezen a hibán segíteni. Éppen emiatt a tárgyi dolgokra vonatkozó feleleteknek legnagyobb része néprajzilag nem is használható.

Néprajzi szempontból nem is kívánatos tárgyi dolgokra vonatkozó népi szövegek hanglemezre vétele, mert a lemezen több helyet foglalna el a kérdező beszéde, mint a felelőé. Nem is beszélve arról, hogy tárgyakról a néprajzosnak rajzokat, fényképfelvételeket kell készítenie, ha lehet, meg is kell szereznie a tárgyat stb. Ha pedig a beszélő *megszakítás nélkül* elmondja a házépítés módját, nemcsak az a baj, hogy azt nem mindig mondja el a néprajzost kielégítő módon, hanem az így elmondott

néprajzi szöveg nyelvészetiileg sem mondható jellemzőnek, az egy fonétikai pontosságot kivéve. Ilyenkor ugyanis olyan szöveget mond el, amilyent egyébként nem szokott, azaz előadást még sohasem tartott a házépítésről. Tehát csak a nép száján is összefüggő formában élő szövegek: mesék, mondák, köszöntők stb. ajánlhatók hanglemezfelvételre, nemcsak néprajzi, hanem néprajzi szempontból is.

A *Hegedüs* közölte szövegek közül néprajzi szempontból még a leghasználhatóbbak a nép hiedelemvilágára vonatkozóak és a mesék; bár a könyvben közölt módon ez utóbbiak sem egyebek pusztá adalékoknál. Ha a népmesekutatás szempontjai szerint akarjuk értékelni pl. a kötetben olyan nagy helyhez juttatott Szava András meséit (a könyv $\frac{1}{4}$ részét foglalja el), nem tudjuk, hogy ezek mennyire jellemzők a közösségre. Ez-e az ormánsági mese mai képe? Eszerint az Ormánságban a népmese a teljes pusztulás szélén van. Szava András meséi közt nincs egy épkezláb mese sem. Meséi szerkezete: Deus ex machina. Mivel nem tudja befejezni meséit, megöleti a szereplőket, sorban antimesékké változtatva a meséket. Emellett Szava András kivételesen rossz mesemondó is.

Ha Szava András meséi valóban az ormánsági népmese mai életének reális képét mutatják, ezt is meg kell említenie a gyűjtőnek. Azaz: az Ormánságban már nem mesélnek, még csak egy-két öregember emlékszik néhány mesetöredékre, meséit azért felejtette el, mert régóta nem volt kinek elmesélnie stb. De *Hegedüs* könyve alapján nem tudjuk eldönteni, hogy ez így van-e, vagy pedig csak a véletlen hozta magával, hogy egy rossz mesélő elbeszéléseit vette hanglemezre. Utalok itt röviden *Végh József*: Sárreti népmesék és népi beszélgetések (Debrecen, 1944.) c. hasonló jellegű könyvére; ebben *Végh* elmondja a legszükségesebbeket a mesélőkről, a mesélők környezetéről, a mesék életéről. Így nem pusztá illúzió, amikor a könyvben közölt meséket a néprajzosoknak azzal adja át, hogy saját szempontjaik szerint használják fel őket. De a néprajzkutató szempontjából sem lehet közömbös, hogy pl. Szava András meséi, meséi kifejezései hagyományos jellegűek-e, jellemzők-e az illető vidékre? És ha már meséket gyűjt a néprajzkutató, még az ő számára sem lehet közömbös, hogy mikor, kik, hogyan, miért szoktak mesélni.

A néprajzi szövegek gyűjtésében a néprajzosnak, de azt hisszük, a néprajzkutatónak is használhatóbb szövegeket tudnának adni néprajzi gyűjtőink, ha — amint ezt *Végh József* is teszi, — érdeklődési körüket a csak egyetlen nyelvészeti részletkérdést jelentő fonétikai pontosságra való törekvésnél távolabbra is kiterjesztenék.

Banó István,

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. 181 l. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1940.

A magyarság élete a középkori életnek minden megnyilvánulásában vallásos színezetet nyer, éppen ezért különös jelentőséggel bír a tudományos kutatások szempontjából. *Pásztor Lajos* a reformáció és Mohács előestéjén álló magyarság vallásos életét, «egyházias jellegű megnyilvánulásait» vizsgálja a vizsgálódásaiban többé-kevésbé a következő tragikus események hátterének egyes mozzanatait is kidomborodnak.

A munka első fejezete a szerzetesrendekkel foglalkozik, továbbá a koldulórendek által képviselt eszmények győzelmével. Megállapítja, hogy a koldulórendek gyors elterjedése a kialakulóban levő laikus vallásosság következménye volt. A prédikátorok pedig híveik gyakorlati vallásos életére akartak hatni. Nem a komor, mindenről lemondó életet hirdették, hanem a szeretet krisztusi parancsát, amellyel jól megfér az életöröm. A második fejezetben a városi polgárság vallásos és közösségi élete bontakozik ki. Részletes tájékoztatást kapunk a vallásos társulatok, céhek egyházi, vallásos és szociális irányú működéséről, továbbá az Oltáriszentség, Szűz Mária, a szentek tiszteletének kialakulásáról és az ünnepek megüléséről. E kor embere úgy érezte, hogy a természeti csapások, betegség, ellenség ellen Isten és szentjeinek segítségére van szükség. Éppen ezért a városi polgárság érdekei védelmére kiépített céhekben nem elégszik meg az Egyház által előírt minimális vallásos kötelességekkel, hanem maga is egy-egy vallásos társulat szerepét tölti be.

A szegénygondozás és betegápolás kérdéseivel foglalkozik a tanulmány har-

madik fejezete. A városi élet, a városi önkormányzat kialakulásával a beteg- és szegénygondozás terén is háttérbe szorul az Egyház, a szerzetesrendek s ezeknek a feladatoknak elvégzése a városi polgárság kezébe kerül. Az egyes kórházak priorjainak megválasztása is a városok hatáskörébe tartozik. A debreceni ispotály alapítólevele kimondja, hogy az ispotály sohasem adassék vagy helyeztessék pap vezetése alá örökösen, nehogy így pusztulásra jusson. Azonban a jótékonyosság gyakorlásában az adományozón van a hangsúly, nem azon, aki a támogatásra szorul. Tehát e kor karitászja misztikus Isten-szereteten nyugszik.

A negyedik fejezet a szentmisével foglalkozik. Érdekes az Egyház akkori fel-fogása a szentmise hallgatásával kapcsolatban. A hívők kötelessége a misehallgatás, de aki misét hallgat, ne olvasson semmit, hanem azokat figyelje, amiket a pap mond, mert a mise hallgatása így tulajdonképpen Krisztus szavainak a hallgatása s azoknak is hasznos, akik azt nem értik. A misealapítványok, miseszolgáltatások nemcsak a túlvilági, hanem a földi javak elérését is szolgálják. Szentmiséhez fordulnak a nyomorúságban, attól várnak esőt, segílyt a viharban, gyermekáldást stb. A szentek tiszteletének terjedésével pedig párhuzamosan alakulnak ki a tiszteletükre mondott misék. A misealapítványok az Egyház fontos jövedelemforrását képezik s a papság fenntartására, valamint kulturális célokat szolgál.

A zarándoklatokról, külföldi és magyar búcsújáráshelyekről szól az ötödik fejezet. Amint a szerző megállapítja, a búcsújárás fellendülésének oka is a segílykérésben és a segítségért való hálaadásban kereshető. A szentek tiszteletének fellendülésével csodatevő erejükbe vetett hit következménye, hogy az egyháziak és világiak egyaránt törekednek az ereklyék megszerzésére. Ebben az időben kezdí a papság az egyes kegyhelyeken történt csodák összegyűjtését, hogy azokat nyomtatásban terjessze a hívők között. A csodákat az írítudók maguk írták le és függesztették a kegyhely falára, a legtöbb feljegyzést azonban a szerzetesek készítették a hívek elbeszélése alapján. A fejezetben még értékes összefoglalást találunk azokról a hazai és külföldi kegyhelyekről, amelyeket magyar zarándokok látogattak.

A tanulmány utolsó fejezete az istenházáról, a templomról szól. Figyelmet érdemelnek a fejezet művészettörténeti vonatkozásai, amelyek számot adnak a templomi ábrázolásokról, amelyeknek jellemző vonása — mint a szerző írja —, hogy a reformáció előtti magyarság szemléletében a transcendens felfogás és a földi élet közötti kiegyenlítődés a művészetben is kifejeződik. Egyes szentek korszerű ruhát öltenek magukra, áthasonulnak azok képére, akik őket különösen tisztelik.

Pásztor Lajos tanulmánya különösen a vallási néprajznak válik hasznára. A hitélet, a jámbor társulatok, a miseszolgáltatás, a búcsújárások megrajzolásával a népi vallásosság háttérének a magyar földön történeti támpontot ad.

Manga János.

«Társadalomtudomány» címen *Jordáky Lajos* szerkesztésében a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézete kiadásában új folyóiratot üdvözlünk. Öröm már maga az a tény is, hogy a szellemtudományok publikációi száma eggyel szaporodott, különös öröm a néprajzoknak, hogy ez a publikáció a társadalomtudományok szolgálatában áll.

Nem szeretnénk ünneprengőnek lenni, de meg kell mondanunk, hogy nem tartjuk szerencsésnek a «Társadalomtudomány» elnevezést új magyar nyelvű lapnak akkor, amikor ilyen címen régi folyóiratunk van már. De ha már megtörtént, igen kívánatos volna, hogy a lap jelöljön meg maga egy hivatkozási formát, mely a pesti «Társadalomtudománytól» kétséget kizáróan megkülönböztesse.

A lap bevezető cikke *Gunda Béla*: Munka és kultusz a magyar parasztságnál című dolgozata. A dolgozat tulajdonképpen két gondolatkörrrel foglalkozik: az egyik annak hangsúlyozása, hogy a kultikus cselekvések mennyire elválaszthatatlan tartozékai annak a munkának, amelyikhez kapcsolódnak; a másik a csoportokban végzett, a társas munkák az eddigiektől eltérő felosztása és példákkal bőven illusztrált megvilágítása.

A többi közlemény közül *dr. Faragó József*nek: Az 1946-os aszály erődsí mendemondái címmel — Jegyzet a régieskedő néprajzról — alcímmel közölt dol-

gozata számíthat különösebben a néprajzi olvasók érdeklődésére. A csupán öt oldalra terjedő közleményhez legalább annyi hozzászólásunk akadna. Helyszükénk miatt azonban igyekszünk rövidre fogni bírálatunkat. Rövid elméleti okoskodása akörül forog, hogy csupán a régi néprajzi jelenségek érdekeljék-e a gyűjtőt, vagy foglalozzák az újakkal is. Ő az utóbbi mellett tör pácát. Az egész problémát, mint a «történeti» és «társadalmi» szempontok érvényesítése kérdését állítja fel. A «régieskedés» kapcsolatosan a néprajz három tanítómesteréről, közülök is leginkább *Bátky Zsigmond*ról mond olyan kijelentéseket, amiknek magyar publikációban sohasem lett volna szabad megjelenni.

De kezdjük előlről: a *Faragó*tól felvetett probléma nem érinti a társadalmi vagy történeti szemléletet. Mindkettő merőben más, mint a régi és új jelenségek vizsgálatának kérdése. De ha már megpendítette őket, jegyezzük meg, hogy a néprajzban a társadalmi szempont érvényesítése, hazánkban is, már szinte egy évtizede egyre jobban erősödik. A szakirodalom ismerete különben erről meggyőződhetne volna a szerzőt. (Csakúgy, mint arról, hogy megállapításaival ellentétben, a néprajz nem ott van, ahol a múlt században megindult.)

Ami a «történetieskedést» illeti, ahhoz azt jegyezzük meg, hogy a történeti irányzat *módszerre* és nem *anyagra* vonatkozik. Ma élő, új jelenségeket is szemlélhetek történeti szempontból csakúgy, mint már elmúltakat.

Maradna a régi és új néprajzi anyag kérdése. Tulajdonképpen ez sem kérdés már, hiszen régen eldőlt, — nem is csak magyar néprajzi berkekben — hogy az újabb jelenségek is éppen úgy tarthatnak igényt a néprajzosok érdeklődésére, mint a régiek. Hogy a néprajzosok mégis különösebben a régi jelenségeket vizsgálják, annak egészen egyszerű és eléggé köztudott oka a *mentésen* kívül az, hogy a néprajz céljai elérésére bizonyos kultúrákat, kultúrszinteket vizsgál, melyek tudvalevően bizonyos társadalmakhoz vannak kötve. Azt is tudjuk, hogy ezek a társadalmak bomló organizmusok és, hogy a mai jelenségekből nem ismerhetjük meg őket úgy, mint hogyha a régi, szervesen hozzájuk tartozó, belőlük fakadt jelenségeknek járunk nyomába.

Végezetül: sem *Bátky*, sem *Györffy*, sem *Viski* nem szorulnak védelemre, még olyan tiszteletlen megjegyzésekkel szemben sem, mint amilyeneket *Faragó* róluk papírra vet. *Bátky* munkásságán és annak jelentőségén éppenúgy nem fog változtatni az, ha *Faragó* szerint őt «nem nehéz lekicsinyelni». S ha mégis szóvá tesszük, ez onnan ered, hogy figyelmeztetni szeretnénk a különbségre a komoly tudós kritika és a megfelelő készültség nélküli «dekicsinylés» között. Mert nevezhetjük-e kritikának azt, amikor *Faragó* *Bátky*nak az ellen a megjegyzése ellen rohan ki, amelyben *Bátky* *néprajzi szempontból* örvendetes jelenségnek tartja, hogy hazánkban kezdetleges gazdasági eszközök találhatók. *Faragó* ugyanezt a jelenséget nemzeti csapásnak és nyomorúságnak minősíti. Nekünk kell megmondani, hogy más a *tudós néprajzi* szempont és más a nemzetgazdasági? Ezek alapján az orvostudomány hogyan szólhatna szép kóresetekről?

De volna hozzászólásunk tárgyi téren is a *Faragó* közölte «mendemondákhoz». A magyar nép epikai termékeinek elég gazdag irodalma van, közismert e termékek műfaji felosztása is. Eközött, megvalljuk, a «mendemonda» nem ismeretes kategória. Mendemondán pedig *Faragó* a következőket érti... «az alábbi feljegyzések olyan apróságok, melyeket valaki elindított s a többi menthetlenül elhitte és továbbterjesztette. Nem klasszikusan kerekded elbeszélések... nem is érdekfeszítőek, de (mivel ma teremnek és holnap már nincsenek) soha többé nem rögzíthető képét adják egy babonával élő-haló falu lidérenyomásos képzetvilágának». Ha nem néprajzos igényekkel lépne fel a szerző, nem fejtegetnénk sem ezt a kijelentését, sem az utána következő és az aszályra vonatkozó közléseit, melyek szerinte «holnap már nincsenek». A néprajzosok jól tudják, hogy a nép elbeszélő termékei igen sokszor nem kerekded alkotások és, hogy nem érdekfeszítőek, arról talán szólni sem kell. Néprajzi gyűjtőnek ilyesmi nem is igen szokott eszébe jutni. Ő tudniillik a formában nem a kerekdedséget és a tartalomban nem az érdekfeszítőt szokta keresni... A közölt jóslásokkal kapcsolatban, melyek jelenkori eseményeket kívánnak megmagyarázni, nyilvánvalóan revival jelenségekről van szó, olyan diszpo-

zicióról, mely a nép racionalizáló, mindent megmagyarázni szándékozó, ez esetben bizony ugyancsak «régies» alapokon nyugvó lelkiületére utal. Gondoljunk csak az ótestamentumbeli aszályjósásra, bár minden gyűjtő tudna jegyzetéből csaknem minden újabb, szokatlan jelenségre tucatjával felhozni, az ország minden részéből olyan motívumokat, amelyek azt jóslás útján próbálják megmagyarázni. Ezek közül csak a legáltalánosabban elterjedtekre utalok itt, azokra, amelyek a rádióra, az automobilra, a repülőgépre, a háború pusztításaira, a szokások elmúlására és az erkölcsök megváltozására vonatkoznak... Nem mendemondák bizony ezek, nem is olyan jelenségek, amelyek csak ma volnának. Megvannak ezek régtől fogva és elő is fognak bukkanni mindaddig és mindenütt, amíg és ahol megfelelő társadalmi tényezők között ujjáéledésükre meglesz a kiváltó okon kívül a lelki diszpozíció is.

F. E.

NÉPRAJZI HIREK

Viski Károly †

(1882—1945.)

Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly munkálkodása a magyar néprajzi kutatásnak rendkívül termékeny időszaka volt. Ez *Viski* halálával végleg a múlté lett. E nagy hármásban ő képviselte Erdély színeit, — de sajátos erdélyisége egyben európaiság is volt.

A székelyudvarhelyi öreg kollégium, amelyben középiskolai tanulmányait végezte, s ahová kolozsvári egyetemi éve után, 1906-ban, tanárként tért vissza, volt igazi alma mater-e. Ő vetette meg egy-két lelkes tanártársa és az irányítása szerint gyűjtő diákjai segítségével e kollégium példás kis néprajzi múzeumának alapjait. Nyelvészi, irodalom- és művelődéstörténeti érdeklődése már egyetemi éve alatt s az azokat közvetlenül követő esztendőkből bontakozik ki, s a Magyar Nyelvben és Magyar Nyelvőrben több dolgozata jelenik meg. Néprajzkutató tevékenysége is javarészt erre az időszakra esik. Két nyelvjárást: szülővárosa, Torda, majd később, szalontai tanárkodása idején, Nagyszalonta nyelvjárást monográfikusan fel is dolgozza.

Az erdélyi művelődési gócekból a poros alföldi kisvárosba, Nagyszalontára történt áthelyeztetése sok tekintetben új irányt szab a fiatal tanár tudósi pályájának. Itt volt sorsdöntő találkozása *Arany* Jánossal. «Három évig néztem *Arany* népét Nagyszalontán — mondja egy önéletrajz-szerű rövid írásában. Itt tanultam meg, hogy ő a magyarság mindenki felett ragyogó etnográfusa, hungarológusa. Fajtám ismeretében neki köszönök legtöbbit.» «... vele egyenrangú

magyar fényvel szememben csak egy világit: a nép iratlan irodalma... az, ami még iratlanul mindig változó színben bolyong, lobog a magyar néplelekben.» Ezt az *Arany* iránti nagy-nagy szeretetét élete végéig megőrizte, s alig van olyan munkája, amelyben *Arany*-idézetet ne találunk. Régimódi házak Szalontán. Milyen lehetett a költő szülőháza (1911), *Aranyék háza* (1917) és *Arany népe*. *Arany* tárgyi néprajzának vázlata (1919)

c. dolgozatai bizonyítják, hogy az alföldi népelet iránti érdeklődését, s ennek alapos ismeretét milyen nagy mértékben köszöni *Arany*nak. Az általa tervezett «Arany reáliák múzeuma» — amely Nagyszalonta és vidéke tárgyi néprajzi gyűjteménye lett volna — az első háború közbejötté miatt nem valósulhatott meg, de itt töltött évei gyümölcsének tekinthetők azok a népköltési gyűjtések, amelyek az ő lelkesítő munkája nyomán később megindultak.

Csak férfikora delén, 1919-ben kerül végre tudományos intézethez, a Néprajzi Múzeumhoz. De a háborúutáni idők ezernyi nehézsége, majd a múzeum költözése és újrafelállítása még itt is jóideig gátolja tudományos és múzeológiai munkássága teljes kifejlődésének lehetőségét. Ennek ellenére, élete legtermékenyebb korszaka a Néprajzi Múzeumban eltöltött időre, leginkább az 1925—1935 közötti évekre esik. A tárgyi néprajz jelenségei iránti érdeklődése fokozódik, s a Palócföldön, valamint a Dunántúl tett számos gyűjtőútja során az ország e részeinek népeletét is alaposan megismeri. Közben a szellemi néprajz területén is folytatja bűvárkódását, s eredeti szakmája, a nyelvészet művelését sem hanyagolja el.

Rendkívül sajnálatos, hogy múzeológiai terveit, amelyeket a hozzá közel állók jól ismertek, nem valósíthatta meg, mert olyan okok, amelyek elszűrése vonatkodtatva sérelmeseknek érzett, arra késztették, hogy 1936-ban elhagyja nagyon szeretett munkahelyét, a Néprajzi Múzeumot.

Néhány éven keresztül a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén teljesít szolgálatot, ahol a vidéki múzeumok működését van hivatva irányítani.

Amikor híre járt, hogy egyetemi tanszékre hívják meg, tudományunk minden igaz munkása és barátja örömmel remélte, hogy ha már elvesztette a múzeum, legalább megnyeri a néprajztudomány, mint nemzedéket nevelő, tudományt irányító tanárt. Ez a terv éveken át vajúdott, mert a háttérben érvényesültek olyan intrikáló erők, amelyek felhasználva *Viski Károly* mindenkori bátor kiállását, szégyenletes «korszerű» politikai hadjárattal ezt megakadályozták, aminek következtében csak élete legvégén kerül egyetemi tanszékre. 1940-ben a ko-

lozsvári egyetemen, 1941-ben a budapesti egyetemen lett a néprajz nyilvános rendes tanára. Sajnos, olyan időpontban és olyan körülmények között, amelyek sikeres működését szinte lehetetlenné teszik. Kolozsvárt minden felszerelés, egyetlen könyv nélkül kell az úttörés nehéz munkáját elindítania, Budapesten a háborús évek számtalan akadályja között, s egy lelkiületétől annyira idegen, gyűlölködéstől, türelmetlenségtől fűtött légkörben kellett az oktatást vállalnia. Egyetlen tudósnevezdek felnevelését sem érthette meg, pedig számára éppen ez jelentette volna a vonzó feladatot, — a pozíció elnyerése az ő szemében mit sem jelentett. Szerénysége oly nagy volt, hogy amit pályáján külső megbecsülés tekintetében elért, azt — mondhatni — akarata ellenére érte el...

A néprajznak e fáradhatatlan szorgalmú, tudós művelője az elméleti problémákkal és tudománytörténettel ugyanolyan elhivatottsággal foglalkozott, mint a tárgyi és szellemi néprajznak úgyszólván minden ágával: kezdetleges műveletekkel (Tihany őshalászata, 1932. Tapló, acél, tűzgyújtás, 1932. Pelészés és makkászás, 1932.), népi építkezéssel (Adatok a székely építkezés ismeretéhez, 1911. A bakony-balatonvidéki kőépítkezés, 1926. A dunántúli parasztház, 1929. Tihanyi házak, 1931.), a székelykapuval (Adatok a székelykapu történetéhez, 1929.), tűzhelyekkel (Székely tűzhelyek 1931. Bódva-környéki tűzhelyek, 1931.). A népi bútort igen közel állt szívéhez (Dunántúli bútorok. Székek, 1925.) s a Magyarország Néprajzába írt bútor-fejezete egyike legszebb alkotásainak. Legtöbbet talán a népművészet kérdéseivel foglalkozott. Nyelvészeti képzettségével magával hozott módszeres, tudományos szemlélete alapján ő kísérli meg első ízben a magyar népművészet állományának osztályozását. Részletkérdésekről írt tanulmányainak sora szinte beláthatatlan. Pásztorfaragásokkal (Magyar pásztorművészet, 1929.), fazekassággal (Népies kerámiánk, 1931. Tiszafüredi cserépedények, 1932.), szöttesekkel (Székely szőnyegek, 1928.), himzésekkel (Székely himzések. Csikmegyeiek, 1924. Népművészeti alkotásaink történetéhez, 1926. A pávaszem, 1926.) foglalkozik a már említettek kivül. A Magyarország Néprajza Diszítőművészet-fejezetében a nép-

művészetre vonatkozó, s a nemzetközi tudományosság szempontjából is igen becses, általános érvényű fejtegetései során elvi jelentőségű megállapításokat is tesz. — Alapvető tanulmányai jelentek meg népi hangszerekről, valamint világitóeszközökről is.

A szellemi néprajz köréből való nagyszámú dolgozatai sorából itt csak két, a népszokásokkal és népi táncokkal foglalkozó angol nyelven megjelent könyvét említjük meg: *Hungarian peasant customs* (1932) és *Hungarian Dances* (1937), amelyek közül az első német nyelven is megjelent.

Legsajátosabbak azok az alkotásai, amelyekben a művelődéstörténet, néprajz és nyelvészet hármasszögéből foglalkozik egy-egy kérdéssel. Páratlan stíluskészsége, kristálytisztasága és ragyogóan színes magyar nyelve valószínűleg kis műremekké avatják ezeket a dolgozatait (Bírópecsét, 1930. Két régi hagyomány-ábrázolás, 1934. Trágyom és uzsora, 1936.). Írói készsége különösen ott nyilvánulhatott meg, ahol összefoglaló módon tárgyalhatott egyes kérdéseket, s amikor emellett nem kellett a szorosán vett tudományos szaknyelv béklyói között mozognia (A magyar jelleg a néprajz tükrében, 1939. Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban, 1941.). Ezekben nyilatkozik meg legszívesebben különleges összefoglaló készsége, hogy a népi műveltség egészébe helyezi el egy-egy részletkérdés kutatása során elért eredményeit.

Külön kell megemlékeznünk azokról a munkákról, amelyek szűkebb hazája, Erdély, egy-egy néprajzi jelenségével, vagy annak általános néprajzi jellemzésével foglalkoznak. Ezekben nemcsak a nagy tárgyismeret és a személyes tapasztalat közvetlensége jut kifejezésre, hanem a távoli szülőföldre való fájó és szerető emlékezés melege is áthatja őket.

Legfontosabb tudományos teljesítménye talán — írói és nevelői tevékenységén kívül — a Magyarság Néprajza megindítása volt. A két tárgyi néprajzi kötet szerkesztését is ő vállalta, s a mű néhány mintaszerűen szép fejezetét is ő írta meg. Akik közel állottunk hozzá, e szerzői és szerkesztői tevékenysége során többször láthattuk az igazi tudós erkölcsi magatartásának példáit. A minden egyéni érdeket háttérbe szorító,

egyedül a tudományt szolgáló szempontjai készítették arra, hogy elvállalja olyan fejezetek megírását is, amelyek távolabb estek érdeklődési körétől, csupán azért, mert az ezek megírására eredetileg felkért szerző utóbb személyes okokból nem tett eleget a vállalt feladatnak. Hosszú hónapok lélekölő munkájába telt, míg a négykötetes mű részletes tárgy-, név- és helynévmutatóját — felszólításra — elkészítette. Ez azonban, minthogy a kiadó érdekei így kívánták, sohasem került kinyomtatásra.

Az etnikai csoportok jellemzését, elhatárolását felölelő munkájához (*Etnikai csoportok. Vidékek. 1938.*) több kötetre való kicédlázott anyagot gyűjtött össze, s e száraz adatokat gazdag tapasztalata, a helyszíni megfigyelés és a személyes élmény ezernyi részletével tudta volna elevenné tenni. Mégis, egyetlen zokszó nélkül tett eleget a szerkesztő kívánságának, aki — egyéb kikötések mellett — egyetlen ívre korlátozta mondanivalóját.

A másik véleményének olyan mérvű tiszteletbentartása, mint amilyent tőle láttunk, napjainkban már-már korszerűtlennek hatott. De *Viski Károly* számára a tudomány valóban az volt, aminek lennie kellene: szolgálat. Magatartásának e nemes előkelősége külső megjelenésében is kifejeződött.

Eszményképe a kanti ember volt. *Kantról*, aki ifjúkorában döntő hatással volt jelleme kialakulására, mondja többek közt: «Ő vezetett föl a földi ember számára elérhető legmagasabb tekintőkre . . . Azóta, mint egy felső várból . . . nyugodtan, sőt derülten tekintek a valási, etikai, esztétikai, politikai eszmék köröttünk zajló harcára». Bizonyára ez tette, hogy a méltánytalanságok és mellőzöttségek hosszú sorát nálánál több filozófus derűvel, felsőséges nyugalommal senki sem viselhette volna. Ebben gyökeresedett egyik alapvető tulajdonsága: bámulatos türelmessége. Ezt tudatosan is ápolta magában, mint akit erre erdélyi, sőt éppen tordai hagyományok köteleznek . . .

Igazi életeleme a szemlélődés volt, s nagy természetszeretetének is ez lehetett egyik rügője. Új élmények, benyomások iránti fogékonysága, szellemi rugalmassága is készítette arra, hogy — csupán élete utolsó éveiben szűnő — anyagi gondjai ellenére is módját ejtse annak,

hogy Európát Dániától a Balkánig, s Olaszországig beutazza, s mindenütt ne csak értékes néprajzi, hanem múzeológiai tapasztalatokat is gyűjtsön. Nem véletlen, hogy egyetlen magyar etnográfusnak munkáit sem fordították le annyi idegen nyelvre, mint *Viskiét*. Tanulmányai, könyvei közül egyik-másik német, francia, angol, olasz, holland, finn és észt nyelven is megjelent, dolgozott lengyel folyóiratba és tagja volt a *Folkliv* c. Stockholmban megjelenő nemzetközi néprajzi folyóirat szerkesztőbizottságának.

Ezermesterkedő hajlamait is bizonyára erdélyi hazájából hozta magával, s ez indította arra, hogy — szalontai tanárkodása idején — egyik nyári vakációja alatt, kitanulja az asztalosmesterséget. Ennek a gyakorlati készségének nemcsak tudományos munkásságában van maradandó nyoma, — a bútornal, fázárakkal foglalkozó tanulmányai anyag-szerű szemléletében, — hanem számottevő múzeumtechnikai tevékenységében is. Lényeges része volt a Néprajzi Múzeum jelenlegi otthonában való elhelyezésében és gyűjteményei felállításában, s több vidéki múzeum egyes osztályait az ő elgondolásai szerint állították fel. A debreceni Déri Múzeum várostörténeti és néprajzi osztályát, a veszprémi múzeum néprajzi osztályát ő tervezte és rendezte be, a keszthelyi Balatoni Múzeum berendezése is az ő elgondolásai szerint készült.

Hallgatóit nemcsak szakismeretekre oktatta, hanem tudományos magatartásra is nevelte. Az idő fogja majd megmutatni, hogy ez a nagy szeretettel elvetett mag kicsirázik-e a lelkekben, s hogy azok a hallgatói, akik helyett nem egyszer a tandíjat a magából fizette ki, s akiket — sohasem létező mecénásokra hivatkozva — a saját költségén küldött tapasztalatszerző, láttnitanító vidéki gyűjtőútra, — valóban mesterüknek vallhatják-e őt... Mert *Viski Károly* nemcsak tudós volt. Bölcs volt.

Palotay Gertrúd.

Bartók Béla †

(1881—1945.)

Bartók Béla halálával nemcsak a magyar művészetet, nemcsak századunk zenekultúráját érte pótolhatatlan vesz-

teség, hanem a tudományt is. *Bartók* tudományát, mely jóformán vele támadt, vele nőtt, s melynek legnagyobb-szabású úttörője volt. Mi ez a tudomány? Még nevet is alig tudunk neki adni. A népzene kutatásból indult ki, felölelte a gyűjtés, följegyzés, osztályozás, értelmezés és rendszeralkotás valamennyi fázisát, gazdagodott a szellemi és tárgyi néprajz, a földrajz, az irodalomtörténet és a nyelvtudomány, a történelem és az ősrégészet, majd a népi társadalomkutatás eredményeivel, fokozatosan tágult egyetemes, összehasonlító zenetudománnyá, zenei etnológiává, összehasonlító zenetörténelemmé... Nagy kortársához, művész- és tudóstársához, *Kodály Zoltán*hoz hasonlóan, *Bartók* is eredetileg tisztán művészi hajlamból s művészi indítóokból közeledett a népzenehez, benne keresve felfrissítő ösztönzést a nyugati zene lankadó impulzusai után. «A kutatást tisztán zenei szempontból kezdtem... — írja önéletrajzában. — A parasztzene tanulmányozása azért volt számomra oly döntő fontosságú, mert lehetővé tette a felszabadulást az eddigi dūr- és moll-rendszerek egyeduralma alól.» Az alkotóművész téma- és színkeresésével azonban a fölfedezés revelációjával egyszeriben odaszegődött a feltárás tudományos szenvedélye. A művészi tett észrevétlenül alakult tudományos tette, társadalmi, politikai, emberi tette. («Parasztzene» — írta évekig irányatosan, politikai élel, elszánt társadalmi tüntetésül.) Folytonosan táguló körök, s minden korlát fokozatos lebontása: ez jellemezte *Bartók* emberi, művészi és tudományos fejlődését. *Beethoven* és *Liszt* óta bizonyára senkiét annyira, mint az övét. Anyaga és módszere együtt tágult és gazdagodott; munkakörébe Magyarország mellett egymásután vonódtak bele a Dunavölgy, a Balkán, Kelet-Európa, Afrika, Ázsia, Amerika népi zenéi és régi zenekultúrái. Talán ő az egyetlen tudós, aki négy világrészben gyűjtött és kutatott népi zenéket: a keleteurópaiak után Afrikában az arabot, Ázsiában a törököt, és Amerikában az indiánt. A szlovákság, ha valaha levetkőzi nacionalista elfogultságait, épügy neki fogja köszönni alapvető népi dallamgyűjtését, mint már ma is a román, az ukrán, a török zenetudomány. Az összefoglalás három évtizeden át érlelő-

dött: a magyar és székely kiadványokat, a bihari, hunyadi, máramarosi gyűjteményeket követte a nagyszabású kollinda-kötet, a Newyorkban előkészített s talán meg is jelent monumentális román dallamkiadvány s egy útjelzően fontos számvetés: a «Népzene és a szomszéd népek népzeneje» című tanulmány 1934-ben.

Mint senki, aki e korban a humanitás harcosa volt, *Bartók* sem kerülhette ki a gyűlölködő nacionalizmussal való találkozást: hol *Hubayék* vádolták hazárulással, hol *Petranuék* láttak benne magyar imperialistát. *Bartókot* mindez nem állította meg útján. Ő, aki a természettudós szenvedélyével elemzett, boncolt, részletezett és rendszerezett, eljutott arra a magaslatra, mely e korban csak nagyon keveseknek jutott osztályrészéül: oda, ahol minden áttekinthetővé válik, ahol népek és nemzetek megértése tudományon és művészetben keresztül az egyetemes megismerés és a teljes humánus hitvallásának, az emberi méltóság legfőbb szolgálatának bizonyul. 1937-ben, nyolc esztendővel halála előtt írta meg programmszerű nyilatkozatát a túlzott nemzetiesség, minden gyűlölet és barbarizmus ellen («Népdalkutatás és nacionalizmus»); s talán nem árt megjegyezni, hogy *Bartók*, akiben sokan a barbár ősi ösztönök meghirdetőjét látják, itt a felvilágosodás, a szellemi munka szabadsága, az ész és a humanizmus jegyében fordul szembe minden alacsony ösztönnel és barbár indulattal. Itt jut el ahhoz a végső felismeréshez, hogy a világ népeinek zenéje alapjában kevés östípusra vezethető vissza, a nemzeti féltékenységeknek tehát már csak ezért sem lehet semmi értelmük. Ami valaha, *Bartók* ifjúságában, romantika volt: a néppel való szellemi egyesülés, az ősi életforma szűzi szépségének felmutatása a hazug modern civilizációval szemben — itt vált a tudós számára is természetes és kényszerítő eredményé. Ezen a magaslaton már csak olyan ember állhatott meg, aki ki tudott lépni a társadalom minden sorompója közül, aki örökre odahagyta az alacsony tűzhelyek hamuját s a szűk ajtók küszöbét, aki már csak az örök forrásokból tudott inni, «nem pohárból»: a *Cantata Profana* zeneköltője, aki ezt a hitvallását, mint tudományos meg-

győződést is zászlóvivő mozdulattal, az utolsó szabadságharcos mozdulatával emelte föl a huszadik század s a világháborúba rohanó Európa tragikus emberisége fölé.

Örök büszkeségünk, hogy ez a mozdulat magyar művészé és tudósé volt; hogy a század óriása, ki az Óceán túlsó partján Európa menekültjeként hűnyta le napbanező szemét, közülünk jött, és gondolatában köztünk időzött élete utolsó pillanataiban is.

Szabolcsi Rence.

Honti János †

A budai realiskola érettségiző diákja volt *Honti János*, mikor első tudományos munkáját írta s tudós pályájának ezt a primitíáját a Helsinkiben székelő finn tudományos akadémia méltatta arra, hogy nagy nemzetközi tekintélyt élvező néprajzi kiadványsorozatába iktassa. Szokatlanul korai pályakezdése mellett kutató szenvedélyének a törekeny testet meghazudtoló fáradhatatlan ereje magyarázza, hogy nemcsak súlyával, de terjedelmével is imponáló életmű az, amit ránhagyott, holott alig ért el a dantei életút közepére, mikor az erőszak éve ki ragadták körülből. Utolsó tanulmányait, melyek az *Oriens Antiquus* első kötetében és a *Magyarok* 1945 dec. számában kerültek az olvasó elé, részben kevéssel munkaszolgálatra való bevonulása előtt bizta gondos baráti kezekre, részben már a táborból küldte haza, a test szenvedései fölött is diadalmaskodó, fölüeny és ragyogó szellemének megrázó bizonyosságaként. Az *Oriens Antiquus* a magyar tudomány első jelentkezése a folszabados óta a tudomány nemzetközi fóruma előtt, a *Magyarok* elsőnek tett kísérlet arra, hogy egy folyóirat táborába gyűjtse mindazokat, akik a szellemet jelentik ma Magyarországon: szellemi életünk teljességének az igénye tenné természetessé mindkettőben *Honti János* tevékeny részvételét. *Most és így* arra a fájdalmas úrra figyelmeztetnek ezek az utolsó tanulmányok, amelyet szellemi életünk teljességében jelent *Honti János* hiánya.

Honti János folklorista volt, eredetileg elsősorban a magyar népmesének a kutatója. De a magyar népmese, melynek «megragadottja» volt, kiterjedésben is,

mélységben is messzirevetődő sugarak kiindulópontjává vált. Tájékozódásának ez első középpontja köré tekintete egyre szélesebbre vonta a látókört, s nemcsak az összehasonlító mesekutatás szokványos szempontjaival a világ népeinek a mesekincsében kereste a magyar népmese helyét, hanem a népmese helyét általában az epikus hagyományok között s a hagyomány helyét és szerepét általában a kultúra tényezői között, s végső fokon, egyre általánosabb megfogalmazásban, a kultúra lényegét, természetét és értékét igyekezett meghatározni. Így vezettek a magyar folklorista szempontjai a néprajz, sőt az összehasonlító irodalomtörténet nemzetközi jelentőségű eredményeihez egyfelől, másfelől pedig a részletkutató módszertani lelkiismerete a kultúráfilozófia egyetemes kérdéseinek is egyre világosabb feltevésehez.

A tizennyolc éves gyermekifjú első bemutatkozása nemcsak rendkívüli szorgalomra, a tudomány szükségleteinek bölcs szem előtt tartására, módszeres kiegyensúlyozottságra vallott, hanem, ami talán még ezeknél a tulajdonságoknál is meglepőbb a korán érett pályakezdőnél: ez a páratlanul erős személyiség a «Sturm und Drang» biológiailag természetes időszakában már páratlan önmegtágadásra is képes. A népmese tudományában friss szemmel tájékozódó diák hamarosan észreveszi, hogy napról-napra jelennek meg a mesetudomány elsőrangú külföldi szaktekintélyei által fémjelezve is olyan tanulmányok, melyek hiányosak azért, mert szerzőjük a vonatkozó magyar adatokat nem ismeri. S már tudja azt is, hogy a részlettanulmányok hiányosságát a rendszerező mesetudomány nagy mulasztása mentheti: *Aarne* rendszerébe, mely a mesetípusok rengetegében szinte olyan könnyűvé teszi a tájékozódást, mint a jó szótár egy nyelv szókészletében, még senki sem illesztette a magyar népmesék adatait. *Honti János* nemcsak felismerte a hiányt, hanem vállalkozott is a pótlására. Így jött létre szorgalmának és fegyelmezett módszerességének korai gyümölcse, a *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*, mely 1928 óta ott van az egész világ minden kutató folkloristájának az íróasztalán, a legnékülözhetetlenebb segédeszközök mellett, mint a mesetípusok *Antti Aarne* kezétől

származó, majd *Stith Thompson* által bővített katalógusának magyar kiegészítése.

Honti János első munkájának jelentőségét a mesetudomány szempontjából valóban egyetlen szóval jellemezhetjük: nélkülözhetetlen. De a saját belső fejlődése szempontjából is felbecsülhetetlen jelentőségű volt, hogy éppen az a folkloristánk, aki a maga területén a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyozta és képviselte a tudós személyiségének a szerepét a tudományos kutatásban, először ilyen személytelenül anyagszerű feladatnak szentelte erejét. Mert nemcsak a tudomány számára leltározta, hanem önmaga számára is tökéletesen birtokba vette ezáltal a rendelkezésre álló anyagot, természetesen világos tudatával annak, hogy tulajdonképeni tudományos életfeladatával csak most kerül szembe. E leltározást nyomon követi a mesetudomány célkitűzéseinek és módszereinek történeti-kritikai szemléje. Mint a fiatal hajnok, ki az elődök fegyverei között válogat, s végül is — Siegfriedhez hasonlóan — rájön, hogy maga számára saját magának kell kardot kovácsolnia. 1930-ban Szilágyi és Hajmási mondjának vizsgálatával meginduló és gyors egymásutánban hazai és külföldi folyóiratokban megjelenő részlettanulmányait nemcsak a biztos anyagismeret, a sokoldalú összehasonlító apparátus és az élelmelemző elemzőkészség jellemzi, hanem az is, hogy a részletproblémákhoz kezdetől fogva úgyszólván kivétel nélkül alapvető fontosságú elvi kérdések is fűződnek. Nem egy tanulmányában a gondosan megalapozott eredménynél is jelentősebb és termékenyítőbb a kérdés, amelyet felvet és nyitvahagy, esetleg, hogy egy következő tanulmányában maga tegyen kísérletet a megoldásra, de mindig úgy, hogy mindjárt az irányokat is érzékeltesse, amelyeken tovább lehet és tovább kell haladni.

És ebben már emberi magatartása is megmutatkozott. Szerette a vitát — meghitt baráti körben inkább, mint nagyképu polemikus cikkekben — s szívesen, fölényesen, ironikusan tudott vitatkozni, de a legszívesebben és a legfölényesebben önmagával vitatkozott. Mert mindig az igazságot és sohasem a maga igazát kereste. Rendszerező elme volt, de számára a rendszer nem statikát,

hanem dinamikát jelentett: nem nyugvópont volt, a részletkutatások megnyugtató összefoglalása, hanem a szellem igénye, hogy mindent a maga helyére állítson. Módszertani tudatosságra törekedett, de nem mintha pillanatra is azt hihette volna, hogy bármily kifinomult módszer járószalagja a kutató lelki ismeret nyugalalmát biztosíthatná. Senki sem volt inkább tisztában ő nála avval, hogy az efféle iskolás módszeresség a szellem tunyaságára vezetne, holt tudományban semmi nem lehet nagyobb érték, mint éppen a szellem ébersége.

A szellem éberségét, az elgépiesedés veszélyének legyőzését jelenti, s viláért sem valami széplelkű dilettantizmus elismerését, mikor a népmesekutatás célkitűzésein és munkamódszerein végigtekintve az ilyen vagy olyan szempontú, ilyen vagy olyan módszeres elfogultsággal megkötött «rendszeres» mesetudománnyal szemben egy «lazábbra fogott» mesetudomány időszerűségét vallja. A tudomány illetén felfogása a személytelen, mindenki számára elsajátítható, mindenki által egyaránt használható munkamódszerek helyébe mindenesetre a kutató személyiségét állítja, de ez nem a dilettáns felelőtlenségét szabadítja fel, hanem inkább a művész fokozott személyes felelősségét állapítja meg. Ebben a megfogalmazásban a tudományos kutatót nemcsak a probléma ragadja meg úgy, ahogyan a művészt a maga művészi problémája, hanem a probléma megoldásában is a tudós a művészhez hasonlóan egész emberi valójával részt vesz, e problémában egész emberi valójával van érdekelve. Természetesen nem elszigetelten, nem mesterek, nem is rokontörekvésű pályatársak és barátok nélkül jutott el *Honti János* a maga módszertani álláspontjának kidolgozásához: éppen ebben a vonatkozásban vallhatta magát a folklorista és középkorkutató *Honti János* a klasszikus filológus *Kerényi Károly* tanítványának s tudomány és művészet viszonyának új megfogalmazása adta meg létalapját a Stemma munka közösségének, melyben *Honti János* tíz éven keresztül a leginkább érezte otthon magát. A szélesebbre fogott tudománytörténeti háttér megrajzolása helyett azonban azt nézzük meg inkább, hogy mit jelentett ez az

álláspont *Honti János* munkaterületén, a folklóre-ban, s különösképen *Honti János* saját gyakorlatában.

A mesekutatás különböző irányait végső elemzésben úgy hozhatjuk közös nevezőre, ha azt mondjuk: a legfontosabb kérdés számunkra a mese eredetkérdése. Abban már különbözhetnek ezek az irányok, hogy a mese műfajának az eredetét nyomozzák-e merész általánosítással, mint pl. *Benfey* elmélete az európai népmese indiai eredetéről, vagy — nemcsak józanabb önkorlátozással, de egyszersmind nagyobb exaktságra törekvő eszközökkel is — csupán egy-egy mese keletkezési helyét akarják-e kideríteni, mint a finn történet-földrajzi módszer hívei. Az eredet kérdését magát is különbözőképpen lehet felvetni, a szerint, hogy földrajzi hely, kulturális fejlettségi fok, társadalmi réteg megállapítására törekszik-e vele a kutató, vagy éppen az öntudatnak egy a mai kultúrember teljesen éber lelkiállapotánál mélyebb rétegéből származtatja a mesét, mint pl. az álom-elmélet pszichoanalitikus és nem pszichoanalitikus kidolgozói. *Honti János* kutató munkásságát mindezeketől elsősorban az különbözteti meg, hogy nem a meséről akart megtudni valamit, hanem magát a mesét akarta megérteni és megértetni. Mert nem kívülről nézte a mesét, mint valami a modern, a művelt és a felnőtt embertől merőben idegen képződményt, hanem azokat az emberi szellemben — és példászerűen önmagában — objektíve megadott mozzanatokot igyekezett feltárni, melyek adekvát formájukat a mesében találták meg. A mesének ez a komolyanvevése, mely sok tekintetben emlékeztet *Maxim Gorkij*nek a szovjet írók 1934. évi kongresszusán kifejtett álláspontjára a mese realitásáról, 1937-ben megjelent, *A mese világa* c. könyvének az alaphangját adja meg. Összefoglalás ez, de nem abban az értelemben, mintha a szerteágazó kutatások leszűrt eredményeit rendszerezni, a különböző elméleteket összeegyeztetni akarná, inkább az alapvető problémák megbeszélésére törekszik, «bevezetést» ír a mese «filozófiájába». Nem ok nélkül szentelte *Pauler Ákos* emlékének ezt a könyvét, s nem is csupán azért, hogy fejtegetéseinek általános megállapításokra törekvő, filozófikus jellegére utaljon vele. Van valami

Honti János módszerében, ami Pauler Ákos filozófiai módszerével tart rokonságot. Éppen az ajánlás ténye igazolja, hogy intencióihoz híven összegézőnk, amikor azt mondjuk, hogy az összehasonlító mesetudomány induktív módszerével szemben ő a filozófia reduktív módszeréhez közeledett, amikor a mese végső előfeltevéseit nyomozta a benne megnyilatkozó világképben, erkölcsi és formai igényben.

A mese immanens szemlélete azonban nem vezetett Honti Jánosnál a történeti szempontok mellőzésére. Tisztában volt azzal, hogy nemcsak egyének és nem is csak társadalmi osztályok különbözhetnek a mese iránt tanúsított fogékonyság, a mese világával szemben való megnyíltság tekintetében, hanem korok és kultúrák is. Állandóan foglalkoztatta az a felismerés, hogy az európai mese kialakulásában döntő szerep jutott a kelta kultúrának. Mesetanulmányai kedvéért foglalkozott keltológiai tanulmányokkal és ezen a téren is nemzetközi elismerést szerzett nevének. Mesetanulmányai kedvéért, de nemcsak a meseösszehasonlítás filológiai szükségletéből. A sziget kelta mítoszáról és a halhatatlanságra vágyó királyfi meséjének kelta párhuzamairól írt tanulmányaiban bújt meg leginkább szemérmes lírája, legszemélyesebb vallomásai a halálról és a halhatatlanságról.

Egy másik irányban már az utolsó élmények erőszakossága szabadította fel szemérmes tartózkodását. A magyar néphagyományok fáradhatatlan kutatójának a magyarsághoz tartozásáról van szó. A munkatáborból írta haza: «Akármennyire tragikus, nevetnem kell mindenben, ami el akarja vitatni tőlem ezt az odatartozást. Érzem, hogy a kapcsolat erősebb s én erősebb vagyok, mint minden erő, ami ezzel szembe helyezkedik. S ha megint egyszer ott-hon leszek, Badacsonyra és Tihanyra nagyobb áhitattal fogok zárandokolni, mint annakidején Párizsba zárandokolunk.»

Eredményekben gazdag az életmű, amit itt hagyott. Lehetőségekben megszire mutatnak az utak, amelyeket megnyitott. De ki őrzi meg szép magas homloka alól sugárzó tekintetét, ha mi már nem leszünk?

Trencsényi-Waldapfel Imre.

Sebestyén Gyula †.

(1864—1946.)

1864 március 7-én született a zala-megyei Szentantalfa községben. Iskoláit Veszprémben, Pozsonyban végezte és Debrecenben fejezte be. A budapesti egyetemen modern filológiát hallgatott s 1891-ben doktori oklevelet nyert. Egyetemi évei alatt *Beöthy Zsoltnak*, *Gyulay Pálnak* és *Heinrich Gusztávnak* volt tanítványa. 1892-ben került a Nemzeti Múzeum könyvtárába, ahonnan 1919-ben vált meg, mint a Széchenyi Könyvtár igazgatója. A Néprajzi Társaságnak, mint tanárjelölt, alapításától tagja, 1892-ben választmányi tag, 1897-ben főtittkár és az Ethnographiának előbb *Munkácsi Bernáttal*, majd később önállóan szerkesztője, 1911-ben alelnök, 1917-ben elnök s 1920-tól tiszteleti tag.

Munkássága kezdettől fogva a magyarság őstörténete felé fordult s ez kapcsolta bele a néprajztudomány körébe. A Kisfaludy Társaság 1894-ben pályadíjat tűzött ki: kívántatik a magyar honfoglalás mondáinak és költői feldolgozásának történeti és kritikai ismertetése. Erre írja meg: «A magyar honfoglalás mondái» című kétkötetes munkáját. Már a munka megjelenése előtt arra törekedett, hogy a magyar költészet nehezen hozzáférhető régi kincseit, főként az árpádkori mondák forrásait, történeti vonatkozásait s a magyar-hún mondák kialakulásának fölötté hiányosan ismert módozatait további vizsgálat tárgyává tehesse. Így írt a honfoglalás titokzatos krónikásáról, *Anonymusról*: «Ki volt Anonymus?» címen 1898-ban. 1903-ban jelent meg a «Regösénekek» című munkája a Népköltési Gyűjtemény V. köteteként. Ehhez felhasználta a maga és felkért munkatársai értékes gyűjtését. Ehhez kapcsolódik a «Székelyek neve és eredete» című 1897-ben megjelent tanulmánya, amit az 1899-ben megjelent «Avar székely kapcsolatok emlékei» című tanulmánya egészített ki. 1900-ban jelent meg a «Gyászmagyarok, Adalékok a középkori énekmondók történetéhez». «A magyar varázsdob» című dolgozatában a dob szerepét ismerteti a boszorkányperekben, gyógyítóeljárásokban s a regölés szokásaiban. Néprajzzal kapcsolatos munkássága nem merült ki ebben, számtalan kisebb-nagyobb

cikket, gyűjtést közölt. Dunántúli Gyűjtésének magyarázó szövegei gazdag tárháza az összehasonlító anyagnak. 1906-ban megjelent «Pütkösi király és királyné» című tanulmányában részletesen ismerteti az eddig megjelent anyagot. Néprajzi, őstörténeti munkássága szabályos fejlődés, öntudatos építő munka, amelyhez szorgalmas munkával, szeretetteljes kézzel hordozta össze az anyagot, hogy minél jobban, minél tökéletesebben világíthassa meg az őstörténetben levő sötétséget. Munkásságának másik területe, ami a néprajztudomány szempontjából talán fontosabb és így jelentősebb is, a néphagyomány emlékeinek gyűjtése, illetőleg az ilyen irányú gyűjtés szervezése. A külföldön már ezidőben nagyarányú gyűjtés folyik. Egyrészt a nyelvi nehézségek, másrészt a kéziratok anyag hozzáférhetetlensége miatt határozzák el *Krohn* és *Orlik* a Folklore Fellows tudományos szövetség megalapítását. 1911-ben Magyarország is csatlakozott, megalakítva a magyar osztályt, melynek elnöke *Sebestyén Gyula* lett. Országos gyűjtést szervez a külföldi példák, valamint saját tapasztalatai alapján úgy, hogy gyűjtőkül elsősorban a felső- és középiskolák szaktanárait és érettebb tanulóifjúságát nyeri meg. Ugyancsak igyekezett bekapcsolni a munkába a tanítókat is, valamint a jegyzőket, katolikus és protestáns papnevelőket. *Bán Aladár*val együtt megszerkesztették a gyűjtés alapjául szolgáló Tájékoztatót. És ezzel elindult a gyűjtés gyakorlati szervezése. A munka megszervezése, az anyag rendezése és elhelyezése érdekében 1913-ban tanulmányutat tett Oroszországba, Finnországba, Svédországba, Norvégiába, Dániába és Mecklenburgba. Itt közvetlenül megismerkedett a FF. alapítóival és munkásaival és munkásságuk eddigi eredményeivel. A szervezésben mutatkozott meg azután *Sebestyén Gyula* kiváló képessége, emberismerete, nagyszerű rábeszélő tehetsége. A kezdet Sárospatak volt s az ottani elindulás sikerét csakhamar követte más állomás Eger, Baja, Pécs, Kassa, Komárom, Győr, Kaposvár, Csurgó, Csáktornya, Kisújszállás, Nagyszalonta, Gyula. Végeredményben rövid idő alatt személyes közreműködésével 14 városban szervezett meg 41 főiskolát, középiskolát és 2 néptanítói testületet. Az

eredmény csakhamar megmutatkozott, nagyarányú anyagot küldtek be az ország minden részéből. S ez a szép eredmény készítette arra, hogy a gyűjtés további biztosítása, a begyűjtött kéziratok anyag elhelyezése és kiadása céljából emlékirattal forduljon a minisztériumhoz, a Nemzeti Múzeumhoz, a Kisfaludy Társasághoz és a Néprajzi Társasághoz. A munkát az 1914-ben kitört háború sem tudta megakadályozni, csak legfeljebb csökkentette az iramot és a támogatást. Sajnos, az elkövetkezett idők pénztelensége és *Sebestyén Gyula* visszavonulása pontot tett a nagyszerű munka folytatására. Pedig, hogy szükség van a gyűjtésre, azt mindnyájan tudjuk s a munka elvégzése is mind égetőbbé válik. Ha semmi eredménye nem lett volna *Sebestyén Gyula* munkásságának, mint a gyűjtés megindított szervezése és hatalmas buzdító ereje, akkor is nagy munkát végzett s ez a hatása ki kell, hogy terüljön a mára is. Hatalmas oszlopa volt a multban a néprajztudomány épületének s emlékét legjobban akkor őrizzük meg, ha szellemében munkálkodva tovább folytatjuk és sikerre visszük a néphagyományok gyűjtésének fontos ügyét.

Szendrey Ákos.

Magyary-Kossa Gyula †.

(1865—1944.)

A néprajznak a tudományok rendszerében elfoglalt helyzete korszakonként változik: az evolucionista, rideg természettudományi alapokra épített szemlélet a jelenségeket másképp értelmezi, mint a tisztán szellemtörténeti, a történelmi fejlődésre figyelő korszak eszmélete. Döntő szava a kornak van, irányító súlya erőteljesebb az iskolázottságnál. Jó példát találunk erre a magyar orvostörténettudomány kimagasló alakjának, *Magyary-Kossa Gyulának* személyében. *Magyary-Kossa* orvos, évtizedekig a gyógyszer-tanára az Állatorvosi Főiskolán, szakterületén maradandó értékű kutatásokat végez, szövettani eljárása ismertté teszi nevét az ország határain túl, de e nagyszerű természettudományi képességek mellett (vagy ellenére?) lényegében véve művelődéstörténelem marad, akinek a magyar orvostörténelem kutatása a szívügye. A méregtan területén kiváló természettudós, ámde orvos-

történelmi munkáiban a természettudós feloldódik a szellemtörténetben, az emberi elme és az emberiség korszakainak furcsa, villanásszerű változásait megfigyelő, a filozófia magasságába emelkedő történettudósban. A nagy összefüggéseket keresi, ahol egyetlen kis orvostörténeti adata is láncszemszerűleg beilleszkedik az általános emberi művelődés teljességébe, írásaiban a holt tárgyak, számok, emberek megelevenednek és egymásnak kölcsönösen értelmet adnak. Az orvostörténelem annyira összefügg az egész élettel, hogy természet-szerűleg minduntalan átvezetnek a láncszemek a népi életformához és hol egy néprajzi adat világosítja meg az orvostörténelmet, hol az orvostörténelemben felbukkanó néhány szó ad új értelmet a népi jelenségeknek. A *Mátra-betegség*, *Ebag*, *Csoma*, *Kőrishogár és veszettség*, *Szent Margit asszony öve*, *A királyi érintés gyógyító ereje*, *Kigyó az emberben*, *Az ol'járók*, stb. mindmegannyi ragyogó példája, hogy világosítják meg egymást a látszólag annyira távoleső adatok és események. Mennyire más értelmet kap pl. a veszettségnek a nyelvvalatti vénák felvágásával történő, általánosan ismert népi gyógykezelése, ha tudjuk, hogy századokon át így gyógyították másutt is, sőt már a régi görögök is hasonló eljárást alkalmaztak. *Magyary-Kossa* művelődéstörténeti módszere azonban a népi orvoslás szűkebb területén túl irányítólag és útmutatásul szolgálhat a néprajz egyéb területén is. Mindezzel tán a jelenségek végső értelmét még nem adjuk meg, de rávilágítva az összefüggésekre, a történeti előzményekre, élesebb megvilágításba hozzuk azokat.

Magyary-Kossa Gyula gazdag munkássága közül ki kell emelnünk a népi orvoslás kutatásának szempontjából nélkülözhetetlen állatorvosi bibliográfiáját (*Magyar állatorvosi könyvészet*. 1472—1904. Budapest, 1904), a négykötetes *Magyar orvosi emlékek*-et (Bp. 1929—1940, v. ö. *Ethn.* XIX, 274, XLVII. 229), nemkülönben a *Magyar Nyelv*-ben elszórt. le többször a régi betegségekkel foglalkozó kisebb dolgozatait. A népi orvoslás területén kívül egyéb, minket érdeklő értekezései is jelentősek, pl. a régi magyarok lófestéséről irt alapos munkája (*Ethn.* XVII, 211, *Magyar orvosi emlékek* III). Nagy művének előszavában írja,

hogy sokezerényi orvostörténeti adata van s ha kétszerannyi élete volna, akkor se tudná azokat feldolgozni. A sors kegyes volt hozzá, mert közel nyolcvan évet ajándékozott, ám elmúlását szívből sajnáljuk, a nagy magyar orvostörténész — úgy érezzük — valóban az utolsó magyar polihistor szállt a sírba.

Vajkai Aurél.

A néprajz új professzora a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1946 február havában *Ortutay Gyulát*, a Magyar Néprajzi Társaság elnökét nevezték ki a budapesti egyetem néprajzi tanszékére. Az 1946/47. szemeszter első felében a következő előadásokat hirdette meg: A népi műveltségi szerkezete (heti 2 óra), Népköltészeti műfajok (heti 2 óra) és Néprajzi szeminárium (heti 1 óra).

A néprajz tanítás ügye. Előző évfolyamunkban már hírt adtunk arról, hogy a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó mezőgazdasági középiskolákban a néprajzot önálló tantárgyként tanítják. Örömmel állapítjuk meg, hogy Magyarországon először, immár második éve folyik rendszeres tanítás 25 középiskolában.

A mezőgazdasági középiskolák számára már elkészült a tanításterv is. Ez a magyar néprajz első hivatalos tanításterve, ezért nem érdektelen, ha teljes egészében közöljük:

«A néprajz fogalma, jelentősége, felosztása és módszerei. A magyar etnikai csoportok tárgyalása. elsősorban tárgyi műveltségünk alapján.

Tárgyi néprajz. Az anyag megszerzése. A növényvilágból — gyűjtögetés — földművelés (földművelési rendszerek, ekésművelés, eke és szántás, a vetőmag kiválasztása és elvetése, aratás és takarás, aratószokások, szérű, nyomtatás, cséplés, a gabona megtisztítása, a szemes-termény elraktározása) — kapás művelés (tengeri, krumpli) — kertművelés (szőlő és gyümölcs). Az állatvilágból — halászat — vadászat — méhészet — Állattartás — magyar tájfajták — nyájak — pásztorszervezet — pásztorok fogadása — az állat számontartása — legelő, legeltetés és itatás — a pásztorok élete — pásztorépitmények — a pásztor díszítőművészet.

Az *anyag átalakítása*. A táplálkozás szolgálatában — különböző anyagból készült edények — népi tejjgazdaság — növényi eredetű ételek — húsételek. A test megvédése szolgálatában — kendermegmunkálás — gyapjűmegmunkálás — bőrmegmunkálás — a népviselet fogalma — változása és ennek okai — haj- és fejviselet — alsóruha, felsőruha — lábbeli. — Az építkezés kisiparai — a magyar háztípusok — a házak belseje — bútorok — telek, kerítés, kapu — a magyar település legáltalánosabb formái — a magyar tanya — a magyar falu.

Az *anyag szállítása*. A közlekedés szerepe az emberi művelődésben — a népi szárazföldi közlekedés módjai és eszközei — a vízi közlekedés.

Szellemi néprajz. A szellemi hagyományok kifejezésének eszközei — a népvelv — a népzene — a népi táncok.

— A népköltészet — a népdal — népballada — a népmese — a monda — a nép drámai hagyományai.

Szokások. A születés és keresztelés — a gyermekkor és játék — a legény- és leányélet szokásai — a házasság — temető és temetkezés.

A magyar nép hiedelemvilága. A babonák eredete — ősvallásunk elemei a mai hitvilágban.

A néprajztanítás alapját mindenütt a helyi hagyomány képezi. Ezenkívül a magyar néprajzi irodalom legnevezetesebb munkáinak ismertetése és feldolgozása, a népi műveltség egyes fejezeteinek ismertetésekor elengedhetetlen.

E tanításterv alapján a tankönyv már elkészült és 1947 elején jelenik meg (Egyetemi Nyomda) 12 ív terjedelemben. Ez lesz a magyar néprajz első tankönyve.

A földművelésügyi szakoktatás nem elégedett meg ennyivel, hanem a néprajzot tanító tanárok továbbképzéséről is kívánt gondoskodni. 1946 augusztusában a tanári átképző tanfolyamon Kehidán (Zala m.) több néprajzi előadás is hangzott el. (A *néprajz fogalma*, A *magyar gazdasági néprajz*, *Szellemi hagyományaink*, A *néprajztanítás módszere*.) Reméljük, hogy a következő nyáron még több néprajzi jellegű előadást lehet majd a mezőgazdasági középiskolák tanárainak továbbképző tanfolyamaiba beiktatni és így lassan a tanulók és taná-

rok nemcsak tanulják és tanítják a néprajzot, hanem maguk is annak lelkes munkásaivá szegődnek.

A **néprajz, mint rendkívüli tantárgy a nyíregyházi gimnáziumban**. Hogy a néprajz irányában milyen nagy érdeklődés nyilvánul meg, azt mutatják az önképzőkörökben megalakult néprajzi szakosztályok, magyarságtudományi körök s a pár éve alakult táj- és népkutató munkaközösségek. Különösen a fiatalabb tanárnemzedék ismerte fel ezeknek jelentőségét, elsősorban azért, mert a «föld- és néprajz» című tantárgy semmiféle néprajzi ismeretet nem nyújtott.

Örömmel értesültünk arról, hogy dr. *Bálint Béla* tanár a nyíregyházi m. kat. tanulmányalapi gimnáziumban rendkívüli tantárgyként bevezette a néprajzot. Mintegy 25—30 VII—VIII. osztályos tanuló két csoportban tanulja a néprajzot heti 2—2 órában. Az általános érdeklődés világos bizonyága annak, hogy a diákság is érzi a középiskolai tantervben a néprajztanítás hiányát. A tanítás rendszeresen folyik az alábbi tanterv szerint:

I. félév: A magyarság antropológiája. Etnikai csoportjaink (Ormánység, szlávóniai magyarok, somogyi magyarság, Göcsej, Hetés, Órség, Sárköz, bakonyiak, Rábaköz, Csallóköz, Mezőföld, palócok, barkók, matyók, kis- és nagykunok, jászok, hajdúk, Rétköz, Tiszahát, szegediek, kalotaszegiek, székelyek, csángók, tordaiak, torockaiak). A tárgyi néprajz köréből: gyűjtögetés, vadászat, halászat, állattartás, a mezőgazdaság formái és hagyományai, táplálkozás, építkezés, település, bútorzat, öltözet, falusi ipar és kereskedelem.

II. félév: A szellemi néprajz köréből: népszokásaink, népi hitvilág, születés, házasság és halál szokásai, a jeles napok, a gazdasági év hagyománykincse, népköltési gyűjtemények, a magyar népdal és népzene, népballada, népi színjátékok, népmese, népmonda, népművészetünk különböző ágai, népi táncok.

Ezenkívül az éppen tanult anyaghoz kapcsolódó néprajzi gyűjtő munkát is végeznek a tanulók. Reméljük, hogy a néprajz nem sokáig marad a rendkívüli tantárgyak sorában.

Mátyusföldi népi gyermekjáték gyűjtemény.

Bakos József diák-munkaközösségével 38 mátyusföldi falu gyermekjátékait gyűjtötte össze. Gyűjteménye eredménye tekintélyes, 300 oldalas kézirat, egy tájegység eddig legteljesebb játékmonografiája. Mint a népköltési gyűjteményekben szokásos, nem falvak szerint csoportosította anyagát, hanem 25 csoportba osztotta, nagyjából az eddigi rendszer (*Kiss Aron, Böhme*) alapján. Bőségesek a játékok jegyzetei. Mint a szerző a bevezetésben hangsúlyozta: «a játék-mo-

tivum kutatás Aarne-ja várat magára», ezért *Bakos* az összehasonlítást a magyar és a jelentősebb külföldi gyűjteményekben megjelent változatokra való utalással végzi. A gyűjtemény jegyzeteiben a magyar játékkutatás szinte minden eddigi eredményére hivatkozik. Mint a legtöbb játékgyűjteménynek, a mátyusföldi gyűjteménynek is kettős a célzata: a szerző a tudományos cél mellett, művével az ifjúság nevelésének ügyét is kívánja szolgálni. Kívánatos volna, hogy a szép kézirat mielőbb kiadóra találjon.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A Magyar Néprajzi Társaság 1946. évi április 24-én tartott összevont LVII. és LVIII.-ik évi közgyűlése.

Dr. Ortutay Gyula elnöki megnyitója.

— Igen tisztelt Társaság! A Magyar Néprajzi Társaság mai közgyűlését, egybefoglalt LVII. és LVIII.-ik közgyűlését tisztelettel megnyitom. Előljáróban bejelentem, hogy ez a közgyűlés megteremti a jogfolytonosságot az elmúlt közgyűlés nélküli év, az előző esztendők és a mai idő között. Kérem a jegyzőkönyvbe is bevenni, hogy a jelen közgyűlés összefogja ezt a két évet. Megállapítom, hogy a közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv vezetésére felkérem *dr. Balassa Iván* urat, hitelesítésére pedig *dr. Manga János* és *dr. Kovács László* tagtársaimat.

1889 október 27-én nyitotta meg *Hunfalvy Pál* a Magyar Néprajzi Társaság «alakító» közgyűlését, mint hangsúlyozta, ideiglenes elnöki minőségében. Szeretném kiemelni, hogy megbízatásomat, amely szintén csak ideiglenes, egyszerre vezeti *Hunfalvy Pálék* szellemében a hagyomány tisztelete és a haladás szolgálata.

— Ez a mai közgyűlés öntudatlanul is vissza kell, hogy idézze bennünk a kezdet, az alakulás pillanatait. Bennünk is él az az ünnepi és megrendült érzés, amely elfoghatta társaságunk alapítóit. Társaságunk ma ugyanolyan szegényes kezdetek között fog munkájához, mint annakidején *Hunfalvy Pálék*. A valóságban is új kezdet előtt állunk. Mi, néprajztudósok, a magyar nép multjának és jelen életének kutatói, talán minden más társaságnál inkább érezhettük, mit jelentett népünk számára a háború szörnyű borzalma és pusztítása és mit jelentett a felszabadulás, amelynek egyik első intézkedése 1945 március 15-én a parasztság perének végleges lezárása volt a földreform törvényesítésének formájában, amikor végre sikerült elindítani a magyar népet felemelkedésének útján. A tudós, a mult emlékeinek őrizője, megrendülhet, hogy annyi értékes néprajzi gyűjteménynek, múzeumnak kellett elpusztulnia Európaszerte s a magyar tudományos kutatásnak is meg kellett ismernie a pusztítás szörnyű mértékét. Ezt mindnyájan fájjaljuk, de ugyanakkor mi, akik a balladák, a szöttesek, a kezdetleges gazdasági formák, hiedelmek mögött láttuk a magyar nép gazdasági, társadalmi és szellemi elnyomottságát, világosan tudjuk és érezzük, hogy a pusztítás, a pusztulás évei után ez a felszabadulás valóban a döntő történeti, társadalmi és kulturális változás dátuma népünk, nemeztünk életében.

— A magyar nép, a magyar parasztság mostantól kezdve válik majd jövődő történelmünk alakításának egyik vezető tényezőjévé és emellett a döntő tény mellett eltörpül számunkra sok minden olyan esemény, amely egyeseknek lehetett fájdalmas, a tudósoknak sokszor lelkes kutató munkájuk eredményének megsemmisülését,

kutatási tárgyuk megszűnését jelentheti, el kell törpülnie, hiszen több évszázados társadalmi küzdelem zárul le és új korszak kezdődik meg a magyar nép életében s így ebből következően tudományunkban is.

— Mielőtt társaságunk és egyben a magyar néprajz néhány alapvető mai feladatára rámutatnék, 1944 gyászos esztendeje után ezen az első közgyűlésünkön először is halottainkról kell megemlékeznünk. (*A közgyűlés résztvevői egyperces felállással hódolnak a magyar néprajz elhunyt művelői emlékének.*) A főttkári jelentés bizonyára ismerteti a bennünket nem is egy kiváló szaktársunk halálával ért súlyos veszteségeket, mégis elnöki megnyitómiban kötelességemnek érzem, hogy néhány drága halottunkról megemlékezzem.

— A felszabadulás után alig egy-két héttel halt meg elhagyottan, magánosan *Solymossy Sándor*, társaságunk egyik egykori elnöke. Folyóiratunknak, az *Ethnographiának* sok éven át volt szerkesztője. Az első világháború után a Néprajzi Társaság kilences bizottságának elnökeként ő hozta rendbe társaságunk szétilált ügyeit, az ő tevékenykedésének köszönhető, hogy a magyar folklorisztika munkájára Európaszerte, sőt világszerte is felfigyeltek. Halálát, mint volt elnökünkét és tiszteleti tagunként mindvégig gyászolni fogja társaságunk. Fontosnak tartanám, ha az ő, sajnos, többnyire szétszórtan megjelent tanulmányait módunkban lenne egy vagy két kötetben kiadni. Részint motívum-összehasonlító, részint vallástörténeti tanulmányainak kiadása méltó emléket állítana munkásságának.

— A felszabadulás utáni hónapokban Magyarországot, csakúgy, mint az egész világot, megdöbbentette *Bartók Béla* váratlan halálának híre. *Bartók Béla* nemcsak a mi gyászunk, hanem az egész művelt emberiség gyásza és nem lenne helyes, ha egy elnöki megnyitó néhány mondatával próbálnám felmérni azt a roppant jelentőségű munkát, amelyet a zene, folklorisztika és az európai szellem előbbrejutásának terén végzett. Gyászunkban igyekeznünk kell a legméltóbb kifejezést megtalálnunk. — Amerikából értesítést kaptam, ott már foglalkoznak azzal a tervvel, hogy emlékét megőrzendő, egy nagy kötetben kiadják életrajzát, működését, pályafutásának minden mozzanatát és tőlünk kérnek anyagot. Ha nekünk nem lenne módunk ilyen művet kiadni, igyekeznünk kell, hogy ez az amerikai mű minél előbb megjelenhessék.

— Tavaly temettük el *Viski Károlyt*, társaságunk választmányi tagját, a pesti egyetem néprajz-professzorát, akinek elsőrendű szerkesztői érdeme, hogy a Magyarság Néprajza négykötetes műben megjelenhetett, s aki méltó tagja volt a magyar néprajz egyik értékes irányának, annak a triásznak, amely *Viski Károly* mellett *Bátkyt* és *Györffy*t vallhatta magáénak. Alig néhány hónapja temettük el *Sebestyén Gyulát*, társaságunk volt elnökét, az *Ethnographia* volt szerkesztőjét, akinek annyi más mellett érdeme volt *Vikár Bélával* együtt a magyar néprajzi kutatás újszerű megindítása. A kiadatlan, rendezetlen és holtával talán rendezhetlenné vált anyaggyűjtésének összegyűjtésére, megőrzésére választmányi ülésünk javaslatot tett és ennek szellemében fogjuk munkásságát megörökíteni.

— Vele együtt óhatatlanul eszünkbe jut *Vikár Béla* neve, társaságunk nestora, alapító és tiszteleti tagja volt, valósággal ott állt társaságunk bölcsőjénél. Munkássága nemcsak a Kalevala fordításban, hanem a népköltési gyűjtés megindításában és a népzenei gyűjtés terén is korszakos jelentőségű volt. *Bartók Bélának* az ő előmunkája után indultak el fonográffal felfedező útjukra. Tudomásom van arról, hogy hagyatékában kiadatlan gyorsírási kéziratos jegyzetekben számtalan népmese, népdalszöveg várja a feldolgozást, a gyorsírási anyag megfejtését. Ez a munka, mint annakidején a *Reguly*-féle hagyaték megfejtése, roppant nehéz, de társaságunknak meg kell találni a módját, hogy ezek az értékek, amelyek az egész magyarság értékei, el ne kallódjának.

— Halottaink közé tartozik *Strauss Adolf*, társaságunk tiszteleti tagja, aki elsősorban a balkáni problémákkal, főleg a bolgár népköltézzettel foglalkozott. A bolgár hitéletéről szóló művét társaságunk 1897-ben adta ki s ez volt első kiadványunk.

— A napokban hunyt el *Berze Nagy János*, aki ugyancsak alakító és tiszteleti tagunk volt, a magyar folklorisztikának és néprajzgyűjtésnek igen jelentős értéke.

Kiadatlan nagy művéről, az európai népmesekutatás motívumtáráról nem szabad megfeledkeznünk, motívumösszehasonlításait az Akadémiával egyetértésben kell gondoznunk.

— Végül meg kell emlékezmem 1944 egyik nagy bünéről, ami társaságunkat sújtotta: *Honti János* tagtársunk, az összehasonlító folklorisztika európai rangú művelője, német és nyilas banditák áldozata lett. Halálát — szabadjon ezt a személyes megjegyzést tennem — nemcsak mint a Néprajzi Társaság elnöke, nemcsak mint egy magyar kutató gyászolhatom, hanem a kettőtört barátság nem gyógyuló fájdalommal kell emlékezmem reá.

— Szinte egy egész nemzedék dőlt ki mellőlünk, vezetőink, tanáraink, barátaink, a magyar néprajz őrzői, megvalósítói, megteremtői az utolsó harminc évben. Ezért került választmányi ülésünk elé egy indítvány, amelynek értelmében gondoskodni igyekszünk a nagy halottak emlékének megőrzéséről emlékkönyv formájában, amely egyben az egész magyar néprajztudomány történelmi áttekintése és megvizsgálása is lenne.

— Meg kell emlékezmem az európai néprajz nagy gyászáról, amely csak most jutott tudomásunkra. Egyik angol barátom leveléből értesültem arról, hogy *Bronislaw Malinowski* professzor, a funkcionális etnológia megalapítója, az utolsó háborús esztendőben, Londonban elhunyt. Az európai etnológia egyik legjelentősebb iskolája vezetőjét vesztette el benne.

— Mindnyájuk emlékét társaságunk őszinte kegyelettel őrzi. E tragikus névsor azonban távolról sem teljes, mégis elegendő annak a roppant veszteségnek jellemzésére, amit ez az utolsó néhány esztendő Európa és a magyarság számára hozott.

— A felmerhetetlen személyi veszteségek vázálása után áttekintjük feladataink rövid ismertetésére. A második világháború változásai a magyar nép számára a vándorlásnak egy újabb, ma még át sem tekinthető méretű és jelentőségű kényszerét hozták. Ennek a történelmi mérvű eseménysorozatnak nemzeti, családi, egyéni vonatkozásain, politikai horderején túl, számunkra, magyar néprajzosok számára, külön is jelentősége van. A magyar néprajztudomány számára egy új, szinte beláthatatlan feladat nyílik a belső migrációnak, a vándorlásnak, az áttelepülésnek mostani nagy hullámaival. A bukovinai székelység áttelepülése indította meg ezt még a háború legnehezebb éveiben. A román államközösségből kivált bukovinai magyarságnak sok településhelyet kellett megjárnia és szenvedésekkel teli út végén ma igen változatosan szétszórta településeken át került bele a magyar élet vérkeringésébe. Ez a helyzet, ami nem egyedülálló, egy új és végtelenül tanulságos néprajzi folyamatot tár elénk. Módunk van a bukovinai székelység körében a magyar hagyományok több évszázados formáját tanulmányozni, a magyar népi szellemi kincs, a magyar néprajzkutatás területének majd minden problémája megtalálható a bukovinai székelységnél, ugyanakkor az áttelepülés és letelepülés, valamint a vándorlás néhány éves fázisával együtt a hatáskisugárzás, az etnikai kiegyenlítődés olyanfajta törvényszerűségeit, jelenségeit figyelhetjük meg, amilyenre példa az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem kínálkozott magyar tudós számára. Ezt a feladatot egy kutató egymagában meg nem oldhatja, ez több évre kiterjedő vizsgálatot igényel, hiszen a hatásátvétel, az alakulás és elszíntelenedés folyamata nem egy év alatt zárul le. Több éven át tartó ellenőrző vizsgálatra van szükség, ami az egész magyar néprajz összefogását és egységes kutatóterv kidolgozását teszi szükségessé.

— Mind az angol gyarmati etnológia kutatásaiból, mind a finn és szovjet néprajzi kutatások megszervezéséből tudjuk, hogy ilyen típusú munkálatok végzése csak hosszú, több évre kiterjedő előzetes tervek alapján képzelhető el. Nagyon kívánatosnak tartanám, ha ezt a munkát az Akadémia néptudományi bizottságával együtt elsősorban társaságunk szervezné meg.

Nem állhat meg ez a kutatás, a belső migráció tanulmányozása, a bukovinai székelységnél. Jól tudjuk, hogy a szlovákság most történő eltelepítésével kapcsolatban, még nem tudni, milyen mértékben, a felvidéki magyarságnak elsősorban paraszttelepülései kerülnek áttelepítésre Magyarországra. Már több tízezres lélekszámú tömeg került át a határon a Felvidékről, a Csallóközből. Amennyire feladata a magyar politikának, hogy jövőendő életükről, személyi sorsukról gondoskodjék,

annyira kötelessége a magyar néprajztudománynak is, hogy az áttelepítésükkel kapcsolatos minden néprajzi kérdést vizsgálóra vegyen. Másrészt a svábság igen nagyméretű kitelepülésével kapcsolatban szinte generális áttelepülési folyamat indul meg s ezért a magyarságnak föld után vágó és földbirtokot másutt kereső rétegeit is megfigyelés alatt kell tartani. Ezt a belső migrációs problémát még benyolultabbá teszi a magyar etnikai kép szétzilálódása, vagy újjárendezése. A magyar néprajztudománynak ezt a páratlanul egyedülálló történelmi alkalmat nem szabad elszalasztania. Meg kell figyelniük és meg kell rögzíteniük az észlelhető változásokat. Mi, nem politikailag értékeljük ezt aényt, mert nem a mi társaságunk feladata, hogy örvendetesnek, vagy tragikusnak tekintse a magyar nemzetiségi kép ilyen átrendeződését, de tudományosan igen is érdekel, mert ilyen nagy feladat aligha várt még tudományágra, mint amilyen most vár éppen mireánk.

Fontos lenne, hogy ezt a munkát a Néprajzi Társaság szervezze meg és végezze el. Egyes emberek önmagukban ezt a feladatot megoldani nem képesek, az egész magyar néprajznak, talán az egész magyar társadalomnak össze kell szövetkeznie, hogy e gyűjtésnek jó módját megtaláljuk.

A magyar néprajz másik nagy feladata a háború pusztításaival és a felszabadulás tényével függ össze. Néprajzi múzeumaink, mint egyéb múzeumaink is a német háborús pusztítások következtében sokhelyütt pótolhatatlan veszteségeket, illetve kisebb-nagyobb mértékű károkat szenvedtek. Ezeket a veszteségeket nekünk pótolniunk kell, mert elsősorban mi vagyunk hivatva a magyar nép és népiség értékeinek megőrzésére. A magyar multnak e házait és gyűjtőmedencéit ismét meg kell töltenünk. Ezt néhány kutató saját erejéből elvégezni ugyancsak nem tudja, a Magyar Néprajzi Társaságnak lesz a hivatása, hogy az illetékesekhez forduljon az értékek megmentése és pótlása érdekében.

A tudományos megfigyelés és megrögzítés, értékelés feladata lesz az is, hogy a magyar parasztság életformájának mai döntő változását megragadja. A parasztság társadalmi és gazdasági helyzete a földreform következtében átalakul. A szövetkezetek révén, traktor- és ekésállomások létesítésével s mindenekelőtt a földbirtokreform adta gyökeresen új termelési lehetőségekkel a gazdálkodási forma is változik. Az általános iskola megjavulásával és az egész népre tekintő megszervezésével a parasztság művelődési szintje is felemelkedik. Hatalmas társadalmi endozmosis, felemelkedési folyamat indul meg. A tudományos kutatásnak lesz a feladata, hogy a változásnak többéves folyamatát megfigyelje. Ez a megfigyelés nemcsak egyszerű néprajzi alakulás, hanem a magyar művelődésnek olyan folyamata, amelynek megvalósulásán szinte minden magyar gondolkodó töprengett. Így például *Kölcsy Ferenc* problémája az volt, hogyan lehet a népdal «tón»-ját úgy megőrizni, hogy az egyben az európai irodalom mértékén is értéket jelentsen, miközben megtartja nemzeti sajátosságait. Mutatis, mutandis, ez azt jelenti: hogyan lehet a magyar nép felemelkedését megvalósítani úgy, hogy a magyar nép belső adottságai ne változzanak, a magyar megmaradjon magyarnak, önmagához hínek, de ugyanakkor a parasztság végre felemelkedhessék a műveltség magasabb európai és magyar régióiba. A magyarságnak meg kell teremtenie a parasztság számára a felemelkedésnek, az öntudatosulásnak ezt az útját úgy, hogy a magyarság etnikai értékei semmiben ne csorbuljanak. Döntő pillanat ez a magyarság számára, népnek, nemzetnek, művelődésnek, társadalomnak egyaránt.

Ezen a téren mi tanáccsal, útmutatással szolgálhatunk a magyar művelődés-politika számára. Erre a szolgálatra föl kell készülnünk.

Fel kell hívnom a figyelmet innen a második éve hallgató társaság közgyűlésén arra, hogy a magyar néprajz feladata lesz a Közép-Európa népeivel való békés együttműködés megteremtése. A multban ilyen együttműködésre nem volt lehetőség. *Bartók Bélának* az a monumentális munkája, amelyben Közép-Európa népeinek népzenejét vetette össze a szomszédainkéval és megvilágította a kapcsolatokat és eltéréseket, sajnos, szomszédainknál, a szlovákságnál éppúgy, mint a románoknál, visszautasítással és értetlenséggel találkozott. Ugyanígy viszont a kutatókat, akik a nagy román szociológusnak, *Gusti* professzornak könyvét próbálták Magyarországon ismertetni és módszereinek tanulságából próbálták a maguk számára hasznot-

hajtó tanulságokat levonni, ugyanolyan félreértés, sőt támadások kísérték hazánkban. Tegye meg tehát most a Magyar Néprajzi Társaság az első lépést a szomszéd népek néprajzi intézményei felé, hogy Közép-Európa néprajzi kutatói egymás népeinek problémáit együttesen kutassák. Módot kell találnunk arra, hogy a magyar kutatók alkalmat kapjanak a határainkon túl élő magyarság etnikai kérdéseinek vizsgálatához s ugyanígy nekünk is módot kell adnunk, hogy az itt élő nemzetiségek problémáit saját népükbeli kutatók tanulmányozhassák. Meg kell teremtenünk a kiadvány- és folyóiratcserét, meg kell valósítani a tudóscserét. Javaslom, hogy társaságunk ilyen értelmű felszólítással forduljon a szomszéd államok néprajzi társaságaihoz.

De a német tudományosság ketrecébe zárt magyarságnak nem lesz elegendő ha csak Közép-Európa néprajzi társaságaival keres kapcsolatot. Évtizedekig el voltunk zárva a közvetlen szomszédságunkban élő szovjet népek tudományának ismeretétől, pedig mindezek ismerete számunkra elengedhetetlenül fontos. A magyar néprajz problémáinak jó megoldása elképzelhetetlen a szovjet néprajztudomány eredményeinek ismerete nélkül, nemcsak azért, mert rokonnépeink élnek ott, hanem elsősorban azért, mert a szovjet tudományos kutatás igen jelentős modern eredményeket, módszertani elveket ért el. A nagy szláv népek ismerete is jelentős magyar néprajzi problémáink megoldásában. Meg kell találnunk a kapcsolatot a szovjet néprajztudomány vezetőihez, különösen, ha tudjuk azt, hogy e vezetők közül nem is egy olyan problémákkal foglalkozik, amelyek a magyar néprajztudományt közelről érdeklik. Így például *Csernyisev* moszkvai professzornak nemcsak a medvekultuszra vonatkozó kutatásai, a vogul-osztjak medvekultusz kutatása jelentős, hanem olyan néprajz-őstörténeti problémákkal is foglalkozik, amelyek a magyar néprajz kutatóit is közelről érdeklik. Közismert, hogy az orosz folklóre egynémely módszertani eredménye rendkívül termékenyítőleg hatott már az elmúlt években is tudományunkra, e közül a kérdés körül a vita még nem zárult le, meggyőződésem szerint ez a vita a magyar folklorisztikának egyik igen tanulságos problémaköre marad még most a következő években is. A Magyar Néprajzi Társaság forduljon hivatalosan a Szovjetunió hasonló célú intézményeihez a kiadványcsere, a közös publikáció, a kiutazások, a vendégmeghívás módjait illetően. Őszinte hitem és meggyőződésem, hogy szeretettel és örömmel várják a magyar érdeklődést.

De nekünk nemcsak kelet felé kell fordulnunk. Meggyőződésem szerint a magyar néprajztudomány módszertani megújulása nagyon sokat nyerne, ha közelebbről megismernénk az északi népek nagyjelentőségű eredményeit, valamint az angolszász etnológia munkásságát. Igen fontosnak vélem az angolszász államokkal való régen megszakadt kapcsolat újra való megteremtését is. Társaságunk tekintse kötelességének ezeknek a kapcsolatoknak felelevenítését, illetve megteremtését.

Társaságunk a megújulás előtt áll, feladataink azonban változatlanul azonosak mindazzal, amit *Hunfalvy Pál* első «alakító» ülésünkön mondott: «a magyar nép multjának és jelenének etnikai vizsgálata». Ez a mi feladatunk elsősorban, és e célnak elérésére kívánok társaságunk tagjainak jó munkát. A felszabadult magyar nép tudománya legyen a magyar néprajz, melyből népünk egyszerre ismerheti meg keserű küzdelmes multját, társadalmi és szellemi emelkedésének fokozatait, s végül önmaga legtisztább lényegét, magyarságunk igazi arcát.

I.

Jegyzőkönyv,

felvétel a Magyar Néprajzi Társaság 1946. évi április hó 24-én délután 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott LVII—LVIII. évi rendes közgyűlésén.

Jelen vannak: dr. Ortutay Gyula elnök, dr. Vargha László főtitkár, dr. Balassa Iván titkár, dr. Márkus Mihály pénztáros, dr. Gönyey Sándor, dr. K. Kovács László, Luby Margit, dr. Manga János, dr. Némethy Endre, dr. Papp László, Relkovič Davorka, dr. Cs. Sebestyén Károly, dr. Szendrey Ákos választmányi tagok; dr. Banó István, Bede Piroska, Czákó István, Csete Balázs, Csikós Tóth András, dr. Dajaszási Ferenc Józsefné, dr. Dégh Linda, Darányi Lujza, dr. Györffy György, Hersényi Irma, dr. Kodolányi János, dr. Kovács

Ágnes, dr. Kresz Mária, Krizsán Sándor, dr. Molnár Balázs, Palotay Gertrúd, dr. Tálasi Istvánné, Vajda László évdíjas rendes tagok, továbbá a meghívott vendégek nagy számban.

Tárgysorozat:

1. *Dr. Ortutay Gyula elnök* megnyitja az ülést, üdvözlí a megjelenteket és megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására dr. Balassa Iván titkárt, hitelesítésére pedig dr. K. Kovács László és dr. Manga János választmányi tagokat kéri fel.

2. *Dr. Ortutay Gyula* elnöki megnyitójában bejelenti, hogy közgyűlésünk összevont ülés, mert most tartjuk meg az elmúlt évit is, melyet a rendes időben különböző nehézségek miatt lehetetlen volt megtartani. Ezekután megemlékezik Társaságunk halottairól és a magyar néprajzkutatás új útjait és feladatait vázolja, majd hangsúlyozza, hogy tudományos kapcsolatainkat kelet felé is ki kell építenünk, nyugati kapcsolatainkat is ápolnunk kell, de különösen az északi népekkel kell szoros együttműködést teremtenünk.

3. Az elnöki megnyitó után *dr. Gönyey Sándor* tart előadást A szelemenés magyar ház címen.

4. *Dr. Vargha László* bemutatja főtitkári jelentését, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

5. *Dr. Márkus Mihály pénztáros* bemutatja a pénztári jelentést az 1944—45. év bevételeiről és kiadásairól, az 1945. évi december hó 31-i vagyonállapotról. Egyben jelenti a közgyűlésnek, hogy a pénz ingadozó voltára való tekintettel költségeloirányzatot nem tud adni. Kéri a közgyűlést, hogy a választmányt, illetőleg a pénztárost hatalmazza fel, hogy a Társaság anyagi ügyvitelét utólagos felelősségrevonással intézhesse.

A közgyűlés az elszámolást egyhangúlag tudomásulveszi és egyhangúlag hozzájárul ahhoz, hogy a választmány és a pénztáros a Társaság anyagi ügyvitelét utólagos felelősségrevonással intézhesse.

6. *Czakó István számvizsgáló* jelenti, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyeit megvizsgálták és miután azt mindenben rendben lévőnek találták, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

A közgyűlés a számvizsgálóbizottság tagjainak köszönetet szavaz és az egész vezetőségnek a felmentvényt megadja.

7. *Dr. Ortutay Gyula elnök* a választmány határozata alapján javasolja, hogy a közgyűlés védnöknek *dr. Kodály Zoltánt* válassza meg és kérje fel.

A közgyűlés *dr. Kodály Zoltánt* közfelkiáltással védnöknek választja meg és felkérésére küldöttségeket küld ki, melynek tagjai: *dr. Ortutay Gyula* elnök, *dr. Vargha László* főtitkár, *dr. Lajtha László*, *dr. Gönyey Sándor* és *dr. Manga János*.

8. *Dr. Ortutay Gyula elnök* jelenti, hogy a tisztikarban időközben üresedések történtek. A megüresedett helyekre a választmány egyhangúlag a következőket javasolja: elnök: *dr. Ortutay Gyula*, titkár: *dr. Balassa Iván*, pénztáros: *dr. Márkus Mihály*.

A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

9. Az elnök jelenti, hogy az 1943—45. évkörre megválasztott választmányi tagok megbízása lejárt. A választmány 1946—48. évkörre a következőket javasolja választmányi tagokul: *dr. Györfly György*, *dr. Dömötör Sándor*, *dr. Fél Edit*, *dr. Kniezsa István*, *dr. Marót Károly*, *dr. Manga János*, *dr. Cs. Sebestyén Károly*, *Palotay Gertrúd*. — Az első turnusban megüresedett helyekre: *dr. Banó István*, *dr. Vargyas Lajos*. — A harmadik turnusban megüresedett helyekre: *dr. Dégh Linda*, *dr. Vajkai Aurél*, *dr. Lajtha László*. — Póttagoknak: *dr. Ujváriné Kerékgyártó Adrienne*, *dr. Nemeskéri János*, *dr. Dincser Oszkár*, *Molnár József*, *dr. Kovács Ágnes*, *dr. Kresz Mária*.

A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

10. Az elnök a választmány határozata alapján levelező tagoknak javasolja *dr. Szabó Kálmánt*, *dr. László Gyulát* és *dr. Gunda Bélát*.

A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

11. Az elnök ismerteti *dr. Lajtha László* indítványát, melyben egy bizottság kiküldését kéri a Társaság alapszabályainak felülvizsgálására. Ennek a bizottságnak tagjai: *dr. Ortutay Gyula* elnök, *dr. Vargha László* főtitkár, *dr. Bana István* ügyész, *dr. Lajtha László*, *dr. Cs. Sebestyén Károly*, *dr. Fél Edit*, *dr. Marót Károly*, *dr. Szendrey Ákos*, *dr. Gönyey Sándor* és *Palotay Gertrúd*.

A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

12. Az elnök ismerteti a választmány javaslatát, mely szerint elhalt nagy tudósaink emlékének emlékkönyvben kívánunk áldozni. Ennek tüzetesebb megtárgyalására és előkészítésére a közgyűlés küldje ki a következő tagokból álló bizottságot: *dr. Ortutay Gyula*

elnök, dr. Vargha László főtítkár, dr. Szendrey Ákos, dr. Cs. Sebestyén Károly és dr. Fél Edit választmányi tagokat.

A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

13. Több tárgy nem lévén, az elnök a jelenlevőknek megjelenésükért köszönetet mond és a Magyar Néprajzi Társaság LVII—LVIII. rendes közgyűlését bezárja.

K. m. f. Dr. Ortutay Gyula s. k. elnök, dr. Balassa Iván s. k. titkár. Hitelesítik: dr. Keszi Kovács László s. k. választmányi tag, dr. Manga János s. k. választmányi tag. P. H.

II.

Dr. Vargha László főtítkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Néprajzi Társaság az elmúlt, nyomasztóan súlyos háborús években, más tudományos társulatokhoz és intézményekhez hasonlóan, érdemleges munkásságot nem fejthetett ki. Az egyre nehezebbé váló háborús esztendőket nem kedveztek a tudományos élet zavartalan fejlődésének.

A Társaság legfőbb célja és tevékenysége az volt — s ebben valamennyi Tagtársunk egyetértett, — hogy a Társaság életében a lehetőségekhez képest nagyobb és pótolhatatlan hiányosság ne következzen be. Jószándékunk, előrelátásunk, állásfoglalásunk határozottsága s minden buzgalmunk sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy a Társaság életét, tudományos munkásságát a szokott keretek között tartsuk.

1944. évi július hó 28-án megtartott 56. közgyűlésünk óta a mai közgyűlésünk az első, tehát az 57-ik; a Társaság fennállásától számított munkás és eredményekben gazdag éveket számítva pedig a mai közgyűlést az 58-iknak tekinthetjük.

A Társaság élete az elmúlt években csupán hosszas és kényszerű szünetekkel folytatható. Felolvasó üléseink is szüneteltek, a legszükségesebb ügyek intézésére a Választmány ült össze időnkint. *Ethnographia* c. folyóiratunknak két száma jelent meg eddig. Dr. Gunda Béla egyetemi ny. rk. tanár, a folyóirat szerkesztőjének kolozsvári működése és az időközben beállt politikai és háborús események folyóiratunk további számainak a megjelenését megakadályozták.

Az 1944. év folyamán (a kiadott kormányrendeletekkel ellentétben) a Társaság senkit sem tagadott meg tagjai sorából: valamennyi tagtársunkat továbbra is változatlanul nyilvántartottuk és magunkénak vallottuk. Az 1945. év derekán, a viszonyok javulásával nyílt alkalom arra, hogy aléltságából magához térve, az adott körülmények között a Társaság újra megkezdhesse működését. 1945-ben egy választmányi ülést, az 1946. évben pedig három választmányi ülést tartottunk, melyeken a Választmány időszerű kérdésekkel és folyó ügyekkel foglalkozott. Felolvasó üléseink pótlására szolgált Dr. Balassa Iván, a titkári teendők végzésével megbízott tagtársunk előadása, mely 1946. évi február hó 15-én megtartott választmányi ülésünk után hangzott el «*A temetőkutatás feladatai*» címen.

A Társaság 1946. évi január hó 15-én megtartott választmányi ülése az elnöki teendők ellátására Dr. Ortutay Gyula egyet. ny. r. tanárt kérte fel, a titkári teendőkkel Dr. Balassa Iván, a pénztárosi teendők végzésével pedig Dr. Márkus Mihály tagtársunkat bízta meg.

Szomorú szívvel kell megemlékeznünk fájdalmas veszteségeinkről, a Társaság elhunyt tagjairól:

Dr. Vikár Béla, nyug. országgyűlési irodafőnök, Társaságunk alapító- és tiszteletbeli tagja, a magyar folklóre-kutatás úttörő mestere, a kiváló műfordító;

Dr. Sebestyén Gyula, az Országos Széchenyi-Könyvtár nyug. igazgatója, Társaságunk egykori elnöke, az *Ethnographia* hosszú időn át volt szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság tagja, a magyarországi Folklore Fellows néphagyomány-kutató szövetség szervezője és irányítója;

Dr. Solymossy Sándor egyet. ny. r. tanár, Társaságunk volt elnöke, utóbb tiszteletbeli tagja, az *Ethnographia* szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, hazánkban a néprajztudomány első nyilvános egyetemi tanára;

Bartók Béla zeneakadémiai tanár, világhírű zeneszerző és előadóművész, a

magyar népzene kutatásnak kiváló munkatársával, Kodály Zoltánnal együtt úttörő harcosa s kivételesen nagyjelentőségű kutatómestere;

Berze Nagy János nyug. tanfelügyelő, Társaságunk alapító és tiszteletbeli tagja, a magyar népköltészet és néphagyomány emlékeinek jeles gyűjtője és kutatója;

Dr. Kemény György, az Országos Széchenyi-Könyvtár, korábban a Néprajzi Múzeum tisztviselője, Társaságunk alapító tagja;

Dr. Viski Károly egyet. ny. r. tanár, a közgyűjtemények orsz. főfelügyelője, Társaságunk választmányi tagja, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, korábban a Néprajzi Múzeum vezetőségének kiváló szervező tagja, a *Magyarság Néprajza* példaadóan gondos szerkesztője;

Strausz Adolf nyug. főiskolai tanár, Társaságunk tiszteletbeli tagja, legrégebbi tagtársaink egyike, a bolgár néphit érdemes kutatója;

Dr. Horger Antal nyug. egyet. ny. r. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar nyelvjárások kutatásának kitűnő művelője;

Dr. Pável Áoston egyet. m. tanár, a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum igazgatója, jeles nyelvész és ethnográfus, a dunántúli szláv (vend) kapcsolat legkiválóbb ismerője;

Czakó Elemér nyug. államtitkár, az Egyetemi Nyomda volt igazgatója, Társaságunk tiszteletbeli tagja, a *Magyarság Néprajza* érdemes közreadója;

Barátosi Balogh Benedek, a keletázsiai népek jeles ismerője;

Csallány Gábor, a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum nyug. igazgatója, archaeológus;

Paulini Béla, a *Gyöngyösbokréta* kiváló szervezője;

Dr. Honti János, az Országos Széchenyi-Könyvtár tisztviselője, Társaságunk választmányi tagja, nemzetközi viszonylatban is egyik legkiválóbb folkloristánk;

Dr. Mikes László áll. gimn. tanár, a csángó-kérdés legkiválóbb ismerője;

Csenki Sándor, a cigány néprajznak — fiatal kora ellenére — máris kitűnő ismerője;

Acs Lipót,

Dr. Bodnár István és

Dr. Feketekuty Béla tagtársaink emlékét mindig kegyelettel fogjuk megőrizni.

Elhúnyt kiváló tagtársaink emlékét Társaságunk külön emlékülésen óhajtja méltatni s folyóiratunkban, az *Ethnographiában* is megörökíteni.

Taglétszámunk a mai közgyűlés napján még meghatározhatatlan, elhúnyt tagtársaink mellett még számosan eltűntek, elköltöztek s többen még ismeretlen helyen tartózkodnak. A taglétszám megállapítása folyamatban van.

Visszatekintve az elmúlt két évre, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy eredményes munkásságról nem számolhatunk be. A jövőt illetően egyik legfontosabb feladatunk a Társaság nagymúltú és a teljes magyar tudományos élet szempontjából is nagyjelentőségű folyóiratának, az *Ethnographiának* mielőbbi megjelentetése.

Eredményes működést, zavartalan tudományos munkásságot a Társaság a jövőben csak úgy tud kifejtetni, ha valamennyien, minden téren és minden tekintetben valóban csak a magyar közművelődés érdekeit tekintjük s a magyar néprajz-tudomány alázatos és áldozatkész munkásai óhajtunk lenni.

Abban a reményben, hogy a Társaság munkája a jövőben sem lesz hiábavaló s méltóan kapcsolódik eddigi félévszázados multjához, tisztelettel kérem jelentésem tudomásulvételét.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LVIII. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt rendben lévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1946 április 12-én.

Nagy Lajos s. k., *Pálóczi Horváth Lajos* s. k., *Czakó István* s. k.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1945. évi bevételeiről és kiadásairól.

<i>Bevételek:</i>	
1. Rendes tagsági díjakból	212.— P
2. Alapító tagsági díjakból	—.— «
3. Adomány (vagy segély, felülfizetés)	—.— «
4. Kamat (osztalék, visszafizetés)	—.— «
5. Előfizetésekből	—.— «
6. Kiadványok eladásából	24.000.— «
7. Vegyes	—.— «
8. Pénztári maradvány az 1944. évről	15.311·07 «
Bevételek összege... 39.523·07 P	
<i>Kiadások:</i>	
1. Ügyvitelre	12.392.— P
2. Folyóíratra	—.— «
3. Mellékletekre	—.— «
4. Egyéb kiadványra	—.— «
5. Gyűjtési segélyre	—.— «
6. Tőkésítésre	—.— «
7. Vegyesre (átfutó)	—.— «
Kiadások összege... 12.392.— P	
<i>Összegezés:</i>	
Bevételek összege	39.523·07 P
Kiadások összege	12.392.— «
Maradvány... 27.131.— P	

azaz Huszonhétezeregyszázharmincegy pengő.

Budapest, 1945 december 31-én.

Oláh Imre s. k.
ellenőr.

Dr. Márkus Mihály s. k.
id. megb. pénztáros.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1945 december 31-én.

1. 3 drb egyenként 2000 K névértékű 4%-os Budapest Székesfőváros kölcsönkötvény	—.— P
2. 1 drb 100 K névértékű 4%-os Magyar Koronajáradék kötvény	—.— «
3. 19 drb egyenként 200 K névértékű 4%-os Magyar Koronajáradék kötvény	—.— «
4. 16 drb egyenként 1000 K névértékű Hadikölcsönkötvény	—.— «
5. A «Herman Ottó»-emléklap 3175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank 30.685. sz. betétkönyvén	—.— «
6. 70 drb egyenként 14 P névértékű «Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt.» részvényei	980.— «
7. 1 drb. 200 P névértékű 4%-os Erdélyi nyereségekölcsön kötvény	200.— «
8. Magyar Postatakarékpénztárban 3019. sz. csekk számlán	12.051.— «
9. Pesti Hazai Első Tak.-pénztár Egyesület betétjén	30.— «
10. Kézipénztárban	15.049.— «
11. 3372 kg félfamentes papír (à kb. 85·49)	2.892·68 «
12. 2461 kg famentes papír (à kb. 104·53) levonva a Gönyey-művet	2.562·13 «
13. 1050 kg famentes papír (à kb. 280·28) benne az Ethn. 1944. 1—2	2.943.— «
Összesen... 36.707·81 P	

azaz Harminchatezerhatszázhat pengő 81 fillér.

Budapest, 1945 december 31-én.

Oláh Imre s. k.
ellenőr.

Dr. Márkus Mihály s. k.
id. megb. pénztáros.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1946. évre.

Elkészítése a folytonosan romló pénz miatt nem volt lehetséges.

Oláh Imre s. k.
ellenőr.

Dr. Márkus Mihály s. k.
id. megb. pénztáros.

Szerkesztésért és kiadásért felelős Fél Edit.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: Ketskés János.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1944 (vol. 55) on is *Edith Fél.* Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán-körút, 40. Budapest X. Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán-körút 40. Budapest X. Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1944 (tome 55.) est *Edith Fél.* On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán-körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán-körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et tures; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1944 (Jg. LV.) ab *Dr. Edith Fél.* Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift der Schriftleiterin (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40. Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán-körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frcs. 15.

Hauptkommissionär

GUSZTÁV RANSCHBURG

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), IV., Ferencziek-tere 2.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ÉTHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. Dr. Edit Fél.

BUDAPEST, X., Könyves Kálmán-körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LVII.

1946

H. 1—4.

INHALT.

<i>Szabolcsi, B.</i> : Die Melodiewelt alter Hochkulturen	1—13
<i>Tálasí, I.</i> : Ferenc Kállay und die «Nomade Landwirtschaft» der Ung. Tief- ebene	13—19
<i>Alföldi, A.</i> : The psychological foundation of sorcery	19—29
<i>Banner, J.</i> : Überrest eines urzeitlichen Horngefäßes	29—31
<i>Banó, I.</i> : Die Volksdichtungssammlung von János Erdélyi ist 100 Jahre alt	31—34
<i>Szendrey, Á.</i> : Popular beliefs concerning the soul	34—46
<i>Gaunt, A.</i> : Christmas Customs of Rural Britain	46—49
<i>Manga, J.</i> : Variants of the Wedding of Cana	49—64
<i>Richter, I.</i> : Das Meisterstückmachen des Fleischergesellen in Eger	64—66
<i>Bartha, K.</i> : Karám (Schutzhütte) der Holzfäller	67—71
Kleinere Mitteilungen. <i>Csatkai, E.</i> : Die Soproner Filzschneider. <i>Kodolányi, J.</i> : Angaben zur Volkskunde von Vajszló und Umgebung (Ormánság). <i>Bogáts, D.</i> : Historische Angaben zu den Volksbräuchen der Székler. <i>Némethy, E.</i> : Einbürgerung des Einzeljoches in Vásárosmiske. <i>Gönyey, S.</i> : Die Schafwollbearbeitung bei den Csángó von Gyimes (Sieben- bürgen). <i>Tálasí, I.</i> : Angaben zu dem bäuerlichen Badewesen. <i>Molnár, J.</i> : Altertümliche Heilverfahren. <i>Balassa, I.</i> : Zum Ursprung der backofenförmigen Speichern. <i>Beke, Ó.</i> : Angaben über die Hexe mit der «eisernen Nase». <i>Molnár, J.</i> : Angaben zur historischen Volks- kunde. <i>Beke, Ó.</i> : Der «hundeköpfige Tatar»	71—91
Literarische Rundschau	92—113
Volkskundliche Nachrichten. <i>Palotay, G.</i> : <i>Viski Károly</i> †. — <i>Szabolcsi, B.</i> : <i>Bartók Béla</i> †. — <i>Trencsényi-Waldapfel, I.</i> : <i>Honti János</i> †. — <i>Szendrey, Á.</i> : <i>Sebestyén Gyula</i> †. — <i>Vajtkai, A.</i> : <i>Magyary-Kossa Gyula</i> †. — Ein neuernannter Professor der Ethnographie an der Universität Budapest. — Die Volkskunde als Lehrfach in den land- wirtschaftlichen Mittelschulen. — Die Volkskunde als außerordent- liches Lehrfach am Gymnasium in Nyiregyháza. — Eine Sammlung von Kinderspielen aus dem Mátyusföld	113—124
Gesellschaftliche Angelegenheiten	124—132

Megvételre keressük az **ETHNOGRAPHIA** 1892—1901 (III—XII.), vala-
mint a **NÉPRAJZI MŰZEUM ÉRTEŚÍTŐJE** 1900—1905 (I—VI.,) köte-
teit és egyes füzeteit. Értesítések a Magyar Néprajzi Társaság titkársága
címére kérjük (Budapest, X., Könyves Kálmán-körút 40).

Ugyanitt kaphatók az **ETHNOGRAPHIA** és a **NÉPRAJZI MŰZEUM**
ÉRTEŚÍTŐJE-nek többi évfolyamai. Egy-egy régebbi évfolyam ára 20.—
Ft., a ritkább évfolyamok árát a titkárság esetről-esetre állapítja meg.